

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

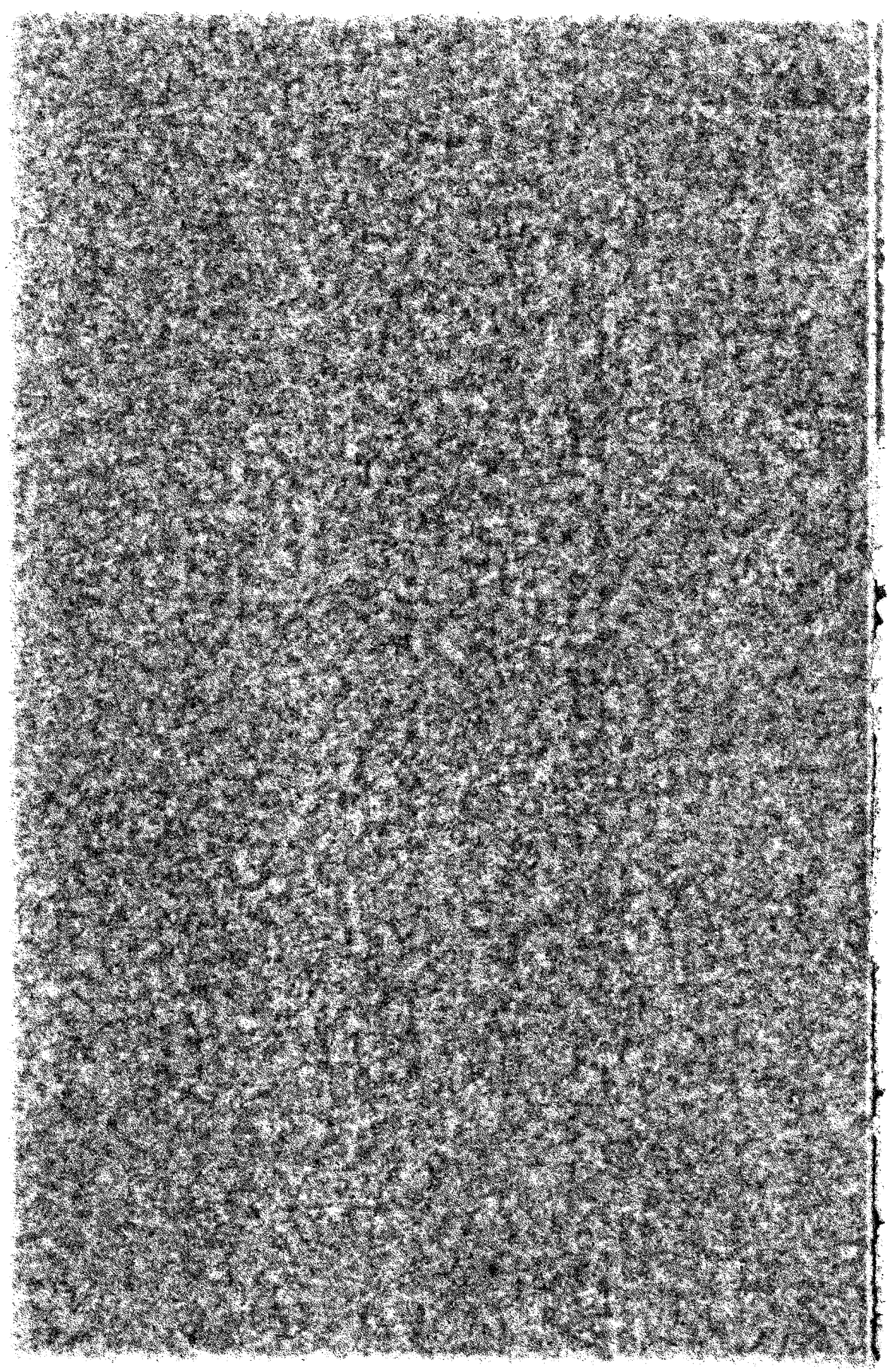
For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/107262>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

**HOLLAND EN DE TROEBELEN
IN DE HOLLANDSE ZENDING 1702-1727**

M. TH. J. VAN DER VORST S.C.J.

HOLLAND EN DE TROEBELEN
IN DE HOLLANDSE ZENDING 1702—1727

PROMOTOR:
Prof. Dr. L. J. ROGIER

HOLLAND EN DE TROEBELEN IN DE HOLLANDSE ZENDING 1702-1727

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

**TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR
IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE
KATHOLIEKE UNIVERSITEIT TE NIJMEGEN, OP GEZAG VAN
DE RECTOR MAGNIFICUS, Mr. L. G. A. SCHLICHTING,
HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT VAN DE RECHTSGELEERDHEID,
VOLGENS BESLUIT VAN DE SENAAT IN HET
OPENBAAR TE VERDEDIGEN OP
VRIJDAG 20 MEI 1960 DES NAMIDDAGS
TE VIER UUR**

DOOR

**MARINUS VAN DER VORST S.C.J.
GEBOREN TE HELMOND**

INHOUD

Lijst van gebruikte Archivalia en lijst van gebruikte Werken . .	VII
HOOFDSTUK I	
De benoeming van Theodorus de Cock	1
HOOFDSTUK II	
De benoeming van Gerard Potcamp	33
HOOFDSTUK III	
De benoeming van Adam Damen	84
HOOFDSTUK IV	
De benoeming van Jan van Bijlevelt	140
HOOFDSTUK V	
De benoeming van Joan van den Steen	182
Résumé	258
Bijlagen	261
Register	265

LIJST VAN GEBRUIKTE ARCHIVALIA

's-Gravenhage: *Algemeen Rijksarchief*.

Archief Staten-Generaal.

2351	Register van de Secrete Resolutiën	1706
2352	Register van de Secrete Resolutiën	1707
7228	Secrete Brieven uit Duitsland	1704-1706
7229	Secrete Brieven uit Duitsland	1707-1709

Archief — Antonie Heinsius.

1106	Ingekomen brieven van J. Hop	1706
2006	Ingekomen brieven van verscheidene personen	1717

Archief — Isaäc van Hoornbeek.

47	Kerkelijke zaken	1719-1726
----	------------------	-----------

Archief — Hof van Holland.

5659	Register van de Criminele Sententiën	1704-1722
------	--------------------------------------	-----------

Utrecht: *Archief der Oud-Bisschoppelijke Clerezie*.

171	Brieven van L. du Vaucel aan P. Codde	1700-1705
186	Brievenboek van P. Codde aan Rome en de Nuntii	1703-1710
189	Brievenboek van P. Codde aan de geestelijkheid	1693-1695
192	Brievenboek van P. Codde aan de geestelijkheid	1703-1710
217	Notulen van het vicariaat van Utrecht	1690-1731
261	H. F. van Heussen. Ingekomen stukken	1700-1710
262	H. F. van Heussen. Ingekomen stukken	1711-1712
263	H. F. van Heussen. Ingekomen stukken	1713-1719
267	H. F. van Heussen. Minuten van uitgaande stukken	1677-1717
284	J. C. van Erkel. Ingekomen stukken	1672-1702
285	J. C. van Erkel. Ingekomen stukken	1703-1710
289	J. C. van Erkel. Minuten van uitgaande stukken	1700-1713
290	J. C. van Erkel. Minuten van uitgaande stukken	1714-1732
294	J. C. van Erkel. Stukken betreffende A. Damen	1707-1712
298	W. F. van Dalenoort. Minuten van uitgaande stukken	1702-1734

Haarlem: *Archief van het bisdom Haarlem*.

Archief — J. van Bijlevelt.

482	Ingekomen- en minuten van uitgegane stukken	1717-1723
484	„Facultates et Epistolae”. Register van ingekomen-	

en uitgegane brieven, alsook van aan de vicaris verleende faculteiten	1717-1719
Archief van de aarts priesters van Holland, Zeeland en West-Friesland.	
715 „Liber Memorialis”. Register, houdende opgaaf van de voornaamste gebeurtenissen in de Hollandse Missie	1702-1742
Archief C. P. Hoyneck van Papendrecht 262.	

LIJST VAN GEBRUIKTE WERKEN

AAU = Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht, 72 dln, Utrecht 1875-1958.

Backhusius, T., Bewijsschrift, aantonende dat den Apostolischen Stoel het volle Geestelijk Regtsgebied over de Hollantsche Zendinge altijd gehad en wettig geoëffent heeft, 3 dln, Utrecht 1726-1732.

BBH = Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem (sinds 1934, d. 51: Haarlemse Bijdragen), 65 dln, Haarlem 1873-1958.

Beek, J. van, Lijst van eenige boeken en brochuren uitgegeven in de Oud-Katholieke Kerk van Nederland sedert 1700 tot 1751, Rotterdam 1893.

Bemerkinge op Zeekere Memorie enz. Door eenige Leeden van het Haarlemse Capittel Aen verscheyde Leeden van Staet, in den Jare 1726 overgelevert (= Knuttel, 16708).

Bilsen, B. van, De invloed van Zeger Bernard van Espen op het ontstaan van de Kerk van Utrecht, Den Haag 1944.

Bilsen, B. van, Het schisma van Utrecht, Utrecht-Brussel 1949.

Bohmländer, E., Die Wahl des Herzogs Joseph Clemens von Bayern zum Erzbischof von Köln, Oberbayrisches Archiv 56-57 (1912-1913).

Broedersen, N., Quinque tractatus historici de rebus Metropolitanæ Ecclesiæ Ultrajectinæ, 5 dln, I, Delft 1729; II-V, Utrecht 1763.

Bruggeman, J., Inventaris van de archieven bij het metropolitaan kapittel van Utrecht van de Rooms-Katholieke Kerk der oud-bisschoppelijke Clerezie.

Causa Coddæana sive collectio scriptionum quibus Petri Coddæi, archiep. Sebasteni, vicarii apost. in Foederato Belgio, fides orthodoxa, vivendi disciplina, regendi ratio, jurisdictio et potestas ordinaria in Ecclesia Batava Romano-Catholica contra obtrectatorum calumnias adseruntur, Antwerpen 1705.

Causa Ecclesiæ Harlemensis, Amsterdam 1728.

Cock, Th. de, Missio Foederati Belgii seu missionis Batavae descriptio, quam R. D. ——— deposito provicarii munere S. R. Congregationi obtulit anno 1706, uitgegeven door A. van Lommel, Den Haag 1879.

Consideratiën van een Hollands Regtsgeleerde over de pretentiën en

aanleg der Jesuïten en verdere vleyers van het Roomsche Hof tegens de Rooms-Catholijke Kerk van het Vereenigde Nederland, 1704.

Cuper, G., Het dagboek van Gisbert Cuper, gedeputeerde te velde, gehouden in de Zuidelijke Nederlanden in 1706, uitgegeven door A. J. Veenendaal (RGP kleine serie, n. 30), Den Haag 1950.

Denzinger, H. en Umberg, J. B., Enchiridion Symbolorum, Freiburg 1932.

Dupac de Bellegarde, G., Histoire abrégée de l'Église Métropolitaine d'Utrecht, principalement depuis la révolution, arrivée dans les Sept Provinces-Unies des Pays-Bas sous Philippe II jusqu'à l'an 1784, Utrecht 1852.

Elias, J. E., De Vroedschap van Amsterdam, 2 dln, Haarlem 1903-1905.

[*Erkel, J. C. van*], Causa Ecclesiae Ultraiectinae, Delft 1724.

Espen, Z. B. van, Opera omnia, 5 dln. Keulen 1777-1778.

Geelen, W., Beiträge zur Lebens- und Familiengeschichte des Kölner Dom-Herrn Adam Dahmen, Erzbischof von Adrianopel, Beiträge zur Kölnischen Geschichte, Sprache, Eigenart 3 (1918).

Groot Placaetboek V, Den Haag 1725.

[*Heussen, H. F. van*], Batavia Sacra, 2 dln, Brussel 1714.

Hoeck, F. van, Schets van de geschiedenis der jezuïeten in Nederland, Nijmegen 1940.

Hoff, B. van 't, Het archief van Antonie Heinsius, Den Haag 1950.

Hoyneck van Papendrecht, C.P., Historia Ecclesiae Ultrajectinae a tempore mutatae religionis in Foederato Belgio, Mechelen 1725.

Jadin, L., Le cardinal Thomas-Philippe d'Alsace, archevêque de Malines et le Saint-Siège. Correspondance tirée des archives du Vatican 1703-1759. (Bibliothèque de l'institut historique Belge de Rome), Brussel-Rome 1953.

[*Kemp, W.*] Kort historisch verhael van 't gene de Kerke van Utrecht wedervaren is, 4 dln, Amsterdam 1725-1726.

Knuttel, W. P. C., Catalogus van de pamflettenverzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek III + IV, Den Haag 1890-1892.

Knuttel, W. P. C., De toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek, 2 dln, Den Haag 1892-1894.

Knuttel, W. P. C., De verbanning van den laatsten Apostolischen Vicaris der Hollandsche missie, Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis 2 (1887).

Lamberty, De, Mémoires pour servir à l'histoire du 18e siècle, contenant les résolutions et autres documents authentiques, 14 dln, Amsterdam 1735-1740.

Lang, H. O., Die Vereinigten Niederlande und die Fürstbischofs- und Coadjutorwahlen in Münster im 18. Jahrhundert, Münster 1933.

Lefèvre, J., De Zuidelijke Nederlanden 1700-1748, Algemene Geschiedenis der Nederlanden VII, Utrecht 1954.

Maan, P. J., C. J. Barchman Wuytiers, Erzbischof von Utrecht 1725-1733, Assen 1949.

Memorie aan de Ed.Groot Mogende Heeren Staaten van Holland en West-Vriesland overgegeven uit de naam en van wegens de regte Rooms-Catholijke Burgeren en Ingesetenen deser Landen, omme door de Goeder-tierenheid van Haar Ed.Groot Mog. te worden bevrijd van de Dominatie des zoo genaamden Aartsbisschops van Utregt en zyn praetense Capitularen, met wien zy zig om der conscientie wille onmogelijk connen conformeeren, en vorders, om hunne Godsdienst by conniventie als voor dezen volgens de intrinsique Regels van hun geloof te mogen exerceren (Knuttel 16741).

Mozzi, L., Histoire des révolutions de l'Église d'Utrecht, 3 dln, Gent 1828-1829.

NNBW = Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek, 10 dln, Leiden 1911-1933.

Obreen, H. G. A., Geschiedenis van het geslacht Wassenaar, Leiden 1903.

Pastor, L. von, Geschichte der Päpste XV, Freiburg 1930.

Polman, P., Cleresie en Staatsgezag. Het plakkaat van 17 augustus 1702, Mededelingen van het Nederlands Historisch Instituut te Rome, 3e reeks 9 (1957).

Polman, P., Cleresie en Staatsgezag II. De verbanning van de jezuiten in 1705, Archief voor geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland 2 (1960).

RB III = Romeinse Bronnen voor de kerkelijke toestand der Nederlanden onder de apostolische vicarissen 1592-1727, Deel III 1686-1705, uitgegeven door P. Polman (RGP grote serie, n. 94), Den Haag 1952.

RB IV = Romeinse Bronnen voor de kerkelijke toestand der Nederlanden onder de apostolische vicarissen 1592-1727, Deel IV 1706-1727, uitgegeven door P. Polman (RGP grote serie, n. 97), Den Haag 1955.

Rogier, L. J., Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en 17e eeuw, 3 dln, Amsterdam 1945-1947.

Romeinse Bescheiden voor de geschiedenis der Rooms-katholieke kerk in Nederland 1727-1853, Deel I 1727-1754, uitgegeven door P. Polman (RGP grote serie, n. 103), Den Haag 1959.

Schotten, S., De deputatie van Pieter Govarts. De houding van Rome en de Staten in de kwestie-Codde (1703-1704), Nijmegen-Utrecht 1941.

Schutjes, L., Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch, 5 dln, St. Michielsgestel 1870-1876.

[*Slicher, A.*], Beredeneerde Waarschouwing over het tolereren der Roomschegezinde Kerkdiensten in de Vereenigde Nederlanden, Mitsgaders Het gene in aanmerking komt omtrent de verschillen, die tusschen de Priesters van die Kerk zyn uitgeborsten, Amsterdam 1719 (= Knuttel 16462).

[*Slicher, A.*], Memorie voor de zeer Doorlugtige, Hoog-Edele en zeer wijze Regeerders dezer Hoogmogende Republiek, Den Haag 1722 (= Knuttel 16586).

Tosini, P. M., Storia e Sentimenti dell'abbate Tosini sopra il Giansenismo, 3 dln, 1717.

't *Samenspraak* tussen Crispijn en Crispiniaan, Handwerkers van 't Schoenmakers Gilde, d'Een Knecht, d'ander Baas, over Kerkelijke Geschillen, Amsterdam 1702.

Ven, A. J. van de, Over den oorsprong van het aartsbisshoppelijk kapittel van Utrecht der oud-bisshoppelijke cleresij, Utrecht 1923.

Verhoofstad, P. M., Inventaris der archieven, gevormd door de besturen van het bisdom van Haarlem 1559-1853, IJmuiden 1956.

Vries, F. C. de, Vredes-pogingen tusschen de oud-bisshoppelijke cleresie van Utrecht en Rome, Assen 1930.

Willaert, L., Bibliotheca Janseniana Belgica. Répertoire des imprimés concernant les controverses théologiques en relation avec le Jansénisme dans les Pays-Bas catholiques et le pays de Liège aux XVIIe et XVIIIe siècle, 3 dln, Parijs-Namen 1949-1951.

HOOFDSTUK I

DE BENOEMING VAN THEODORUS DE COCK

1.

In de vergadering, welke de Congregatie De Propaganda Fide op 7 mei 1702 hield, viel eindelijk een zij het voorlopige beslissing in de kwestie van de apostolische vicaris der Hollandse Zending, de aartsbisschop van Sebaste, Petrus Codde Hij werd in zijn ambt geschorst en de Leidse pastoor Theodorus de Cock werd als provicaris aangesteld¹. De pauselijke breve, waarin deze beslissing vervat stond, werd gedateerd op 13 mei 1702.

Gezien de verhoudingen in de missie, was grote beroering over deze besluiten te verwachten Codde bezat namelijk een invloedrijke aanhang, die de saamhorigheid van een groep vertoonde. Hiertoe behoorden de leden van het Utrechtse vicariaat J. Cats, H. v. Heussen, J. v. Erkel, P. v. Cuyck, J. Roos, H. Gaal, C. Stakenburg en C. Steenoven. Vervolgens moeten de meeste leden van het Haarlemse kapittel tot Codde's aanhangers gerekend worden. Zeker gold dit in 1702 voor M. de Swaen, Th. Groenhout, F. Groenhout, J. 't Zul en S. Coetenburg. Op de overigen, N. v. d. Meer, Th. Visscher en C. v. d. Cooghen kan men deze kwalificatie slechts met reserve toepassen². Verder traden nog als partijgangers van Codde op de voorgrond de president van het college Pulcheria in Leuven P. Melis en A. v. d. Steen. Laatstgenoemde, geboortig uit Dordrecht, was in 1702 president van het college van Luxemburg in Leuven en professor aan de universiteit aldaar. Van het noemen van nog meer namen moge ik mij hier ontslagen achten, omdat de opsomming volstaat voor een karakteristiek. Kenmerkend voor de groep is, dat de leden de bestuursfuncties in de Zending bezetten; dat zij meestal behoren tot het deftigste en rijkste deel van de clergé, dat familieverwantschap tussen hen geen uitzondering is en dat zij vaak verwanten hebben onder de regenten. Deze trekken doen de partij van

¹ Romeinse Bronnen voor de kerkelijke toestand der Nederlanden onder de apostolische vicarissen 1592-1727, Deel III 1686-1705, uitgegeven door P. Polman OFM (RGP grote serie, n 94), Den Haag 1952, 750. Voortaan afgekort als RB III. Ik verwijs naar de nummers, niet naar de bladzijden, tenzij anders blijkt.

² J. de Graaf, Het Oud-Kapittel van Haarlem tijdens het Jansenistische schisma, Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem 24 (1899) 95. Voortaan afgekort als BBH.

Codde, gewoonlijk aangeduid met de naam „Cleresie”, gelijken op een clericale oligarchie. De schorsing van de apostolische vicaris was dan ook niet enkel een slag voor Codde zelf, maar ook voor hen, die hem beschouwden als hun „kapiteyn”³. De staf van de missie werd door deze beslissing mede buiten spel gezet.

Het tweede Romeinse besluit, de verheffing van De Cock tot pro-vicaris, moest de partij van Codde wel zeer bitter smaken. Vanaf Codde's ambtsaanvaarding in 1689 waren de pogingen om hem het bestuur over minstens een deel van de missie te ontnemen niet van de lucht geweest. Men kan wel spreken van een tegen Codde conspirerende groep, waarin figuren als de Poolse resident te Amsterdam F. Mollo, de Kethelse seculier A. van Wijck en diverse regulieren vooral jezuïeten de actie leidden. De Cock, die indertijd in opdracht van het Utrechtse vicariaat te Rome ijverig had gewerkt voor de benoeming van Codde, was geleidelijk aan in dit kamp terecht gekomen. Aan het klachtenboek over Codde, dat in de periode 1689—1700 te Rome binnenkwam, had ook hij zijn bijdrage geleverd. Hij zal zich hierbij hebben laten leiden door de overtuiging, dat de zaken in de Hollandse Zending onder Codde misliepen, maar ook de teleurstelling, dat de staf hem, de bewerker van Codde's benoeming, niet tot zijn gelederen had toegelaten, moet een woordje hebben meegesproken. De voornaamste grief van de Cleresie tegen De Cock was dus zijn „verraad”. Bovendien was deze schoenmakerszoon, wiens vader nog wel failliet was gegaan, beneden de stand van de deftige oligarchie⁴. De benoeming van juist De Cock, die door Codde's aanhangers werd beschouwd als een overloper en partijman, een „Streber” van geringe sociale conditie, was uitermate geschikt om de gemoederen hevig te beroeren.

Van de tegenstellingen in de missie was de internuntius, Giovanni Battista Bussi, hoewel pas sinds einde 1698 te Brussel, vrij goed op de hoogte. Toen hij derhalve op 1 juni 1702 van de prefect der Propaganda het bericht van Codde's schorsing en De Cocks benoeming ontving, voorzag hij moeilijkheden. Vooral vreesde hij, dat de Cleresie haar toevlucht tot de regering zou nemen. Reeds meermalen had Codde's vriendenkring in de Zuidelijke Nederlanden hem gepolst, of men in Rome

³ Th. Doncker aan Van Erkel 5 augustus 1702(?) in het archief der Oud-Bisschoppelijke Cleresie 284. Voortaan afgekort als AOBC. De nummers verwijzen naar J. Bruggeman, Inventaris van de archieven bij het metropolitaan kapittel van Utrecht van de Rooms-Katholieke Kerk der oud-bisschoppelijke Cleresie, Den Haag 1928.

⁴ De titel van een pamflet uit 1702 waarschijnlijk van J. t' Zul zinspeelt op De Cocks afkomst. Deze luidt: „t Samenspraak tussen Crispijn en Crispiniaan, Handwerkers van 't Schoenmakers Gilde, d'Een Knecht, d'ander Baas, over Kerkelijke Geschillen. Tot Amsterdam, In de Kalverstraat, in de geleerde Schoenmaker. 1702.

al tot een besluit gekomen was. Zo had de verwant van Codde, P. Melis, levendige belangstelling getoond. Deze Amsterdammer, wiens grootvader Cornelis van Vlooswijck burgemeester der stad was geweest, stond in relatie met de oud-burgemeester van Amsterdam Joan Hulft, die in 1702 de Republiek te Brussel vertegenwoordigde⁵. Ook resident Hulft had de internuntius laten blijken, dat hij de lotgevallen van de Amsterdamse burger Codde met interesse volgde. Achter deze waakzaamheid vermoedde Bussi de bedoeling om een voor Sebaste ongunstige uitslag te verijdelen door een beroep op de Staatse magistraten.

Werd echter de Romeinse beslissing in de Nederlanden aanstonds algemeen bekend, dan zou Codde's aanhang niet meer zo licht de burgerlijke overheid durven sommeren en zich er eerder bij neerleggen als bij een fait accompli. In deze gedachtegang werd Bussi nog versterkt, daar hij wist, dat Codde in Rome niet onmiddellijk op de hoogte was gebracht van het besluit van 7 mei 1702. Wat kon de curie daar anders mee beogen dan te voorkomen, dat Codde's partij in de Republiek het eerst de besluiten zou vernemen en zich tot de regering wenden? Snel handelen was dus geboden, zo begreep Bussi, en nog in de avond van 1 juni 1702 belastte hij zijn secretaris Melchiorri met de opdracht de apostolische breve in Holland te gaan publiceren. Hij vroeg toen een paspoort aan bij Hulft⁶. Op 5 juni, tweede Pinksterdag, was Melchiorri te Leiden, waar hij De Cock zijn benoeming meedeelde⁷. Op dat tijdstip had de secretaris reeds contact gehad met enkele gezanten van katholieke mogendheden, zoals de keizerlijke gezant Goess, de Portugees Pacheco en ook met Mollo te Amsterdam, bij wie hij gelogeerd heeft⁸. Hij had hun de vraag gesteld, of de publicatie der breve een ingrijpen van de Staten zou uitlokken en het antwoord had ontkennend geluid. De raad der diplomaten was geweest: overgaan tot onmiddellijke publicatie.

Na het ontvangen van zijn aanstelling maakte De Cock zich op om zijn geloofsbrieven aan het Utrechtse vicariaat en het Haarlemse kapittel te overhandigen. Deze wijze van bekendmaking was ook bij Codde's

⁵ AOBK 285. Cornelis van Vlooswijck, 1 mei 1601 gedoopt, stierf 13 december 1687. Hij was vanaf 1653 tot aan zijn dood lid van de Amsterdamse vroedschap. Tussen 1656 en 1671 was hij meermalen burgemeester. Zijn oudste dochter Cornelia trouwde 8 februari 1654 met Pieter Melis Jansz, Heer van den Lande en Vrijheid van Saftunge, geboren te Gent in 1625. Uit dit huwelijk werd P. Melis geboren, de latere president van het college Pulcheria te Leuven. J. E. Elias, De vroedschap van Amsterdam, 2 dln, Haarlem 1903-1905, I 482-483.

⁶ Voor de gebeurtenissen vanaf juni tot eind oktober 1702: RB III 823 en de daar vermelde stukken.

⁷ RB III 829.

⁸ W. P. C. Knuttel, De toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek, 2 dln, Den Haag 1892-1894, II Bijlage A.

aanstelling gevolgd en volgens instructie van de internuntius moest ook de nieuwe provicaris zich aan deze gedragslijn houden⁹. De Cock zag hier tegenop en wilde zich op deze zware gang laten begeleiden door Melchiorri, doch de secretaris, die daarvoor geen instructies had, weigerde. Toen moest de provicaris zich wel alleen van deze taak kwijten. Hij bezocht op 11 juni, Drievuldigheidszondag, zijn stadgenoot Van Heussen een van Codde's provicarissen en invloedrijk lid van het vicariaat. Zijn verzoek tot hem luidde de vicariaatsleden bijeen te roepen om hun een zaak van groot gewicht mee te delen.

Door de Cocks bezoek gealarmeerd riep Van Heussen aanstonds enkele leden van de staf der missie op, die te eerder kwamen, daar zij juist vernomen hadden uit een brief van Bussi van 8 juni, dat Rome verandering in het bestuur der zending gebracht had. Ten huize van Van Heussen verschenen dan op 12 juni 1702 Cats, Stakenburg, Van Erkel, Gaal en van de Haarlemmers De Swaen. Zij besloten De Cock niet in hun vergadering toe te laten. Van Heussen deelde daarop aan de nieuwe provicaris mee, dat de heren vanwege de aanstaande Sacramentsdag niet van huis konden. Hij wimpelde dus het verzoek om een bijeenkomst van de beide corporaties af. De Cock beloofde toen des namiddags zijn benoeming in wettige vorm te zullen bekend maken en verzocht Van Heussen thuis te willen zijn. Die middag begaf hij zich dan, vergezeld van drie getuigen, naar de Leidse Hooigracht. Zijn gezellen waren de Leidse pastoor en anti-Coddeaan W. Bouquet en voorts de in Leiden werkzame paters J. Claesman S.J. en J. B. Cornelissen O.P.. Van Heussen was echter uitgegaan en toen heeft de geprikkelde provicaris de breve maar voorgelezen aan de twee dienstmaagden, Martina Eylers en Agnes de Vett en hun een schriftelijke verklaring van het verrichte overhandigd. Alles bijeen een nogal komische vertoning.

Dezelfde dag heeft De Cock zijn benoeming bekend gemaakt aan de geestelijkheid van Leiden, in zijn huis samengekomen. Verder stelde hij per brief de reguliere missie-oversten en de aartspriesters van zijn verheffing in kennis, zodat op 15 juni 1702, Sacramentsdag, het nieuws in heel Holland verbreid was. Alleen de afkondiging in de vergadering van kapittel en vicariaat was mislukt¹⁰.

Deze corporaties kwamen daags na Sacramentsdag voor het eerst sinds het vernemen van het grote nieuws voltallig te Amsterdam bijeen om hun houding te bepalen. Zij stelden een brief op aan Bussi, waarin zij

⁹ RB III 755.

¹⁰ De details over 11 t.e.m. 13 juni 1702 in T. Backhusius, *Bewijsschrift*, aantoonende dat den Apostolische Stoel het volle Geestelijk Regtsgebied over de Hollantsche Zendinge altijd gehad en wettig geoeffent heeft, 3 dln, Utrecht 1726-1732, II 118-125.

om uitstel van De Cocks erkenning verzochten, tot zij bericht uit Rome zouden hebben ontvangen ¹¹. Het schrijven impliceert dus hun twijfel aan de echtheid van de breve van 13 mei 1702. Ook in een brief aan paus Clemens XI gaven zij uiting aan de grote verwondering, die zij over de Romeinse besluiten gevoelden. Zij wijzen op het onheil dat De Cocks benoeming sticht, namelijk geringschatting van de „beste geestelijken” en scheuring bij clerus en volk. Dit schrijven van 16 juni 1702 aan de paus is te beschouwen als een beroep in papam melius informatum ¹². Het standpunt, dat kapittel en vicariaat innamen, komt dus neer op een voorlopige afwijzing van De Cock. De redenen, die de corporaties hiervoor aanvoeren, zijn enerzijds twijfel aan de echtheid van de pauselijke breve, anderzijds de overtuiging, dat de benoeming van De Cock te wijten is aan verkeerde informaties, die de curie had ontvangen.

Toch moeten meerdere leden der beide corporaties aangevoeld hebben, dat de gronden, waarop zij de nieuwe provicaris hun onderwerping weigerden, niet zeer solide waren. Met name was het onredelijk de echtheid van de breve in twijfel te trekken, terwijl men De Cock belette die aan te tonen. Toen Bussi dan ook op 21 juni 1702 als antwoord op het aan hem gerichte schrijven onverwijld erkenning van de nieuwe provicaris vorderde ¹³, ontstond er vooral bij de Haarlemmers weifeling om te volharden in de te Amsterdam aangenomen houding. De Swaen, die meermalen de indruk wekt teer van geweten en soms zelfs op het angstvallige af te zijn, maakte zich op tot onderwerping aan De Cock ¹⁴. Doch ook anderen liepen met dezelfde gedachte, zoals valt af te leiden uit een brief, welke Cats op 27 juni 1702 aan Van Heussen richtte. „’t Geen ik in mijnen voorgaanden geschreven heb wegens het erkennen van Hr. Cock, is voor een groot deel geweest, omdat ik mij laet voorstaen dat er zeer weinig van de Heeren zullen zijn, die niet zullen oordeelen dat men met langer te weygeren de missie zal benadelen. Dat ik zulx niet zonder rede denk, blijkt uyt den nefensgaande brief van Hr. de Swaen, die ik hede med het bijgevoegde afschrift ontfang. Onderdes antwoord ik hede aen Hr. de Swaen, dat men behoorde kloek te zijn en uyt de naam van beyde Capittels, te schrijven dat men om veele swaerigheden, onder andere die men van de Magistraat tegemoet ziet, zig verpligt agt noch eens uytstel te verzoeken. Misschien zou het niet quaet zijn, dat

¹¹ N. Broedersen, *Quinque tractatus historici de rebus Metropolitanae Ecclesiae Ultrajectinae* I, Delft 1729; II-V, Utrecht 1763, I 362.

¹² RB III 758.

¹³ Broedersen I 363.

¹⁴ RB III blz. 596, voetnoot 1.

men om de Harlemiters te sterken noch eens en zulx te Amsterdam bij elkandere qwam" ¹⁵.

Die vergadering vond plaats op 4 juli 1702. De weigeraars slaagden erin de weifelaars weer geheel aan hun kant te krijgen. De Cock werd niet erkend; eerst moest men bericht uit Rome hebben ¹⁶. Dat de wankelmoedigen zich bij dit hernieuwde beraad weer in het rechte spoor lieten brengen, moet wel mede toegeschreven worden aan het uitblijven van enig bericht afkomstig van Codde zelf. Nu op 4 juli nog steeds geen tijding was binnengekomen, waarin Sebaste zijn schorsing en vervanging door De Cock bevestigde, kreeg de veronderstelling, dat de breve van 13 mei mogelijk vals was, enig fundament. Voorlopig konden kapittel en vicariaat hierop steunen, want het duurde nog tot 22 juli 1702, voordat de curie Codde officiële mededeling deed van de jegens hem genomen maatregelen.

Nu de staf van de missie hem weigerde te erkennen, trachtte De Cock zijn gezag ingang te doen vinden bij de lagere clergé. Een mooie gelegenheid daartoe bood hem de publicatie van de bulle, waarbij in de missie het heilig jaar werd afgekondigd. Volgens de wens van Bussi moest dit de eerste jurisdictiedaad van de nieuwe provicaris zijn ¹⁷. De Cock stelde daarom een circulaire samen en zond deze op 8 juli 1702 rond. In dit schrijven bepaalde hij, dat het jubilee in de kerken moest afgekondigd worden op zijn gezag.

Voor de uitvoering van deze akt van jurisdictie kreeg de provicaris echter geen medewerking van de aartspriesters Cats, Van Erkel, Van Cuyck, Gaal, De Swaen, Coetenburg en Visscher, allen leden van vicariaat of kapittel. Om hun verzet te breken benoemde De Cock nog vóór 20 juli zeven anderen in hun plaats n.l. J. Ploegh, F. Ploegh, P. van Beest, G. Fox, allen oud-alumni van de Propaganda, en verder Th. Ploegh, W. Bouquet en A. van Wijck ¹⁸. Deze benoemingen verichtte de nieuwe provicaris op eigen gezag. De internuntius keurde ze achteraf wel goed, doch in de mening dat er slechts drie of vier aangesteld waren en dat de delegatie slechts gegeven was enkel voor de publicatie van het jubilee ¹⁹.

Het spreekt vanzelf, dat de staf van de missie verontwaardigd was. Vooral de vervanging van Van Erkel door Van Wijck was een zeer ontactische daad. Een verwijzing naar de rol van Van Wijck tijdens de

¹⁵ Cats aan Van Heussen 27 juni 1702, AOBK 261.

¹⁶ Broedersen I 364.

¹⁷ RB III 763.

¹⁸ RB III 829.

¹⁹ RB III blz. 601, voetnoot 3; RB III 831.

ambtsperiode van Codde volstaat wel om dit te bewijzen ²⁰. Voeg daarbij de triomfantelijke manier, waarop Van Wijck aan Van Erkel zijn benoeming kwam medelen en men kan zich indenken dat de driftige Delflandse deken zijn bezoeker bijna te lijf ging en hem de overhandigde jubileebulle bij het afscheid achterna smeed ²¹. Deze door De Cock verichte mutaties op grote schaal laten zich wel verklaren uit zijn geprikkeldheid over de ondervonden afwijzing, zij zijn echter moeilijk goed te praten. Dit was niet de geschikte manier om het verzet te bedaren.

De vier provicarissen van Codde, Cats, Van Heussen, De Swaen en Th. Groenhout kwamen dan ook op 20 juli 1702 te Utrecht bijeen en besloten in een gezamenlijk schrijven aan de gelovigen hun afwijzing van De Cock te motiveren en tegelijk het jubilee op eigen naam af te kondigen ²². Mocht er bij hen nog enige huivering bestaan hebben om tot dit openlijk verzet over te gaan, dan zullen zij die van zich hebben afgeschud, toen zij bij schrijven van 21 juli van De Cock het verbod thuis kregen zich nog provicaris te noemen ²³. Het manifest van Codde's provicarissen verscheen nog voor 28 juli ²⁴.

De publicatie van het jubilee veroorzaakte in de laatste tien dagen van juli 1702 in Holland grote verwarring. Sommige pastoors kondigden het af namens De Cock, andere op naam van de vier provicarissen, niet weinige lieten het geheel na. Typerend voor heel Holland was wel de gang van zaken in enige staties van het aartspriesterschap Delfland. De pas als aartspriester afgezette Van Erkel weigerde op 23 juli de afkondiging op gezag van De Cock. Een aanmaning van de provicaris om de omissie de volgende zondag, 30 juli, te herstellen, legde hij eveneens naast zich neer ²⁵. De Haagse pastoor A. Titzing, ofschoon helemaal geen vriend van De Cock, kondigde op 23 juli het jubilee af, zoals de provicaris had voorgeschreven. Op een aansporing van Van Erkel om het na te laten, ging hij niet in, „vermits van 't eerste beginne, dat mijn tot de kerckelijke staat begeven hebbe, bij mij vast besloten is geworden blindelinghs te gehoorsaemen mijne Overighyt van Rome voorgesteld” ²⁶. Een tweede aanmaning van Van Erkel kwam te laat. „Toen mijn de selve (gisteren) over half negen behandelt wiert, hadde smorgens te 7 uren, volgens mijn schuldigh achtete, al verkondight”, zo liet Titzing

²⁰ L. J. Rogier, *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en 17e eeuw*, 3 dln, Amsterdam 1945-1947, II 290.

²¹ Backhusius, *Bewijsschrift* II 160.

²² Backhusius, *Bewijsschrift* II 165.

²³ Broedersen I 367.

²⁴ RB III 783; 786.

²⁵ RB III 781.

²⁶ Titzing aan Van Erkel 22 juli 1702, AOBK 284.

op 24 juli zijn correspondent weten. Trouwens de argumentatie van Van Erkel had hem niet kunnen overtuigen: „wat Heer van Wijck belanght, moeye mijn met zijne saecken niet, noch trecke die nu niet aen; soodat de Bulle niet aensie als van hem komende maer van de Paus en in die qualityt hebbe die ook verkundight”²⁷. Men mag echter uit deze ene zwaluw niet tot de lente besluiten. De afkondiging van het jubilee is geenszins geworden tot een algemene erkenning van De Cock²⁸.

De situatie die eind juli 1702 in de missie bestond kan men aldus samenvatten: een minderheid had De Cock erkend, de grote meerderheid van de clergé had nog geen stelling genomen, kapittel en vicariaat continueerden in afwijzing van De Cock en waren door de gebeurtenissen in de julimaand daarin standvastiger geworden. Nog meer versterkt in deze houding werden Codde's aanhangers, toen eind juli de eerste reactie uit Rome op het grote nieuws, dat men uit Holland had moeten vernemen, binnenkwam. Brieven van J. Krijs en L. du Vaucel spoorden aan om De Cock te verwerpen. Nog meer bemoediging zal de staf geput hebben uit het schrijven van Codde zelf, die wel geloofde dat uit Rome een breve aan Bussi was gestuurd betreffende De Cock, „maer of dit niet is conditioneel geweest, ik wil zeggen, onder beding dat het zonder opschudding zou kunnen: daer zou ik zeer aan twijfelen”²⁹. Als deze benoeming lukt zal de secretaris der Propaganda, Fabroni, pogen om De Cock tot apostolisch vicaris aangesteld te krijgen, merkte Codde op. „Hierom meenen onze vrienden alhier, puta Waloni (Du Vaucel) en anderen, dat uwe gedachten bondig en goed zijn, te weeten, tijd zoeken te winnen, uytvluchten bijbrengen, Cockius wat verwarren, mids alles med voorsichtigheyd aenleggend, ende d'eerbiedigheid tot Patrice (de paus) ende de Congregatie bewaerende. Misschien is het diploma pontificium, dat Cockius voorwent, het oude hetgeen misschien al vervaerdigd was, toen ik na Rome geroepen wierd, en wanneer men Cockius, ook alschoon ik herwaerts kwam, wilde tot Vicarius verklaren. Ik hoop dat d'andere Heeren Capitulares van uw gevoelen zijn, ofte althans dat het meerendeel er van zal zijn, ende dat niemant er regelrecht zal tegens kanten”. Tenslotte hoopt Codde de brief van de kapittels aan de paus (bedoeld is die van 16 juni) te ontvangen en „het zou niet quaed zijn dat zij op den ontfang deses, al wederom er eenen vervaardigden”, (wat op 4 augustus geschiedde)³⁰. Al verschuilt de apostolische vicaris

²⁷ Titzing aan Van Erkel 24 juli 1702, AOBC 284.

²⁸ Backhusius, Bewijsschrift II 172; RB III 785.

²⁹ Codde aan Van Heussen 8 juli 1702, AOBC 261.

³⁰ Codde aan Van Erkel 8 juli 1702, AOBC 284. Broedersen I 368-371.

zich in dit schrijven van 8 juli aan Van Erkel hier en daar achter „onze vrienden”, toch is het wel duidelijk dat hij zelf de houding van zijn aanhangers goedkeurt en hen stijft in hun afwijzing van De Cock.

2.

Reeds vanaf de aanvang der beroeringen hadden sommige leden der Cleresie met de gedachte gespeeld een beroep te doen op de regering ten gunste van Codde. Volgens een bericht van De Cock was tijdens de eerste voltallige bijeenkomst van kapittel en vicariaat op 16 juni dit plan verworpen ³¹. De Cock zelf had zich kort nadien tot de raad-pensionaris Heinsius, tot de magistraat van Amsterdam en ook tot die van Leiden gewend. Codde's zuster, Maria Bloemert-Codde, had zich namelijk tegenover burgemeesteren van Amsterdam beklaagd, dat haar broer in Rome gevangen gehouden werd. De nieuwe provicaris was toen de verschillende magistraten beter gaan inlichten en had getracht hun gunst te winnen. Hierin was hij volgens eigen zeggen geslaagd. Alleen de Amsterdamse burgemeester J. Hudde had op Codde's terugkeer aangedrongen ³². Nu De Cock zijn opwachting gemaakt had bij de burgerlijke overheid, zullen kapittel en vicariaat hun aanvankelijk bezwaar tegen een dergelijke stap overwonnen hebben. Op de vergadering van 4 juli 1702 is deze kwestie waarschijnlijk weer ter tafel geweest. Het valt moeilijk uit te maken of er dienaangaande iets besloten werd. Zeker is, dat de Leuvense vriendenkring onmiddellijk na die datum, hetzij op eigen initiatief hetzij op verzoek uit Holland, contact opnam met de Staatse magistraten.

Bussi trof op een morgen in het begin van juli 1702 te Brussel een gezelschap aan, bestaande uit P. Melis, E. Ruth d'Ans, diens vriend, de resident van Luik te Brussel M. de Pré, en A. van den Steen ³³. De heren wilden juist het huis van de resident der Staten-Generaal Hulft binnengaan, toen de internuntius in zijn karos passeerde. Zij konden er toen niet langs hem te begroeten en Bussi kreeg de indruk, dat zij zich op heterdaad betrappt voelden. Dit vermoeden van de internuntius was juist. Zij hebben inderdaad contact gehad met Hulft en hem bewogen de regering in de zaak-Codde te mengen. Dit blijkt uit de brief, die A. van den Steen op 9 juli aan Van Heussen schreef. Hierin zegt hij, dat Rome volgens hem besloten was Codde zijn leven lang in de eeuwige

³¹ RB III 761.

³² RB III 766; blz. 596, voetnoot 6. Backhusius, *Bewijsschrift* II 117. Joan Hudde (1628-1704) was vanaf 1672 21 maal burgemeester van de stad; zo ook in 1702 en 1703. Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I 528-529.

³³ RB III blz. 634.

stad te houden, „geen resistentie vindende gelyck Mollo belooft hadde bij den staet”; maar als er verzet kwam van de regering, zou Rome Sebaste laten gaan. „Dit is de politic geweest van sulcx daerom aan Sebastenus tot Roomen verborgen te houden, om te sien wat ingressie de aanstellinge van de nieuwe pretense vicaris in Hollant soo bij den staat als bij de voornaemsten hebben soude. Daerom ist van den iver van alle deughtsaeme priesters de voornaemste Heeren van den Staat aan te houden. Om cort te sijn hoe de saek meer wert geembroelliert, hoe dat onsen gewenste Sebastenus eerder zal t’huys wesen. ’t Is maer voornamentlyck Mollo die hun door ’t beleid van de Jesuiten dit so fraey en gemackelyck had opgegeven, dat de Romeynen daar in gevallen sijn. Heer Hulft met wien gisteren noch langh over dese saecke handelde, en sal met syn overcomen naer Holland, dat eer cort te gemoet gesien wert, die saeck geen wynigh vaart setten, alsoo daer van grondigh geïnformeert is en seer iverigh in spreekt; en heeft mij belooft daer over van daegh aan d’Heer Heinsius te sullen scrijven, dewijl ick hem van alles onderricht hebbe”³⁴. Al munt de Leuvense professor niet uit in klaarheid van taal, duidelijk is wel, dat Hulfts spoedig gevolgde brief een vrucht is van zijn gesprek met hem.

Op 13 juli 1702 richtte Hulft dan een schrijven aan de griffier der Staten, Frans Fagel. Waarom aan hem en niet aan Heinsius? Misschien is dit hieruit te verklaren, dat de resident vertegenwoordiger was der Staten-Generaal en niet slechts van één gewest. Mogelijk wilde Hulft een maatregel uitlokken voor heel de Republiek, daar Codde immers apostolisch vicaris was van heel de missie. Hoe dit zij, Fagel heeft Hulfts brief aanstonds doorgegeven aan de raadpensionaris van Holland, misschien daar hij de behandeling van een kwestie rakende de godsdienst meer een gewestelijke aangelegenheid vond overeenkomstig de Unie van Utrecht. Heinsius bracht Hulfts schrijven ter sprake in de Statenvergadering van Holland op 19 juli 1702, dus met een voortvarendheid, die bij deze cunctator verwonderlijk is. De heren besloten toen een onderzoek op te dragen aan Gecommitteerde Raden.

Hoewel een opdracht aan gecommitteerden vaak gelijk stond met een verwijzing naar de doofpot, is dit met Hulfts schrijven niet het geval geweest. Voor een deel is de betreffende vigilantie van Gecommitteerde Raden wel toe te schrijven aan de alarmtoon van de Brusselse resident. De verstandige lieden verwonderen zich, aldus Hulft, dat Rome Codde gesuspendeerd heeft en in zijn plaats heeft aangesteld „een schoenmaeckers soon van Leijden, genaemt Cock, die geseijt wordt van een remuant humeur, ende d’authoriteyt van den Roomschen stoel met passie

³⁴ A. van den Steen aan Van Heussen 9 juli 1702, AOBC 261. RB III 789.

toegedaen te wezen". Dit strekt „tot kleijnachtingh van den Staet". De bedoeling van deze mutatie is de „vremde missionaire munnicken" de hand boven het hoofd te houden. En dat in een tijd van oorlog, nu zulke personen verdacht moeten zijn vanwege hun correspondentie met Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden. Dit alles is de internuntius onder ogen gebracht. Maar hij heeft daarop geantwoord, dat de Hollanders op het ogenblik „genoegh geëmbarrasseert" waren. Bovendien heeft Rome zich in deze zaak bediend van de Poolse resident Mollo. „Ministers van Vreemde Potentaten" laten zich derhalve in met „domestique saecken van den Staet, en in de welcken het respect ende de achtbaerheijt van de Hooge Regeringh so seer is geraeckt"³⁵.

Mocht Hulfts alarm niet voldoende geweest zijn om Gecommitteerde Raden voor indutten te behoeden, dan zeker wel de actie, die Van Erkel kort daarop ondernam. Deze Delftse aartspriester heeft de provicaris zijn vervanging door Van Wijck zeer kwalijk genomen. Hij ging nu de hoofdrol spelen bij het contact met de Staten van Holland. Reeds op 21 juli 1702 zond hij een notaris naar De Cock, die vergezeld werd door Van Erkels vrienden L. Knotter en A. van Loon, beiden advocaat te Delft. De notaris verzocht De Cock een afschrift van zijn aanstellingsbreve. Deze handelwijze van Van Erkel doet vreemd aan, omdat De Cock herhaaldelijk getracht had zijn patenten onder ogen van de vicariatsleden te brengen. Zij is echter verklaarbaar, als men aanneemt, dat thans bij Van Erkel de bedoeling voorzat een authentieke copie ervan in handen van de Staten te brengen. In de breve werden namelijk de Nederlanden aangeduid als „partes, quae ab haereticis occupantur". Deze zinsnede moest voor de oren der Statenleden dezelfde onaangename klank bezitten als Hulfts brief: Rome eerbiedigt de soevereiniteit der regering niet voldoende. Intussen lukte het Van Erkel bij deze gelegenheid wel niet een afschrift van de aanstellingsbreve te bemachtigen³⁶, doch hij moet in het begin van augustus 1702 de hand hebben weten te leggen op de verlangde copie. Zo valt althans op te maken uit een stuk van Van Erkels hand, waarin op diverse passages uit de benoemingsbrief van De Cock commentaar wordt geleverd.

Dit document maakt deel uit van een vijftal stukken, die een nader bewijs vormen voor de onderstelling, dat Van Erkel een beroep op de burgerlijke overheid voorbereidde³⁷. Van deze verzameling zijn naast de

³⁵ Knuttel, De toestand II, bijlage A.

³⁶ RB III 786.

³⁷ P. Polman O.F.M. Cleresie en Staatsgezag. Het plakkaat van 17 augustus 1702. Mededelingen van het Nederlands Historisch Instituut te Rome, 3e reeks, 9 (1957) 181-189. Bijlagen 1-5. S. Schotten S.C.J. De deputatie van Pieter Govarts. De houding van Rome en de Staten in de kwestie-Codde (1703-1704), Nijmegen-Utrecht 1941, 14-17.

vermelde kanttekeningen voor ons vooral van belang twee ontwerp-reksten, waarvan het ene bestemd was voor de raadpensionaris, het andere voor de Staten van Holland. In het eerstgenoemde verzoekschrift wijst Van Erkel Heinsius erop, dat het „Vaderland” veiliger is, wanneer Codde en de zijnen, bijna allen „inboorlingen”, het bestuur over de katholieken voeren dan wanneer De Cock en zijn aanhangers, deze „pluijmschrijvers van het Roomse hof” de scepter zwaaien. Hij verzoekt derhalve om bescherming voor Codde en de zijnen. In de supplicie aan de Staten vermeldt Van Erkel concreter, hoe hij zich deze protectie denkt. Hij stelt de Hoogmogenden voor een resolutie uit te vaardigen, die De Cock verbiedt zijn ambt uit te oefenen en verder bepaalt, dat de priesters hem niet mogen erkennen. Voor de toekomst moet het voor een vicaris een vereiste zijn, dat hij wordt „geëligeert uyt een nominatie der twee ordinaire collegiën” hier te lande.

Heeft Van Erkel na zijn voorbereidingen de kroon op het werk gezet en de vervaardigde stukken aan Heinsius en de Staten van Holland overgereikt? Zij zijn in het archief der Staten, noch in dat van Gecommitteerde Raden of van de raadpensionaris te vinden, zodat met reden mag betwijfeld worden of de auteur ze in de vereiste vorm heeft ingediend. Dát hij ze echter ter kennis van de Staten van Holland heeft gebracht, lijdt niet de minste twijfel. De weldra gevolgde resolutie van deze vergadering is namelijk een getrouwe afspiegeling van Van Erkels ideeën en hier en daar zelfs de echo van zijn bewoordingen. Bovendien staat het vast, dat Van Erkel op 16 augustus 1702 in de vergadering van de Staten van Holland is verschenen. Dit feit, tot nog toe aangenomen enkel op gezag van Backhusius, wordt ook vermeld door De Cock ³⁸, maar een onwraakbaarder getuige is J. Cats, die 17 augustus 1702 aan Van Erkel schreef: „med verwondering verstae ik dat UE. in de volle vergaeding van de Staeten van Holland is geweest. Het is dan een gans onmogelijke zaak dat zulx verborgen blijve. Doch het is goed dat men zig tegen de geene die er over zullen vallen, kan verdedigen med te zeggen, dat UE. daer ontboden is geweest” ³⁹. Zeker bij deze gelegenheid heeft Van Erkel aan de Staten kenbaar gemaakt, wat hij op het hart had. Het is zelfs aannemelijk, dat hij dit reeds vroeger en eigener beweging heeft gedaan. Dan immers valt de oproep door de Hoogmogenden lichter te begrijpen.

De Staten van Holland namen dan op 17 augustus 1702 de bekende resolutie aan, waarbij zij besloten een plakkaat uit te vaardigen, dat

³⁸ Backhusius, Bewijsschrift II 208. RB III 754.

³⁹ Cats aan Van Erkel 17 augustus 1702, AOBC 284.

dezelfde datum droeg. Dit plakkaat bevat de volgende punten, die wij hier verkort weergeven:

- 1) dat niemandt... alhier eenige beveelen van wegens den Paus, of van eenige vergaderinge... omme de een ofte andere soo genoemde Roomsche Catholique te doen vertrecken naar Roomen, sal moogen ter executie leggen, ofte ter executie geleght zijnde, gehoorsaamen.
- 2) dat niemandt voor Vicaris sal moogen werden erkent, als die geene die naar ordre, in deese Landen gebruyckelijck, behoorlijcker wyse geeligeert, en by de Heeren Onse Gecommitteerde Raaden geadmitteert sal weesen.
- 3) dat den voornoemden Cock sal werden geinterdiceert... het voorschreeve Vicarisschap in eeniger manieren te exerceeren, ende dat niemandt de selve in die qualiteyt sal hebben te erkennen of te obedieeren... ende dat al het geene hy op die naam soude moogen hebben verricht ofte geordonneert, ende specialijck het suspenderen ende afstellen van eenige Priesters, voor nul ende van geender waarde sal werden.
- 4) dat eyndelijck sal werden geinterdiceert, dat van nu af aan geen geordende Priesters ofte Munnicken binnen deese Landen sullen vermoogen te koomen''⁴⁰.

Dit plakkaat deelde Heinsius op 11 september 1702 aan De Cock mee; 14 september werd het in heel Holland bekend gemaakt.

Met zeer veel goede wil kan men in deze resolutie een teken van tolerantie bespeuren. De Staten van Holland staan hun katholieke onderdanen uitdrukkelijk een eigen bestuurder toe, hetgeen inhoudt, dat er dus katholieke onderdanen mogen zijn. Dit was in vroegere resoluties en plakkaaten nooit zo duidelijk gebleken. Veel opvallender echter is, dunkt mij, de grote dosis schending van gewetensvrijheid, die in dit besluit opgesloten ligt. De Hoogmogenden gunnen de katholieken slechts een apostolische vicaris volgens hun idee. Dat de katholieken deze in geweten niet kunnen aanvaarden, zien zij voorbij.

Van Erkel heeft dus wel succes gehad met zijn beroep op de Staten van Holland. Moeten wij hem in deze actie zien als lasthebber van vicariaat en kapittel? Het blijkt nergens; er zijn zelfs aanwijzingen voor het tegendeel. Zo moet De Swaen zijn weerzin tegen een dergelijke stap getoond hebben. Uit een brief van Du Vaucel aan Van Erkel valt namelijk op te maken, dat laatstgenoemde zich in augustus 1702 geërgerd had over de angstvalligheid van een „Eximius magister”, met welke aanduiding De Swaen bedoeld wordt⁴¹. Van Heussen schijnt zich bij

⁴⁰ Groot Placaetboek V, Den Haag 1725, 558.

⁴¹ Du Vaucel aan Van Erkel 16 september 1702, AOBK 284.

deze actie op de achtergrond te hebben gehouden, zoals een brief van Codde, gedagtekend 23 september 1702, laat vermoeden ⁴². Hierin berispt Codde Van Heussen, omdat deze het valse bericht naar Rome had gestuurd, dat De Cock was gevangen genomen. Gelet op de datum van Codde's brief, moet Van Heussen niet lang na 17 augustus 1702 deze onware tijding hebben doorgegeven. Hij wist toen dus, dat er een actie tegen De Cock gaande was, doch was niet op de hoogte van de juiste uitslag. Hieruit blijkt, dat hij bij Van Erkel's activiteiten niet nauw betrokken is geweest. Tenslotte zijn er dan nog de brieven van kapittel en vicariaat aan paus en Propaganda, waarin de corporaties de beschuldiging het plakkaat te hebben uitgelokt als lasterlijk verwerpen ⁴³. Van Erkel heeft, om deze stukken te kunnen ondertekenen, zijn toevlucht moeten nemen tot een zeer verwrongen interpretatie van uitlokken. Er is echter geen reden om aan de oprechtheid der overige ondertekenaars te twifelen en dus evenmin om kapittel en vicariaat en bloc verantwoordelijk te stellen voor het beroep op de Staten.

En wat te denken van de Nederlanders in Rome? Hebben zij aangedrongen op het zetten van deze stap? Van Codde zelf valt een uitlating te signaleren, die enigszins belastend kan schijnen. Zij staat in zijn brief van 8 juli 1702 aan Van Heussen en luidt: „had hij (de internuntius) door den Heer Hulft vanweegen den Staat al voorlang omtrent mijn verblijf alhier ernstig aangesproken geweest, zulks zou naer alle waarschijnlijkheid vrucht en voordeel gedaan hebben (hoc inter nos)” ⁴⁴. Bij nader toezien is het echter duidelijk, dat Codde slechts aan een tussenkomst der Staten ten gunste van zijn terugkeer uit Rome dacht en niet aan een interventie, die het wegwerken van De Cock ten doel had. Gaat Codde dus vrij uit, hetzelfde kan niet gezegd worden van zijn gezellen, J. Krijs en Th. Doncker, of van Du Vaucel. Zij sporen onverholen aan de hulp van de Staten in te roepen tegen de nieuwe provi-caris. De brieven, die zij in juli 1702 aan Van Erkel richtten, hebben voor deze zeker een aanmoediging betekend om de reeds ingeslagen weg ten einde toe te gaan ⁴⁵. Genoemde heren staan dan ook met Van Erkel en A. van den Steen schuldig aan het plakkaat van 17 augustus 1702.

In dit verband te spreken van schuld lijkt ons niet overdreven. De betrokkenen hebben geweten, dat zij met het uitlokken van dit plakkaat een daad stelden, die het daglicht niet verdragen kon. Als verzachtende

⁴² Codde aan Van Heussen 23 september 1702, AOBC 261.

⁴³ RB III 806; 807. Broedersen I 375.

⁴⁴ Codde aan Van Heussen 8 juli 1702, AOBC 261.

⁴⁵ Krijs aan Van Erkel, 1 en 8 juli 1702; Doncker aan Van Erkel 15 juli 1702; Du Vaucel aan Van Erkel 8, 15 en 22 juli 1702, AOBC 284. Vgl. ook RB III 790; 793.

omstandigheid geldt dan weer, dat De Cock zich reeds vóór hen, in juni 1702 namelijk, tot diverse magistraten had gewend. De twee gevallen zijn echter niet geheel vergelijkbaar: De Cock riep de steun van de burgerlijke overheid in voor een door zijn wettige kerkelijke overheid genomen maatregel, de genoemde heren van de Cleresie deden het recht tegen Rome in. Van schuld vrij te pleiten zijn zij dan ook niet.

Nog één kwestie moet naar aanleiding van de zo belangrijke resolutie van 17 augustus 1702 worden gesteld: is er met steekpenningen gewerkt? Het gerucht ging, dat Jacob baron van Wassenaar, heer van Duvenvoorde zich had laten omkopen. Al is dan een gerucht alles behalve een bewijs, toch moet opgemerkt worden, dat de faam geen kwade keus deed met juist de heer van Duvenvoorde te noemen. Deze was namelijk voorzitter van Gecommitteerde Raden, aan wie de Staten een onderzoek over Hulfts schrijven opgedragen hebben. Van Duvenvoorde is dus ten nauwste betrokken geweest bij de voorbereiding der resolutie. Een tweede belangrijker aanwijzing is de verklaring, door drie personen afgelegd ten overstaan van de Leidse notaris Gerstecoren op 28 december 1703. Op de dag van afkondiging van het plakkaat, 14 september 1702, waren de beide schilders Johannes Baptista Gillissens en Gerrit Jansz Bronsgeest aan het werk in de kerk van pastoor Th. Groenhout te Noordwijk. De pastoor was binnengekomen, had het gesprek gebracht op het plakkaat en hun toegevoegd: „Jae gij, en ijder moester toe geven, theeft ons wel veertig duysent guldens gekost; meent gijlyuden dat de Staten sulcke placcate voor niet maecken en haer dingen voor niet doen, off meent gij dat de Staetten geck zijn”. Geruime tijd later had zekere Bartholomeus Immerseel, op de Noordwijkse pastorie ter tafel genodigd, hetzelfde verhaal uit de mond van de pastoor vernomen⁴⁶. Men hore echter tegenover deze notariële verklaring ook de lezing van Groenhout zelf. „Tot de zaek dient, als dat ik bekenne op den dach van 't aflesen in de kerk met mons. Gilles en Gerrit Jansen gesproken te hebbe, ende op-haelde, wat al onkosten dusdanighen plaacet te verkondighen op alle plaetzen en dorpen al koste; dat ik wel hebbe horen zeggen, dat een beededachs uyt-schrijvinge wel hondert dusent gulden kosten, dat dit licht wel 40 000 gl numeris certus pro incerto koste. Ten tweede hun zegde, dat het onmogelijk was, dat onse hoochm: heeren haer voor geld soudén laeten omkopen. De selve Gerrit Jansen een vinnichste voor Hr Cock

⁴⁶ BBH 6 (1878) 283. Deze verklaring heeft betrekking op het plakkaat van 17 augustus 1702, niet op dat van 8 augustus 1703, zoals RB III 996 veronderstelt. Dit blijkt behalve uit de tekst van de notariële verklaring ook uit RB III 1099. Volgens Codde was het de vriend van De Cock, G. Pelt, pastoor te Zoeterwoude, die deze verklaring liet opstellen. Codde aan Maille 22 januari 1705, AOBG 186.

zijnde, en niet willende geloven datter geen geld gegeven was, seyde ik aan hem met hem railleerende en hem quellende: nu gerrit gij moet daer toe geven; hoe veel wilt gij geven? antwoorde, niet een duyts; hierop lachten ik met hen en ginck wech. Maer te zeggen, meent gij luyden dat de Staeten sulcke placcaten voor niet maeken en haer dinghen voor niet doen; of meent gij dat de Staeten gecken zijn, is vals en onwaerachtig: verre van mij dese onbedachte woorden. Dat ik over taefel aen Signeur Immerzeel of ook aen Gilles geseyt hebbe, hoe veel geld de placateten volgens de boekiens kosten, en dat dit dusende gekost heeft, is waer. Maer wat raecht dat?" ⁴⁷. Ik meen, dat dit getuigenis van Groenhout de verklaring van de drie op losse schroeven zet. De uitlating van de Noordwijkse pastoor valt wel te beschouwen als een wat ondoordachte speelsheid, niet als een serieus bedoelde weergave der feiten. Op deze grond derhalve hechte men aan de verklaring der getuigen niet teveel waarde. De argumenten van Groenhout zelf, die het getuigenis van zijn schilders verworpen wil zien, omdat „Gerrit een armen bloet” is en misschien wel „een verloope munick” en „Jan Baptist een snood quaet mens”, bevredigen minder. Nog minder doet dit zijn beroep familie te zijn van „nichte Dedel”, die weer in relatie schijnt te staan met Heinsius ⁴⁸. Al met al valt dus de heer van Duvenvoorde van corruptie vrij te spreken, zij het alleen op grond van gebrek aan bewijs.

3.

Het ingrijpen der Staten betekende voor het Romeinse staatssecretariaat een slag, waarvoor men de hele zomer beducht was geweest en die men gepoogd had te voorkomen.

Niet lang na het verzenden van de breve van 13 mei 1702, waarin de benoeming van De Cock stond vervat, was staatssecretaris Paulucci ongerust geworden over de gevolgen, die de genomen maatregel met zich kon brengen. Op 17 juni had hij de internuntius gelast de breve voorlopig in te houden, indien Bussi mocht voorzien, dat de benoeming van De Cock troebelen in de missie zou veroorzaken ⁴⁹. Waarom kwam Paulucci terug op een weloverwogen besluit en nog wel, voordat enig

⁴⁷ Groenhout aan Van Heussen 16 januari 1705, AOBG 261.

⁴⁸ Groenhout aan Van Heussen 16 en 30 januari 1705, AOBG 261. Wie deze „nichte Dedel” is, kan ik niet uitmaken. Misschien is zij verwant aan W. G. Dedel, die in 1705 schepen van Amsterdam was. Zie Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* II 682. Van Erkel trof haar in november 1704 bij Heinsius aan, zoals blijkt uit een brief van Cats aan Van Erkel 1704, AOBG 285.

⁴⁹ RB III 759.

bericht uit Brussel Rome had bereikt? De reden hiervoor ligt waarschijnlijk in de inmiddels gewijzigde internationale toestand. Op 12 mei 1702 hadden namelijk Engeland en de Republiek de oorlog verklaard aan Lodewijk XIV. Hiervan kon het Romeinse staatssecretariaat een dag later, toen de breve werd uitgevaardigd, nog niet op de hoogte zijn, doch op 17 juni wel. Minder dan ooit zouden de Staten-Generaal bij deze oorlogstoestand onlusten in eigen land dulden. Zij zouden, zodra die zich voordeden, zeker ingrijpen, zo vreesde Paulucci. Dat nu wilde de staatssecretaris met de nieuwe instructie voorkomen.

Spoedig bleek echter, dat Paulucci's brief van 17 juni 1702 te laat was gekomen. De internuntius meldde, dat hij de benoeming van De Cock had gepubliceerd. Tevens kon de curie uit de berichten van Bussi alsook uit de 16 juni geschreven brief van kapittel en vicariaat opmaken, dat zich bij de Cleresie de eerste tekenen van verzet openbaarden⁵⁰. Het was zaak dit verzet ab ovo te onderdrukken; dan alleen bleef het risico, dat de Staten zich in de zaak gingen mengen, tot een minimum beperkt. Een woord van Codde tot zijn aanhangers leek hiervoor een geschikt middel. Maar dan kon deze zelf niet langer onkundig gehouden worden omtrent zijn schorsing. Zij werd hem thans, op 22 juli 1702, officieel meegedeeld tegelijk met de opdracht zijn aanhangers tot onderwerping aan te sporen⁵¹. Het zij hier vermeld, dat de apostolische vicaris, die toch reden tot ontstemming had over de late mededeling, nog dezelfde dag aan dit bevel voldeed, zij het allerminst van ganser harte. „Er (is) niet overig als Dei judicia adorare en de scandala sedare. Ik laet aen UEds en aen der vordere heeren godvruchtigheid en voorsichtigheid alles bevoolen. Men dient in dit voorval onze eerbiedigheid tot de stoel van Rome te doen blijken”, zo schreef hij Van Erkel⁵².

De mededeling van zijn schorsing werd Codde op 22 juli gedaan door de waarnemend-secretaris der Propaganda, Banchieri, nadat deze dezelfde morgen op audiëntie was geweest bij de paus. Daags tevoren had de secretaris van deze Congregatie, Fabroni, Rome verlaten om in zijn geboortestad Pistoia genezing te gaan zoeken voor een aanval van astma⁵³. Deze bijzonderheden wettigen het vermoeden, dat vanaf het vertrek van Fabroni het staatssecretariaat de leiding overnam bij de behandeling van de verwikkelingen, welke op Codde's schorsing volgden. Het is waarschijnlijk ook op instigatie van de paus en van Paulucci geweest, dat de leden van de speciale commissie voor Hollandse aangelegenheden uit-

⁵⁰ RB III 754; 755; 758.

⁵¹ RB III 777; 784.

⁵² Codde aan Van Erkel 22 juli 1702, AOBC 284.

⁵³ Dit blijkt uit Codde aan Van Erkel 22 juli 1702, AOBC 284.

genodigd werden voor een vergadering, op 28 juli 1702 te houden. Daar zou dan de brief van kapittel en vicariaat d.d. 16 juni besproken worden⁵⁴. Deze vergadering is niet doorgegaan, waarschijnlijk vanwege de afwezigheid van Fabroni, de deskundige bij uitstek in de kwestie-Codde. Het uitschrijven van de vergadering bewijst echter, dat het verzet van de Cleresie het staatssecretariaat met bezorgdheid vervulde. Ligt het niet voor de hand, dat Paulucci vooral beducht was voor de mogelijke consequentie van dit verzet: het ingrijpen der Staten? Zo is het ook te begrijpen, dat hij op 29 juli 1702 Bussi in bijzonderheden liet weten, met welke voorkomendheid Codde in Rome behandeld werd⁵⁵. Nu kon de internuntius andersluidende geruchten, welke wellicht de wrevel van de Staten zouden opwekken, weerleggen.

In augustus 1702 gaf Paulucci opnieuw blijk, dat hij de ontwikkeling van de toestand in de missie nauwlettend wilde volgen. Sinds einde juli waren er op het staatssecretariaat geen berichten meer binnengekomen van de Brusselse internuntius. Op 26 augustus diende de staatssecretaris daarom aan de internuntius een berisping toe: deze moest voortaan zijn Romeinse superieuren frequenter voorlichten⁵⁶.

Het verwijt was overigens onverdiend, want de fout lag niet bij Bussi. Deze had zijn wekelijkse verslagen trouw naar Rome gestuurd en wel, zoals Fabroni voor zijn vertrek had opgedragen, aan zijn broer Alessandro, die een post bij het staatssecretariaat bekleedde. Alessandro Bussi had echter verzuimd de brieven uit Brussel aan Paulucci door te geven⁵⁷. Geen enkel bericht, dat de internuntius na 7 juli 1702 had verzonden, was in handen van de staatssecretaris gekomen. Was dit enkel te wijten aan de achteloosheid van Alessandro Bussi of had hij van Fabroni instructies ontvangen om, zolang deze zelf afwezig was, de Brusselse correspondentie achter te houden? Voor de eerste veronderstelling is geen enkele grond; voor de tweede althans voldoende om ze te opperen. Het is niet onmogelijk, dat Fabroni het staatssecretariaat liever buiten de verdere behandeling van de kwestie-Codde wilde houden. De opschorting van De Cocks benoeming, waartoe Paulucci op 17 juni opdracht had gegeven, moet Fabroni weinig gezind hebben. Deze instructie ging in tegen het besluit, dat op 7 mei 1702 na lang wikken en wegen vooral op

⁵⁴ RB III 778. Ook Du Vaucel spreekt in een brief aan Van Erkel 5 augustus 1702, AOBC 284, van het plan een vergadering te houden. De speciale commissie bestond uit vijf kardinalen van het H. Officie en vijf van de Propaganda. Zij was ingesteld om de tegen Codde ingebrachte beschuldigingen van Jansenisme te onderzoeken. Zie RB III blz. VIII.

⁵⁵ RB III 784.

⁵⁶ RB III 796.

⁵⁷ RB III blz. 628, voetnoot 1.

zijn instigatie was genomen. Vreesde hij, dat Paulucci tijdens zijn afwezigheid zich zou laten intimideren door het verzet van de Cleresie en opnieuw zou pogen de genomen maatregel ongedaan te maken?

Hoe het zij, Bussi's brief van 15 september 1702 was de eerste, die na maanden Paulucci weer bereikte ⁵⁸. Hij arriveerde begin oktober en bevatte het bericht van de resolutie, die de Staten van Holland op 17 augustus 1702 genomen hadden. Begrijpelijkwerwijs verwekte deze tijding in Rome opschudding. Er werd op staande voet een vergadering der speciale commissie uitgeschreven, ofschoon Fabroni nog steeds afwezig was. De eerste gedachte, die bij Clemens XI en Paulucci opkwam, was De Cock te vervangen. Bij schrijven van 7 oktober 1702 informeerde de staatssecretaris in bedekte termen bij Bussi, wat deze daarvan dacht ⁵⁹. Dat dit plan toen opgekomen is, blijkt verder uit de brieven van Codde, Doncker, Krijs en Du Vaucel. „Ik vertrouw, dat de Paus heden 4 weken geleden, dat is den 7 octob. een nieuw breve heeft afgevaardigd om een nieuwe Provicarius per interim te stellen”, schreef Codde op 4 november ⁶⁰.

De kwestie werd besproken op de vergadering van de speciale commissie op 13 oktober 1702, waarbij ook Paulucci aanwezig was ⁶¹. De meerderheid van de kardinalen voelde weinig voor een vervanging van De Cock, maar het idee werd toch niet definitief verworpen. Op 4 november gelastte de staatssecretaris Bussi zijn mening over dit plan te geven en verder namen te verstrekken van hen, die De Cock eventueel konden opvolgen ⁶². Het is begrijpelijk, dat de Nederlanders in Rome door deze onvaste houding van de curie in een overwinningsroes kwamen te verkeren. „Cokkius, zoals ik mij blijf inbeelden, zal van dit Hof verlaeten en veronnachtsaemt worden”, zo verkondigde Codde. „Med hem moeten wij geenszins in onderhandeling treden. Op dien mensch is niet te betrouwen. Hij zal altijd zijnen woeligen, ongerustigen en eersuchtigen aert behouden. Ook heeft hij al redelijk wel ingezogen alhier het liegen en bedriegen” ⁶³. Dergelijke brieven, die niet mogelijk geweest zouden zijn, indien de curie een vaste koers had gevaren, stijfden kapittel en vicariaat in hun verzet tegen de nieuwe provicaris.

Pas op 2 december 1702 gaf de curie duidelijk ervan blijk, dat zij

⁵⁸ RB III 801.

⁵⁹ RB III 812.

⁶⁰ Codde aan Van Erkel 21, 28 oktober, 4 november 1702, AOBC 284. Codde aan Van Heussen, 21 oktober 1702, AOBC 261. Krijs, Doncker, Du Vaucel aan Van Erkel 21 oktober 1702 AOBC 284.

⁶¹ RB III 818.

⁶² RB III 826.

⁶³ Codde aan Van Erkel 4 november 1702, AOBC 284.

wenste vast te houden aan De Cock ⁶⁴. Het heeft vooral aan Bussi gelegen, dat het staatssecretariaat zijn weifelingen opgaf. De internuntius had namelijk de benoeming van een andere provicaris sterk afgeraden. Hij was van mening, dat De Cock de moeilijkheden gaandeweg te boven zou komen. De Staten van Holland zouden hun houding wel wijzigen, zo vertrouwde hij en hij wanhoopte niet aan een onderwerping van de Cleresie ⁶⁵.

4.

Inmiddels was de internuntius in november 1702 een actie begonnen die tot doel had zowel de Hollandse regenten als de leden van de Cleresie te bewegen hun verzet tegen De Cock op te geven. Voor beide onderdelen van deze actie maakte Bussi gebruik van de diensten van Adam Cramer.

Deze Cramer, Duitser van geboorte, had zich na een avontuurlijk leven gevestigd te Oegstgeest. Hier leefde hij als kluizenaar, verbaasde de boeren door zijn „heiligheid”, gaf voor met de engelen gemeenzaam te zijn en was dit in elk geval met Van Heussen uit het naburige Leiden. Met de andere Leidenaar De Cock kwam hij in deze troebele tijd ook in contact. Op diens verzoek ging hij naar Brussel om de toestand van de missie met Bussi te bespreken ⁶⁶. Het verdient aandacht, dat Van Heussen en Van Erkel van de aanvang af van Cramers reis op de hoogte waren. De internuntius had met hem verschillende bijeenkomsten te Brussel.

Begin november 1702 in Leiden teruggekeerd, probeerde Cramer Van Heussen met De Cock te verzoenen. Hij werd daarbij geholpen door de barones van Warmond en door Van Heussens neef Verseyden ⁶⁷. Dat Van Heussen op deze verzoeningspogingen is ingegaan blijkt uit brieven van Codde. Zo schreef Sebaste aan Van Erkel: „ik zie dat UEd te Noordwijk eene bijeenkomste zou bijwonen van de provicarii, uijtgezonderd hr Cattus. Ik hoop immers dat men daer niet zal gesproken hebben van med hr. Cock in eenig verdrag te treden. Hier van heeft h. van Heussen mij nu en dan geschreven, te weeten dat hr Cock daerom aanhoudt; in zijne laeste gelaet hij zich daer niet geil van te zijn. Om de waerheyd te zeggen, Amp.Dne, ik zie al die handel van Sandin (De Cock) aen als een louter bedrog, te weeten als een middel om mij hier

⁶⁴ Broedersen I 384. RB III 850.

⁶⁵ RB III 824; 830; 838.

⁶⁶ Backhusius, Bewijsschrift III 147.

⁶⁷ RB III 825; 827. Dat Verseyden een neef is van Heussen blijkt uit: Van Heussen aan Van Erkel 18 december 1702, AOBBC 284.

noch al langer te doen blijven en als een kunsje om hr Cock noch zijn oogwit vroeg ofte laet te doen bereyken, althans om in allen geval eene plaets in 't Capittel, het ampt van Provicarius ofte van Aertspriester te bekomen⁶⁸. Codde protesteerde bij Van Heussen tegen ieder accoord en, zo voegde hij eraan toe, „ik doe het ook uyt de naem van hr. Steenoven, als leden van 't Vicariaet, dat wij voor nul en van geene waarde zullen houden, al wat, het Vicariaet en mij aengaende, zou mogen med h. Cock ofte med imant anders beslooten ofte geaccordeerd worden”⁶⁹.

Tot Codde's geruststelling meldde de volgende post dat De Cocks voorstellen waren afgewezen. Men had er niet eens naar moeten luisteren, vond Codde, „doch dit is het bedrijf van Hr Timothee (Van Heussen) geweest. De vrees voor de dreygementen van Blondus (Bussi) en het betrouwen op de beloften van Sandin (De Cock) zijn zo veel als Scylla en Charybdis, die men zorghevuldig moet ontwijken”⁷⁰. Dit deel van Cramers actie was dus mislukt. Maar het verdient uitdrukkelijke vermelding, dat Van Heussen in november 1702 neiging tot onderwerping toonde.

Wij zeiden, dat Bussi van oordeel was, dat de Staten hun houding tegenover De Cock wel zouden wijzigen. Volgens instructie van Paulucci moest de internuntius om dit resultaat te bereiken de hulp inroepen van de Oostenrijkse en de Portugese gezant. De keizer was immers bondgenoot van de Nederlanden in de onlangs ontbrande Spaanse successieoorlog; Portugal was in deze tijd juist bezig aan een frontverandering en zocht aansluiting bij de anti-Franse coalitie. Bussi had echter van de interventie van deze diplomaten geen hoge verwachting; hij wist, dat de Staten van Holland de hele affaire tot de „domestique saecken” rekenden. Hij voldeed wel aan de Romeinse orders, maar stelde toch meer vertrouwen in de tussenkomst van Adam Cramer. Hij verzocht deze eens met Heinsius te gaan praten. Cramer ontving voor dit onderhoud instructies van de internuntius⁷¹.

Tegen midden december 1702 verleende de raadpensionaris aan Cramer audiëntie. Heinsius hield vast aan de resolutie van 17 augustus 1702. Hij beklemtoonde vooral, dat hij de oproep van Codde naar Rome beschouwde als een inbreuk op de rechtsmacht van de Staten en dat hij niet kon begrijpen, waarom het onderzoek zoveel tijd in beslag moest nemen. Zo lang Codde nog in Rome verbleef, viel er niet op enige

⁶⁸ Codde aan Van Erkel 2 december 1702, AOBC 284.

⁶⁹ Codde aan Van Heussen 9 december 1702, AOBC 261.

⁷⁰ Codde aan Van Erkel 9 december 1702, AOBC 284.

⁷¹ RB III 819; 825; 860.

toegeeflijkheid der Staten van Holland te rekenen, aldus is het standpunt van Heinsius samen te vatten. Cramer bracht spoedig verslag uit bij Bussi en bezorgde daarop het wederwoord van de internuntius bij de raad-pensionaris, die echter bij zijn mening bleef, zodat Bussi van verdere argumentatie afzag. Eind december 1702 valt dit deel van Cramers actie als geëindigd te beschouwen. Ook dit was op niets uitgelopen ⁷². Evenmin hadden de stappen, die beide gezanten ondernomen hadden, tot succes geleid.

Bussi was dus te optimistisch geweest in zijn verwachtingen: de Cleresie en de Staten van Holland waren niet zo licht van hun stuk te brengen. Dat werd nog duidelijker, toen het reeds genoemde schrijven van kardinaal Paulucci van 2 december 1702 in de missie bekend werd. Dit was eindelijk de reactie van Rome op de brieven, die kapittel en vicariaat in de afgelopen zomer verzonden hadden. In deze brief stond kort en duidelijk verrat wat de curie eiste: erkenning van De Cock. Aan de echtheid van de benoeming valt niet te twijfelen, aldus Paulucci. Zo was dus het fundament, waarop kapittel en vicariaat hun afwijzing hadden gegrond, weggefallen.

Deze brief van de staatssecretaris was aanleiding voor een spoedvergadering der beide corporaties, die omstreeks 1 januari 1703 te Haarlem werd gehouden. De heren waren het niet aanstonds eens wat nu te doen. Met name De Swaen weifelde weer. Paulucci had zijn schrijven waarschijnlijk met opzet aan hem geadresseerd, daar hij in de nauwgezette Haarlemmer de grootste bereidheid tot onderwerping kon vermoeden. Maar ook thans zoals een half jaar vroeger sloeg de balans bij De Swaen tenslotte naar de andere zijde door. Een bezoek van De Cock, die op 11 januari 1703 op zijn gemoed kwam werken door hem de verwarring in de missie te schilderen, kon dit niet verhinderen. Ook De Swaen weigerde opnieuw zich aan de provicaris te onderwerpen. Dat de vicariaatsleden hem over zijn weifelingen heen hielpen, zoals De Cock bericht, valt licht aan te nemen ⁷³.

Het gemeenschappelijk antwoord van kapittel en vicariaat aan de staatssecretaris draagt de datum 3 januari 1703. Hierin continueren de corporaties hun afwijzing van de provicaris, doch thans om een andere reden dan een half jaar terug. Zij werpen niet langer twijfel op aan de echtheid van de apostolische breve, doch na een algemene betuiging,

⁷² RB III 864; 866. Schotten, De deputatie 28-31.

⁷³ RB III 869; 873; 878; 879. De Swaen aan Van Heussen 11 januari 1703, AOBK 261. Volgens RB III 869 vond de vergadering van kapittel en vicariaat plaats vóór 1 januari 1703; volgens de Haarlemse kapittelakten op 3 januari 1703, BBH 17 (1891) 128.

dat zij zich verplicht weten tot gehoorzaamheid, brengen zij het plakkaat der Staten naar voren. Dat vormt de grote hinderpaal om De Cock te erkennen. Zouden zij dit toch doen, dan wacht hen verbeurdverklaring van hun goederen en de kerker. En als zó de herders geslagen zouden worden, wat zal er dan met de arme kudde geschieden? De mening, dat het met de uitvoering van het plakkaat niet zo'n vaart zal lopen, is ondeskundig. Staande de vergadering komt een brief binnen van een Statenlid, die het tegendeel verzekert. Trouwens meerdere magistraten hebben getuigd, dat zwaardere plakkaaten dreigen, zo het geschil niet naar het welgevalen der Staten wordt opgelost. Zelfs De Cock heeft openlijk verklaard de bevelen der Hoogmogenden te zullen gehoorzamen, wel een bewijs dat ook hij het plakkaat serieus neemt. Als conclusie verzoeken kapittel en vicariaat dan uit deze casus complexus bevrijd te worden door het herstel van Codde⁷⁴.

Deze brief bewijst, dat er weer contact bestond tussen de Cleresie en de Staten van Holland. Enkele uitlatingen van Codde bevestigen dit. „Voor de tydingen uyt de mond van R.P. (de raadpensionaris) mij in uwen laesten medegedeeld blijf dankbaer”, zo schreef de apostolische vicaris op 20 januari 1703 aan Van Erkel als antwoord op diens drie weken tevoren verzonden brief⁷⁵. En op 10 februari luidt het aan Van Heussen: „Uijt uwen laesten zien ik ook dat men in den H. (Den Haag) voorheeft eenige krachtige middelen bij der hand te neemen”⁷⁶. Ook De Cock maakt melding van een dergelijk contact. Hij deelt op 30 januari mee, dat Codde's aanhangers de Staten van Holland een boekje deden toekomen met de titel: „Veelvuldige overtredingen van het plakkaet in dato den 17 Aug. 1702 door den heer Theodorus de Cock mitsgaders door de Jesuiten begaen”⁷⁷. En De Swaen had op 11 januari uit de mond van de provicaris vernomen, dat hem door Heinsius „eenige authentieke acten voor oogen waren geleijd, uijt de welke hem wierd gethoont, dat hij tegens dat placcaet, 't zij onmiddellijk door zijn zelve, 't zij door den Doorl: Heer Intern. gecontravenieert hadden, 't welk niet wel wierd opgenomen”⁷⁸. De raadpensionaris kan deze „authentieke acten” slechts van de Cleresie hebben ontvangen.

Wat Codde's aanhangers met dit hernieuwde contact beoogden, valt niet moeilijk te raden. Er was hun alles aan gelegen tegenover de Romeinse curie te bewijzen, dat de Staten van Holland ernst maakten

⁷⁴ Broedersen I 387.

⁷⁵ Codde aan Van Erkel 20 januari 1703, AOBC 285.

⁷⁶ Codde aan Van Heussen 10 januari 1703, AOBC 261.

⁷⁷ RB III 886; blz. 678, voetnoot 1.

⁷⁸ De Swaen aan Van Heussen 11 januari 1703, AOBC 261.

met de resolutie van 17 augustus 1702, gelijk zij in hun brief van 3 januari 1703 hadden beweerd Was daarvoor beter bewijs denkbaar dan een hernieuwing van dat besluit?

Als de Staten van Holland daartoe overgingen, was dit tegelijk een mooie gelegenheid om de resolutie van de afgelopen zomer op een belangrijk punt aan te vullen. De eis van Codde's terugkeer was toen niet gesteld. En de apostolische vicaris, al meer dan twee jaar in Rome, kwijnende van heimwee „Och of God gave dat ik med mijn geselschap tegens het begin van d'aenstaende maend Rome voor al mijn leven mocht adieu zeggen", had hij reeds in augustus 1702 geschreven⁷⁹. Hij voelde zich daar als Petrus in de kerker en de engel kwam maar niet om hem uit de handen der Romeinen te verlossen⁸⁰. Hij was „op eene zeer beleefde, maer tegelijk op eene zeer bedriegelijke wijze na Rome genodigd". Fabroni had er achter gezeten en de jezuiteten; en ook de toenmalige kardinaal Albani, nu paus Clemens XI had er „mede over geaesemd"⁸¹. Of de vrienden Hulft wilden aansporen en er voor zorgen „dat de Staet op de bewuste wederkomst stercker dringt"⁸².

Aan Codde's smeekbeden werd thans aandacht geschonken. Zijn zuster Maria Bloemert-Codde wendde zich met haar man eerst tot burgemeesteren van Amsterdam en vervolgens in de tweede helft van januari 1703 tot Heinsius Waarschijnlijk heeft Van Erkel het echtpaar bij deze audiëntie vergezeld⁸³.

Het resultaat van het hernieuwde contact van de Cleresie met de Staten van Holland was, dat de Hoogmogenden op 24 februari 1703 de volgende resolutie namen:

- 1) Gecommitteerde Raden zullen aan Codde's zwager meedelen, dat Petrus Codde binnen drie maanden in Holland teruggekeerd moet zijn en zich bij de Staten gemeld moet hebben.
- 2) Aan De Cock worde meegedeeld, dat het besluit van 17 augustus 1702 onverkort gehandhaafd blijft.
- 3) Aan De Cock worde bevolen Codde's terugkeer te bevorderen.
- 4) Gecommitteerde Raden zullen de officieren gelasten een onderzoek in te stellen, of er zich in hun district na 17 augustus 1702 reguleren

⁷⁹ Codde aan Van Erkel 5 augustus 1702, AOBC 284

⁸⁰ Op de titelpagina van zijn brievenboek van 1703, AOBC 186 heeft Codde een tekening gemaakt voorstellend de bevrijding van Petrus uit de kerker te Jerusalem. Handelingen 12, 3-20 Uit de bijgevoegde tekst blijkt, dat hij dit toepast op zijn eigen bevrijding uit de handen der Romeinen

⁸¹ Codde aan Van Erkel 7 oktober 1702, AOBC 284

⁸² Codde aan Van Erkel 4 november 1702, AOBC 284

⁸³ RB III 882 Codde aan Van Erkel 17 februari 1703, AOBC 285

gevestigd hebben; zo zij dezulken aantreffen, moeten zij hen binnen acht dagen het gewest uitwijzen.

- 5) Gecommitteerde Raden zullen zorg dragen voor de samenstelling van een naamlijst van in Holland aanwezige regulieren, met vermelding van hun leeftijd, geboorteplaats, standplaats en duur van hun werkzaamheid ⁸⁴.

Deze resolutie is dus een bevestiging van het standpunt, door de Staten van Holland ingenomen op 17 augustus 1702. Alleen de eis van Codde's onverwijld terugkeer is nieuw. Holland beschouwt Codde als onderdaan krachtens zijn geboorte en krachtens zijn domicilie. De Staten laten niet langer toe, dat hij voor een vreemde rechtbank terechtstaat.

5.

De Cocks positie was eind februari 1703 dus slecht. Weer hadden de Staten van Holland ingegrepen. Codde's aanhang dreef steeds meer in een richting, die verder dan ooit van onderwerping afweek. Niet alleen de hernieuwde toevlucht tot de regering bewijst dit, maar ook het jurisdictieconflict, dat in de eerste maanden van 1703 acuut wordt.

Reeds in augustus 1702 had Van Erkel zich gewend tot F. Verschuieren, de opvolger van De Swaen als president van het Collegium Alticollense te Leuven. Zijn vraag betrof de jurisdictiemacht der kapittels. Verschuieren besprak de kwestie met de Leuvense jurist Van Espen. De voorlopige oplossing was, dat „de twee Capittels, aengesien Syn Hoogw. nu gesuspendeert is, opnieuw enige provicarios kunnen kiezen en Cokkius zich doen stilhouden”. Maar als Leuven beter onderricht is, „zal men hier wel een resolutie ofte deductie van de saeck maken” ⁸⁵. Hier blijkt dus, dat Van Espen nog zoekende is, hoe precies een jurisdictie-basis te construeren. Doch hij weet al dat de oplossing moet gezocht worden in het vasthouden aan het kapittelrecht.

Van Erkel begon nu in september 1702 ijverig informaties in te winnen omtrent het verleden van kapittel en vicariaat. Hij hoopte bewijzen ervoor te vinden, dat beide corporaties steeds als waarachtige kapittels hadden gegolden. Hij vroeg Codde, hoe in de jaren 1656—1661 de verhouding was geweest tussen de corporaties en de bisschop van Tralle i.p.i., Zacharias de Metz, coadjutor van de apostolische vicaris Jacobus de la Torre ⁸⁶. Codde antwoordde, dat De Metz door Rome „ignorante Clero”

⁸⁴ Groot Placaetboek V 558-559.

⁸⁵ Verschuieren aan Van Erkel 16 augustus 1702, AOBC 284. Vgl. B. van Bilsen O.F.M., De invloed van Zeger Bernard van Espen op het ontstaan van de Kerk van Utrecht, Den Haag 1944, 33.

⁸⁶ Rogier, Geschiedenis van het Katholicisme II, 170-175.

was benoemd. Daarom was hij wel minder in tel geweest bij de clergé, doch de moeilijkheden tussen hem en vooral het Haarlemse kapittel, dat toen „eenige harde en dwars hoofden, ook eenige niet al te stichtig” telde, hadden toch eigenlijk een andere grond. Zij kwamen daaruit voort, dat De La Torre zijn bestuursbevoegdheden had gedelegeerd aan kapittel en vicariaat met voorbijgaan van zijn coadjutor. „Verbo, uyt het geen omtrent Trallensis geschied is, kan men in ons voorval niet heel veel te berde brengen”⁸⁷. Of er in het archief niets te vinden was omtrent het kapittelrecht, informeerde Van Erkel verder. Codde schreef terug, dat er in zijn Status missionis „viermael meer” stond. „Wat de capittels belangd: dat van Haerlem heeft weynig, en dat van Uytrecht genoegsaem geen recht. Al wat UEd. op dit stuk in d’Archieven zou vinden, zou meest dienen om dit te doen blijken”⁸⁸. Doch Van Erkel hield aan en Codde antwoordde geduldig „dat men op het recht van ons Capittel niet zo veel roemen en steunen moet. Men diend maer stil voort te gaen med het gesach quod ei tacite permittitur en... zich daeraen houden quod istud collegium repraesentet totum Clerum Ultrajectinum, quod sit intimum Vicarii Ap. consilium, quod sint eius adjutores praecipui”. En ook voor Haarlem zou men niets bruikbaars in het archief kunnen vinden, wel misschien iets „het geen zelf aen ’t Capittel van Haerlem zeer nadeelig zou kunnen zijn”⁸⁹. Ook over Sasbout Vosmeer en Ro-venius vroeg Van Erkel inlichtingen en bovendien of Codde hem een afschrift van zijn eigen aanstellingsbreve kon bezorgen. Het antwoord was, dat de twee eerste apostolische vicarissen zich de titel van aarts-bisschop van Utrecht aangematigd hadden⁹⁰. Het afschrift kon hij niet bezorgen, daar zijn aanstelling ergens in Holland onder zijn papieren verborgen zat⁹¹.

Twee dingen komen uit deze bloemlezing naar voren. Het eerste is, dat Codde zelf het kapittelrecht van Haarlem sterk betwijfelt en dat van Utrecht stellig ontkent. Hij heeft zijn aanhangers aangespoord De Cock af te wijzen en voor zijn eigen terugkeer de hulp van de burgerlijke overheid in te roepen, nooit heeft hij echter in deze tijd aan de kapittel-pretenties van zijn partij enige steun verleend. Dit zij hier terloops vast-gesteld.

Het tweede punt is, dat Van Erkel ongeveer tot eind 1702 materiaal

⁸⁷ Codde aan Van Erkel 30 september 1702, AOBC 284.

⁸⁸ Codde aan Van Erkel 14 oktober 1702, AOBC 284.

⁸⁹ Codde aan Van Erkel 28 oktober 1702, AOBC 284.

⁹⁰ Codde aan Van Erkel 25 november 1702. S. de Jong, *The Hierarchical Order in Holland at the time of the Reformation*, Hoorn 1938, 25 en 45.

⁹¹ Codde aan Van Erkel 14 oktober 1702, AOBC 284; 13 januari 1703, AOBC 285.

bijengegaard heeft om het kapittelrecht van Utrecht en Haarlem te bewijzen. Hieruit volgt, dat er onder de provicarissen van Codde tot die tijd toe onzekerheid geheerst moet hebben over de vraag, op welke juridische grondslag zij na Codde's schorsing hun rechtsmacht konden uitoefenen. Het is van belang dit vast te stellen, want de bewering, dat twee van Codde's provicarissen nog in 1702 begonnen zijn pastoorsbenoemingen te verrichten, steunend op het kapittelrecht, lijkt aan twijfel onderhevig ⁹². Deze beschuldiging, die Cats en De Swaen betreft, komt trouwens enkel van De Cock en zijn vriend, de Amsterdamse pastoor Willem Fox. Wat Cats betreft, hij benoemde in september 1702 C. Breugel en vervolgens W. Schut in de statie te Muiden. Volgens zijn eigen getuigenis handelde hij daar echter als aartspriester, dus niet als kapittelvicaris ⁹³. Wat De Swaen aangaat, deze was weliswaar op 26 september 1702 door het Haarlemse kapittel tot kapittelvicaris gekozen ⁹⁴, doch vóór 15 december 1702 is geen enkele benoeming bekend, die hij verricht zou hebben. Op die datum is er sprake van de aanstelling van Jan van Sweringen te Duivendrecht ⁹⁵. Het is echter de vraag, of deze van De Swaen afkomstig was. Reden voor deze twijfel vinden wij in een brief van 't Zul aan Van Erkel d.d. 12 april 1703 ⁹⁶. Daarin vermeldt 't Zul, dat De Cock bij een bezoek aan Amsterdam op 26 maart 1703 Coetenburg, lid van het Haarlemse kapittel, met de kerkelijke ban bedreigde, indien hij Van Sweringen niet uit Duivendrecht zou terugroepen. Dit schijnt erop te wijzen, dat Coetenburg deze benoeming indertijd had verricht en niet De Swaen. Er zijn derhalve geen doorslaande bewijzen aan te voeren, dat Cats en De Swaen vóór 1703 benoemingen hebben verricht, waarbij zij steunen op het kapittelrecht. Van Espen mocht dan al verkondigen, dat beide corporaties echte kapittels waren, zowel de Haarlemmers en meer nog de Utrechters hadden er aanvankelijk moeite mee deze zienswijze over te nemen. Pas toen zij na het ontvangen van Paulucci's brief van 2 december 1702, die alle twijfel aan de echtheid van De Cocks benoeming uitsloot, geen andere uitweg meer zagen om de macht in handen te houden, klampten zij zich resoluter vast aan het kapittelrecht. Zo hield De Swaen in januari 1703 tegenover Bussi tot tweemaal toe het kapittelkarakter van de Haarlemse corporatie staande ⁹⁷. Het blijft echter ook daarna de vraag, of vicariaat

⁹² Schotten, De deputatie 36-37. B. van Bilsen O.F.M., Het schisma van Utrecht, Utrecht-Brussel 1949, 43. BBH 17 (1891) 127.

⁹³ RB III 883.

⁹⁴ Haarlemse kapittelakten BBH 17 (1891) 126-127.

⁹⁵ RB III 859.

⁹⁶ 't Zul aan Van Erkel 12 april 1703, AOBC 285.

⁹⁷ RB III blz. 673, voetnoot 1; 884; blz. 675, voetnoot 5; blz. 676, voetnoot 1.

en kapittel de consequentie hebben aangedurfd en jurisdictiedaden hebben gesteld. Duidelijke voorbeelden daarvan zijn gedurende lange tijd niet aan te wijzen.

Op 3 februari 1703 verklaarde Clemens XI alle benoemingen ongeldig, gedaan na de aanstelling van De Cock en buiten hem om, op welke titel zij ook verricht waren⁹⁸. Tegen deze beslising tekenden kapittel en vicariaat op 6 maart protest aan. Zij hielden vast aan het kapittelrecht⁹⁹.

6.

Over de gebeurtenissen in de missie vanaf begin maart tot eind juni 1703 kunnen wij verder kort zijn¹⁰⁰. De positie van de provicaris werd steeds slechter. Spoedig ondervond hij ook in Utrecht moeilijkheden. Deze ontstonden naar aanleiding van de suspensie van Cats. De daardoor verwekte onlusten deden eerst de magistraat van de stad en vervolgens de Staten van het gewest in actie komen. Op 16 april 1703 verbood de Utrechtse magistraat brieven uit Rome binnen de stad te brengen en op 23 mei namen de Staten de resolutie, die De Cock verbood zijn ambt van provicaris binnen Utrecht uit te oefenen.

In Holland bleef de houding der regering star. Paulucci, op de hoogte van het verlangen der Staten naar Codde's terugkeer, had op 16 februari 1703, dus nog vóór de Hollandse resolutie van 24 februari, namens de paus aan Codde verlof gegeven af te reizen¹⁰¹. Clemens XI ging met dit besluit in tegen het advies der kardinalen van de speciale commissie¹⁰². De geschorste vicaris ontving opdracht zijn reisverlof naar Holland te schrijven, waaraan hij onmiddellijk voldeed. Hij verzocht echter deze tijding in de missie slechts zeer omzichtig te verspreiden¹⁰³. Misschien hebben Codde's aanhangers daarom dit bericht niet aanstonds aan de Staten van Holland doorgegeven, doch in ieder geval heeft de internuntius het te hunner kennis gebracht via De Cock en verder waarschijnlijk via de keizerlijke en de Portugese gezant¹⁰⁴. De Hoogmogenden, die bij monde van Heinsius herhaaldelijk beweerd hadden, dat de oproep van hun onderdaan naar Rome de voornaamste aanleiding tot hun ingrijpen was geweest, veranderden echter niet in hun gezindheid jegens De Cock. Mogelijk waren zij enigszins sceptisch gestemd en

⁹⁸ RB III 890.

⁹⁹ Broedersen I 395. RB III 906.

¹⁰⁰ Deze gebeurtenissen uitvoerig in Schotten, *De deputatie* hoofdstuk II.

¹⁰¹ Aldus blijkt uit Codde aan Van Heussen 17 februari 1703, AOBK 261.

¹⁰² RB III 877.

¹⁰³ Codde aan Van Erkel 17 februari 1703, AOBK 285.

¹⁰⁴ RB III 909; 912.

hebben zij willen afwachten tot de daad bij het woord gevoegd zou zijn. Doch ook nadat Codde op 12 april 1703 de terugreis had aanvaard, weken zij geen duimbreed af van hun partijdige houding en gaven integendeel spoedig nieuwe bewijzen van hun stevige alliantie met de Cleresie.

Dit geschiedde, toen de pauselijke breve van 7 april 1703 in de missie bekend werd. In deze lange breve, gericht aan de katholieken van Holland en heel de Republiek, zet paus Clemens XI uiteen, dat hij om gewichtige redenen Codde heeft geschorst en De Cock als provicaris heeft aangesteld. Hij verklaart iedere uitoefening van rechtsmacht door Codde's partij nietig. Hij spoort de gelovigen aan zich van de ongehoorzamen afzijdig te houden en zich niet te laten misleiden door priesters, die zich laten voorstaan op een strengere leer en praktijk, maar ongehoorzaam zijn aan de paus. Hij deelt verder mee, dat Codde nooit meer in zijn ambt hersteld zal worden ¹⁰⁵.

Bussi ontving dit pauselijk schrijven op 11 mei 1703 en zorgde met behulp van De Cock voor publicatie. De internuntius zond gedrukte exemplaren van de breve naar adressen in de missie, welke de provicaris hem had opgegeven. De Cock zelf stelde vervolgens op 21 mei 1703 de originele breve aan Heinsius ter hand, die haar ter kennis bracht van de Staten van Holland. Te zelfder tijd kregen de Staten ook in handen een arrest van het parlement van Parijs, gedateerd 9 mei. Dit stuk, waarschijnlijk door een van Codde's aanhangers bezorgd, verbood het publiceren van pauselijke brieven. Hieruit konden de Staten dus opmaken, welke rechten de overheid in katholieke landen voor zich opeiste. De Hoogmogenden reageerden met zeldzame haast. Zij, die van de aanvang der onlusten af telkens betuigd hadden zich niet te willen bemoeien met het bestuur over de Hollandse katholieken, namen op 25 mei 1703 de volgende resolutie:

- 1) Aan de officieren en baljuws zal worden bevolen de exemplaren van de breve op te halen. Verder moeten zij toezien, of de breve in de kerken wordt afgelezen.
- 2) Gecommitteerde Raden zullen De Cock ontbieden, hem hun misnoegen betuigen en hem mededelen, dat het plakkaat van 17 augustus 1702 gehandhaafd blijft, zodat hij zijn ambt niet mag uitoefenen. Doet hij dit toch, dan loopt hij kans verbannen te worden. Verder moet De Cock alle gedachten laten varen, dat de Staten hem ooit als vicaris of provicaris zullen tolereren ¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Backhusius, Bewijsschrift III 118; RB III 918.

¹⁰⁶ Groot Placaetboek V 559.

De officieren en baljuws togen op zoek naar exemplaren van de pauselijke breve, namen die in beslag en verhoorden de priesters in hun district. Heinsius deelde op 5 juni 1703 aan De Cock mee, wat hem aangaande besloten was.

De genadeslag kreeg De Cock toen hij bij het Hof van Holland werd aangeklaagd over zijn brief aan de Propaganda van 10 november 1702¹⁰⁷. Hierin had de provicaris geschreven, dat volgens het gerucht zijn tegenstanders de Heer van Duvenvoorde hadden omgekocht om de resolutie van 17 augustus los te krijgen. Volgens Backhusius bracht Cramer in november 1702 deze brief van De Cock naar Bussi. In Leiden teruggekeerd verzocht Cramer de provicaris de minuut van dit schrijven te mogen inzien. De Cock stond dit welwillend toe. Cramer kopiëerde toen dit klad en stelde het de Cleresie ter hand¹⁰⁸. Dit verhaal klopt met een stuk, van de hand van Van Erkel, dat het opschrift draagt: „Notae in Epistolam satis prolixam, quam Theodorus Cokkius 10 Novembris 1702 scripsit ad Congregationem Cardinalium”. Deze kanttekeningen bij de brief van De Cock bevatten de volgende bijzonderheden: „Behalve dat de stijl van de brief en de materie de schrijver zullen aanduiden, kan ook nog getoond worden de copie, die door Adam Cramer werd afgeschreven van de minuut, welke met De Cocks eigen hand vervaardigd was; van de hulp van deze Cramer heeft eerst Theodorus de Cock gebruik gemaakt bij de internuntius, vervolgens de internuntius bij de raadpensionaris van Holland en van zijn betrouwbaarheid hebben zij beiden een uitstekend getuigenis gegeven. Misschien zal de Heer Raadpensionaris, aan wie Cramer naar men meent wel eens brieven geschreven heeft, zijn hand herkennen”¹⁰⁹. Deze „Notae” van Van Erkel bevestigen dus, dat het Cramer is geweest, die aan de Cleresie de fatale brief van 10 november 1702 bezorgde. Ook kan men met voldoende zekerheid eruit opmaken, dat het de heftige Van Erkel was, die de brief aan de Staatse magistraten heeft doorgegeven.

Van Erkel heeft de valstrik voor De Cock gespannen na overleg met Cats. Deze was van mening, dat men Cramers brief moest gebruiken, daar die in staat was De Cock „op de poort te doen zetten”¹¹⁰. Blijkbaar

¹⁰⁷ RB III 829.

¹⁰⁸ Backhusius, Bewijsschrift III 149.

¹⁰⁹ AOBC 289: „Praeterquam quod Epistolae stilus et materia Scriptorem indicent, exhiberi potest transumptum ab Adamo Cramer ex prototypo quod ipsius Cokkij manu exaratum erat descriptum; cujus Crameri opera primum Theodorus Cokkius apud Internuntium, deinde Internuntius apud Magnum hollandiae Syndicum usus est, et cujus fidei uterque praeclarum testimonium praebuit. Fortassis Crameri manum Dominus Syndicus, ad quem aliquando literas creditur dedisse, agnoscet.”

¹¹⁰ Cats aan Van Erkel 29 mei 1703, AOBC 285.

wilde Van Erkel de zaak afgedaan hebben, voordat Codde in het vaderland was teruggekeerd. Hij adviseerde de apostolische vicaris althans zich onderweg wat op te houden ¹¹¹. Codde hield zich daaraan; op 14 juni 1703 was hij reeds in Hannover, 27 juni 1703 arriveerde hij pas in Holland. Codde zelf verzekerde later niet van te voren geweten te hebben, dat Van Erkel de brief van De Cock aan de burgerlijke autoriteiten ter hand zou stellen ¹¹². Er is geen reden aan deze bewering te twifelen, doch wel moet Codde vermoed hebben, dat Van Erkel weer een stap bij de Staten voorbereidde.

De passage in de brief van 10 november 1702, welke De Cock noodlottig werd, luidde in het origineel letterlijk: „hunc (Van Duvenvoorde) adversarii dicuntur muneribus excaecasse” ¹¹³. De provicaris geeft dus uitsluitend het lopend gerucht weer. Volgens het aanstonds nader te noemen plakkaat, dat Gecommitteerde Raden op 8 augustus 1703 uitvaardigden, zou De Cock echter geschreven hebben: „hunc adversarii Domini muneribus excaecasse”. Hier beweert De Cock dus uitdrukkelijk dat Van Duvenvoorde werd omgekocht. Hoe is deze afwijkende lezing — Domini in plaats van dicuntur — te verklaren? Codde geeft hier de oplossing. De door Cramer afgeschreven copie, welke de Staten in handen hadden gekregen, was niet te best geschreven en doorzaaid met afkortingen, „tellement que je m’imagine, qu’il y aura dans l’original: *dicuntur* par abbreviation, mais si mal écrit, qu’on en ait fait *Domini*” ¹¹⁴. Het is nochtans merkwaardig, dat Gecommitteerde Raden de hele moeilijk leesbare brief overigens zonder één fout hebben overgenomen. Als bovendien Codde op 17 juli 1703, drie weken voordat het plakkaat van Gecommitteerde Raden verscheen, reeds vermoedde, dat er deze fout zou instaan, kan men moeilijk een onopzettelijke vergissing veronderstellen. Het lijkt daarom veiliger aan te nemen, dat Gecommitteerde Raden met opzet verkeerd gelezen hebben. De door hen gevolgde lezing bood meer grond voor maatregelen tegen De Cock.

Op 29 juni 1703 deed de justitie de bekende overval op De Cocks huis te Leiden. De gevonden papieren werden in beslag genomen. De provicaris zelf wist, zoals bekend is, op sensationele wijze te ontsnappen en vluchtte naar Emmerik ¹¹⁵. Op 8 augustus 1703 volgde dan het plakkaat van Gecommitteerde Raden waarbij 3000 Carolusgulden beloofd werden aan degene, die De Cock in handen van de justitie zou spelen ¹¹⁶.

¹¹¹ Dit blijkt uit Codde aan Van Erkel 28 april 1703, AOBC 285.

¹¹² Codde aan Du Vaucel 17 juli 1703, AOBC 186.

¹¹³ RB III 829.

¹¹⁴ Codde aan Du Vaucel 17 juli 1703, AOBC 186.

¹¹⁵ Schotten, De deputatie 69-70.

¹¹⁶ Groot Placaetboek V 560-561.

Hiermee bezegelde de regering van Holland haar alliantie met Codde's partij. Alle mooie woorden ten spijt hadden de Staten van Holland, opgestoot door Codde's aanhangers, aan de katholieken niet toegestaan die bestuurder te hebben, die zij slechts in geweten konden aanvaarden. Tot zijn dood in 1720 toe zou De Cock geen voet meer op vaderlandse grond zetten.

HOOFDSTUK II

DE BENOEMING VAN GERARD POTCAMP

Met het bestuur over de Hollandse Zending was het medio 1703 vreemd gesteld. De apostolische vicaris was geschorst, de provicaris verjaagd. Rome had op 7 juli 1703 aan de nuntius te Keulen, Giulio Piazza, het bestuur der missie opgedragen. Hierbij moest hij zoveel mogelijk De Cock inschakelen. Deze taak was gelegd in handen van Piazza te Keulen, omdat het contact tussen Bussi te Brussel en de Nederlandse katholieken in de zomer van 1703 moeilijk was geworden. In de Republiek was namelijk sinds 1 juni 1703 een verordening van kracht, die het briefverkeer met de Zuidelijke Nederlanden verbood, daar dit gebied in handen was van de vijandige Franse troepen¹. Niettemin bleef ook de Brusselse internuntius belast met de supervisie over de missie, zoals de staatssecretaris hem op 28 augustus 1703 meedeelde².

Een dergelijke toestand was enigszins chaotisch. Hierom alleen reeds moet Rome weinig gevoeld hebben voor bestendiging ervan. Bovendien was het aan De Cock verleende ambt van provicaris krachtens zijn aard slechts voorlopig. Ook een suspensie, zoals aan Codde was opgelegd, droeg een provisorisch karakter. Dat er een definitieve regeling van het bestuur moest komen, was dus duidelijk. Bezien vanuit Rome waren minstens drie oplossingen mogelijk: Rome kon Codde herstellen, De Cock benoemen tot apostolisch vicaris of dit ambt verlenen aan een derde.

1.

Codde was ervan overtuigd, dat alleen Rome gerechtigd was zijn suspensie op te heffen. Onmiddellijk na zijn terugkeer sloeg hij dan ook de weg naar Rome in. Zijn eerste brief van 1 juli 1703 was gericht aan kardinaal Paulucci, op 13 juli gevolgd door een schrijven aan de Propaganda³. Hij liet daarin doorschemeren, dat hij zijn herstel de beste remedie achtte tegen de onrust in de missie.

Kardinaal Carlo Barberini, prefect der Propaganda, antwoordde op 25 augustus 1703⁴. In zijn brief drukt de kardinaal de grote verwondering

¹ RB III 934; 936; 941; 944. Schotten, De deputatie 71.

² RB III 961.

³ Schotten, De deputatie 81-82.

⁴ C. P. Hoyne van Papendrecht, *Historia Ecclesiae Ultrajectinae a tempore mutatae religionis in Foederato Belgio*, Mechelen 1725, 140.

der Congregatie erover uit, dat juist de priesters, die zich op een strengere moraal laten voorstaan, tot ongehoorzaamheid vervallen zijn. Juist zij, met wie Codde bevriend is, die hij heeft begunstigd en altijd verdedigd, die hij om hun onderdanigheid aan de H. Stoel en om hun onberispelijk leven warm heeft geprezen, in wier handen hij het medebestuur van de missie gelegd heeft, weigeren de bevelen van Rome op te volgen. Deze rebellie van Codde's vrienden bewijst volgens de kardinaal duidelijk, hoe nodig zijn vervanging was. Tenslotte spoort hij Codde aan, zich te onderwerpen aan de pauselijke breve van 7 april 1703 en zijn vrienden in die geest te bewerken. Codde stelde zich tevreden met voortaan stil voor zichzelf te leven. Zo kan het best het onweer, dat in de missie woedt en waarvan Codde gewaagt, bedaard worden.

Dit schrijven tekent in rake trekken de clericale oligarchie. Haar overtuiging van eigen voortreffelijkheid, de adoration mutuelle, de belustheid op macht, op dit alles zinspeelt de kardinaal en hij laakt het scherp. Codde zal later deze brief „vuil en lasterlijk” noemen⁵. Het is duidelijk, dat dit Romeinse antwoord de geschorste vicaris weinig hoop liet op herstel.

Toch heeft Codde na ontvangst van deze brief niet alle hoop verloren. De apostolische vicaris van 's-Hertogenbosch, Pieter Govarts, zou namelijk naar de Hollandse Zending komen. Hij was door Rome afgevaardigd om het standpunt van de paus in de kwestie-Codde toe te lichten bij de Staten. Tevens moest hij de mentaliteit der Statenleden peilen. Codde en de zijnen wisten al lang tevoren van Govarts' deputatie. Aanvankelijk hebben zij deze tegengewerkt, maar in oktober 1703 koesterden zij de verwachting, dat Govarts „de zaecken uyt bevel van Rome zou bijleggen”⁶.

Govarts verbleef van november 1703 tot januari 1704 geruime tijd in de Republiek om zijn opdracht uit te voeren. Hij hield ook diverse besprekingen met Codde en diens rebellerende staf. De heren bleken zelfs bereid tot vage betuigingen van onderwerping. Tot welke concessies zij gaan wilden, is niet helemaal duidelijk. In elk geval niet tot onvoorwaardelijke ondertekening van het formulier van Alexander VII of tot erkenning van De Cock. Wel duidelijk is, welke prijs zij bedongen voor hun dubieuze toegeeflijkheid. Zij wensten namelijk het herstel van Codde en zijn staf in het bestuur der missie. Govarts keerde midden januari 1704 naar Brussel terug en liet de Cleresie achter met de „hoope van dat alles tegens Paesschen zoude hersteld wesen”⁷.

Al voor Pasen echter kwam Codde tot het inzicht, dat hij te optimistisch

⁵ Codde aan Van Erkel 19 oktober 1704, AOBC 285.

⁶ Codde aan Van Erkel 19 oktober 1704, AOBC 285. Schotten, De deputatie 72-110.

⁷ Schotten, De deputatie 111-134; Het citaat op 134.

was geweest. Van de Brusselse internuntius kwam taal noch teken. De berichten, afkomstig van Govarts of diens omgeving, voorspelden allerminst, dat Codde met Pasen het herstel in zijn functie zou beleven. De geschorste vicaris werd er wrevelig onder en vond Govarts zelfs „un fourbe achevé”⁸. Diens deputatie was in zijn ogen mislukt.

Thans ging Codde zijn heil zoeken in een andere tactiek. Hij was van oordeel, dat er hoog van de toren geblazen diende te worden, wilde men Rome tot luisteren brengen. Eind maart legde hij aan Van Erkel een plan voor, dat een mengsel was van grimmigheid en moderatie. Op 2 april 1704 zouden de beide corporaties te Haarlem vergaderen. Zij moesten dan een onderdanige brief aan de paus opstellen, waarin zij verzochten om een nieuwe onderhandelaar, „qui nobiscum rite et non fictè agat”. Codde zelf maakte een ontwerp voor dit schrijven, dat „heel kort, niet stout, maar ook niet rampant” moest zijn. De kapittelheren moesten zich eenvoudig aandienen als „nos qui clerum representamus, et semper uti tales habiti fuimus”. Hij meende, dat „dus een brief dienstig zou zijn om die van Haerlem bij ons te houden en om 't volk wat te paaien”. Tegelijkertijd moest men echter voor enig wapengekletter zorgen. „Midlerwijl moest in den Haeg, t'Amsterdam en elders, by de Magistraet iverig en zorgvuldig evenwel gearbeyd worden”⁹.

De grimmigheid won het van de gematigdheid. Van het eerste deel van dit plan is niets gekomen. Waarschijnlijk heeft geen gecombineerde vergadering der beide corporaties plaats gevonden in het voorjaar van 1704 en zeker is geen brief aan de paus opgesteld¹⁰. Het tweede programmapunt, dat beoogde Rome onder druk te zetten, is wel uitgevoerd.

Codde zelf leverde in het voorjaar van 1704 zijn bijdrage aan de pogingen om de Romeinse curie te intimideren. Na lange weifeling publiceerde hij in het Latijn en het Nederlands zijn eerste open brief aan de katholieken der Hollandse Zending. Hierin protesteert de bisschop bij zijn gelovigen tegen de paus, die hem geschorst heeft¹¹. Vervolgens ging hij nog in de eerste helft van april te Amsterdam op bezoek bij de burgemeesters Coster en Pancras om zijn zaak te bepleiten. Van Pancras stelde Codde vast, dat hij „wonder iverig voor ons is”¹².

⁸ Codde aan Maille, zijn agent te Rome 21 mei 1704, AOBC 186.

⁹ Codde aan Van Erkel, kort voor 2 april 1704, AOBC 285.

¹⁰ De Haarlemse kapittelakten vermelden een vergadering alleen van de Haarlemmers op 9 april 1704, BBH 17 (1891) 130.

¹¹ Causa Coddacana, Antwerpen 1705, 19.

¹² Codde aan Van Erkel 16 april 1704, AOBC 285. Gerbrand Pancras (1658-1716) was voor het eerst burgemeester gekozen in 1702. Vervolgens bekleedde hij dit ambt weer enkele malen vanaf 1705. In 1704 was hij dus geen regerend burgemeester. Elias, De Vroedschap van Amsterdam II 686-687. Wie Codde bedoelt met Coster, weet ik niet.

Het leeuwenaandeel in dit beroep op de burgerlijke overheid kwam echter niet van Codde, doch van Van Erkel en Van Heussen. Zij hebben de regeerders onder ogen gebracht, dat hun plakkaat van 17 augustus 1702 overtreden werd. De Leidenaar wees in een memorie op het vergrijp van C. Huisman, die „schoon ene generale admissie van den jaere 1697 had van den Aertsbisshop van Sebasten, egter tegens het Beroemde Placcaat te Rinsterwou gekomen (is) op een hele sendinge van T. Cock”¹³. Inderdaad had De Cock Huisman op 14 april 1703 te Rijnsaterwoude benoemd¹⁴. Verder noemde Van Heussen nog J. van Bijlevelt, die op 5 november 1703 in Poeldijk was ingedrongen op een zending van Piazza en met verstoting van Th. van der Croon.

Van Erkel kwam in een informatie aandragen met de onrust, die zijn grote tegenstander Van Wijck verwekte. Hij sloot zes brieven in over de pastoor van Kethel en vermeldde daarbij, dat het Rotterdamse lid van Gecommitteerde Raden Laurens Backer nog omstandiger was ingelicht¹⁵. Een voorbeeld uit het bezwarend materiaal tegen Van Wijck is diens optreden tegen zekere Cornelis Bone van Berkel. Deze was, blijkbaar met dispensatie, getrouwd ten overstaan van de Rijswijkse pastoor Everardus Stalpart van der Wielen. Niet lang daarna kreeg hij bezoek van Van Wijck, die hem over de geldigheid van zijn huwelijk kwam verontrusten en hem toevoegde: „soo als gy getrouwt syt, soo trouwen de geusen, maer om uw gerust te stellen, kom bij my, ik zal u dispensatie van Heer Cock besorgen”¹⁶.

Een ander, die het in deze informatie moet ontgelden, is de pasgewijde priester A. Brugman. Hij heet „een domme en botte quant, van zeer geringe ouders en onder de bestieringe der jesuyten als een arme portionaeris opgequeeckt”, die het heeft bestaan zich in te dringen in een statie te Hoorn. Hiertoe heeft hij jurisdictie van Piazza en medewerking van de Amsterdamse pastoor G. Fox verkregen. J. van Sweringen, die daar aangesteld was door de naar Antwerpen vertrokken pastoor J. van Exel, heeft nu het veld moeten ruimen. Met dit voorval kan men Rome wijs maken, dat de Keulse nuntius „met Theodorus Cock colluderende” zijn gezag in Holland weet te doen gelden, waardoor de curie, in plaats van

¹³ AOBC 267.

¹⁴ Th. de Cock, *Missio Foederati Belgii*, uitgegeven door A. van Lommel S.J., Den Haag 1879, 49.

¹⁵ AOBC 289. Laurens Backer, geboren in 1664 te Amsterdam, stierf te Rotterdam op 25 april 1704. Sinds 1692 was hij lid van de Rotterdamse vroedschap en in 1695, 1699 en 1700 burgemeester. Van 1695—1699 en van 1702-1704 was hij lid van Gecommitteerde Raden. NNBW II 57.

¹⁶ Cornelis Bone van Berkel aan Van Erkel 26 oktober 1703, AOBC 285.

de zaken met de Cleresie te schikken, geheel andere gedachten zou kunnen opvatten ¹⁷.

Hoewel ik noch Van Erkels informatie noch de memorie van Van Heussen in het Rijksarchief heb gevonden, lijdt het geen twijfel, dat de daarin geuite beschuldigingen aan de Staten van Holland zijn meegedeeld. Tegen de in deze stukken vermelde priesters namen de Staten namelijk spoedig maatregelen.

De overtredingen van het plakkaat van 17 augustus 1702 zijn veel talrijker geweest dan de gevallen, welke Van Erkel en Van Heussen vermeldden. Codde zelf klaagt in mei 1704, dat De Cock steeds meer veld wint. Sinds ruim zes maanden legt men, aldus Codde, de missionarissen vooral op het platteland een formulier voor, waarbij de ondertekenaar De Cock erkent als provicaris. Dit geschiedt in het geheim, maar daarna wordt aan de gelovigen meegedeeld, dat zij gerust bij hun pastoor kunnen blijven kerken, daar hij geen refractariër is ¹⁸. Al staat het er niet met evenveel woorden, de consequentie van deze praktijk was, dat de aan Codde trouw blijvende pastoors hun kerkvolk verloren.

Verder onthult Codde, hoe het meestal toegaat bij een benoeming in een opengevallen statie. Eerst gaat een priester daarheen als deservitor. De Cocks aanhangers bezorgen hem dan onderhands een aanstelling van Piazza. Zo wordt de deservitor buiten weten van de burgerlijke autoriteiten pastoor en het plakkaat is ontdoken. „Codde en de twee kapittels laten het oogluikend toe, want noch hij noch de kapittels hebben het tot nu toe aangedurfd om zendingen te verlenen. Men is uiterst ongerust op dit stuk”, zo schrijft hij aan Maille op 5 mei 1704 ¹⁹.

Tegen al deze praktijken namen de Staten van Holland nu spoedig maatregelen. Nadat Leiden op 3 mei 1704 in de vergadering geklaagd had over onlusten onder de katholieken, vaardigden de Hoogmogenden een week later een resolutie uit, die als volgt kan worden samengevat:

- 1) Geen enkele priester mag dienst doen in de statie van een ander, tenzij bij ziekte of absentie, of wanneer die statie vacceert. In deze gevallen moet de vervangende priester kennis geven aan burgemeesters of baljuw. De gerechtelijke instanties wordt op het hart gedrukt niets door de vingers te zien.

¹⁷ AOBC 289. J. van Sweringen is dezelfde als J. Swering, RB III, index van personen. J. van Exel had 3 november 1703 ontslag genomen. De Cock, *Missio Foederati Belgii* 15.

¹⁸ Codde aan Maille 5 mei 1704, AOBC 186.

¹⁹ Codde aan Maille 5 mei 1704, AOBC 186. „Sophrone (Codde) et les deux Chapitres y conviennent, puisque ni lui, ni eux n'ont pas encore entrepris de donner des missions. On est extrêmement en peine sur ce sujet”. Codde schrijft aan Maille over zichzelf gewoonlijk in de derde persoon.

- 2) A. van Wijck te Kethel en P. van Beest te Voorburg moeten binnen 24 uur hun statie en binnen 8 dagen Holland verlaten.
- 3) Gecommitteerde Raden krijgen opdracht voor zich te ontbieden alle priesters, die volgens binnengekomen bericht dienst doen krachtens een zending, welke strijdt tegen het plakkaat van 17 augustus 1702. Na onderzoek moeten zij de maatregelen nemen, die de omstandigheden eisen ²⁰.

Het eerste punt van deze resolutie van 10 mei 1704 beoogt te voorkomen, dat priesters die De Cock erkend hebben, de sacramenten toedienen buiten hun parochie. Verder is het een rem op tersluikse benoemingen door Piazza of De Cock. Wie voortaan in een opengevalle statie trekt, moet de burgerlijke overheid daarvan kennis geven.

Bij het tweede punt valt op te merken, dat de beide getroffen door De Cock tot aartspriester waren benoemd. Zij behoorden dus tot de kopstukken van De Cocks aanhang en zijn na de provicaris de eersten, die in ballingschap moeten gaan. Men is geneigd met de rumoerige Van Wijck minder medelijden te hebben dan met Van Beest. Maar de verdrijving van deze priesters, die respectievelijk 38 en 23 jaar in de Hollandse Zending dienst gedaan hadden, blijft toch een staaltje van willekeur. De Staten zijn hiertoe overgegaan zonder de betrokkenen zelfs te horen. Dat zij dit deden op instigatie van Codde's partij behoeft wel geen nader betoog. P. van Beest verbleef na zijn verbanning enige tijd in Utrecht, was vervolgens rector van het St. Agnesklooster te Emmerik en tenslotte van het St. Elisabethklooster te Huissen, een Pruisische enclave in de Republiek. A. van Wijck week uit naar pastoor Jansens te Werkhoven. Ook hier werd hij niet met rust gelaten. Reeds op 24 juni 1704 gelastten de Staten van Utrecht hem binnen 4 dagen de provincie te verlaten en legden hem een geldboete op. Dit geschiedde onder applaus van de aanhangsters van de clericale oligarchie, de klopjes van de Utrechtse Driehoek, die verzekerden: „zo moeten varen, die onze goede heren plagen” ²¹. Van Wijck sleet de rest van zijn dagen in het rustige Calcar, even buiten de Republiek gelegen.

Ingevolge het sub 3 vermelde punt der Hollandse resolutie hebben Gecommitteerde Raden 16 priesters opgeroepen om zich te verantwoorden over hun aanstelling. Op 31 mei brachten zij verslag uit van hun bevindingen. Op 17 juli 1704 troffen de Staten van Holland maatregelen tegen elf van deze priesters. J. van Aalst S.J. en A. Brugman te Hoorn, C. Huisman te Rijnsaterwoude, J. van Bijleveld te Poeldijk, J. Kleyman te Hilversum, H. Loenius te Beverwijk en J. Anthéunis S.J. te Haastrecht

²⁰ Groot Placaetboek V 561.

²¹ Backhusius, Bewijsschrift III 220.

ontvingen verbod om in de genoemde plaatsen nog dienst te doen. J. van Veen te Wassenaar en J. van Veenroy te Langeraar mochten nergens binnen Holland nog kerkelijke functies verrichten. R. Meyer S.J. te Bodegraven en J. Plasman te Blaricum werden verbannen ²².

Met deze maatregelen voerden de Staten van Holland hun resolutie van 17 augustus 1702 minutieus door. De zeven voorop genoemde priesters hadden allen van Codde jurisdictie ontvangen in de Hollandse Zending. Hun aanstelling in de plaatsen, waar zij op 17 juni werkzaam waren, kwam echter van Piazza of De Cock. Daarom verboden de Staten hen niet om dienst te doen binnen Holland, doch enkel in de staties, waarheen zij buiten Codde om gezonden waren. Van Veen en Van Veenroy waren alumni van de Propaganda, pas in 1703 dus na Codde's schorsing gewijd. Zij hadden dus van Codde geen jurisdictie gekregen. De Staten verboden hen derhalve ieder dienstwerk in het gewest. De jezuïet Meyer was na 17 augustus 1702 aangesteld. Toen was echter bepaald, dat geen regulieren meer binnen Holland zouden worden toegelaten. Derhalve werd hij nu verbannen. Hoe de verdrijving van de seculier Plasman uit de genoemde resolutie volgt, kan ik niet verklaren.

Deze resoluties van 10 mei en 17 juli 1704 zijn de eerste, welke de Staten namen na de deputatie van Pieter Govarts. Dat dit diplomatiek contact tussen de paus en de Staten indertijd tot stand was gekomen, was een stap in de richting van tolerantie geweest. Ook in de besprekingen van Govarts met Heinsius en met de pensionaris van Gouda, Bruno van der Dussen, kwamen tal van uitlatingen voor, die nieuw en veelbelovend tolerant klonken ²³. Zo b.v. de verzekering, dat de Staten er niet aan dachten zich met het kerkelijk bestuur over de katholieken te bemoeien of aan de paus de wet voor te schrijven. Maar tegenover deze tolerante beginselen stond een heel andere praktijk. De resoluties van medio 1704 bleven vasthouden aan Codde. In dit opzicht heeft de deputatie van Govarts dus niets gebaat.

Heeft Codde werkelijk gemeend, dat dit hernieuwde ingrijpen van de regering Rome tot zijn herstel zou bewegen? Veel hoop heeft hij niet gekoesterd, maar evenmin heeft hij alle hoop laten varen. Zeker heeft hij verwacht, dat de curie zich nu meer handelbaar zou tonen. „Rome

²² Groot Placaetboek V 562.

²³ Schotten, De deputatie 100-108. Bruno van der Dussen (1660-1742), geboren te Gouda, waar zijn vader burgemeester was. Vanaf 1688 tot aan zijn dood was hij pensionaris van Gouda; tussen 1702 en 1720 was hij daar meermalen burgemeester. Van 1715-1723 was hij lid van Gecommitteerde Raden der Staten van Holland. Van de Hollandse regenten houdt hij zich het meest bezig met de partijtwisten onder de katholieken. A. van der Aa, Biographisch Woordenboek der Nederlanden, Haarlem 1858, III 411-413.

moest enigszins bedenken, dat Codde en de voornaamsten van de clerus, nu zij niets meer te hopen of te vrezen hebben van het Roomse Hof en in een land verblijven, waar de protestantse magistraten hen wel mogen en hen beschermen, in staat zouden zijn om hun eer te verdedigen..... Als daarentegen het Hof van Rome hen een weinig wilde sparen, zou men heel wat onlusten en misbaar kunnen vermijden en een oneindig aantal zonden en ergernissen kunnen beletten; want onze clergé is vrij volgzaam en vreedzaam en ik voor mij verlang van ganser harte de rest van mijn dagen door te brengen buiten iedere bediening, mits dit geschieden kan volgens Gods wil", zo schreef hij 21 mei 1704 ²⁴.

Inmiddels was te Rome de beslissing omtrent Codde gevallen. In de vergadering, welke de speciale commissie voor Hollandse aangelegenheden op 3 april 1704 hield, werden Codde's geschriften, de *Declaratio* en de *Responsiones*, veroordeeld en hij zelf afgezet ²⁵. Deze besluiten zijn dus genomen, voordat de Staten van Holland met hun resolutie van 10 mei 1704 opnieuw ingrepen ten gunste van Codde. Het officiële decreet van het H. Officie is gedateerd op 3 april, doch wel iets later geredigeerd ²⁶. De bewering, dat het uitgevaardigd werd als represaille op Codde's open brief van 19 maart, wordt door de stukken zelf weerlegd ²⁷. Codde's schrijven aan de katholieken der Hollandse Zending is op zijn vroegst op 23 maart 1704 verschenen en kan dus op 3 april in Rome niet bekend geweest zijn ²⁸. De Congregatie van het H. Officie motiveert in haar decreet de genomen maatregelen met erop te wijzen, dat de in Codde's geschriften vervatte leer verdacht en singulier is. Dit impliceert, dat het H. Officie het overtuigend bewijs van Codde's onrechtzinnigheid niet

²⁴ Codde aan Maille 21 mei 1704, AOBC 186. „Ceux de Menette (Rome) devoient un peu considerer que Maxime (Codde) et les principaux du Blanc (Cleresie), n'ayant plus rien à espérer ny à craindre de la part de la Foudriere (Roomse Hof), et etant dans un pais où les Magistrats protestants les aiment et les protègent, seroient en etat de vanger hautement leur honneur .. Si au contraire la cour de Rome les vouloit un peu ménager, on pourroit éviter bien de troubles et de fracas, et empêcher une infinité de pechez et de scandales, car notre Clergé est assez docile et pacifique, et pour moi je désire de tout mon coeur de passer le reste de mes jours hors de charge et d'embarras pourvu que cela se puisse faire dans l'ordre de Dieu”.

²⁵ RB III 1018

²⁶ RB III 1019; 1020, blz 755, voetnoot 1. Hoyneck, *Historia* 141.

²⁷ G. Dupac de Bellegarde, *Histoire abregee de l'Eglise Métropolitaine d'Utrecht principalement depuis la révolution, arrivée dans les Sept Provinces-Unies des Pays-Bas sous Philippe II, jusqu'à l'an 1784*, Utrecht 1852, 243.

²⁸ Codde aan Van Erkel 1704, AOBC 285 Behalve het jaartal 1704 draagt deze brief geen datum. Hij is echter geschreven tussen 25 maart en 1 april, want Codde spreekt van „2 april, woensdag aanstaande”. In deze brief schrijft Codde „Mijn Schriften is in 't Latijn al voor een dag ofte twee geheel afgedrukt. Van het duytsche zal ik heden de laeste proef hebben”. De Latijnse tekst is dus op zijn vroegst van 23 maart 1704.

geleverd acht. Wie echter op deze grond het vonnis onrechtvaardig noemt, bedenke, dat Rome van een apostolische vicaris meer mag eisen dan dat zijn heterodoxie niet bewezen is, en wel dat zijn orthodoxie zonneklaar blijkt. Dit laatste aan te tonen had Codde nagelaten. Daarom volgde na een lang gerekt onderzoek zijn afzetting.

Wanneer is het decreet van het Heilig Officie in de missie bekend geworden? Afgaande op de toenmalige postverbindingen, zou men veronderstellen, dat Codde drie weken later, dus eind april 1704, kennis kreeg van de tegen hem genomen maatregelen²⁹. Dit was echter niet het geval. Blijkens een brief aan Maille was Codde op 21 mei nog steeds niet op de hoogte van zijn afzetting³⁰. Pas begin juni 1704 geeft hij voor het eerst ervan blijk, dat het decreet van 3 april hem bekend is³¹. Dit is dus niet voor eind mei hier te lande gepubliceerd. De publicatie moet dan geschied zijn door de Brusselse internuntius of de Keulse nuntius, die beiden pas in het laatst van mei gedrukte exemplaren van het decreet ontvingen. Aan Bussi waren deze op 6 mei uit Rome verzonden, aan Piazza op 10 mei³².

Onmiddellijk na ontvangst van de jobstijding kwamen Codde en zijn medestanders in grote opwinding. Op 3 juni 1704 reisde de thans afgezette vicaris naar Leiden³³. Hier had hij een onderhoud met P. Quesnel, die een van de eersten was, aan wie hij het slechte nieuws mededeelde. Quesnel, die na zijn bekende Zuidnederlandse avonturen in het begin van 1704 behouden en wel in de Hollandse Zending was aangekomen, stelde nog tijdens Codde's bezoek een ontwerp-protest tegen het decreet op. Codde vond het echter „trop piquante et trop diffuse” en legde het voorlopig naast zich neer. Daags daarna keerde hij terug naar Utrecht, waar hij sinds zijn thuiskomst uit Rome veel verbleef. Hij schreef nog dezelfde dag naar Du Vaucel, die uit Rome de wijk had genomen en thans te Padua woonde. Zijn verzoek luidde, of Du Vaucel voor hem een protest tegen het Romeinse decreet kon laten vervaardigen door een canonist van de universiteit van Padua³⁴.

²⁹ Aldus P. Polman O.F.M., *Cleresie en Staatsgezag II. De verbanning van de jezuïeten in 1705*, Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland 2 (1960) 156.

³⁰ Codde aan Maille 21 mei 1704, AOBC 186. „On tente et sollicite dans les presentes conjonctures de nos affaires Sophrone (Codde) de reprendre le gouvernement de la Mission. On allegue que la suspension et même la privation de sa charge *si elle arrive*, (cursivering van mij) est tout a fait irreguliere”.

³¹ Codde aan Du Vaucel 4 juni 1704, AOBC 186.

³² RB III blz. 754, voetnoot 5.

³³ Dit blijkt uit Codde's brievenboek, AOBC 192.

³⁴ Codde aan Du Vaucel 4 juni 1704, AOBC 186.

Volgens eigen getuigenis besprak Codde in de volgende dagen de situatie herhaaldelijk met zijn Utrechtse vriend Cats en met Egidius de Witte³⁵. Deze priester, geboortig uit Gent, was in 1684 benoemd tot pastoor-deken van Onze Lieve Vrouw over de Dijle te Mechelen. Spoedig was hij in onmin geraakt met zijn superieuren. Op verzoek van de Brusselsse internuntius had de universiteit van Leuven op 30 november 1685 enkele stellingen van De Witte, waarin deze de pauselijke onfeilbaarheid bestreed, gecensureerd. In 1691 was hij in conflict gekomen met de Mechelse aartsbisshop Humbert de Precipiano, die op 9 januari 1691 het lezen van de bijbel in de moedertaal had verboden. Daar De Witte zich niet met dit verbod kon verenigen, nam hij ontslag en vestigde zich in Utrecht, waar hij sindsdien verbleef en in talrijke geschriften Codde en zijn aanhangers verdedigde. Zo was hij de eerste, die Codde tegen het Romeinse decreet van 3 april 1704 in bescherming nam. Nog in juni 1704 publiceerde hij „Defensio Petri Coddae, Arch. Seb., adversus decretum Inquisitionis Romanae emanatum feria V die 3 Aprilis 1704”³⁶. Codde was met deze publicatie niet erg gelukkig. Hij sprak althans in verband met het genoemde geschrift van „le zèle indiscret et trop bouillant de quelques gens” en verzocht zijn agent Maille aan de Romeinse autoriteiten mee te delen, dat hij zelf aan dergelijk geschrijf part noch deel had³⁷.

Het resultaat van Codde's gesprekken met Cats en De Witte was, dat men besloot spoedig een vergadering te beleggen van de voornaamste der Cleresie. Voor deze bijeenkomst werden uitgenodigd: Quesnel, De Witte, Cats, Van Heussen, Van Erkel en Willem van Dalenoort. Al de genoemde personen kwamen reeds ter sprake behalve de laatste. Deze was pastoor van de Haagse seculieren-statie in de Juffrouw-Idastraat. In 1703 was hij tot lid van het Utrechtse vicariaat gekozen. Hij zou zich weldra zeer bruikbaar tonen vanwege zijn relaties met katholieke diplomaten en protestantse magistraten in Den Haag.

De bijeenkomst vond plaats te Leiden op 17 juni 1704. De aldaar vergaderde heren bespraken met elkaar twee kwesties: was het wenselijk, dat Codde een protest publiceerde tegen het Romeinse decreet en: moest hij ondanks zijn afzetting het bestuur der missie ter hand nemen? Tot eenstemmigheid schijnt men niet gekomen te zijn, maar de overheersende mening was toch, zo valt uit brieven van Codde op te maken, dat beide vragen bevestigend beantwoord dienden te worden³⁸. „Onder de leden

³⁵ Codde aan Van Erkel 15 juni 1704, AOBC 285.

³⁶ RB III blz. 357, voetnoot 3; blz. 89, voetnoot 2; 318, BBH 6 (1878) 128-129.

³⁷ Codde aan Maille 26 juni 1704, AOBC 186.

³⁸ Codde aan Van Erkel 15, 23 juni 1704, AOBC 285; Codde aan Maille 18, 25 juni, 2 juli 1704, AOBC 186; Codde aan Du Vaucel 25 juni, 2 juli 1704, AOBC 186.

van het Utrechtse vicariaat zijn er, die zeer krachtig en nogal ongelegen bij Codde erop aandringen, dat hij een openbaar protest moet opstellen en vervolgens het bestuur hervatten", zo schrijft Codde op 16 juli aan Du Vaucel³⁹. Veertien dagen vroeger had hij dezelfde correspondent al laten weten, dat onder anderen Cats en Van Erkel hem sterk aanspoorden tot het uitgeven van een protest⁴⁰. Hen moet Codde ook bedoeld hebben, toen hij sprak van „vrienden, die zouden willen, dat hij nog verder ging en zijn ambt weer op zich nam"⁴¹. Ook Quesnel trachtte Codde in die richting te drijven. „Slechts twee dagen geleden schreef Quesnel een lange en zeer krachtige brief aan Codde om hem aan te sporen er alles voor over te hebben teneinde de missie te redden, die anders voor altijd verloren gaat", zo schreef Sebaste op 2 juli 1704 aan Maille⁴².

Codde zelf was op de vergadering te Leiden niet verschenen. Hij voelde zich „niet wel te passe" en „vrij wat lusteloos, ziende de ellendigen staet, waerin onze missie alreeds is en misschien nog vorder staet te vervallen"⁴³. Hij was te Utrecht gebleven en hij had, bevrijd van de aanwezigheid van Cats en De Witte, op 18 juni 1704 aan Van Espen te Leuven laten weten, hoe hij zelf thans over de oplossing van de genoemde kwesties dacht. Hij wilde een protest tegen zijn afzetting achterwege laten en afstand doen van het recht op het bestuur van de missie. Hij verzocht in deze brief Van Espen voor hem een document van abdicatie samen te stellen. De Leuvense jurist ontraadde echter in zijn antwoord van 26 juni 1704 Codde sterk afstand te doen. In een schrijven van 13 juli stelde Van Espen uitdrukkelijk vast, dat Codde gerechtigd was als apostolisch vicaris op te treden. Het publiceren van een protest was volgens Van Espen niet opportuun⁴⁴.

De adviezen, welke de gekwelde aartsbisshop kreeg, stemden dus niet met elkaar overeen. Tenslotte is Codde toch overgegaan tot het uitgeven

³⁹ Codde aan Du Vaucel 16 juli 1704, AOBC 186. „Parmi les principaux du Sablon (Cleresie) d'Uytrecht il y en a, qui avec une ardeur fort vive et un peu importune poussent Sophrone (Codde) à fin qu'il fasse une protestation publique, et qu'ensuite il reprenne le gouvernement".

⁴⁰ Codde aan Du Vaucel 2 juli 1704, AOBC 186.

⁴¹ Codde aan Maille 2 juli 1704, AOBC 186. „Il y a des amis de Sophrone, qui voudroient qu'il allât encore plus loing, et qu'il reprit ses fonctions."

⁴² Codde aan Maille 2 juli 1704, AOBC 186. „Flore (Quesnel) écrit, il n'y a que deux jours, une longue et tres forte lettre à Maxime (Codde) pour l'encourager, à s'exposer à tout pour sauver coutance (missie), qui autrement se perd pour jamais."

⁴³ Codde aan Van Erkel 15 juni 1704, AOBC 285.

⁴⁴ Z. B. Van Espen, *Opera omnia*, 5 din, Keulen 1777-1778, V, Episola 49, 50, 54. Van Bilsen De invloed van Zeger Bernard van Espen op het ontstaan van de Kerk van Utrecht 40-45.

van een protest. Waarschijnlijk in het begin van september 1704 legde hij zijn tweede open brief ter perse, doch pas in de tweede helft van januari 1705 werd deze verspreid ⁴⁵. Hierin kwam hij op tegen het Romeinse decreet van 3 april 1704, voorzover dit zijn afzetting motiveerde met verdenking van ketterij. Dit vond Codde onrechtvaardig. Aan de geldigheid van de maatregel heeft hij echter persoonlijk nooit getornd. Te zeer was hij ervan overtuigd, dat het Rome vrijstond hem het ambt van apostolisch vicaris ad libitum te ontnemen of te laten. Hij is dan ook nooit gezwicht voor die vrienden, die hem tot een hervatting van het bestuur aanspoorden. Reeds in juli 1704 moest een van hen, waarschijnlijk Quesnel, aan Van Erkel bekennen, dat hij in dit opzicht niets bij Codde kon bereiken. „Ik voel me niet sterk genoeg om hem over te halen tot de stap die U verlangt. Wanneer men hem dooreen schudt, schijnt hij tot enige beweging te willen komen; maar zodra hij weer gedacht heeft aan de onaangenaamheden die hem getroffen hebben, vervalt hij in zijn weifelingen en keert terug tot zijn besluit om zich passief te houden. Hij is als een mens overstelpt met slaap, die de ogen opent op het gerucht, dat men vlak bij hem maakt en die het volgende ogenblik terugzinkt op zijn hoofdkussen en weer inslaapt. Zijn aard is totaal afkerig van alles wat koen en stoutmoedig is en hij heeft een wel zeer krachtige genade nodig om boven zichzelf uit te stijgen en zijn temperament geweld aan te doen. Na alles wat ik kon gedaan te hebben en ziende, dat de aandrang van zijn vrienden hem niet kan bewegen, moet ik wel aannemen, dat God wellicht deze stap niet van hem vraagt, daar Hij hem er niet toe dispo-neert..... Ik durf hem derhalve hierover niet meer te schrijven” ⁴⁶.

Quesnel, Van Espen en meerdere leden van het Utrechtse vicariaat

⁴⁵ RB III 1065, 1098. De brief in Causa Coddaeana 37, waar hij gedateerd is op 20 augustus 1704.

⁴⁶ AOBG 285. „Je ne me sens pas assez fort pour lui persuader la demarche que vous desirez de lui. Quand on le remue, il semble se vouloir donner quelque mouvement, mais aussitôt qu'il a pense du nouveau aux inconvenients et aux lutttes dont il est frappé, il rentre dans ses incertitudes et dans la resolution de se tenir dans l'inaction. C'est comme un homme accable de sommeil qui ouvre les yeux au bruit que l'on fait aupres de lui, et qui un moment après retombe sur son chevet et se rendort. Son naturel est tout a fait opposé a tout ce qui est fort et hardi, et il lui faut une grâce bien puissante pour s'élever au dessus de lui mesme et pour forcer son temperament. Après avoir fait tout ce qui je puis et considerant que les instances de ses amis ne peuvent l'engager, je suis forcé de croire que Dieu peutêtre ne demande pas cela de lui, puisqu'il ne l'y dispose pas... Je n'ose donc lui en écrire davantage”. De brief is niet ondertekend en niet gedateerd. Een andere hand heeft erop aangetekend. „Quesnel aan v Erkel forte 1703-1704”. De brief is zeker uit 1704, want hij heeft betrekking op Codde's gesteltenis na het vernemen van het Romeinse decreet van 3 april 1704. Hij moet geschreven zijn niet lang na 30 juni 1704, want de schrijver zegt in de aanhef: j'ai écrit plusieurs fois a Sophrone (Codde) et je l'ai fait au long la derniere fois”. Op 30 juni nu schreef Quesnel aan Codde “une longue et tres forte lettre”, zie voetnoot 42.

hebben bij Codde dus sterk aangedrongen zijn ambt weer op te nemen. Hoe was echter de stemming in het kapittel van Haarlem? Ook voor deze corporatie vormde het Romeinse decreet aanleiding de situatie te bespreken, hetgeen op 9 juli 1704 geschiedde. Volgens de acta capituli besloten de Haarlemmers op deze vergadering:

- 1) aan Codde te vragen, of hij van plan was zijn ambt in de toekomst uit te oefenen, ja of nee;
- 2) hem mee te delen, dat zij periculum in mora aanwezig achtten en dat het hun voor het behoud van hun kapittel en van de missie dienstig leek, zo spoedig mogelijk twee of drie personen aan de paus voor te dragen voor een benoeming tot apostolisch vicaris;
- 3) Codde te vragen (indien deze namelijk te kennen zou geven af te zien van zijn ambt), welke personen hij het meest geschikt achtte als opvolgers ⁴⁷.

Deze besluiten van het Haarlemse kapittel betekenen geen onderwerping aan de paus. Van een erkenning van De Cock is immers geen sprake. Evenmin echter kan men ze, afgaande op het eerste punt, beschouwen als een verklaring van trouw aan Codde, indien deze zou besluiten tot hervatting van zijn ambt. Kort na de vergadering van 9 juli schreef De Swaen namelijk aan Codde een brief, die de stemming onder de Haarlemmers duidelijk weergeeft. De kapittelleden Th. Visscher en C. van der Cooghen waren, aldus De Swaen, van gevoelen, dat Codde „het bewuste ampt niet behoorde aen te nemen. Zij voegden er bij, hun oordeel te wesen, dat de priesters van dit bisdom in zo een geval niet alleen Sebast. zouden afvallen, maer ook tegen hem zouden opstaen” ⁴⁸. Visscher en Van der Cooghen waren niet de enige Haarlemmers, die zich kantten tegen een eventuele ambtshervatting door Codde. Bijna alle leden van het kapittel waren daar tegen ⁴⁹. De Haarlemmers zagen dus de uitweg in een benoeming van een derde d.i. een apostolisch vicaris buiten Codde of De Cock.

Dit plan — de voordracht van een derde — was geen vinding van het Haarlemse kapittel. Het is Van Erkel geweest, die het eerst ermee voor de dag is gekomen ⁵⁰. Deze moet het dan geopperd hebben vóór 9 juli, maar pas nadat was komen vast te staan, dat de pogingen om Codde tot hervatting van zijn ambt te bewegen vruchteloos bleven. Het nieuwe

⁴⁷ Haarlemse kapittelakten. BBH 17 (1891) 131.

⁴⁸ Aldus een mededeling van Codde aan Van Erkel 15 juli 1704, AOBC 285.

⁴⁹ Codde aan Du Vaucel 16 juli 1704, AOBC 186. „Les principaux du Blanc (Clersie) de Harlem déclarent presque tous d'en être fort éloignez, et disent assez rondement qu'en un tel cas ils ne s'attacheroient pas à Sophrone” (Codde).

⁵⁰ Codde aan Du Vaucel 28 november 1704, AOBC 186.

plan kan dus moeilijk eerder dan begin juli 1704 zijn geopperd. Trouwens Codde zelf spreekt er niet van voor midden juli.

Ofschoon het Haarlemse kapittel op 9 juli 1704 met Van Erkels oplossing zijn instemming betuigde, was de eensgezindheid tussen Utrecht en Haarlem lang niet volmaakt. Op een zeer belangrijk punt verschilden de beide corporaties van mening. Het kapittel van Haarlem, dat zich vanaf de aanvang der troebelen zorgvuldig onthouden had van een beroep op de regering, wilde ook thans deze er buiten houden ⁵¹. Het vicariaat echter nam wederom zijn toevlucht tot de Staten van Holland. Eind juli of begin augustus 1704 had Van Erkel een onderhoud met Heinsius, zoals blijkt uit een brief van Codde aan Van Erkel, d.d. 6 augustus 1704. „Uijt den uwen, dien ik heden ontfang, verstaen ik uwe handeling med R.p. (raadpensionaris). Ued. schrijft onder andere, wij spraeken van een nieuwe voorstellinge, dewijl Seb. in d'aenneming van het bewind zwaerigheyd blijft maeken.” Ook Van der Dussen is in deze dagen gepolst over dezelfde kwestie en wel door de Goudse pastoor Ignatius Walvis, een aanhanger van het vicariaat ⁵².

Het is wel zeker, dat Van Erkel bij dit contact met Heinsius een tot in bijzonderheden uitgewerkt program heeft overhandigd, dat voor de Staten van Holland richtsnoer van handelen moest zijn in de gewijzigde situatie. Dit gedrukte pamflet voert als titel: „Consideratiën van een Hollands Regtsgeleerde over de pretentiën en aanleg der Jesuïten en verdere vleyers van het Roomsche Hof tegens de Rooms-Catholyke Kerk van het Vereenigde Nederland” ⁵³. Het daarin ontvouwde programma gaat uit van de veronderstelling, dat Codde afziet van het bestuur der missie. Het stelt voor om met consent van de Staten over te gaan tot het voordragen van enkele personen voor het ambt van apostolisch vicaris. Als men te Rome, zoals te voorzien is, de voordracht naast zich neerlegt en niet op de brief antwoordt, moet de regering te hulp komen door de jezuïeten onder druk te zetten. De Staten zouden dan enkele vooraanstaande missionarissen van de sociëteit kunnen ontbieden en hun meedelen, dat zij een einde wensen van de onlusten, waarvan zij de schuld geven aan de jezuïeten. Zij zouden deze paters kunnen gelasten binnen zes maanden te bewerken, dat Rome ofwel Codde herstelt of althans instemt met de benoeming van een derde. In het tweede geval dient Rome rekening te houden met de wensen der Cleresie. Als de Staten binnen de tijd van drie à vier maanden niet de verzekering hebben ontvangen, dat de zaak

⁵¹ Codde aan Du Vaucel 16 juli 1704, AOBC 186.

⁵² Codde aan Van Erkel 6 augustus 1704, AOBC 285.

⁵³ Polman, Cleresie en Staatsgezag II, Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland 2 (1960) 154-168. RB III 1036 a.

geregeld wordt, kunnen zij heel geschikt twee jezuïeten naar Rome zenden om met meer ijver voor de genoemde oplossing te werken. Deze actie moet gepaard gaan met de bedreiging, dat nog andere paters zullen volgen, indien Rome blijft dralen. Ook de Keulse nuntius en de bisschop van Munster kan men inschakelen om een spoedige uitslag te verkrijgen. Indien de Romeinse curie niet instemt met het voorstel der Cleresie, kan men daarin een zeker teken zien, dat de sociëteit het einde der onlusten allerminst wenst. Welke straf de jezuïeten in dat geval verdienen wordt aan het oordeel der Staten overgelaten.

Men zal wel niet ver mistasten, als men in Van Erkel de auteur van genoemd pamflet ziet, vooral ook omdat hij als eerste in de benoeming van een nieuwe vicaris de uitweg uit de moeilijkheden zag. Het blijft echter mogelijk, dat de pastoor van het Delftse begijnhof voor de redactie van zijn geschrift gebruik heeft gemaakt van de hulp van een „Hollands Regtsgeleerde“, wellicht L. Knotter of A. van Loon, beiden advocaat te Delft en bevriend met Van Erkel.

De eerste reactie van de Hoogmogenden van Holland op dit nieuwe plan van de Cleresie was weinig enthousiast. Van der Dussen was van mening, dat de Romeinse autoriteiten van dit voorstel profijt zouden trekken, „doordien ze het afstappen van Sebastenus aennemende, de nominatie van anderen zouden verwerpen”⁵⁴. De kilheid, die de Staten van Holland tegenover dit nieuwe plan aan de dag legden, is allerminst verwonderlijk. Zij wensten voor alles het einde der onlusten. Het middel daartoe was Codde's herstel. Om dit te verkrijgen hebben zij tot nu toe met heel hun autoriteit de Cleresie gesteund. Zij hebben De Cock verjaagd, Codde uit Rome teruggehaald en nog kort geleden meerdere priesters, die hem niet erkenden, verbannen of geschorst. Zij verwachtten nu van de Cleresie, dat deze priesters in de opengevallen staties zou benoemen en aldus de rust herstellen. Doch Codde en de zijnen durfden daartoe nog steeds niet overgaan⁵⁵ en kwamen thans met een geheel nieuw plan, waardoor de pacificatie der Hollandse katholieken op de lange baan werd geschoven. De Staten zagen dan ook voorlopig ervan af het hun toegedachte deel van het plan uit te voeren.

Het Utrechtse vicariaat zag echter in deze terughoudendheid van de regering geen reden om zelf werkeloos te blijven. Begin september 1704 belegde deze corporatie een vergadering te Rotterdam. Men koos twee personen, die te gelegener tijd voor het ambt van apostolisch vicaris

⁵⁴ Codde aan Van Erkel 6 augustus 1704, AOBC 186.

⁵⁵ Codde aan Du Vaucel 7 augustus 1704, AOBC 186. „Mais le Fort (Staten) veut, que le Blanc (Cleresie) ou que Maxime (Codde) envoie des ouvriers à la place de ceux qui seront obligez à déloger. Il n'y a nulle apparence que le Sablon (Cleresie) le face, et Sophrone (Codde) ne s'y peut encore résoudre”.

konden worden voorgedragen. De namen hield men geheim. Codde, voor deze vergadering uit Utrecht overgekomen, liet een formeel protest horen tegen de nominatie, inzover zij afbreuk kon doen aan zijn eigen recht en zijn eer. Het vicariaat nam dit protest met eerbied aan ⁵⁶.

Een of twee dagen later, op 4 september 1704, kwam ook het kapittel van Haarlem bijeen. In navolging van Utrecht stelden de Haarlemmers een lijst van personen samen, die zij te Rome konden voordragen ⁵⁷. De Swaen verklaarde later, dat het kapittel deze nominatie niet zou hebben opgesteld, indien het vicariaat niet was voorgegaan ⁵⁸. De Haarlemmers beloofden onder ede de namen geheim te houden. Waarschijnlijk was deze afspraak bedoeld als een soort represaillemaatregel tegen de geheimzinnigheid der vergadering te Rotterdam. Zeker is, dat het Utrechtse vicariaat onaangenaam getroffen was ⁵⁹. Ook tegen de Haarlemse voordracht tekende Codde een protest aan, dat De Swaen ter vergadering voorlas. Evenals het vicariaat nam ook het kapittel Codde's protest voor kennisgeving aan. Alleen maakten de heren aanmerking op de benaming, welke Codde gebruikt had: cleri Harlemensis primores in plaats van capitulares. Codde repliceerde, dat hij geenszins het kapittelrecht van Haarlem had willen krenken. Hij had gemeend, dat de betiteling capitulares hen zou stoten, nu zij zelf tegenwoordig die naam vermeden ⁶⁰.

Gingen tot nu toe Utrecht en Haarlem gelijk op, weldra nam Haarlem een voorsprong. Het vicariaat kon niet zo spoedig tot verzending van zijn nominatie komen, daar het tevoren verzekerd wilde zijn van de welwillendheid der Staten. Het Haarlemse kapittel, besloten tot handelen buiten de regering om, behoefde niet te wachten op aanmoediging van die zijde. Het valt bovendien aan te nemen, dat de Haarlemmers, nu Utrecht bleef talmen, de kans schoon zagen om de waardigheid van apostolisch vicaris te beurt te doen vallen aan een lid van hun kapittel. Zij moeten wel van gevoelen geweest zijn, dat na Codde en Van Neercassel thans een Haarlemmer aan de beurt was. Op 16 september 1704 zond het kapittel van Haarlem zijn voordracht naar de paus. Indien aan Codde's herstel niet te denken viel, stelde het voor een vicaris te benoemen uit deze drie kapittelleden: M. De Swaen, Th. Visscher en S. Coetenburg. De Haarlemmers motiveerden deze nominatie met te verwijzen naar het voorbeeld van hun voorgangers, die meerdere malen een dergelijke voordracht hadden gedaan ⁶¹.

⁵⁶ Codde aan Du Vaucel 4 september 1704, AOBC 186.

⁵⁷ Haarlemse kapittelakten BBH 17 (1891) 131-132.

⁵⁸ Aldus blijkt uit Van Erkel aan De Swaen 4 oktober 1704, AOBC 289.

⁵⁹ Codde aan 't Zul 12 september 1704, AOBC 192.

⁶⁰ Codde aan De Swaen 13 september 1704, AOBC 192.

⁶¹ RB III 1060.

Door deze Haarlemse eigenmachtigheid groeide het vage ongenoegen tussen beide corporaties uit tot een flinke ruzie. Op hoge toon vroeg Van Erkel op 21 september 1704 aan De Swaen, hoe het mogelijk was, dat het kapittel van Haarlem het besluit had kunnen nemen „van op zijn eijgen hand en sonder kennisse van den Staat een particuliere nominatie en brieven naar Romen af te vaerdigen”. Het is onbegrijpelijk, aldus Van Erkel, dat lieden van oordeel het kwaad over het hoofd kunnen zien, hetgeen hierin steekt. Want 1. aldus scheidt het kapittel zich af van het vicariaat en wel midden in de strijd. 2. Haarlem stelt Utrecht buiten staat om een redelijke nominatie te doen. Op beide lijsten moeten dezelfde namen voorkomen; anders maken de corporaties zich voor Rome belachelijk. 3. Haarlem passeert de regering, hetgeen misnoegen kan wekken. Zonder de Staten bereikt men niets. 4. De redactie van de brief aan de paus is overgelaten aan N. van der Meer, wiens heulen met De Cock en Fox bekend is. Hoe kan De Swaen, teer van geweten als hij is, dit alles toelaten? Van Erkel vraagt hem, of hij soms behoort tot „die teere gemoederen, die muggen uytseeven en kemels inswelgen”. Nog andere bezwaren haalt Van Erkel op. Hij verwijt De Swaen, dat deze destijds zoo haastig bereid was om De Cock te erkennen en dat hij de mening huldigt, als zou Rome de welgegronde kapittelrechten zonder meer kunnen afnemen. Zulke gevoelens passen slaven van het Roomse Hof beter dan eerlijke en verstandige lieden, „laet staen Doctoor van Loven en priesters van Holland”⁶².

Van Erkel had mooi fulmineren, het kwaad was toch geschied. Er bleef het Utrechtse vicariaat niets anders over dan zijn nominatie nu ook maar te verzenden, zonder eerst naar blijken van welwillendheid bij de Staten te speuren. Juist een week na Haarlem, dus met de volgende post, stuurde het vicariaat een schrijven aan de paus. Deze brief van 27 september 1704 insisteert veel sterker op het herstel van Codde dan die der Haarlemmers. Als Sebaste, na uitleg te hebben gegeven van enkele misschien wat duistere passages, die tot een sinister vermoeden omtrent zijn orthodoxie aanleiding gaven, zijn ambt weer mocht hervatten, zou heel de onrust in de missie gestild zijn. Is dit niet mogelijk, dan stellen de Utrechtse volgens oud gebruik — over kapittelrecht spreken zij niet in deze brief — de volgende vicariaatsleden als opvolger voor: C. Stakenburg, P. van Cuyck en C. Steenoven. Zij spreken het vertrouwen uit, dat zij de moeilijkheden met deze nominatie verbonden, zowel van Codde's kant als van de kant van de regering, zullen overwinnen⁶³.

Samenvattend kan men zeggen, dat in de tweede helft van september

⁶² Van Erkel aan De Swaen 21 september 1704, AOBC 289.

⁶³ RB III 1063.

1704 het vicariaat van Utrecht en het kapittel van Haarlem zich in het onvermijdelijke hebben geschikt. Beide corporaties tonen zich bereid af te zien van de oplossing, die hun vanaf 1702 als de meest geschikte voor ogen stond, namelijk Codde's herstel. Het decreet van het H. Officie van 3 april 1704 is voor deze koerswijziging beslissend geweest. De Utrechters hebben zich hierin slechts met grote tegenzin geschikt. Daar Codde weigerde om in strijd met dit decreet zijn ambt weer op te nemen, moesten zij wel tot een andere oplossing komen. Voor de leden van het Haarlemse kapittel is het zeker, dat zij, ongeacht Codde's houding, tot gehoorzaamheid aan het decreet zijn gekomen. Beide corporaties lieten Codde dus los, maar dit hield niet in, dat zij nu De Cock aanvaardden. Zij wensten, dat Rome het ambt van apostolisch vicaris zou verlenen aan een derde. Bij deze benoeming zou de paus echter niet willekeurig te werk mogen gaan; de beide corporaties willen hun woord meespreken. Zij eisen echter niet, dat de paus een der zes voorgedragenen benoemt. Utrecht verwacht dat zelfs niet. Maar hen passeren mag Rome evenmin.

2

Duurde het bij de staf der Hollandse Zending tot september 1704, voordat men afzag van Codde's herstel, Rome deed er nog bijna een jaar langer over om definitief te breken met het plan van De Cocks verheffing tot apostolisch vicaris. Deze houding van meet af aan halsstarrig te noemen is echter wijsheid achteraf. Er kunnen plausibele redenen worden aangevoerd, die de trouw van Rome aan De Cock verklaren.

Vooreerst is daar de tot 1705 voortschrijdende erkenning van de provicaris door de clerus der missie. Uit het door De Cock bij de Propaganda ingediende verslag over zijn ambtstijd kan men aflezen, hoe de provicaris geleidelijk aan veld won. Volgens deze *Missio Foederati Belgii seu Missionis Batavae descriptio* trof De Cock, toen hij in juni 1702 zijn ambt begon uit te oefenen, in de Hollandse Zending 282 pastoors en 53 kapelaans in functie aan. De regulieren zijn hierbij niet meegerekend. Van deze 335 dienstdoende seculieren hielden 240 de zijde van Codde, slechts 88 erkenden De Cock, de 7 overblijvers zijn dus dubieus. In het woelige jaar 1703 vermeerderde de aanhang van De Cock slechts onbelangrijk, doch in 1704 betuigden 77 seculieren hun onderwerping aan de provicaris, hetzij schriftelijk hetzij door zich tot hem te richten voor het aanvragen van de H. Oliën of van dispensaties⁶⁴. Van deze 77 is ongeveer de helft uit de gewesten Holland en Utrecht afkomstig. In augustus

⁶⁴ De Cock, *Missio Foederati Belgii* 38, 93, RB III blz. 663, voetnoot 2.

1704 is de situatie zo, dat van de 330 in functie zijnde seculariërs 164 De Cock erkennen. De aanwas van De Cocks aanhang is dus sinds 1702 wel niet overrompend groot maar evenmin onbeduidend, vooral als men bedenkt, dat in Holland en Utrecht de plakaten de erkenning van de provicaris uitdrukkelijk verboden. De 116 in de missie werkzame regulieren rekent De Cock tot de obedientes⁶⁵. Volgt men hem hierin na, dan wordt het beeld voor de provicaris bepaald gunstig. Van 446 dienstdoende priesters erkennen in augustus 1704 dan 280 De Cock, dit is bijna 63%. Dat De Cock niet overdreef, getuigen enkele uitlatingen van de zijde der Cleresie. Zo vermeldt Codde in zijn reeds geciteerde brief van 5 mei 1704, dat steeds meer priesters de provicaris gingen erkennen⁶⁶. De mededeling uit De Cocks verslag, dat op 3 april 1704 de aarts-priester van Lingen, G. Potcamp, met de 15 priesters uit zijn district onderwerping betuigde aan de provicaris, wordt bevestigd door de Groningse pastoor en aanhanger van Codde, J. Rispens⁶⁷.

Vervolgens vormden de nieuwelingen, die in de missie kwamen, een winstpunt voor De Cock. De provicaris onderscheidt hen in twee groepen: de neomystae, de nieuwgewijden dus, en de proselyti, de priesters die door De Cock in de missie werden aangesteld, na eerst elders werkzaam te zijn geweest. Hun gezamenlijk aantal bedroeg tot eind 1704 22. Dit cijfer is weliswaar niet bijster hoog, maar deze categorie vormde bijna pure winst voor De Cock. De Cleresie kon van de nieuwe priesters slechts zeer weinigen in haar gelederen brengen. Tot eind 1705 zijn niet meer dan vier nieuwelingen aan te wijzen, die hun zending niet bij De Cock of de Keulse nuntius haalden.

Deze gang van zaken, waarvan De Cock Rome op de hoogte hield, moet bij de Romeinse autoriteiten gedurende lange tijd de verwachting levendig gehouden hebben, dat de provicaris de moeilijkheden op de duur wel te boven zou komen. Zo is het te verklaren, dat de commissie voor Hollandse aangelegenheden op 19 november 1704 besloot niet in te gaan op de voordracht van Haarlem en Utrecht en dat de staats-secretaris drie dagen later de beide corporaties vrij lakoniek antwoordde met de aansporing tot onderwerping aan De Cock⁶⁸.

⁶⁵ RB III 1054.

⁶⁶ Codde aan Maille 5 mei 1704, AOBK 186.

⁶⁷ Rispens aan Van Heussen 12 augustus 1704, AOBK 261.

⁶⁸ RB III 1072. Hoyneck, *Historia* 142-143.

Van nu af aan is er geen sprake meer van de speciale commissie voor Hollandse aangelegenheden, bestaande uit kardinalen van de Propaganda en het Heilig Officie. Haar taak was met de veroordeling van Codde's geschriften op 3 april 1704 afgelopen. Voortaan worden de Hollandse aangelegenheden behandeld door een commissie, gevormd alleen door vijf Propaganda-kardinalen.

RB III 1024, blz. 759, voetnoot 1; blz. VIII.

In hetzelfde jaar 1704 deden zich echter ook enkele gebeurtenissen voor, die het uiterst dubieus maakten of De Cock nog wel te handhaven was. De Staten van Holland lieten namelijk herhaaldelijk blijken, dat zij niets van de provicaris wilden weten. De clerus in de missie mocht zich dan al bereid tonen De Cock te erkennen, hoe zou deze ooit in staat zijn zijn ambt uit te oefenen, indien de Staten hem dit niet minstens oogluikend toestonden?

Wij hebben reeds vermeld, dat de apostolische vicaris van 's-Hertogenbosch, P. Govarts, er niet in slaagde De Cock bij de Staten van Holland acceptabel te maken en in januari 1704 onverrichter zake naar Brussel moest terugkeren.

Ook de moeilijkheden, welke de provicaris in zijn ballingschap te verduren had, waren te wijten aan de afkeer, die de Staten van Holland jegens hem koesterden. Sinds zijn vlucht in de zomer van 1703 verbleef De Cock te Emmerik, een stad, die behoorde tot het Land van Kleef en onder de koning van Pruisen stond. De godsdienstige situatie in dit gebied was zo geregeld, dat het katholicisme daar het monopolie bezat, al was de landsheer protestant. Ondanks deze gunstige toestand durfde De Cock voorlopig zijn ambt van provicaris niet openlijk uitoefenen. Zijn voorgangers, Van Neercassel en Codde, die herhaaldelijk en gedurende lange tijd in het eveneens onder Pruisen vallende Huissen hadden vertoefd, hadden van daaruit ongehinderd de missie bestuurd. De Cock echter achtte het niet geraden vanuit Emmerik hetzelfde te doen. Kennelijk was hij bevreesd, dat hem dan maatregelen van de kant van Pruisen te wachten stonden. Heinsius behoefde de bevriende Pruisische regering slechts een wenk te geven en deze zou ongetwijfeld optreden tegen de provicaris, zodra deze in Holland onrust verwekte.

De Cock dacht nu een middel gevonden te hebben, waardoor hij maatregelen van de Pruisische regering zou voorkomen. In augustus 1703 wendde hij zich tot de keurvorst van de Palts, Joan-Willem van Neuburg, die te Dusseldorf resideerde. Hij verzocht deze hem als provicaris te erkennen⁶⁹. Een dergelijke erkenning door de Palts moest wel tot gevolg hebben, zo meende De Cock, dat Pruisen hem de uitoefening van zijn ambt oogluikend zou toestaan. Zo vreemd was deze gedachtegang niet, want de keurvorst van de Palts werd beschouwd als beschermer van de katholieken in het Land van Kleef. Dit gebied was namelijk lange tijd twistappel geweest tussen Brandenburg en de Palts. Bij het verdrag van Kleef in 1666 was het definitief aan Brandenburg gekomen, doch de toen regerende „Grote Keurvorst” (1640—1688) had moeten goedvinden,

⁶⁹ RB III 955.

dat het katholicisme aldaar het monopolie behield. Ook zijn zoon en opvolger Frederik (1688—1713), die sinds 1701 de titel voerde van koning in Pruisen, was aan deze regeling gebonden. Het is begrijpelijk, dat de katholieke keurvorsten van de Palts erop bleven toezien, dat het protestantse Pruisen de positie van het katholicisme in het Land van Kleef eerbiedigde. In oktober 1703 intervenueerden ook de staatssecretaris en Clemens XI bij de Palts ten gunste van De Cock ⁷⁰.

De keurvorst van de Palts zat nu in een lastig parket. Hij wilde gaarne aan de paus tegemoet komen, maar zou hij daarmee de raadpensionaris van Holland niet voor het hoofd stoten? Hij polste Heinsius en diens antwoord van 22 januari 1704 liet er niet de minste twijfel over bestaan, dat de Staten van Holland een erkenning van De Cock door de Palts ongaarne zagen ⁷¹. Niettemin waagde de keurvorst het erop en erkende op 25 februari 1704 De Cock ⁷².

Hoe weinig deze geste voor Pruisen betekende bleek spoedig. Nog geen veertien dagen later, op 7 maart, verklaarde het Hof van Kleef een jurisdictiedaad van de provicaris, de suspensie van Mathias Tork, ongeldig. In verband hiermee werd De Cock op 3 april in het jezuïetenklooster te Emmerik onder bewaking der justitie gesteld en op 3 mei zelfs naar de stadsgevangenis van Kleef overgebracht ⁷³. Het vermoeden, dat Heinsius aan de stadhouder van het Land van Kleef uitdrukkelijk heeft verzocht tegen De Cock op te treden, is niet ongegrond. In een brief van 23 februari 1704 vroeg Tork namelijk aan Van Dalenoort, of deze Heinsius niet kon bewegen zijn invloed te Kleef aan te wenden tegen De Cock ⁷⁴. In het midden latend, of dit gebeurd is, kan men toch aannemen, dat de Kleefse, dus Pruisische regering aan de provicaris deze moeilijkheden in de weg heeft gelegd om de Staten van Holland een genoeg te doen. Weliswaar wist de keurvorst van de Palts op 15 mei de vrijlating van De Cock te bewerken, doch dat was dan ook alles wat hij gedaan kreeg ⁷⁵. De hele onverkwikkelijke episode is een bewijs, hoe weinig de gunst van de Palts telde tegenover de ongunst der Staten van Holland, die de provicaris zelfs in zijn ballingschap vervolgde.

Nog op een andere wijze manifesteerde zich in de loop van 1704 de afkeer van de Staten jegens De Cock. De Romeinse curie had meerdere katholieke vorsten verzocht via hun vertegenwoordigers in Den Haag

⁷⁰ RB III 978. L. Mozzi, *Histoire des révolutions de l'Église d'Utrecht*, 3 dln, Gent 1828-1829, III 21.

⁷¹ RB III 1003.

⁷² RB III 1008.

⁷³ RB III 1021; 1022; 1027.

⁷⁴ Schotten, *De deputatie* 75.

⁷⁵ RB III blz. 760, voetnoot 2.

voor de provicaris te pleiten. De keizer, de koning van Portugal en de keurvorst van de Palts ontvingen dit verzoek nog in het laatst van 1703 via de nuntii te Wenen, Lissabon en Keulen ⁷⁶. In augustus 1704 deed de paus in een persoonlijk schrijven wederom een beroep op de keizer en de paltsgraaf. Ook de aartsbisschoppen van Trier en Mainz werden toen aangezocht voor De Cock te interveniëren ⁷⁷. Op 22 november 1704 volgde nog een oproep aan de bisschop van Munster om bij de Staten de terugkeer van De Cock te bewerken ⁷⁸. Het is wel zeker, dat althans de gezant van de keizer, graaf Goess, die van de Palts, Von Hetterman en Beumer, en de Portugees Pacheco gepoogd hebben de Staten van Holland milder te stemmen tegenover De Cock ⁷⁹. Hun interventie bleef echter zonder resultaat. Zij moesten constateren, dat de Staten onvermurwbaar waren.

Vanaf medio 1704 kwamen dan ook te Rome berichten binnen, die meldden, dat de Staten De Cock nimmer zouden tolereren en die adviseerden een ander tot apostolisch vicaris te benoemen. De Keulse nuntius was de eerste, die in een schrijven van eind mei 1704 aan de secretaris der Propaganda, Fabroni, het denkbeeld opperde De Cock te vervangen ⁸⁰. Ongeveer drie weken later schreef de ijverige Portugese gezant Pacheco in dezelfde geest aan zekere A. de Rego in Rome, met de bedoeling, dat zijn advies Fabroni zou bereiken ⁸¹. Sindsdien bleef Pacheco pleiten voor de benoeming van een nieuwe vicaris. Op 19 augustus 1704 drong hij daarop aan bij Bussi en op 23 september weer bij Piazza. Deze pleidooien kwamen via Brussel en Keulen in handen van staatssecretaris Paulucci ⁸². Ook Piazza bleef zich voorstander tonen van een nieuwe benoeming. In een schrijven van 7 december 1704 pleitte hij daarvoor uitdrukkelijk bij Paulucci ⁸³. Inmiddels had zich verder nog Mollo aan de zijde geschaard van Piazza en Pacheco. De Poolse resident, die zich sinds het begin der onlusten in 1702 opvallend rustig had gehouden, achtte in oktober 1704 de tijd weer aangebroken om zich met de zaken van de missie te bemoeien. Uit een gesprek met Van der Dussen maakte hij op, dat de Staten van Holland De Cock nooit zouden toelaten, doch evenmin vasthielden aan Codde. Zij verlangden een nieuwe vicaris, die niet tot Codde's partij behoefde te behoren, maar wel persona grata bij

⁷⁶ RB III 981; 986; 995.

⁷⁷ RB III 1049; 1056. Mozzi, *Histoire des révolutions* III 25-33.

⁷⁸ RB III 1073.

⁷⁹ RB III 1010; 1035; 1047; 1050; 1058.

⁸⁰ RB III 1029.

⁸¹ RB III 1033.

⁸² RB III 1051; 1062.

⁸³ RB III blz. 789, voetnoot 1.

de Staten moest zijn. Mollo stelde daarop een lijst samen van een tiental personen, die hij geschikt achtte om De Cock op te volgen. Het verslag van Mollo's besprekingen met Van der Dussen, alsook de lijst van de eventuele kandidaten bereikte via de franciscanen de Romeinse curie ⁸⁴.

De intransigente houding, welke de Staten van Holland gedurende het gehele jaar 1704 tegenover de provicaris bleven aannemen, bracht de Romeinse curie er in het begin van 1705 eindelijk toe zich af te vragen, of het verstandig was nog langer aan De Cock vast te houden. In haar vergadering van 16 januari 1705 besprak de commissie voor Hollandse aangelegenheden deze kwestie ⁸⁵. De meningen van de vijf kardinalen waren verdeeld. De prefect van de Propaganda, Sagripanti, en ook kardinaal Spada stemden voor de benoeming van een nieuwe vicaris. Kardinaal Imperiali wilde onverwijld een vaste vicaris zien aangesteld, doch sprak zich er niet over uit, of dit De Cock of een ander moest zijn. Het oordeel van kardinaal Marescotti wordt in de notulen niet vermeld. Paulucci, staatssecretaris en derhalve het beste op de hoogte van de mening van Clemens XI, was de enige, die nog wilde nagaan, of De Cock ondanks alles wellicht was te handhaven. Hij stelde voor een afgevaardigde naar de Nederlanden te zenden om dit te onderzoeken. De eminenties zijn het dus niet eens geworden. Er kwam derhalve geen enkele belangrijke beslissing tot stand, noch de benoeming van een nieuwe vicaris noch het zenden van een afgevaardigde. Het enige waartoe de commissie besloot, was, dat men bij Piazza en Bussi inlichtingen zou inwinnen over personen, die voor een benoeming tot apostolisch vicaris in aanmerking kwamen. Uit dit besluit blijkt, dat de opvatting van de Romeinse curie aan het kenteren was.

De personen, over wie Paulucci op 23 januari 1705 informaties vroeg, waren: Adam Damen, Bertrand de la Naye, Bertrand Ravesway, respectievelijk kanunnik te Keulen, Luik en Mainz, en Otto Willem van Grons-feldt, vicaris-generaal van het bisdom Osnabrück; verder Godfried Kool, Laurens van Schaick, Philip Mensingh, alle drie pastoor te Amsterdam, Adriaan van Cuyt — door de kardinaal ook Huyck genoemd — pastoor te Osdorp bij Haarlem en tenslotte Gerard Pelt, pastoor te Zoeterwoude ⁸⁶. Deze namen waren afkomstig van Mollo.

De commissie heeft zich niet eens de tijd gegund om de adviezen der nuntii over de genoemde personen af te wachten. De stemmen, die vanuit Holland om een spoedige benoeming riepen, werden steeds luider. In de eerste helft van januari hielden de katholieke gezanten in Den Haag

⁸⁴ RB III 1068; 1080.

⁸⁵ RB III 1093.

⁸⁶ RB III 1096.

een vergadering. Daar waren aanwezig: Graaf Goess, gezant van de keizer, Pacheco van Portugal, Hetterman en Beumer van de Palts, Kayserfeldt van Trier en Norff, die Munster en Mainz vertegenwoordigde. Deze bijeenkomst moet gezien worden als een gevolg van de aansporing, welke de curie tot de heren van al deze gebieden had gericht, om via hun vertegenwoordiger bij de Staten van Holland te intervenieren ten gunste van De Cock. Het unaniem besluit der gezanten was echter aan De Cock geen moeite meer te verspillen, maar bij Gecommitteerde Raden de erkenning van een nieuwe vicaris te bepleiten. Een gezamenlijke actie achtten zij ontactisch, ongetwijfeld omdat zij hierdoor wel heel sterk de indruk zouden wekken, dat vreemde mogendheden zich mengden in een zaak, die de Staten van Holland als een interne aangelegenheid beschouwden. Ieder der gezanten afzonderlijk zou zijn best doen om het gewenste resultaat te bereiken⁸⁷.

De diplomaat, die in deze actie het meest op de voorgrond trad, was H. Beumer. Als resident van de Palts te Kleef was hij zich voor de Hollandse vicariskwestie gaan interesseren. Enkel om deze op te lossen was hij, waarschijnlijk in het najaar van 1704, naar Den Haag gekomen en hij voelde zich dan ook specialist in deze zaak. Niet zonder zelf-verzekerdheid had hij voor zijn vertrek aan Piazza hoop gegeven, dat hij voor De Cock de weg zou effenen, indien het werkelijk waar was, dat de provicaris in zijn schrijven aan de Propaganda de Heer van Duvenvoorde niet had beledigd⁸⁸. In Holland aangekomen had Beumer echter spoedig ingezien, dat De Cock bij de Hoogmogenden niet de minste kans meer maakte. Hij ging dan ook werken voor de benoeming en toelating van een ander.

De kandidaat, die hij naar voren schoof, was de Haagse pastoor van de Oude Molstraat, Alard Titzing. Het lijkt er veel op, dat Beumer bij zijn onderzoek naar een geschikte figuur niet ver om zich heen heeft gezien. Het valt althans op, dat Beumers kandidaat in Den Haag woonde en daar de enige was, die redelijkerwijs voor een benoeming in aanmerking kwam. Gezien de mentaliteit der Statenleden immers moest de nieuwe vicaris een seculier zijn. Welnu, in Den Haag waren slechts twee staties van seculieren. De pastoor van de Juffrouw-Idastraat, Willem van Dalenoort, was lid van het Utrechtse vicariaat en kon dus in Beumers ogen geen aanbeveling verdienen. De enige, die overbleef was Titzing. Aan deze kandidaat heeft ook Mollo, die aanvankelijk andere personen op het oog had, zijn fiat gegeven. Verder is de candidatuur van Titzing gesteund door de Florentijnse bankier te Amsterdam Bigliotti,

⁸⁷ RB III 1094.

⁸⁸ RB III 1069.

die zich evenals de aartshertog van Toscane voor de kwestie interesseerde⁸⁹. Hoogstwaarschijnlijk stond Titzing met laatstgenoemde in relatie⁹⁰.

Deze aanbevelingen, die òf rechtstreeks òf via Piazza Rome bereikten, brachten de commissie voor Hollandse aangelegenheden er toe de knoop door te hakken. In de vergadering van 2 april 1705 namen de vijf kardinalen eenstemmig het besluit Alard Titzing aan de paus voor te dragen als vicaris der Hollandse Zending. Ook kardinaal Paulucci liet thans zijn verzet tegen benoeming van een derde varen en stemde voor. Zo scheen Rome thans het langgekoesterde plan om De Cock tot apostolisch vicaris te verheffen, opgegeven te hebben⁹¹. Merkwaardig genoeg echter volgde paus Clemens XI het advies van de vijf kardinalen niet op. Hij weigerde zijn goedkeuring te hechten aan de benoeming van Titzing. Dit is althans de conclusie, die men moet trekken uit de verdere gebeurtenissen. Op 30 april 1705 vergaderde namelijk de commissie opnieuw en het toen genomen besluit betekende een stap terug. De kardinalen besloten Bussi als onderhandelaar naar Holland af te vaardigen⁹². Volgens zijn instructies, door Paulucci op 12 mei naar Brussel gezonden, moest de internuntius trachten de Staten van Holland met De Cock te verzoenen. Clemens XI is dus minder voortvarend geweest dan zijn kardinalen en wilde nog steeds De Cock niet in de steek laten.

Wat heeft de paus bewogen om het voorstel der commissie ter zijde te leggen? Alles wijst erop, dat de Brusselse internuntius in deze zaak grote invloed op Clemens XI heeft uitgeoefend. Bussi had meermalen laten blijken, dat hij geen voorstander was van een nieuwe benoeming. Terwijl de katholieke gezanten en ook Piazza de intransigentie der Staten tegenover De Cock sterk benadrukten, liet de internuntius in Rome weten, dat naar zijn mening dit onweer nog wel zou overdrijven. Toen Pacheco de aanstelling van een nieuwe vicaris sterk bepleitte, wees Bussi op de gevaren, die daaraan verbonden waren⁹³. Hij kende de priesters der missie zo slecht en de bij hem binnenkomende berichten over geschikte figuren waren weinig gelijkloidend, zo voerde hij aan. Nog in januari 1705 betitelde hij tegenover Paulucci de keuze van een nieuwe vicaris als een gevaarlijk experiment en sprak hij als zijn mening uit, dat het verlangen naar zulk een verandering voortkwam uit eigenbelang⁹⁴. Voor

⁸⁹ RB III 1104; 1116.

⁹⁰ Dit valt op te maken uit een brief van Codde aan Van Erkel 2 oktober 1702, AOBC 284.

⁹¹ RB III 1107.

⁹² RB III 1115.

⁹³ RB III 1052; 1053.

⁹⁴ RB III 1086; 1095.

Clemens XI heeft het oordeel van zijn internuntius zwaarder gewogen dan de visie der gezanten. Zo is het te verklaren, dat de paus het besluit van de kardinalen niet bevestigde.

Na deze afwijzing viel de commissie terug op een reeds vroeger geopperd plan: het zenden van een onderhandelaar naar de Nederlanden. Reeds op 5 augustus 1704 had Paulucci de mening van Bussi daarover gevraagd en enige dagen later die van Piazzzi ⁹⁵. Beiden waren toen voorstander geweest. Bussi had in zijn antwoord tevens uiteengezet, hoe de gedeputeerde het best kon handelen. In dit schrijven vroeg de internuntius er als het ware om, dat hij zelf met de opdracht zou belast worden ⁹⁶. Gezien het karakter van Bussi, zoals dat uit zijn brieven naar voren komt, mag men dit verzoek niet toeschrijven aan ijdelheid. Veeleer spreekt hieruit het verlangen om de moeilijkheden, waarvoor hij zichzelf verantwoordelijk achtte, uit de weg te ruimen. Bussi immers was het geweest, die in 1702 de benoeming van De Cock had doorgezet met een haast, die iedere terugweg van de Propaganda onmogelijk had gemaakt. De reeds gesignaleerde langdurige trouw van de internuntius aan De Cock berust op hetzelfde motief. Bussi had moeite om te erkennen, dat de door hem doorgedreven oplossing een mislukking dreigde te worden. Hij wilde nog eens onderzoeken, of De Cock ondanks alles niet te handhaven was. De vergadering van 30 april 1705 voldeed aan zijn wens. De kardinalen wezen hem aan om een laatste poging te wagen voor De Cock. Zou deze falen, dan had Bussi de volmacht een ander als vicaris aan te stellen.

De weigering van Clemens XI om Titzing te benoemen is dus voor de commissie geen reden geweest terug te keren tot de oude tactiek van afwachten. De kardinalen gaven op de vergadering van 30 april blijk van hun overtuiging, dat er in de Hollandse vicariskwestie althans iets diende gedaan te worden. Zij zijn kennelijk beïnvloed door het recente bericht uit de missie, dat een jezuïetenvervolging op komst was. Sinds de zomer van 1704 had deze gedreigd. In tal van brieven uit de tweede helft van 1704 drukte Codde zijn verwachting uit, dat de Staten van Holland spoedig tot maatregelen tegen de jezuïeten zouden overgaan ⁹⁷. Op 27 maart 1705 kwam het eindelijk zover. Gecommitteerde Raden begonnen toen het program uit te voeren, dat Van Erkel hen in augustus 1704 had voorgelegd. Zij besloten om voor zich te ontbieden de missieprefect J. de Bruyn en de paters C. van der Borght, J. Claesman

⁹⁵ RB III 1048.

⁹⁶ RB III 1055.

⁹⁷ Codde aan Maille 4, 24 september, 23, 30 oktober, 6 november, 5, 19 december 1704, AOBC 186.

en F. van Hier. Deze leden der sociëteit kregen de opdracht in Rome te bewerken, dat vóór 15 juni 1705 Codde in zijn ambt zou zijn hersteld of door andere middelen, „die Haar Ed. Gr. Mog. aangenaam ende satisfactoir mogen weezen” de rust onder de katholieken zou zijn weer-gekeerd. Indien de paters dit niet bereikten, dreigden de Staten van Holland na genoemde datum een begin te maken met de uitwijzing der jezuïeten⁹⁸. In een schrijven van 6 april zetten de vier gedaagden aan de paus uiteen wat hun overkomen was⁹⁹. Deze brief is hoogstwaarschijnlijk nog op de vergadering van 30 april 1705 besproken. De commissie voor Hollandse aangelegenheden, blijkbaar geschrokken van dit krachtige ingrijpen van Gecommitteerde Raden, stelde thans aan Clemens XI voor Bussi naar Holland af te vaardigen. Hieraan verleende de paus zijn goedkeuring.

De instructies, welke de kardinaal-staatssecretaris op 12 mei 1705 aan Bussi zond, kunnen in drie punten worden samengevat. Ten eerste moest de internuntius de Staten van Holland tot het inzicht pogen te brengen, dat Codde's afzetting noodzaak was geweest en dat van zijn herstel geen sprake kon zijn om redenen van godsdienstige aard. Vervolgens kreeg Bussi opdracht nogmaals een poging aan te wenden om de Staten met De Cock te verzoenen, zodat deze zijn ambt zou mogen uitoefenen. Mocht deze poging niet gelukken, dan kon de internuntius volgens het derde punt van zijn instructies overgaan tot de aanstelling van een nieuwe apostolische vicaris. De te benoemen figuur moest aan twee voorwaarden voldoen: hij moest rechtzinnig zijn in de leer, d.w.z. niet behept met gevoelens die Codde's afzetting nodig maakten en hij moest persona grata zijn bij de Staten, zodat hij zou worden toegelaten¹⁰⁰.

Met grote doortastendheid is Bussi aan de uitvoering van zijn opdracht begonnen. Niet eerder dan op 1 juni had hij de Romeinse instructies in zijn bezit; reeds tien dagen later arriveerde hij in Den Haag. Deze snelheid valt des te meer op, als men bedenkt, dat Govarts indertijd maanden nodig had gehad om een paspoort te verkrijgen. Bussi heeft dan ook

⁹⁸ Besognes van de Gecommitteerde Raden van de Ed. Gr. Mogende Heeren Staten van Holland en West-Vriesland 1705-1711, uitgegeven door A. van Lommel S.J. in BBH 3 (1875) 241-242.

⁹⁹ RB III blz. 817, voetnoot 2.

¹⁰⁰ [W. Kemp], Kort historisch verhael van 't gene de Kerke van Utrecht weder-varen is, 4 dln, Amsterdam 1725-1726, I 99. Bussi gaf van zijn instructie een Franse vertaling aan enkele Hollandse Statenleden, Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht 74 (1957) 157. Voortaan afgekort als AAU. Op 23 juli 1705 schrijft Codde aan Maille, dat hij de vorige dag een Franse vertaling las van Bussi's instructies, welke deze aan een Statenlid ter hand had gesteld, AOBC 186. Langs deze weg zijn de instructies van 12 mei dus in handen van de Cleresie gekomen. In originali hebben wij ze niet gevonden.

een andere weg bewandeld dan Govarts. Bij de aanvraag van zijn paspoort heeft hij de Cleresie ongemoeid gelaten. Hij heeft zich het vrijgeleide laten bezorgen door bemiddeling van de Portugese gezant ¹⁰¹. Pacheco is daarbij enigszins slinks te werk gegaan. Hij vroeg het paspoort aan voor zekere Bussi, niet vermeldend welke functie deze bekleedde. Zo verscheen de internuntius op 11 juni 1705 in Den Haag als particulier persoon, gekleed als edelman, met het zwaard aan zijn zijde ¹⁰².

De komst van de pauselijke vertegenwoordiger was een volslagen verrassing voor Gecommitteerde Raden. Zij wisten aanvankelijk niet goed, welke houding zij zouden aannemen tegenover hem. De afzonderlijke leden, bij wie Bussi een bezoek aflegde, ontvingen hem uiterst hoffelijk, doch het college als geheel nam enkele maatregelen, die van grote onwelwillendheid getuigden ¹⁰³. Bussi was amper een week in Den Haag of Gecommitteerde Raden begonnen hun resolutie van 27 maart 1705 uit te voeren en verbanden vier jezuïeten uit Holland, namelijk de paters J. Corduanier, F. van Hier, C. van der Borcht en Th. Jeursma. Verder stelden zij nog andere maatregelen in het vooruitzicht, indien de vicariskwestie niet tot hun genoegen werd opgelost ¹⁰⁴. Niet lang daarna, op 1 juli 1705, vernam Bussi, dat Gecommitteerde Raden hun ontstemming hadden laten blijken aan zijn gastheer Pacheco, omdat deze de internuntius toegestaan had in zijn huiskapel te celebreren. Dit zou volgens hen gebeurd zijn onder grote toeloop van het volk en op plechtige wijze. Bussi, die slechts privatim en op wisselvallige tijden had gelezen, voelde zich door deze berisping aan het adres van Pacheco persoonlijk geraakt. Van mening, dat in deze sfeer geen redelijke besprekingen mogelijk waren, richtte hij zich onmiddellijk tot Heinsius met het verzoek om een paspoort, zodat hij nog dezelfde avond naar Brussel kon terugkeren. De raadpensionaris, door deze onverwachte wending lichtelijk verrast, beloofde Bussi, dat het vrijgeleide hem de volgende avond zou worden verstrekt. Er gingen echter enkele dagen mee heen en toen de internuntius tenslotte het gevraagde stuk had ontvangen, bereikte hem het bericht, dat Van der Dussen een onderhoud wenste. Dit kwam tot stand en de pensionaris van Gouda haalde Bussi over zijn vertrek uit te stellen, daar volgens hem alle hoop op een regeling nog niet vervlogen was. Vanaf dit ogenblik hielden althans de onvriendelijkheden van Gecommitteerde Raden op en kon de internuntius zijn besprekingen in een serene sfeer voeren ¹⁰⁵.

¹⁰¹ RB III blz. 830, voetnoot 1.

¹⁰² Codde aan Maille 25 juni 1705, AOBG 186.

¹⁰³ Voor Bussi's verblijf in Den Haag van 11 juni tot 29 juli 1705: RB III 1138.

¹⁰⁴ Besognes BBH 3 (1875) 242-243. RB III 1127 a.

¹⁰⁵ RB III blz. 849; 1130.

Volgens het eerste punt van zijn opdracht moest Bussi trachten de noodzakelijkheid van Codde's afzetting en de onmogelijkheid van diens herstel aan de regering duidelijk te maken. In gesprekken met Heinsius en met de pensionaris van Amsterdam, Willem Buys, sneed hij dit onderwerp aan. Heinsius gaf te kennen, dat hij het verschil in leer tussen Rome en de jansenisten uiterst miniem vond. Met lichte ironie merkte hij op niet te kunnen begrijpen, dat om deze haarkloverijen zielen verloren gingen. Volgens hem was dan ook niet het verschil in doctrine de ware oorzaak van Codde's afzetting, doch het intrigeren van de jezuïeten. Toen Bussi zijn standpunt nader uiteen wilde zetten, gaf Heinsius het ontwijkend antwoord, dat dieper ingaan op theologische twistvragen niet tot zijn terrein behoorde. Zijn mening was onwrikbaar: Codde's afzetting was enkel te wijten aan de jezuïeten; iedere andere aangevoerde reden beschouwde hij als een voorwendsel.

Dezelfde mening als Heinsius huldigde Willem Buys¹⁰⁶. Alleen had deze meer studie gemaakt van de kwestie. Hij weidde uit over de quaestio juris en de quaestio facti, wees op de sententie van katholieke universiteiten, die de pauselijke feilbaarheid staande hielden, bracht de vier Gallicaanse artikelen van 1682 ter sprake, noemde de jansenisten beter katholiek dan wie ook, behandelde het leerverschil en bagatelle en schreef Rome's optreden tegen Codde slechts toe aan de intriges van de jezuïeten.

Heinsius en Buys waren er dus van overtuigd, dat Codde ongegrond was afgezet. In dit opzicht was hun oordeel een getrouwe afspiegeling van de opvatting van de Cleresie. Indien derhalve Codde en zijn aanhangers ertoe gebracht konden worden hun mening op dit punt te wijzigen, zonder twijfel zouden Gecommitteerde Raden en ook de Staten hen daarin volgen. Het is daarom begrijpelijk, dat Bussi de gelegenheid aangreep om met Codde en de zijnen in contact te komen.

Met Codde zelf heeft Bussi tijdens zijn verblijf in Holland viermaal een onderhoud gehad. Het eerste gesprek vond plaats in Den Haag op 17 juni 1705, dus binnen een week na Bussi's aankomst. Op 21 juli bezocht Codde de internuntius opnieuw. Deze bracht hem daags daarop een tegenbezoek te Rijswijk, waar Sebaste logeerde bij de pastoor, Stalpart van der Wielen. Op de dag van Bussi's terugkeer naar Brussel is Codde hem nog gaan groeten. Codde heeft de internuntius verteld van zijn oude zeer: Rome had hem onrecht gedaan door geloof te hechten

¹⁰⁶ Willem Buys, geboren te Amsterdam 27 mei 1661, stierf in Den Haag 18 februari 1749. Hij was van 1693 tot 1725 eerste pensionaris van Amsterdam. Herhaaldelijk nam hij deel aan diplomatieke missies, zo b.v. naar Engeland in 1705-1706 en 1711-1712 en naar Frankrijk in 1713-1716. Van 1726-1749 was hij eerste secretaris van de Staten van Holland. Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* II 718.

aan de beschuldiging, als zou hij onrechtzinnig zijn, en door hem om die reden af te zetten.

Bussi is de verbitterde aartsbisschop, zoals deze zelf getuigt, met grote genegenheid tegemoet getreden¹⁰⁷. De ongegrondheid van Codde's afzetting kon hij, verwijzend naar diens weigering het formulier van Alexander VII te ondertekenen, echter niet toegeven. Ondanks de verzoenende toon, waarop beide prelaten met elkaar hebben gesproken, zijn zij niet tot overeenstemming gekomen. Codde bleef overtuigd, dat hem onrecht was gedaan en weigerde zijn medewerking aan iedere andere oplossing dan zijn eigen herstel.

Even onvruchtbaar, doch veel minder irenisch was het contact dat Bussi op 17 juni had met de vier leden van het Utrechtse vicariaat Van Heussen, Van Erkel, Van Dalenoort en Stakenburg. Deze heren waren evenals Codde om hun adhesie aan verdachte leerstellingen en praktijken buiten het bestuur der missie gezet. Zij verklaarden thans opnieuw de tegen hen ingebrachte beschuldigingen voor vals, doch weigerden het formulier van Alexander VII zonder restrictie te aanvaarden. Ook hen kon de internuntius niet tot het inzicht brengen, dat het optreden tegen Codde en dus ook tegen hen wel gefundeerd was¹⁰⁸.

Noch van Codde noch van het Utrechtse vicariaat was dus te verwachten dat zij de Staten van Holland zouden inspireren tot een ander oordeel omtrent de door Rome genomen maatregel. Anders stond het met de gezindheid van het Haarlemse kapittel. Twee leden hiervan, Th. Groenhout en L. Schaep kwamen aan Bussi hun onderwerping betuigen. Zij verklaarden zich bereid het formulier van Alexander VII te ondertekenen en boden hun medewerking aan bij het oplossen van de vicariskwestie. Dit geschiedde volgens Bussi namens het hele kapittel. Alleen De Swaen zou met deze stap niet ingestemd hebben. Blijkens latere gegevens echter waren op dit tijdstip ook F. Groenhout, Coetenburg en 't Zul nog ver verwijderd van gehoorzaamheid aan Rome. Doch voor het eerst sinds 1702 had de gehoorzame partij in het kapittel met vijf tegen vier leden de overhand. Vooral de veranderde houding van Th. Groenhout, een van Codde's provicarissen, is opmerkelijk. Bussi vertrouwde echter het Haarlemse aanbod niet helemaal en heeft dan ook de Haarlemmers niet ingeschakeld voor zijn doeleinde¹⁰⁹. Dit blijft enigszins verwonderlijk hun invloed zou wellicht een tegenwicht gevormd hebben

¹⁰⁷ Codde aan Maille 25 juni 23, 30 juli 1705, AOBK 186.

¹⁰⁸ *Relatio eorum quae acciderunt in colloquio inter Illmum Dnum internuntium et Hussium, Erkelium, Staekenburgium et Dalenortium, habito 17a Junij 1705*, AOBK 289. [Kemp] Kort historisch verhael I 103-107

¹⁰⁹ RB III 1139.

tegen de Utrechtse, naar wie de Staten van Holland nu al te eenzijdig luisterden.

Bussi is dus niet geslaagd in de uitvoering van het eerste punt van zijn instructie. De Staten bleven Codde's afzetting toeschrijven aan de intriges van de jezuïeten en beschouwden diens herstel als de beste oplossing van alle moeilijkheden.

Nu zo de gezindheid der Hollandse Statenleden was, werd het de internuntius duidelijk, dat zij nimmer te bewegen zouden zijn tot toelating van De Cock. Voor de vervulling van deze zijn hartewens heeft Bussi dan ook nauwelijks moeite durven doen. Van der Dussen gaf hem reeds bij het eerste onderhoud te kennen, dat insisteren op De Cock de hele deputatie van de aanvang af zou bederven. De poging, die Bussi nog waagde, om de zich nog steeds beledigd voelende Van Duvenvoorde met De Cock te verzoenen, mislukte volkomen. De adellijke baron wilde, in tegenstelling met de burgerlijke regenten, de vertegenwoordiger van de paus niet eens ontvangen.

Ook wat betreft het tweede punt van Paulucci's instructie is de zending van Bussi dus volkomen mislukt. Toch heeft deze mislukking één belangrijk resultaat opgeleverd: het is de internuntius zonneklaar geworden, dat langer vasthouden aan De Cock de missie grote schade zou berokkenen. Van nu af aan heeft de provicaris zijn laatste en invloedrijke beschermer verloren. Na Bussi's deputatie heeft ook Rome de hoop op De Cocks verheffing tot apostolisch vicaris definitief opgegeven. Zelfs Clemens XI zal op deze mogelijkheid nooit meer terugkomen.

3

Zo bleef aan Bussi de benoeming van een derde als enige uitkomst over. Tijdens zijn verblijf in Holland heeft hij — zonder veel animo overigens — aan dit punt van zijn instructie gewerkt: de aanstelling dus van een nieuwe vicaris, die van onverdachte rechtzinnigheid was en die het fiat der regering zou verwerven.

De internuntius betrad hiermee een terrein, waarop verschillende katholieke gezanten in Den Haag reeds maandenlang werkzaam waren geweest. Het lag dus voor de hand, dat hij aanknoopte bij hun activiteiten en bij de kandidaten, over wie zij de Staten al hadden gepolst. Volgens hun brieven was voor deze figuren de toelating der regering wel haast zeker.

Daar was allereerst Beumer met zijn kandidaat, de reeds bekende Titzing. Bussi trachtte van Beumer te vernemen, hoe het nu precies stond met Titzings admissiekansen. Doch de zaakgelastigde van de Palts toonde zich hevig verstoord over Bussi's komst naar Holland en weigerde pertinent hem te ontvangen. Hij, Beumer, had zich speciaal voor de

oplossing van de Hollandse vicariskwestie naar Den Haag begeben. Hij had de zaak zijns inziens bijna voor elkaar en nu verscheen daar een andere gedeputeerde. Opgewonden schreef Beumer naar de Paltsgraaf, dat hij dit beschouwde als een grove miskennen van zijn activiteiten en als een smadelijke bejegening van zijn heer. Het Hof van Dusseldorf, blijkbaar van oordeel, dat waar de Palts sprak, Rome moest zwijgen, was eveneens verbolgen over Bussi's komst en keurde Beumers wrok goed. Het is wel duidelijk, dat Beumer niet zozeer van ijver voor Gods huis verteerd werd als van ijver voor zijn diplomatieke carrière.

Als wij Bussi mogen geloven, stond Beumer met zijn oordeel over eigen voortreffelijkheid in Den Haag vrijwel alleen. Heinsius noemde zijn optreden onverstandig, Van der Dussen liet zich eveneens ongunstig over hem uit, terwijl andere Statenleden hem beschreven als „een jongmens van geringe afkomst, heftig en zonder enige ondervinding”¹¹⁰. De gunstige admissiekans voor zijn kandidaat bestond bovendien alleen maar in zijn verbeelding.

Trouwens voor Titzing voelde Bussi na kennismaking weinig, zelfs al zou deze bij de Staten persona gratissima geweest zijn. Hij vond deze kandidaat te zeer afkerig van reguleren, te weinig van Codde en van slechts middelmatige begaafdheid¹¹¹. Toen hij dit eenmaal had vastgesteld, heeft Bussi voor de benoeming van Titzing geen voet meer verzet.

Minder apathisch toonde de internuntius zich voor de tweede kandidaat, die door enige katholieke diplomaten naar voren was geschoven, Adriaan van Cuyl. Deze was verwant aan wijlen Van Neercassel¹¹². Zijn zuster was calviniste geworden en getrouwd met een vooraanstaand protestant. Aldus had Van Cuyl in Hollandse regeringskringen relaties gekregen. Geen enkele der genoemde betrekkingen echter kan ik nader specificeren. Van Cuyl was pastoor van het onbelangrijke Osdorp bij Haarlem en penitent van de Amsterdamse pastoor Godfried Kool. Hij stond op goede voet met jezuïeten en franciscanen en was in december 1704 waarschijnlijk door pater Egidius de Glabbais O.F.M., pastoor van de Mozes en Aäronkerk te Amsterdam, als kandidaat voor het vicarisschap te Rome aanbevolen. Zijn candidatuur werd gesteund door de gezanten Pacheco en Von Kayersfeldt¹¹³.

¹¹⁰ RB III 1142.

¹¹¹ RB III 1128. Romeinse Bronnen voor de kerkelijke toestand der Nederlanden onder de apostolische vicarissen 1592-1727, Deel IV 1706-1727, uitgegeven door P. Polman O.F.M. (RGP grote serie, n. 97), Den Haag 1955, 11. Voortaan afgekort als RB IV. Ik verwijs naar de nummers, niet naar de bladzijden, tenzij anders blijkt.

¹¹² Codde aan Maille 9 juli 1705, AOBK 186.

¹¹³ RB III 1080; 1092; 1110; 1122.

De internuntius bezocht ook Van Cuyl en vond diens talenten zeer pover. Dit oordeel wordt bevestigd door Codde, die hem een der ongeschiktsten noemt voor het vicarisschap en er bijvoegt dat hij „ny science, ny esprit, ny conduite, ny reputation, ny pieté, ny talent de precher, ny aucun autre talent” bezit ¹¹⁴. Doch aan de conditie van onverdachte rechtzinnigheid voldeed hij wel, vond Bussi en voor de rest zou Godfried Kool de tekorten van zijn penitent kunnen aanvullen. Kool zelf kwam als uitgesproken tegenstander van de Cleresie niet in aanmerking. Bussi liet derhalve over de admissiekansen van het tweemanschap Van Cuyl-Kool inlichtingen inwinnen bij Gecommitteerde Raden en wel via Von Kay-sersfeldt, die van alle katholieke gezanten nog de meeste sympathie bij de Hoogmogenden scheen te genieten. Beide kandidaten werden echter verworpen.

Het bleek nu dus duidelijk, dat de optimistische geluiden, welke de gezanten over de admissiekansen van hun kandidaten hadden laten horen, sterk overdreven waren geweest. Hun invloed bij de Staten was veel geringer dan hun brieven hadden gesuggereerd. Bussi had dit altijd wel vermoed en zich ook daarom verzet tegen een nieuwe benoeming. Nu werd zijn vermoeden zekerheid. Dat de internuntius bewust of onbewust de invloed van de gezanten heeft verkleind, valt niet aan te nemen. Daarvoor zijn de getuigenissen, die hij aanhaalt, te welsprekend. Zo heeft Heinsius sprekend over de katholieke diplomaten in Den Haag, letterlijk verklaard: „Deze heren bevinden zich slechts hier om te vragen; daarom presteren zij al heel wat, wanneer zij subsidie verkrijgen zonder zich in de zaken van anderen te mengen” ¹¹⁵. Trouwens ook de jezuïeten wijzen duidelijk op de onmacht van de gezanten, die voor hun regeringen van de rijke bondgenoot de Republiek geld moeten zien los te krijgen ¹¹⁶. Juist de gestadige aanbeveling der gezanten vormde een belemmering voor toelating. Gecommitteerde Raden benadrukten aldus nogmaals hun standpunt, dat zij de Hollandse vicariskwestie als een „domestique” aangelegenheid beschouwden, waar vreemde mogendheden zich derhalve buiten dienden te houden ¹¹⁷.

Van de zijde van Gecommitteerde Raden kwamen echter niet enkel afwijzingen. Van der Dussen heeft in de loop der besprekingen negen personen voorgesteld, tegen wie de regering geen bezwaar zou maken. Zes van hen worden niet met name vermeld, maar de veronderstelling ligt voor de hand, dat dit de kandidaten waren van de Utrechtse en

¹¹⁴ Codde aan Maille 9 juli 1705, AOBG 186. RB III 1128.

¹¹⁵ RB III blz. 844.

¹¹⁶ RB III 1118.

¹¹⁷ RB IV 11.

Haarlemse nominatie. Het overblijvende drietal wordt gevormd door P. Melis, president van het Haarlemse college in Leuven, M. van Velden, professor in de filosofie aldaar en de pastoor van Rijswijk, E. Stalpart van der Wielen. Allen waren of nog steeds geprononceerde medestanders van Codde of zij waren het geweest. Bussi kon hen dus moeilijk aanvaarden ¹¹⁸.

De internuntius hield er aan vast, dat de nieuwe vicaris een volgeling van De Cock moest zijn. Van zijn kant bezien was dit niet meer dan consequent. Door zijn toedoen immers was indertijd de benoeming van De Cock een voldongen feit geworden en de internuntius was naar Holland gekomen juist om de beletselen daartegen uit de weg te ruimen. Nu hij de admissie van de provicaris niet kon bewerken, moest zijn opvolger althans een geestverwant van De Cock zijn. Bovendien vreesde Bussi, dat een candidaat, buiten De Cocks aanhangers gekozen, slechts twijfelachtig zou voldoen aan de strenge eis van rechtzinnigheid, door Paulucci in zijn instructie gesteld.

Om zijn doel te bereiken volgde de internuntius de tactiek van intransigentie. Van der Dussen, die hem in het begin der onderhandelingen had afgehouden van een voorgenomen vertrek, had laten doorschemeren, dat hij niet moest wanhopen aan de vervulling van zijn wens. Bussi verwachtte daarom dat zijn vasthoudendheid de Staten, die zo verlangend naar het einde der onlusten uitzagen, tot toegeven zou bewegen.

Het viel echter anders uit. Tijdens de Statenvergadering, die op 15 juli 1705 begon, kwam er een stemming van ongeduld over de Hoogmogenden, daar de oplossing van de kwestie nog geen stap nader was gekomen, ofschoon de internuntius al zo lang in Holland vertoefde. In de resolutie van 27 maart hadden de Gecommitteerde Raden bepaald dat uiterlijk op 15 juni 1705 Rome de maatregelen moest hebben genomen, „waardoor de ruste en eenigheyt onder de Roomsgesinde ingesetenen volkomen werden herstelt” ¹¹⁹. En nu was de gestelde termijn al een maand overschreden. Tijdens de bezoeken, die Bussi vanaf midden juli 1705 bij Gecommitteerde Raden aflegde, voelde hij, dat zijn tactiek had gefaald. Akersloot en Buys gaven de internuntius thans onomwonden te kennen, dat hij slechts de keuze had tussen het herstel van Codde of de benoeming van een van diens aanhangers. Van der Dussen ontweek nu zelfs een ontmoeting. Bussi schreef deze verstrakking in de houding der Hollandse regenten toe aan de invloed van het Utrechtse vicariaat ¹²⁰. Deze bewering behoeft wel geen nader bewijs. Gezien de vroegere activiteiten

¹¹⁸ RB III 1126; 1128; 1130.

¹¹⁹ Besognes BBH 3 (1875) 242.

¹²⁰ RB III 1136.

van deze corporatie, zou afzijdigheid in dit stadium onmogelijk zijn geweest.

Toen Bussi op 27 juli 1705 bij Heinsius op audiëntie kwam om over een verlenging van zijn paspoort te spreken, gaf de raadpensionaris hem hoffelijk maar beslist te kennen, dat een langer verblijf nutteloos was, indien hij zich niet wilde conformeren aan de hem bekende wens der Hollandse Statenleden. De internuntius probeerde nog het fiat van Heinsius te verkrijgen voor een noodoplossing. Hij stelde voor het bestuur over de missie voor de tijd van een of twee jaar toe te vertrouwen aan de bisschop van Roermond of van Osnabrück. Maar geen van beiden kon genade vinden in de ogen van de raadpensionaris. Evenmin zouden volgens hem de Staten genoeg nemen met een Nederlander, die buiten de Republiek b.v. in Luik een ambt bekleedde. Heinsius' tegenvoorstel om het voor een of twee jaar met Codde te proberen, kon Bussi van zijn kant begrijpelijkerwijze niet aanvaarden.

Na zeven vruchteloze weken aanvaardde de internuntius op 29 juli 1705 de terugreis naar Brussel. Ook het derde punt van zijn opdracht had hij niet kunnen uitvoeren. De vicariskwestie leek thans in een impasse gekomen. De Staten van Holland eisten Codde of een van zijn aanhangers; Bussi kon dit niet inwilligen.

De werkelijkheid was echter minder somber. Het begrip „aanhanger van Codde” was nogal vaag en derhalve voor meervoudige uitleg vatbaar. Als Bussi, te Brussel teruggekeerd, nadenkt over zijn bevindingen, onderscheidt hij de clerus der missie in drie groepen. De eerste bevat als kern het Utrechtse vicariaat. De priesters van deze groep zijn rijk, boven de middelmaat begaafd, doch weinig in aantal. Zij zijn min of meer besmet met Jansenisme en rigorisme. Deze clericale oligarchie vormt de aanhang van Codde in strikte zin. Een vicaris van deze signatuur is voor Bussi onaanvaardbaar. Lijnrecht hier tegenover staat de tweede groep, de volgelingen van De Cock, meest regulieren en ex-alumni van de Propaganda. Uit deze categorie, eveneens klein, zou de internuntius het liefst de opvolger van De Cock gekozen hebben. Maar tegen hen heeft de Cleresie en bijgevolg de regering onoverkomelijke bezwaren. Tussen beide groepen in staat de overgrote meerderheid van de clerus der missie. Over het algemeen hebben de priesters van deze middengroep nagelaten De Cock te erkennen, daar zij van deze verbijsterende benoeming groot onheil voor de zending vreesden. Velen van hen hebben zelfs te Rome ten gunste van Codde getuigd, zonder daarmee de aan Sebastien laste gelegde dwalingen te onderschrijven. Zij kunnen dus, zij het in verzwakte zin, doorgaan voor aanhangers van Codde. Als de Staten deze ruime interpretatie van de termen wilden aanvaarden, was een oplossing

van de vicariskwestie zeer wel mogelijk. Bussi is dan ook in het eindverslag over zijn deputatie, dat hij op 7 augustus 1705 samenstelde, allerminst pessimistisch.

Het valt op, dat de internuntius in een tijdsbestek van tien dagen van mening is veranderd. Op 27 juli had bij zijn laatste bespreking met Heinsius nog vastgehouden aan een volgeling van De Cock. Na zijn thuiskomst geeft hij in zijn verslag van 7 augustus als beste oplossing aan „om uit de grote massa van de seculiere geestelijkheid iemand te nemen, die afkerig is van de doctrinaire nieuwigheden en de afgekeurde praktijken, al heeft hij dan De Cock niet erkend en zelfs meegedaan aan een getuigenis ten gunste van Codde, hetzij uit onwetendheid met hetgeen voorviel, hetzij uit een zekere natuurlijke aanhankelijkheid die ieder wel bezit voor zijn onmiddellijke overste”¹²¹. Bussi is thans dus bekeerd tot een figuur uit de middengroep. Het gevaar dat een dergelijke vicaris besmet zal zijn met overtuigingen à la Codde, wil hij ondervangen door hem een eigen gemaakt formulier ter ondertekening voor te leggen. Dit stuk insluitend, vraagt hij, dat Rome met spoed zal beslissen over zijn nieuwe plan.

Deze omkeer bij Bussi binnen zo korte tijd is toe te schrijven aan het bruuske afbreken der onderhandelingen door de Staten. Dezen hadden Bussi's vasthoudendheid aan De Cock c.s. bestreden met even intransigent vast te houden aan Codde en de zijnen. Daardoor was men in Holland tenslotte niet tot elkaar kunnen komen. Thans kwam Bussi tot het inzicht, dat zijn taktiek van intransigentie gefaald had. Bij zijn streven naar de ideale oplossing had hij de bereikbare verwaarloosd. Geschrokken van de mislukking, was hij nu bereid water in de wijn te doen en het heil te zoeken in de benoeming van een vicaris uit de neutrale middengroep¹²².

In de volgende maanden werd Bussi nog versterkt in deze toegeeflijkheid, eerst door geruchten van op handen zijnde vervolgingsmaatregelen en spoedig door deze maatregelen zelf. Gecommitteerde Raden gingen namelijk door met hun sancties tegen de jezuïeten. Op 15 september 1705 kozen zij vijf nieuwe slachtoffers. Het waren de paters Norbertus van Mol te Delft, Adrianus de Bont te Gouda, Roeland Daneels te Oudewater, Franciscus Oem te Naarden en Petrus Ydiers te Oude-Tonge. Zij kregen het bevel om binnen veertien dagen Holland te verlaten¹²³.

Eind september 1705 was de situatie in Holland ten gevolge van al de bemoeiingen van de regering sinds 1702, vrij deplorabel geworden. De balans opmakend komt men tot het volgende beeld. Wat de seculieren betreft: van vijf staties was de pastoor verbannen, in vijf anderen was

¹²¹ RB III blz. 855.

¹²² RB III 1142.

¹²³ Besognes BBH 3 (1875) 244-245.

het hem verboden dienst te doen. De namen zijn reeds vroeger genoemd. Verder stond Stompwijk leeg door het overlijden van de pastoor. In Gorcum, Raamberg, Polsbroek en Kralingen waren priesters zonder wettige zending de overleden pastoor opgevolgd ¹²⁴. Met de reguliere staties stond het naar verhouding nog ongunstiger. In elf vroeger genoemde staties was de pastoor verdreven. In Hoorn mocht J. van Aelst S.J. geen dienst meer doen. In Haarlem was na de dood van J. B. Corduanier S.J. geen opvolger gekomen; evenmin in Rotterdam na het overlijden van O. de Hollander ¹²⁵. In totaal waren in Holland 29 staties van een wettige pastoor verstoken. En hetgeen de toestand aldaar nog triester maakte was het plan van Gecommitteerde Raden, in een resolutie van 12 september uitgedrukt, om de systematische uitzetting van alle jezuïeten uit te voeren, zolang Rome nalatig bleef de vicariskwestie te regelen naar genoegen van de regering ¹²⁶.

Deze gegevens, afkomstig uit De Cocks *Missio Foederati Belgii*, zal Bussi wel niet in alle details gekend hebben. Maar zeker heeft hij tijdens zijn verblijf in Holland genoeg vacerende staties gezien om te begrijpen, dat een politiek van non possumus op algeheel verval der missie in dat gewest moest uitlopen. Toen hij kort na de septemberresoluties van 1705 uit Holland twee aanstonds te noemen kandidaten voorgesteld kreeg voor het vicarisschap, reageerde hij dan ook niet zonder meer afwijzend, al behoorde geen van beiden tot de groep-De Cock. In juni en juli had hij nog gemeend dergelijke figuren ongestoord te kunnen afwijzen, thans na het mislukken van zijn deputatie en bij het voortschrijdende verval van de missie wist hij, dat hij zich deze luxe niet meer kon permitteren.

De kandidaten, die in de tweede helft van september 1705 aan Bussi werden voorgedragen, waren Gerard Potcamp, aartspriester van Lingen, en Herman Terhoente, rector van het zusterklooster Mariënflucht op de Glaan, die tot 17 februari 1705 aartspriester van Twente was geweest en op die datum door De Cock was afgezet ¹²⁷. Beiden waren geboren op het grondgebied der Nederlanden, doch hadden in 1705 hun domicilie daarbuiten.

Al was Bussi dan niet meer zo veeleisend als in de afgelopen maanden, toch was hij niet bereid een voorgestelde candidaat onvoorwaardelijk te accepteren. Hij eiste garanties voor diens rechtzinnigheid. Op dit punt was hij volgens zijn eigen getuigenis minder meegaand dan de provinciaal der minderbroeders, Cornelius de Vroom, en die der jezuïeten, Isaac de

¹²⁴ De Cock, *Missio Foederati Belgii* 63-64. RB III 1150.

¹²⁵ De Cock, *Missio Foederati Belgii* 81-82.

¹²⁶ Besognes BBH 3 (1875) 244.

¹²⁷ De Cock, *Missio Foederati Belgii* 46.

Bruyn ¹²⁸, Deze beide oversten, in paniekstemming geraakt door de recente vervolgingen, zouden geadviseerd hebben tot een benoeming over te gaan, zelfs al was de voorgestelde candidaat min of meer verdacht in de leer. Hoe dit zij, zeker is, dat Bussi eerst inlichtingen inwon over Potcamp en Terhoente. Hij stak zijn licht op bij de vicaris-generaal van het aartsbisdom Mechelen, de Amsterdammer H. van Susteren en verzocht verder de beide provinciaals te informeren bij hun medebroeders in Keulen, waar de voorgestelde kandidaten hadden gestudeerd. De informatie omtrent Terhoente luidde ongunstig. Over hem vernemen wij dan ook in het verdere verloop van de vicarisbenoeming niets meer. Voor Potcamp vielen de inlichtingen uit Keulen echter wel gunstig uit ¹²⁹. Bussi ontbood hem daarop bij schrijven van 30 september 1705 naar Brussel ¹³⁰.

Het voorstel Potcamp of Terhoente te benoemen werd Bussi gedaan door de resident van Trier, Von Kayserfeldt. Het was echter afkomstig uit de kring van het Utrechtse vicariaat en vormde het sluitstuk van de bedrijvigheid, die deze corporatie aan de dag legde sinds Bussi's vertrek uit Holland.

De eerste daad, die de vicariaatsleden op hun vergadering van 18 augustus 1705 stelden, was zich beklagen in een brief aan kardinaal Paulucci over het optreden van Bussi. Als grief brengen zij naar voren, dat de internuntius niet alleen Codde en de zes door Utrecht en Haarlem voorgedragen personen afwees, maar alle „verdachte” personen. Op de vraag, wat dan iemand verdacht maakte, bleef Bussi volgens hen echter het antwoord schuldig, „menend dat dit mysterie niet onthuld hoefde te worden”. Tot hun ergernis wilde hij uitsluitend in zee gaan met een figuur van het allooi van De Cock. Van Erkel, die dit schrijven opstelde, vat de teleurstelling van de heren over Bussi's deputatie samen in de verzuuchting: „wij allen zouden willen, dat een gelukkiger oplossing beproefd was” ¹³¹.

Maar zij deden meer dan enkel namokken over het verleden, zij bereidden op hun manier de benoeming van een nieuwe vicaris voor. Van Dalenoort nam contact op met Von Kayserfeldt, die in zijn parochie woonde. Deze wenste voor alles een bespreking met Codde, zeker wel om diens positie bij een nieuwe benoeming te regelen. Codde nam de uit-

¹²⁸ RB III 1149.

¹²⁹ RB IV 11; blz. 9, voetnoot 1.

¹³⁰ RB III 1152. [H. F. van Heussen] *Batavia Sacra*, 2 dln, Brussel 1714, II 527.

¹³¹ 18 augustus stelde Van Erkel namens het vicariaat deze brief voor Paulucci op en voegde daar een verslag bij over Bussi's deputatie: *Articuli pauci, circa quos Illmi ac Rev.mi Internuntii apud Batavos gesta non omnibus probantur*. Hierin komen de geciteerde passages voor: „haesit Vir illustrissimus, mysterium istud non censens explicandum” en „omnes vellemus feliciorum viam fuisse tentatam”, AOBK 289. [Kemp], *Kort historisch verhael* I 108-110.

nodiging voorlopig niet aan. Dit ontstemde de resident, maar het weerhield hem niet om zijn diensten te blijven verlenen¹³². Zijn activiteit wordt goed samengevat in een brief van Codde aan Maille: „De gezant van de Trierse keurvorst heeft zich sterk ingelaten met de zaken van de missie. Hij bezit het vertrouwen van Bussi en hij staat in de gunst bij Heinsius en bij enkele andere Hollandse Statenleden. Hij is geboortig uit Koblenz, maar hij is in Den Haag getrouwd met een vrouw uit ons land, reeds tamelijk lang geleden. Hij heet Kayzersfeldt en hij is in Rome geweest. De drie heren van de clerus (bedoeld zijn Van Heussen, Van Dalenoort en Van Erkel), die zich in Den Haag het meest bezig houden met de zaken van de missie, hebben hem in het geheim een zekere Potcamp voorgesteld als apostolisch vicaris. Bussi is er vervolgens op in gegaan, maar als uit eigen beweging”¹³³.

Het staat dus vast, dat de voordracht geopperd is in de kring van het Utrechtse vicariaat. Doch onmiddellijk moeten hieraan twee restricties worden toegevoegd. Niet het vicariaat qua talis, doch alleen het driemanschap Van Heussen, Van Dalenoort en Van Erkel, heeft Potcamp voorgedragen. En vervolgens: de voordracht geschiedde niet rechtstreeks, maar via bemiddeling van een diplomaat. Aldus gaven de heren aan Bussi de gelegenheid om de herkomst van de voordracht te ignoreren. Hadden zij Potcamp onbewimpeld voorgedragen, Bussi had moeilijk anders gekund dan hem afwijzen. Door hem in dat geval te aanvaarden, zou de internuntius voet gegeven hebben aan de kapittelpretenties van het vicariaat.

Niet alleen in de wijze van voordracht, maar ook in de keuze van de persoon is het driemanschap Bussi tegemoet gekomen. Want Potcamp had voor hen ook een en ander tegen. Hun oordeel over hem vindt men in de reeds vermelde brief van Codde aan Maille: „Potcamp is aarts-priester in het graafschap Lingen, in de verst verwijderde streken van de missie tegen de bisdommen Munster en Osnabrück gelegen; vandaar is hij zeer weinig bekend in Holland. Hij is minstens zestig jaar, jichtig en ziekelijk, vriend van de jezuïeten, maar hij is er geen slaaf van; buitengewone talenten heeft hij totaal niet. Hij heeft zelfs schriftelijk De Cock erkend, reeds een of twee jaar terug met al de priesters van zijn district. Doch hij heeft het gedaan uit piëteit en gehoorzaamheid jegens de H. Stoel alsook om de bisschoppen van Munster en Osnabrück, bij wie de jezuïeten veel invloed hebben, niet voor het hoofd te stoten. Men moet weten, dat Potcamp en de missionarissen van die streek wonen op het gebied van die twee bisschoppen waar dit grenst aan het bisdom

¹³² Codde aan Von Kayzersfeldt 17 augustus 1705, Codde aan Van Dalenoort 21 augustus 1705, AOBC 192.

¹³³ Codde aan Maille 14 oktober 1705, AOBC 186. Zie bijlage 1.

Deventer. Zij hebben zich daar in veiligheid gesteld voor de vervolgingen en vergaderen op zon- en feestdagen het volk zonder gevaar. Overigens is Potcamp een rechtschapen man, hij heeft steeds eerbied en trouw betuigd aan Codde. Hij heeft gestudeerd te Keulen, maar hij is geen vijand van de Leuvenaars. In zijn ambt heeft hij blijk gegeven van ijver. Hij is bedeesd, nederig en toegeeflijk. Daarom vleit men zich met de gedachte, dat hij zich zal leiden door Codde en de voornaamsten van de clerus"¹³⁴. Al bezat Potcamp dus hoopgevende kwaliteiten, toch waren de erkenning van De Cock, de vriendschap met de jezuïeten en de studie te Keulen even zovele bedenkelijke kanten aan deze kandidaat. Codde vermeldt dan ook, dat meerderen van zijn vrienden met ongerustheid het verloop van de gebeurtenissen volgden.

Dat het driemanschap met enige huiver Potcamp heeft voorgedragen, blijkt ook uit de voorzorgsmaatregelen, die werden genomen. Tijdens de voorbereiding van de benoeming stelde Van Erkel een aantal „Artykelen” op, „welcke tot Voordeel der Clergie zouden strekken, en alle, ofte immers ten deele van den toekomenden Vicarius souden kunnen bedongen worden”. Dit stuk leverde hij op 19 augustus in bij de pensionaris van zijn woonplaats Delft, opdat deze het ter hand zou stellen aan Van der Dussen. Deze artikelen komen wat betreft hun strekking overeen met een andere memorie van Van Erkel, getiteld: „Consideratien over de admissie van den Nieuwen Vicaris”. Op deze „Consideratien” staat de aantekening: „Non est sic redditum, sed in nonnullis reformatum”. De memorie is dus enigszins gewijzigd ingeleverd. Wij hebben echter het authentieke stuk noch in het archief der Staten van Holland noch in dat van Gecommitteerde Raden, noch tussen de papieren van Heinsius gevonden. Daarom volgt hier een samenvatting van het concept, waarvan de definitieve tekst, ook blijkens latere daden van Heinsius en van Gecommitteerde Raden, niet veel kan hebben verschild¹³⁵.

De volgende punten worden onder de aandacht van Gecommitteerde Raden gebracht.

- 1) „Indien er in zijne patenten (n.l. van de nieuwe vicaris) enige Clausuls aan de Regten der Clergie naedelig mogten staen, als bij voorbeelt ad beneplacitum, ofte ad triennium, ofte diergelijke, zouden Haer Ed. Grootm. in de Acte van admissie, zoo 't Haer Edelheden mogt welgevallen, kunnen laten influeren, dat ze in zodanige Clausuls geen genoegen nemen, dat ze die houden pro non adjectis, ende den Neovicarius belasten zijn beste te doen om andere patenten te be-

¹³⁴ ibidem.

¹³⁵ Zowel de „Artykelen” als de „Consideratien” in AOBC 289.

komen". Zo doet ook de Franse koning met brieven uit Rome, die bedenkelijke uitdrukkingen bevatten.

- 2) Het is wenselijk, dat aan de nieuwe vicaris de admissie wordt verleend „op verzoek der Capitulayren" of minstens dat hij pas wordt toegelaten, „nae dat hij bij de Capittels zal zijn gerecipieert".
- 3) Men moet voorkomen, dat Rome kan zeggen, dat hij „despotice en op een arbitrayre wijze" is aangesteld. Dit kan geweerd worden door te gewagen van de voordracht door de kapittels. „T is waer die van Haerlem hebben den Man niet voorgesteld, jae ook de meeste zoo slaphartig geweest dat ze naer Romen geschreven hebben geen regt van eenige voorstelling te pretenderen. Maer van wegen de Capitulayren van Utrecht, van welcke de meeste onder Zuyt-Holland hun verblijf hebben, is Potcamp genoegsaem aen den Internuntius voorgedragen".
- 4) De Hoogmogenden zouden aan Potcamp de volgende punten kunnen voorschrijven:
 - a. de regulieren terugbrengen tot het getal, in de concordata van 1624 bepaald;
 - b. De kapittels van Utrecht en Haarlem schriftelijk erkennen;
 - c. De pastoors en aarts priesters niet als missionarissen behandelen, doch als wettige pastoors;
 - d. niet toestaan dat hier een „forme van inquisitie" wordt ingevoerd;
 - e. geen buitenlandse rechtspleging toelaten;
 - f. zonder toestemming der kapittels geen nieuwe formulieren invoeren of Romeinse decreten publiceren;
 - g. met De Cock geen contact onderhouden;
 - h. geen aarts priesters aanstellen of afzetten zonder goedkeuring van de kapittels;
 - i. „geen nieuwe engagementen aen te nemen, ofte beloften aen Romen te doen, welcke bij de voorige Vicariussen niet gedaen zijn".
- 5) „Het zou niet buyten den haek wezen de magt van den vicarius omtrent het vergeven van pastorijen, en inwijdinge ofte inlatinge van nieuwe priesters, al wat afhankelijk van de Capittels te maecken".
- 6) „Het waar te wenschen, dat er voor de ere van Sebastenus, die voorzeecker ten onregt lijdt en voor de gemeene vrede als word opgeoffert, zorge kan gedragen worden. Zouden Haer Ed. Grootm. in de gemelde Acte van admissie niet als met een woord kunnen zeggen, dat ze Sebastenus voor onschuldig ende de proceduuren tegen hem gehouden t'eenemael voor onwettig en voor nietig aanzien? Ofte iet diergelijks? Ook den Nieuwe Vicarius bevelen aen Sebastenus alle eer en respekt te bewijzen?"

7) Aangezien de Hoogmogenden de katholieken onder de getolereerden plaatsen, schijnt er in deze punten niets te steken, wat tegen de goede orde en de voorzichtigheid indruist.

Uit deze langademige „Consideratien” blijkt wel, met hoeveel behoedzaamheid de benoeming van een nieuwe vicaris door het driemanschap werd voorbereid. Verderop zal herhaaldelijk duidelijk worden, dat Gecommitteerde Raden deze adviezen grotendeels hebben opgevolgd.

Het Utrechtse vicariaat had het liefst de nieuwe vicaris uit Codde's partijgangers gekozen, de internuntius uit De Cocks geestverwanten. Beide partijen kwamen elkaar nu tegemoet in een neutrale kandidaat uit de middengroep. Bussi ging namelijk in op het voorstel, dat hem via Von Kaysersfeldt bereikte. Hij verzocht de resident om de Hollandse regenten van zijn bereidheid te verwittigen. Von Kaysersfeldt stelde op 7 oktober 1705 de voorzitter van Gecommitteerde Raden Akersloot hiervan op de hoogte. Daags daarna verklaarde dit college, „in agtinge genomen weesende dat de gemelte Gerardus Potcamp door die van de Clergie was voorgeslagen”, geen bezwaar tegen hem te koesteren¹³⁶. Hiermee voldeden zij aan het derde punt van de „Consideratien”.

Daar Potcamp zowel voor Bussi als voor het driemanschap een dubieuze figuur was, wilden beide partijen hem zo spoedig mogelijk bij zich hebben om hem in hun geest te beïnvloeden. Er ontstond dientengevolge een wedloop op de aartspriester van Lingën. Bussi nodigde hem, zoals we zagen, allerdringendst naar Brussel en sloot meteen een paspoort bij zijn schrijven in. Potcamp liet echter weten, dat ziekte een gang naar Brussel verhinderde¹³⁷. Van Heussen probeerde hem naar Holland te lokken en toen zijn brief niet aanstonds uitwerking had, begaf hij zich op 12 oktober 1705 met Van Dalenoort naar Lingën. Drie dagen hebben de beide vicariaatsleden besteed om Potcamp over te halen. Zelfs diens vroegere biechtvader Terhoente schakelden zij in. Het was voorlopig vruchteloos. Op 20 oktober keerden zij in Utrecht terug zonder Potcamp¹³⁸.

Kort daarop droeg de Lingense reis toch vrucht. Op 21 oktober 1705 schreef Potcamp aan Van Heussen, dat hij van mening was veranderd. Na het onderhoud met hem was hij bedroefd huiswaarts gekeerd. Daar kreeg hij van zijn broer het verwijt te horen, dat hij door zijn halsstarrigheid Gods wraak zou afroepen over zichzelf en de hele familie. Reeds de argumenten van Van Heussen hadden indruk op hem gemaakt. De woorden van Terhoente hadden zijn geweten bezwaard. Maar nu ook nog

¹³⁶ Besognes BBH 3 (1875) 245-246. RB III 1151.

¹³⁷ RB III 1152.

¹³⁸ Codde aan Maille 22 oktober 1705, AOBC 186.

zijn verwanten zich tegen hem keerden, was zijn weerstand gesloopt. Bijna de hele volgende nacht had hij slapeloos doorgebracht, in tranen en verzuchtingen zijn hart voor God uitstortend. Thans was hij overgegeven aan Gods wil en hij verklaarde zich bereid tegen de raad van zijn dokter in althans naar Utrecht te komen om te zien of men geen waardiger candidaat in zijn plaats kon aanstellen. „Daar ook zal ik het laatste bevel van de internuntius op mijn smeekbede afwachten. Van hier zal ik dinsdag of woensdag, dat is over acht dagen, naar Zwolle vertrekken, waar ik in een of twee dagen wat noodzakelijke kleren zal kopen. Ik zal naar Cats komen en als ik inzie, dat men mijn onwaardige persoon zo hard nodig heeft, zal ik mij tegen mijn eigen wil in gehoorzaam schikken naar de wil van de aartsbisschop en van de heren mijn superieuren”¹³⁹. Het Utrechtse vicariaat had de wedloop met de internuntius gewonnen.

Nadat Potcamp begin november 1705 was gearriveerd, leidde het driemanschap hem naar Den Haag en voor Heinsius. De raadpensionaris bond de vicaris in spe op het hart, dat hij straks te Brussel „sig niet meerder ofte verder soude hebben te engageren, als de voorgaande vicarissen in der tijd en wel specialijk als de aartsbisschop van Sebaste hadde gedaan”¹⁴⁰. Zelfs in zijn woordkeus herinnert Heinsius hier aan punt 4 i van de „Consideratien”. Het bevel aan Potcamp is vaag geformuleerd, maar de bedoeling is niet moeilijk te achterhalen. Reeds tijdens Bussi's verblijf in Holland hadden de leden van het Utrechtse vicariaat niets zo zeer gevreesd als verplicht te worden tot ondertekening van het formulier van Alexander VII. Zij hadden de Statenleden zelfs een gedrukt memorandum ter hand gesteld om zich deze verplichting van het lijf te houden¹⁴¹. Nu Potcamp zich naar Brussel moest begeven, waren zij bang, dat Bussi hem zou voorschrijven aan de priesters der missie het formulier voor te leggen. Tegen deze nieuwigheid wapenden zij zich met de hulp van Heinsius.

Na toediening van deze injectie liet het driemanschap Potcamp vertrekken. De heren waren zo wijs om niet zelf de Lingense aartspriester naar Brussel te begeleiden. Daarmee immers zouden zij te triomfantelijk hebben getoond, dat zij het waren die hem voordroegen. Dit zou Bussi in een lastig parket en de benoeming te elfder ure in gevaar hebben

¹³⁹ Potcamp aan Van Heussen 21 oktober 1705, AOBC 186. „Ibidem expectabo ultimum ad preces meas Illmi Internuntii mandatum. Discedam hinc die Martis vel Mercurii, id est hodie post octo, Zwollam, ibidem mihi necessarias uno alterove die vestes comparaturus, et veniam ad R. Dm. Cats; et si intellexero tantam esse personae meae indignissimae necessitatem, me obediens Archiepiscopi et DD. meorum Superiorum voluntati contra voluntatem propriam accomodabo”.

¹⁴⁰ Besognes BBH 3 (1875) 246.

¹⁴¹ RB III blz. 851; 1126; 1128.

gebracht. Zij stelden zich ermee tevreden aan Potcamp twee van hun aanhangers als begeleiders mee te geven. Dat waren Ignatius van Heyning en Theodorus de Greef. Het gezelschap reisde van Rotterdam naar Antwerpen per schip — dit had de dokter de ziekelijke Potcamp geadviseerd — en kwam op 10 november 1705 te Brussel aan. Bussi verleende de drie priesters gastvrijheid in zijn eigen huis.

De indruk, die de internuntius bij de persoonlijke kennismaking van Potcamp kreeg, was voortreffelijk. Bussi somt een indrukwekkende rij van goede kwaliteiten op, welke hij in de Lingense aartspriester aantrof ¹⁴². Potcamp is meer dan gewoon bekwaam, goed beslagen in kerkelijk en burgerlijk recht, een onderlegd theoloog. Hij is nederig, wijs en bezit de geest van gehoorzaamheid aan de H. Stoel. Hij wekt de verwachting, dat hij de eensgezindheid en het respect voor Rome onder de clerus der missie zal herstellen. Zijn godsvrucht tot O.L. Vrouw is opvallend. Hierbij moet Bussi wel de vergelijking hebben getrokken met Codde, van wie hij op 8 september 1700 vaststelde, dat deze apostolische vicaris bij het zien van een processie te Brussel zich oneerbiedig uitliet over de Maria-devotie ¹⁴³. Tenslotte bezit Potcamp — het is bijna teveel van het goede — voor reguleren een bijzondere sympathie. Potcamps eerbied voor de H. Stoel werd volgens Bussi bevestigd door de talrijke reguleren, die hem in Brussel zijn komen bezoeken. Deze paters hebben bovendien zijn afkeer van verdachte leerstellingen opgemerkt. Bussi's bedienden, die Potcamp bij de maaltijden hebben gadeslagen, zijn zo gesticht over zijn gedrag, dat zij hem als een heilige beschouwen ¹⁴⁴.

Voor een juiste waardering van Potcamps persoonlijkheid hebben deze getuigenissen weinig waarde. Bussi heeft ze neergeschreven enkele maanden na Potcamps dood op een tijdstip, dat hij zichzelf wilde rechtvaardigen over deze benoeming. De ambtsperiode van Potcamp was namelijk een zware teleurstelling geworden voor Rome. Maar ook daarvan afgezien, zijn deze testimonia vrij waardeloos. De canonisatie van Potcamp door Bussi's huisgenoten is voorbarig en afkomstig van een onbevoegde instantie. De paters, die op bezoek kwamen, hebben de Lingense aarts-priester slechts vluchtig ontmoet en hun indruk is dus oppervlakkig. Dit geldt ook voor het oordeel van Bussi zelf, die Potcamp alles bijeen niet langer dan vijf dagen heeft kunnen observeren. Van de andere kant is het opmerkelijk, dat Bussi zich over figuren als De Cock en Titzing eveneens na een korte persoonlijke kennismaking zeer kritisch uitliet. Geheel voos is zijn getuigenis betreffende Potcamp dus ook weer niet.

¹⁴² RB III 1158.

¹⁴³ RB III blz. 540, voetnoot 3.

¹⁴⁴ RB IV 11.

Minstens mogen wij concluderen, dat de internuntius in de persoon van de aartspriester geen beletsel aanwezig vond voor een verheffing tot apostolisch vicaris.

Nog één plicht rustte op Bussi, alvorens hij daartoe kon overgaan. Na zich volgens Rome's eerste voorschrift zekerheid verschaft te hebben, dat de nieuwe vicaris persona grata bij de Staten was, moest hij thans nog een garantie eisen voor diens rechtzinnigheid. In Holland was hij indertijd op dit punt zeer rigoureuus geweest, hetzij omdat de instructies van Paulucci toen de ondertekening van het formulier van Alexander VII aan de te benoemen vicaris voorschreven, hetzij omdat Bussi zelf ze zo had geïnterpreteerd. Te Brussel teruggekeerd was de internuntius ook hierin milder geworden. Hij had toen in Rome voorgesteld om de nieuwe vicaris slechts een uitgebreide instructie te laten ondertekenen en niet het bekende formulier ¹⁴⁵. De commissie van kardinalen had hem daarop in haar vergadering van 6 september 1705 plein pouvoir gegeven ¹⁴⁶. De enige conditie, welke Paulucci had gesteld was, dat de instructie uitdrukkelijk gehoorzaamheid moest eisen aan de pauselijke constitutie *Vineam Domini* ¹⁴⁷.

Paus Clemens XI had deze constitutie op 16 juli 1705 uitgevaardigd als antwoord op de verwarring, die in Frankrijk sinds 1701 was ontstaan door de publicatie van de *Cas de conscience*. De kernvraag van deze casus was, of een biechtvader de absolutie mocht verlenen aan een stervende priester, die zich bij de ondertekening van het formulier van Alexander VII slechts verbonden had tot een eerbiedig stilzwijgen wat de *quaestio facti* betreft. De paus veroordeelde in *Vineam Domini* het affirmatieve antwoord op deze casus en eiste ook innerlijke aanvaarding van het feit, dat de bekende vijf proposities in de „Augustinus” van Jansenius stonden ¹⁴⁸.

De instructie, die de internuntius aan Potcamp voorlegde, is veeleer een preek dan een verzameling concrete punten, welke de ondertekenaar in het bestuur der missie moet nakomen ¹⁴⁹. Zij wekt de vicaris met overvloedige citaten uit de H. Schrift op tot beoefening van de liefde, tot het bewaren van het depositum fidei, tot het bevorderen van de eensgezindheid onder de clerus der missie, tot het versmiden van eer en tot eerbied voor de paus. In al deze dingen moet de vicaris zijn priesters tot voorbeeld zijn. De instructie is niet alleen stichtende lectuur, maar getuigt

¹⁴⁵ RB III blz. 855-856; blz. 860.

¹⁴⁶ RB III 1145.

¹⁴⁷ RB III 1147.

¹⁴⁸ H. Denzinger en J. B. Umberg S.J., *Enchiridion Symbolorum*, Freiburg 1932, no. 1350.

¹⁴⁹ RB III 1159.

ook van de grootmoedigheid, waarmee Bussi over alle details heenstapte. Legt men ze naast de „Considerationen”, waarmee het Utrechtse vicariaat de handen van de nieuwe vicaris wilde binden, dan maken de „Considerationen” een kleinzielige indruk.

Codde kwalificeerde deze instructie als „des avis généraux contre des maux imaginaires” ¹⁵⁰. Dat de kwalen in de missie denkbeeldig waren, blijft voor zijn rekening; dat de richtlijnen van de internuntius algemeen gehouden zijn, is juist. Echter met één opvallende uitzondering: de instructie vordert van de ondertekenaar de aanvaarding van Vineam Domini. Deze constitutie wordt met name genoemd.

Is het van Rome en de internuntius geen bedenkelijke toegeeflijkheid geweest, dat Potcamp niet verplicht werd tot ondertekening van het formulier van Alexander VII? De vraag dient gesteld, want aan Van Neercassel en Codde, de beide voorgangers van Potcamp, heeft Rome dit formulier wel voorgelegd. Toch moet het antwoord ontkennend luiden. Het zou onnodige scherpstijperij geweest zijn, indien de internuntius en de Romeinse curie van Potcamp dezelfde ondertekening hadden geëist, want de eis aan Van Neercassel en Codde werd pas gesteld, nadat beiden aanleiding hadden gegeven tot het vermoeden, dat Jansenistische sympathieën hun niet vreemd waren. Potcamp echter had een nog onbezwaard verleden. Hij was weliswaar voorgedragen door het Utrechtse vicariaat, maar dat sloot niet in, gezien de geschiedenis van die nominatie, dat hij daardoor ernstig verdacht was op het stuk der doctrine. En mocht er enige reden tot beduchtheid in dit opzicht overblijven, dan werd die toch opgeheven door de aanvaarding van Vineam Domini. Wie deze constitutie aannam, aanvaardde weliswaar impliciet doch zonder restrictie het formulier van Alexander VII. Wat hadden Bussi en de Romeinse curie redelijkerwijze meer van de nieuwe vicaris kunnen verlangen?

Potcamp tekende op 13 november 1705 zonder enig bezwaar de hem voorgelegde instructie en beloofde onder ede haar te onderhouden ¹⁵¹. Bussi overhandigde hem daags daarna de officiële benoemingsbrief, welke de gewone formule bevatte: „ad arbitrium tamen et beneplacitum Sanctissimi Domini Nostri ac Sedis apostolicae” ¹⁵².

Nog de avond van de veertiende november 1705 vertrok Potcamp naar Holland, waar hij niet voor 19 november in Rotterdam arriveerde. De traagheid van de reis is wel een gevolg van zijn wankelende gezondheid. Hij werd weer opgevangen door enkele leden van het Utrechtse vicariaat.

¹⁵⁰ Codde aan Maille 25 november 1705. AOBG 186.

¹⁵¹ RB III 1159.

¹⁵² Besognes BBH 3 (1875) 246-247.

Langzaam vorderend op zijn weg naar Den Haag deed hij op 24 november, komend van Delft, Rijswijk aan. Hier logeerde sinds enige dagen Codde, die was overgekomen om zoals hij op 18 november had geschreven aan Van Dalenoort „te doen blijken, dat ik de gemeene rust ende de vrede zoek, ende ook mijne eyge belangen niet verwaerloos” ¹⁵³. Potcamp wilde hem gaan begroeten, doch Sebaste was daags tevoren uitgegaan naar Leiden en nog niet teruggekeerd. De nieuwe vicaris reisde toen door naar Den Haag ¹⁵⁴.

Daar heeft Potcamp op 24 november 1705 aan enkele leden van het vicariaat waarschijnlijk zijn aanstellingsbrief getoond, zoals dat na een benoeming gebruikelijk was. Zeker heeft hij toen het volgende stuk neergeschreven en ondertekend: „Ik verklaar, dat ik de rechten en de wettige prerogatieven van het Utrechtse Kapittel, overeenkomstig hetgeen mijn voorgangers hebben beloofd, naar best vermogen ongeschonden zal bewaren; en alles wat door mijn voorgangers aan de kanunniken en aan de Clerus is beloofd, beloof ook ik aan hen in alle oprechtheid”. Met deze verklaring heeft Potcamp dus het kapittelrecht van het Utrechtse vicariaat erkend. Hieraan moet echter onmiddellijk toegevoegd worden, dat Potcamp meende niets nieuws te doen. Blijkens het stuk wilde hij zich slechts conformeren aan zijn voorgangers. Geen van dezen echter heeft ooit aan het vicariaat de rechten van een kapittel verleend; de documenten zelf wijzen dit uit ¹⁵⁵. Potcamp heeft dus gedwaald met te denken, dat hij door het vicariaat als een kapittel te erkennen slechts in het voetspoor van zijn voorgangers trad. Het heeft er alle schijn van, dat hij door de aanwezige heren in dit opzicht om de tuin is geleid.

Deze misleiding wordt enigszins bevestigd door een tweetal brieffragmenten van Codde, welke naar onze mening betrekking hebben op de aangehaalde verklaring van 24 november 1705. Toen na Potcamps dood het vicariaat in Roelofarendsveen zou vergaderen, deelde Codde aan Cats mede, dat hij zelf niet aanwezig kon zijn, maar hij verzocht hem bij de confraters een kwestie te berde te brengen, die hem op het hart lag. „UEd. diend met hen te spreken wegens het veranderen van de bewuste Acte in den Haeg op de 24 van de laetslede maend November getekend. Edoch dit veranderen, dewijl dat er nu weijnig tijd en gelegenheid toe zal wesen, kan tot de naestvolgende bijeenkomste verschoven worden” ¹⁵⁶. Reeds op 27 november had Codde aan Van Erkel geschreven:

¹⁵³ Codde aan Van Dalenoort 18 november 1705, AOBK 192.

¹⁵⁴ Codde aan Maille 25 november 1705, AOBK 186.

¹⁵⁵ De stukken, ook de verklaring van Potcamp, in A. J. van de Ven, Over den oorsprong van het aartsbisshoppelijk kapittel van Utrecht der oud-bisshoppelijke cleresij, Utrecht 1923, 187-196.

¹⁵⁶ Codde aan Cats 19 december 1705, AOBK 192.

„Hoe ik den inhoud van het bewuste geschrift meer overweeg, hoe ik al bespeur, dat ik meer en meer reden heb om er over misnoegd en bekommerd te wezen”¹⁵⁷. Het „bewuste geschrift” kan, gezien de eerstgenoemde brief, moeilijk iets anders zijn dan de verklaring van Potcamp van 24 november 1705. Codde verzet er zich dus tegen en wil ze veranderd zien. Waarom? Zoals bleek uit het eerste hoofdstuk, beschouwde hij het vicariaat niet als een kapittel. Hij kon het als vicariaatslid derhalve moeilijk met zijn geweten overeen brengen, dat zijn confraters de argeloze Potcamp een verklaring hadden laten tekenen, die als een erkenning van het kapittelrecht kon uitgelegd worden.

Onmiddellijk na de leden van het Utrechtse vicariaat kwamen de jezuïeten hun opwachting maken bij de nieuwe vicaris. In de morgen van 25 november legde de missieprefect der jezuïeten, Joan de Bruyn, samen met de huiskapelaan van Pacheco, L. van der Beke S.J., bij Potcamp een bezoek af. Deze logeerde toen bij Van Dalenoort in Den Haag, die als een der grootste vijanden van de sociëteit gold. De gang naar diens huis was volgens Codde voor de beide paters „une très grande mortification”¹⁵⁸.

Daags daarna leverde Potcamp bij Heinsius een copie van zijn benoemingsbreve in, die door Gecommitteerde Raden werd onderzocht. Op 27 november 1705 deelde Akersloot de nieuwe vicaris mee, dat Gecommitteerde Raden hem toelating verleenden. Dit geschiedde met de nodige omzichtigheid. Potcamp kreeg geen enkel schriftelijk bewijs van zijn admisie; zij werd hem slechts mondeling meegedeeld. Men kan daarom deze geste van Gecommitteerde Raden beter beschouwen als een verzekering van conniventie dan als een uitdrukkelijke admisie.

De Hoogmogenden verleenden Potcamps toelating niet onvoorwaardelijk. Slechts „bij provisie” dus voorlopig lieten zij de nieuwe vicaris toe. Akersloot zinspeelde hierbij op de formule van de aanstellingsbrief „ad arbitrium et beneplacitum”¹⁵⁹. Aldus namen Gecommitteerde Raden het eerste punt van Van Erkel's „Consideratien” ter harte.

Verder kreeg Potcamp van Heinsius en Akersloot een aantal vermaningen te aanhoren omtrent zijn toekomstig bestuur der missie:

- 1) hij mocht geen evocaties van Nederlanders voor een Romeinse rechtbank dulden;
- 2) hij mocht geen ongebruikelijke formulieren invoeren;
- 3) hij moest de resolutie van 17 augustus 1702 stipt onderhouden;
- 4) hij mocht geen buitenlandse regulieren toelaten;

¹⁵⁷ Codde aan Van Erkel 27 november 1705, AOBC 192.

¹⁵⁸ Codde aan Maille 25 november 1705, AOBC 186.

¹⁵⁹ Besognes BBH 3 (1875) 248. RB III 1161; 1163.

5) hij moest Nederlanders en speciaal Hollanders bevoordelen bij het vergeven van pastoraten;

6) hij moest rekening houden met de eer van Sebaste¹⁸⁰.

De lezer zal achter deze vermaningen zonder moeite Van Erkel met zijn „Consideratien” bespeuren.

Vanaf de eerste resolutie van 17 augustus 1702, waarmee zij tegen de onlusten onder de katholieken ingrepen, was de politiek der Hollandse regenten een vat vol tegenstrijdigheden geweest. Ook thans was het niet anders. Enerzijds is de nooit tevoren gegeven verzekering van conniventie een daad van tolerantie en een werkelijke vooruitgang in de positie van de katholieken. Anderzijds mengen de Staten zich in intern-kerkelijke aangelegenheden en maken de situatie voor de katholieke bevolkingsgroep slechter dan voorheen. Speciaal het verbod om aan de clerus een formulier ter tekening voor te leggen komt neer op gewetensknechting. Immers hier schrijft een protestantse overheid voor, wat de Nederlandse katholieken te geloven hebben.

Nadat achtereenvolgens het Utrechtse vicariaat, de jezùieten en Gecommitteerde Raden Potcamp als vicaris hadden erkend, ging ook het kapittel van Haarlem daartoe over. Op 3 december 1705 kwamen De Swaen en Th. Groenhout in Leiden de nieuwe vicaris de onderwerping van het kapittel aanbieden. Potcamp van zijn kant erkende het Haarlemse kapittel, zoals zijn voorgangers Van Neercassel en Codde dat hadden gedaan¹⁸¹.

Door Potcamps benoeming kwam er een einde aan het provicarisschap van De Cock. Deze nam zijn verlies blijkbaar zonder veel hartzeer. Hij wenste althans de nieuwe vicaris geluk met zijn aanstelling en toonde zich weldra ingenomen met de ereambten, welke de prefect der Propaganda hem verleende. Hij werd capelano segreto van de paus en kanunnik van S. Lorenzo in Damaso te Rome. Dit sloot in, dat hij zich mettertijd in Rome zou moeten vestigen¹⁸².

Allerminst grootmoedig hield Codde zich onder de nieuwe benoeming. Tijdens de voorbereiding daarvan waren hem, waarschijnlijk door Von Kayzersfeldt en Van Dalenoort, mooie beloften gedaan¹⁸³. Het vicariaat zou namelijk bij Bussi bewerken, dat Codde onder de nieuwe vicaris de pontificale functies mocht verrichten. Daarmee zou zijn suspensie gedeeltelijk opgeheven worden en hijzelf enigszins gerehabiliteerd. Een van

¹⁸⁰ RB III blz. 878, voetnoot 2. Het daar gepubliceerde schrijven is een fragment van Potcamps brief aan Bussi. De volledige brief in AOBC 186.

¹⁸¹ Haarlemse kapittelakten BBH 17 (1891) 134-135. [Van Heussen], *Batavia Sacra* II 527.

¹⁸² RB III 1162; blz. 878 voetnoot 1. RB IV 4.

¹⁸³ Codde aan Von Kayzersfeldt 6 oktober 1705, AOBC 192.

Potcamps begeleiders naar Brussel, Ignatius van Heyningen, heeft werkelijk hemel en aarde bewogen om deze tegemoetkoming van Bussi te verkrijgen¹⁶⁴. De internuntius schijnt zich tegenover hem niet onvermurwbaar getoond te hebben. In alle geval bleef Codde ook na de terugkeer van het gezelschap uit Brussel nog hoop koesteren. „Bussi en Von Kaysersfeldt hebben geantwoord dat Sebaste tevoren een brief vol respect aan de paus moest schrijven. Iedereen heeft dat redelijk gevonden, zodat Sebaste er niet onderuit kon komen. Uit zichzelf was hij daartoe overigens niet geneigd”¹⁶⁵. Op 27 november stelde Codde te Rijswijk dit schrijven op. Veertien dagen later echter had hij alle hoop laten varen. Hij voelde zich door zijn vrienden in de steek gelaten. „Ik weet niet wat er met Codde zal gebeuren. De drie heren, die in Den Haag het meest hebben geijverd voor de belangen van de clerus zijn wat overhaast geweest. Zij hadden, alvorens Potcamp te aanvaarden, met meer kracht moeten aandringen op billijke voorwaarden voor Codde en de clergé. Dat zeggen meerdere Statenleden”¹⁶⁶. Tevoren had hij reeds aan het driemanschap laten weten, dat zijn dulden van de nieuwe benoeming niet betekende, dat hij zijn afzetting voor rechtvaardig hield¹⁶⁷. Codde voelde zich dus de grote verliezer.

Eindelijk bezat de Hollandse Zending dan weer een apostolische vicaris, die zijn ambt kon uitoefenen. Als men acht slaat op al het passen en meten, dat aan de benoeming van Potcamp verbonden was, is het duidelijk, dat deze aanstelling een compromis betekende tussen Bussi en het Utrechtse vicariaat. Zij was het resultaat van beiderzijds toegeven.

Het was de bedoeling van de curie, dat Potcamp zo spoedig mogelijk de bisschopswijding zou ontvangen. Op 8 december 1705 zond de staatssecretaris aan Bussi de breve toe, waarin aan Potcamp de titel werd verleend van aartsbisschop van Thebe i.p.i.¹⁶⁸. Tot een bisschopsconsecratie is het echter niet meer gekomen. Het bleek reeds, hoe moeizaam Potcamp zich op zijn reizen voortsleepte. Van Lingen naar Den Haag,

¹⁶⁴ RB III 1160.

¹⁶⁵ Codde aan Maille 4 december 1705, AOBK 186. „Blondus (Bussi) et Monsr Keyserfelt ont répondu qu'il falloir auparavant que Sophrone (Codde) écrivit une lettre pleine de respect à Maurice. Tout le monde a cru que cela estoit raisonnable, tellement que Sophrone se n'en a pu défendre, qui d'ailleurs n'y étoit pas porté de soimême”.

¹⁶⁶ Codde aan Maille 11 december 1705, AOBK 186. „Je ne scai ce qui arrivera de Maxime (Codde). Ces trois Messieurs, qui ont agi le plus à la Haye pour les interests du Sablon (Cleresie) ont été un peu trop précipités. Ils auroient du insister avec plus de fermeté sur des conditions équitables à l'égard de Boniface (Codde) et du Blanc (Cleresie), avant que Monsr Potcamp fut admis. C'est ce que disent plusieurs d'entre ceux du Fort. (Staten)”.

¹⁶⁷ Codde aan Van Heussen 8 november 1705; aan Van Erkel 10 november 1705, AOBK 192.

¹⁶⁸ RB III 1162.

vandaar naar Brussel en terug, het duurde alles veel langer dan normaal. Begin december voelde hij zijn krachten gebroken ¹⁶⁹ Een dankbrief aan de Propaganda stelde hij uit tot hij beter zou zijn. De voorgenomen reis naar Lingen, waar hij nog enkele zaken wilde regelen, kon hij niet meer aanvaarden. Op 15 december 1705 schreef Van Heussen aan Codde, dat hij de zieke vicaris had bediend ¹⁷⁰. Daags daarna overleed Potcamp ten huize van Van Heussen in Leiden.

Kort tevoren had hij nog tal van stukken ondertekend ¹⁷¹. Reeds Bussi sprak het vermoeden uit, dat deze handtekeningen op bedriegelijke wijze waren verkregen ¹⁷². Het getuigenis van Codde zelf is afdoende. „Men heeft Potcamp weinig dagen voor zijn dood veel stukken laten tekenen, zoals benoemingen van pastoors, verlenging van de ambten van de vroegere aarts priesters en ook van de vroegere provicarissen, met uitzondering van Groenhout, die men heeft gepasseerd; een aantal dimissoriaal brieven en tenslotte een rondzendbrief Ik heb aan dat alles geen deel gehad, want ik ben te ver van Leiden verwijderd en ik vermijd ook heel nadrukkelijk mij erin te mengen Bovendien zijn al die dingen met zeer grote haast geschied. Ik denk niet dat Rome er mee zal instemmen” ¹⁷³. Het stuk waarbij Van Heussen zich als provicaris liet aanstellen, draagt nog de sporen van die haast. Potcamp verklaart Van Heussen „*provicarium Diocesis Ultrajectinae, Daventriensis et Middelburgensis*”. Daventriensis is weer doorgestreept Het stuk is gedateerd 13 december 1705. Alleen de ondertekening is eigenhandig van Potcamp ¹⁷⁴ Handtekeningen verzamelen van een stervende man, daartoe kwam de vertegenwoordiger van de clericale oligarchie Van Heussen om voor zichzelf en zijn groep de macht te behouden.

¹⁶⁹ Potcamp aan Bussi begin december 1704 AOBK 186

¹⁷⁰ Aldus blijkt uit Codde aan Maille 17 december 1705, AOBK 186.

¹⁷¹ RB III 1172

¹⁷² RB III 1166 RB IV 9

¹⁷³ Codde aan Maille 24 december 1705, AOBK 186 „On a fait signer 'a Monsr. Potcamp Monsieur beaucoup d'actes peu de jours avant sa mort, comme sont des installations des curez les continuations des charges des anciens Archiprêtres et aussi des anciens Provicaires á la reserve de M Groenhout qu'on a laisse la quantite de dimissoires et en fin une lettre pastorale Je n'ai eu nulle part en tout cela etant trop eloigne de Leiden et evitant aussi tout expres de m'y mêler Outre cela toutes ces choses se sont faites fort á la hâte Je ne pense pas que Menette y trouve du consentement

¹⁷⁴ AOBK 261

HOOFDSTUK III

DE BENOEMING VAN ADAM DAMEN

1

Aan Potcamps sterfbed had Van Heussen zijn voorzieningen voor de toekomst getroffen. Behalve voor zichzelf had hij tevens voor Cats en De Swaen de herbenoeming tot provicaris weten te verzekeren. Aldus waren drie van Codde's vroegere provicarissen in hun ambt hersteld en was diens voormalige staf wederom aan de macht gebracht.

Alleen voor Th. Groenhout had Van Heussen een begrijpelijke uitzondering gemaakt. Deze Noordwijkse pastoor had in het afgelopen jaar eerst groot ongerief veroorzaakt en was later de clericale oligarchie zelfs ontrouw geworden. In januari 1705 namelijk had hij ze in opspraak gebracht: zijn onvoorzichtige uitlating, als zou het plakkaat van 17 augustus 1702 door omkoperij zijn verkregen, was toen Gecommitteerde Raden ter ore gekomen en dezen hadden hem prompt ter verantwoording geroepen¹. Alles was nog goed afgelopen, maar onaangenaam was de affaire toch wel geweest. Regelrecht misdragen had Groenhout zich echter in de zomer van 1705, toen hij aan de internuntius tijdens diens verblijf in Holland zijn onderwerping was gaan aanbieden². Deze afvallige, zo moet Van Heussen geredeneerd hebben, kwam niet meer in aanmerking voor een herbenoeming tot provicaris.

Geheel alleen en op eigen gezag had Van Heussen gehandeld. Voor overleg met de overige vicariaatsleden was geen tijd geweest. Enkele dagen na Potcamps begrafenis kwam daarom het voltallige Utrechtse vicariaat met uitzondering van Codde bijeen om zich erop te bezinnen, welke houding men tijdens de vacature het best kon aannemen. Deze vergadering vond plaats op 22 december 1705 ten huize van Hugo Gaal in Roelofarendsveen³. Hier keurden de heren eerst en vooral de benoeming van de drie provicarissen goed en kozen vervolgens dezelfde personen tot kapittelvicarissen⁴.

De handelwijze van het vicariaat is in enkele opzichten vrij merk-

¹ Codde aan Maille 4 februari 1705, AOBC 186.

² RB III 1139.

³ Van de Ven, Over den oorsprong van het aartsbisschoppelijk kapittel van Utrecht 134. Codde aan Cats 19 december 1705, AOBC 192.

⁴ Aldus blijkt uit Van Erkel aan R.P. (de raadpensionaris) 31 december 1705 AOBC 289.

waardig. Allereerst valt de volgorde der besluiten op. De belangrijkste rechtstitel, waarmee de corporatie haar hernieuwde greep naar de macht verantwoordde, was de zo dubieus verworven benoeming der provicarissen en niet het kapittelrecht. Dit laatste hielden zij slechts als een lagere troef achter de hand. Ook thans blijkt weer, dat het vicariaat op dit tijdstip er zelf nauwelijks in geloofde.

Vervolgens doet het vreemd aan, dat het vicariaat overging tot bevestiging van de door Potcamp gedane provicarisbenoeringen. Hiermee verrichtte het namelijk kerkrechtelijk gesproken een krachttoer. Voor deze confirmatie miste het immers iedere bevoegdheid. Zelfs aangenomen, dat Potcamp de macht had bezeten om provicarissen aan te stellen, dan had hij dat slechts kunnen doen krachtens speciale pauselijke volmacht. Dit was de eigen opvatting van de heren ⁵. Hoe konden zij dan, zelfs indien zij een echt kapittel waren, deze benoeringen bevestigen?

Ongewoon tenslotte was ook de verkiezing van De Swaen als een der vicarissen van de Utrechtse corporatie. De Haarlemmer was er niet eens lid van. Men zou geneigd zijn deze keuze in twijfel te trekken, indien zij niet bevestigd werd in een brief en een memorie van Van Erkel ⁶. De verklaring van deze reeks merkwaardigheden is echter niet moeilijk. Codde's voormalige staf wilde hoe dan ook aan de macht blijven.

Kort na deze vergadering stelde het vicariaat enkele leden van Gecommitteerde Raden op de hoogte van de genomen besluiten. Het gaf te kennen, dat de drie provicarissen „behoorlijker wyse geeligeert” waren, zoals de resolutie van 17 augustus 1702 dat vereiste. Tevens verzochten de Utrechtse heren om admissie voor het drietal, ook al in een stipt naleven van de vermelde resolutie. Met deze onberispelijke gehoorzaamheid hoopten zij de steun van de Hollandse Staten te verwerven, want die achtten zij „een zeer bequaem middel om een eerlijk Man en een trouw Patriot van ons Vaderland tot Apostolis Vicarius te bekomen” ⁷.

Gecommitteerde Raden vonden het echter beter om geen uitdrukkelijke admissie te verlenen. Zij besloten op eventuele vragen te antwoorden, dat zij de uitoefening van jurisdictie door het drietal niet zouden aanmerken als een inbreuk op het plakkaat ⁸. De Hoogmogenden hadden hun sympathie dus niet gewijzigd, doch gaven dit slechts in bedekte termen te kennen.

Zo trad het Utrechtse vicariaat de toekomst tegemoet met de vastbesloten

⁵ RB IV 2. Volgens Bussi bezat Potcamp deze faculteit nog niet. Zie ook RB IV 125.

⁶ Van Erkel aan R.P. 31 december 1705, AOBC 289. Memorie van Van Erkel uit 1717, AOBC 290.

⁷ Van Erkel aan R.P. 31 december 1705, AOBC 289.

⁸ Besognes BBH 3 (1875) 250.

wil om tijdens de vacature de leiding in handen te houden en aldus een woordje mee te spreken bij de benoeming van Potcamps opvolger. Doch tevens heerste in hun kring onzekerheid, hoe die greep naar de macht moest worden verantwoord. In hun eigen juridische spinsels hadden de heren kennelijk weinig vertrouwen. Een vaster fundament vonden zij de steun van de Staten van Holland.

Evenals het Utrechtse vicariaat kwamen ook de Romeinse instanties onmiddellijk in actie. In de late avond van zaterdag 19 december 1705 ontving de Brusselse internuntius uit Holland de tijding van Potcamps overlijden. Zonder zich enig uitstel te gunnen gaf hij nog dezelfde dag dit bericht door aan de staatssecretaris. Deze brief stuurde hij, anders dan gebruikelijk, via de Parijse nuntiatuur naar Rome. De gewone postdag, de vrijdag, heeft hij dus niet afgewacht, zo belangrijk vond hij een snel ingrijpen.

Op Kerstdag 1705 was Bussi in staat nadere gegevens te verstrekken omtrent de gebeurtenissen rond Potcamps sterfbed. Hij deelt dan mee, dat Codde's provicarissen zijn hersteld in hun ambt en dat er in de missie stemmen opgaan voor een herstel van Sebaste zelf. Om nieuwe verwarring te voorkomen vraagt hij om snelle maatregelen⁹.

De Romeinse curie reageerde onmiddellijk en vastberaden. Reeds op 9 januari 1706 benoemde de paus de Keulse nuntius tot apostolisch vicaris ad interim. Drie dagen later legde Paulucci de voorlopige jurisdictie cumulatief in handen van Bussi te Brussel. Dat Keulen werd ingeschakeld en bij het bestuur der missie zelfs een zekere voorrang kreeg boven Brussel, is geenszins verwonderlijk. Brussel was in het begin van 1706 nog steeds in handen van Frankrijk, met welk land de Republiek de Spaanse successie-oorlog uitvocht. Deze constellatie zouden de rebellerende priesters in de missie kunnen aangrijpen als voorwendsel voor een weigering van gehoorzaamheid aan Bussi. Dit wapen werd hen nu bij voorbaat uit de hand geslagen. Ook na de verjaging van De Cock in 1703 was het voorlopig bestuur om dezelfde reden op dezelfde wijze geregeld¹⁰.

Toch schijnt over deze zaak een misverstand te zijn gerezen. Waarschijnlijk stond in de benoemingsbrief van Piazza niets vermeld omtrent een medebestuur door Bussi, zodat de Keulse nuntius aanvankelijk dacht het rijk alleen te hebben. In Holland was men eveneens van mening, dat Bussi door Rome buiten spel was gezet en men schreef dit toe aan de ontevredenheid van de curie over zijn optreden bij de benoeming van

⁹ RB III 1166; blz. 879, voetnoot 3.

¹⁰ RB IV 6; blz. 4 voetnoot 2. Zie boven blz. 33.

Potcamp¹¹. Tot het ontstaan van deze misvatting heeft Piazza zelf wel aanleiding gegeven, zodat de staatssecretaris hem op 20 februari 1706 de verheldering deed toekomen, dat het bestuur behalve bij hem ook bij Bussi berustte¹².

Het is in ieder geval duidelijk, dat Rome niet van plan was om tijdens de vacature enige bestuursmacht aan Codde's staf te laten. En wat de veel voornamere benoeming van een opvolger betreft was het evenmin Rome's bedoeling om de kopstukken van de missie daarin te moeien. De paus verleende namelijk op 12 januari 1706 aan Bussi wederom de volmacht om de nieuwe vicaris aan te stellen¹³.

Zo hadden aanstonds na Potcamps dood Rome en Utrecht in beide kwesties hun stellingen betrokken, die lijnrecht tegenover elkaar lagen. Strijd was dus te verwachten, zowel over de vervulling van de vacature als over het tussentijdse bestuur.

2

Ofschoon Clemens XI de hoofdrol bij de benoeming van de nieuwe vicaris had toebedeeld aan zijn Brusselse internuntius, kwam deze in het begin van het stuk nauwelijks voor. Toen Bussi namelijk de pauselijke opdracht ontving — op 5 februari 1706 dankt hij er voor¹⁴ — was buiten hem om al meer dan een maand een complot gaande, waarvan het hoofdkwartier in Dusseldorf lag aan het hof van de keurvorst van de Palts. Hier wilde men namelijk thans doordrijven, dat Titzing apostolisch vicaris werd. In 1705 was dat mislukt en het hof te Dusseldorf gaf daarvan de schuld aan Bussi.

De eerste pleitbezorger van Titzing was zekere Eduard Holtenius. Deze predikant te Utrecht verzocht in een brief van 24 december 1705, vermoedelijk gericht aan de groothertog van Toscane, Titzing in Rome aan te bevelen. Waarschijnlijk heeft Holtenius omtrent deze datum ook Van der Dussen gepolst omtrent Titzings admissiekans, want de Goudse pensionaris suggereert in een schrijven van vóór 1 januari 1706 aan Bussi de Haagse pastoor als mogelijke opvolger van Potcamp¹⁵. Van Holtenius staat het vast, dat hij relaties onderhield met de eerste minister van de keurvorst, Agostino Steffani. Aan deze had Holtenius namelijk in oktober 1705 de bevindingen doorgegeven, welke hij had opgedaan in

¹¹ De Lamberty, *Mémoires pour servir à l'histoire du XVIIIe siècle*, Amsterdam 1735-1740, IV 412-414.

¹² RB IV blz. 4, voetnoot 3.

¹³ RB IV 6.

¹⁴ RB IV 9.

¹⁵ RB IV blz. 2, voetnoot 3.

een onderhoud over de Hollandse vicariskwestie met Codde¹⁶. Het is dus aannemelijk, dat Holtenius' interventie ten gunste van Titzing ook thans is geschied met medeweten van het hof te Dusseldorf. Dit eerste spoor van het complot blijft echter vaag.

Holtenius verdween geheel van het toneel, zodra de ons reeds bekende Beumer optrad. Deze specialist in de vicariskwestie verscheen in opdracht van de keurvorst rond de jaarwisseling 1705-1706 weer in Den Haag om er voor Titzings admmissie te werken¹⁷. Spoed was geboden begreep men te Dusseldorf, want straks zou Rome hoogstwaarschijnlijk Bussi in de benoeming betrekken en dan achtte men de kans op een eigen oplossing verkeken. Een eventuele bemoeienis van Bussi in dit stadium voorkwam de keurvorst door de Brusselse internuntius te verzoeken zich tot nader order uit Rome van inmenging te onthouden. Deze wens liet hij via de Keulse nuntius Piazza overbrengen aan Bussi, die hiervan op 11 januari 1706 kennis kon nemen¹⁸.

Piazza had niet nagelaten Rome er van te verwittigen, dat de benoeming van Potcamp op een fiasco was uitgelopen. Nu trad hij binnen de kring, die ontevreden was over Bussi. In de tweede helft van januari 1706 begaf hij zich naar de keurvorst, bij wie hij geruime tijd verbleef¹⁹.

Min of meer toevallig verscheen eind januari op het hoofdkwartier te Dusseldorf ook De Cock. Deze had op 29 januari Emmerik verlaten met bestemming Rome. Aan het hof te Dusseldorf ontmoette Piazza hem en de nuntius maakte hiervan gebruik om van De Cock nog enige namen van kandidaten te vernemen. Mocht het immers met Titzing mislukken, dan was het wenselijk, dat de keurvorst nog andere figuren bij de hand had. De Cock noemde allereerst Titzing en versterkte aldus de kans voor deze candidaat niet weinig, want Piazza, wetend dat de curie de adviezen van de vroegere provicaris waardevol achtte, haastte zich Rome hiervan op de hoogte te brengen. Verder noemde De Cock nog: Jacob Ploegh, Gerard Pelt, Philip Mensingh en de uit Holland verbannen Petrus van Beest²⁰. Het opmerkelijke van deze vier kandidaten is, dat zij zonder uitzondering tot de felle aanhangers van De Cock

¹⁶ AOBC 192 Agostino Steffani geboren in 1655 te Castelfranco bij Venetië, gestorven in 1728 te Frankfurt am Main, trad in 1703 in dienst van Joan-Willem, keurvorst van de Palts. Tevoren had hij als componist en musicus geleefd aan de hoven van Munchen en Hannover. In 1706 werd hij titulair bisschop van Spiga en in 1709 apostolisch vicaris van Noord-Duitsland en Scandinavië. Zie H. O. Lang, *Die Vereinigten Niederlande und die Fürstbischöfs- und Coadjutorwahlen in Münster im 18. Jahrhundert*, Münster (Westf.) 1933, 17.

¹⁷ RB IV blz. 5, voetnoot 7.

¹⁸ RB IV 7.

¹⁹ RB IV blz. 5, voetnoot 6, RB IV 30.

²⁰ RB IV blz. 7, voetnoot 9.

behoorden. Van Titzing kan dit evenwel niet gezegd worden, zodat De Cock deze naam wel op instigatie van Piazza heeft genoemd. Nadat de nuntius de vroegere provicaris voor de kar van de keurvorst had gespannen, stuurde hij hem door naar Keulen. Op uitdrukkelijk bevel van de paus moest De Cock voorlopig nog daar, in de buurt van de missie, blijven ²¹.

Het complot voor de benoeming van Titzing was dus in volle gang, toen Bussi in de eerste dagen van februari uit Rome de reeds vermelde opdracht kreeg. De internuntius kon zich nu moeilijk tegen de candidatuur van Titzing verzetten, zeker niet toen de volgende post hem de wens van de staatssecretaris overbracht, dat hij de kwestie zou behandelen in overleg met zijn Keulse ambtgenoot ²². Na in zijn antwoord uiteengezet te hebben, om welke redenen hij indertijd Titzing was voorbijgegaan, schikte hij zich in de situatie. Dat de keurvorst en zeker Beumer thans victorie zouden kraaien, nam hij terwille van de zaak op de koop toe ²³. Via Piazza liet hij Titzing zelfs bij de keurvorst aanbevelen, een gebaar waarmee hij zijn nihil obstat hechtte aan deze candidaat van het hof te Dusseldorf ²⁴.

Tot zover was de toeleg van de keurvorst dus aardig geslaagd. Maar hoe stond het met de toestemming van de Staten van Holland? Na een activiteit van twee maanden had Beumer in het begin van maart 1706 nog steeds geen positief resultaat in Den Haag bereikt. De door hem benaderde regenten waren slechts dan bereid Titzings admissie voor te stellen, indien hij diens benoeming zwart op wit kon tonen, aldus Beumer. Om dit stuk te verkrijgen moest men bij Bussi aankloppen en hiertoe ging de Portugese gezant Pacheco, wel op aandringen van Beumer, over.

Begrijpelijkerwijze aarzelde Bussi. Het leek er immers veel op, dat door de voorgestelde procedure aan de Staten van Holland het recht van placet werd toegekend. En dan: zou een dergelijke handelwijze werkelijk de admissie van Titzing bevorderen? Beumer verwachtte het, maar Beumer werd door de Hollandse regenten beschouwd als een windbuil, zo had de internuntius zelf kunnen constateren. En een afwijzing van Titzing, nadat Rome hem benoemd had, zou het prestige van de H. Stoel schaden.

Doch de aandrang, die op Bussi juist in deze dagen werd uitgeoefend, was buitengewoon sterk. Niet alleen Beumer en Pacheco, maar ook de gezant van de keizer, graaf Goess, achtte verzending van de benoemingsbrief noodzakelijk. Verder ontving Bussi juist rond deze tijd een

²¹ RB IV 30.

²² RB IV blz. 4, voetnoot 2.

²³ RB IV 11.

²⁴ RB IV 12.

aansporing van Piazza om met Beumer samen te werken. En ook van Paulucci bereikte hem in het begin van maart een gunstig getuigenis over Titzing. De internuntius stapte dan ook over zijn bezwaren heen en zond de benoeming aan Pacheco in Den Haag ²⁵.

Met dit kostbaar document gewapend, hoopten de gezanten tijdens de Statenvergadering van midden maart 1706 de admissie te bewerken. Inderdaad is de kwestie toen wel aan de orde geweest, ofwel in de volledige vergadering of althans bij Gecommitteerde Raden ²⁶. De actie van Beumer en Pacheco boekte echter geenszins het succes, dat beiden zo vurig verhoopt hadden. Integendeel, Gecommitteerde Raden gaven beide gezanten zeer duidelijk hun wrevel te kennen. Zij beklaagden zich over de uitoefening der rechtsmacht door de Keulse nuntius, zoals die onlangs was gebleken uit de benoeming van Bernard Buderman tot pastoor te Laren. Zij dreigden zelfs met een plakkaat, dat een dergelijke wijze van bestuur weer eens uitdrukkelijk zou verbieden ²⁷. Voor Pacheco bleef het daar niet bij. Op 17 maart 1706, juist in deze vergaderingsperiode dus, namen Gecommitteerde Raden zich voor de Portugese gezant enkele zaken onder ogen te brengen, waarover zij ontstemd waren. Aker-sloot kreeg opdracht Pacheco mee te delen, dat Gecommitteerde Raden het grote aantal kapelaans in zijn huiskapel als een misbruik aanzagen; dat het tegen de resoluties der Staten indruiste, wanneer de dienst aldaar werd verricht in een andere taal dan het Portugees; dat zijn huiskapelaans Willem Bos en Philip Augiers bij uitoefening van hun ambt buiten de Portugese legatie zich niet op immuniteit zouden kunnen beroepen ²⁸.

In plaats van de verhoopte admissie van Titzing was dit het schamel resultaat van deze poging. De beduusde Pacheco wilde de hele onderneming opgeven en de benoemingsbrief naar Brussel terugsturen. Beumer, waarlijk door niets te schokken, wilde de pogingen ten gunste van Titzing echter voortzetten ²⁹.

De averechtse uitwerking van deze eerste admissiepoging voor Titzing is niet moeilijk te verklaren. Het was bij Potcamps benoeming gebleken, dat Gecommitteerde Raden slechts toelating zouden verlenen aan een kandidaat, die het fiat van het Utrechtse vicariaat bezat, en dat zij verder niet gediend waren van interventie van vreemde gezanten, zeker niet van Beumer. Het hof te Dusseldorf had deze lessen van 1705 blijkbaar nog niet begrepen.

²⁵ RB IV 16.

²⁶ RB IV 17; 20.

²⁷ RB IV 17; blz. 12, voetnoot 6.

²⁸ Besognes BBH 3 (1875) 251-252.

²⁹ RB IV 20.

Een soepeler houding der Staten van Holland was daarom te verwachten ten opzichte van de benoemingsactie, welke inmiddels was ingezet en waarbij de genoemde klippen werden vermeden. Het initiatief hiervan lag niet bij het hof te Dusseldorf, doch bij de Brusselse internuntius.

Zodra Bussi de volmacht om een nieuwe vicaris te benoemen had ontvangen, stelde hij in een schrijven van 7 februari 1706 Gecommitteerde Raden daarvan op de hoogte. Het antwoord luidde, dat Van Dalenoort en Steenoven zich binnenkort naar Brussel zouden begeven³⁰.

Deze ongewone bereidwilligheid dateerde nog uit de tijd van Potcamps benoeming, toen het Utrechtse vicariaat dacht met Bussi ook omtrent het formulier tot een accoord te kunnen geraken³¹. Na de dood van de pasbenoemde vicaris was de animo voor een bezoek aan Brussel wel verminderd, maar het plan was toch niet geheel van de baan geraakt. Het driemanschap Van Heussen, Van Erkel en Van Dalenoort, vooral de laatste, wilde het doorzetten. De overige leden waren er tegen³².

De deputatie ging door. Op 17 februari 1706 vertrokken Van Dalenoort en Steenoven uit Rotterdam, vijf dagen later arriveerden zij in Brussel en bleven daar tot 9 maart. Tijdens de onderlinge besprekingen stond de internuntius sterk, daar hij bij de twee afgevaardigden ongerustheid bespeurde over het teruglopen van het kerkbezoek bij de Cleresie. Van de andere kant was het een winstpunt voor het Utrechtse vicariaat, dat het nog altijd kon rekenen op de steun der Staten van Holland.

De twee gedeputeerden bespraken met Bussi allereerst de mogelijkheid om de paus genoegdoening te geven over de rechtzinnigheid van Codde's partij. Toen Bussi in dit verband wees op de ondertekening van het formulier van Alexander VII en de aanvaarding van de bulle *Vineam Domini*, werden zij echter terughoudend; zover konden zij niet gaan.

Ofschoon deze kwestie niet geregeld werd, kwam toch de vervulling van de vacature aan de orde. De twee braken een lans voor het herstel van Codde, doch Bussi wees dit resoluut af³³. Toen viel — op het laatst van de onderhandelingen — de naam van Aegidius van der Voort als mogelijke vicaris.

Deze te Delft geboren priester was pastoor te Heeze bij Eindhoven en provicaris van het vicariaat van 's-Hertogenbosch³⁴. Vanwege laatst-

³⁰ RB IV 11.

³¹ RB III 1163.

³² Codde aan Maille 19 februari 1706, AOBC 186.

³³ RB IV 15.

³⁴ L. Schutjes, Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch, 5 dln, St. Michielsgestel

genoemd ambt zal hij herhaaldelijk in de Zuidelijke Nederlanden zijn gekomen, waar zijn superieur de Bossche vicaris Pieter Govarts zijn domicilie had. Zo is hij ook bij Bussi bekend geraakt, die hem een goed predikant en een man van talent en goede manieren noemt³⁵. Door zijn Delftse afkomst was hij geen onbekende voor de kopstukken van de Hollandse clerus. Met de Franse jansenist, Du Vaucel (Walloni), die tot 1703 Codde's belangen in Rome behartigd had, stond hij in contact³⁶.

Wie het eerst de naam van Van der Voort heeft genoemd, Bussi of de deputatie van het Utrechtse vicariaat, is niet met zekerheid uit te maken. De internuntius zegt dat hij in de loop van het gesprek zijn hoogachting liet blijken voor deze candidaat³⁷. Aldus suggereert Bussi enigszins, dat hij zelf met Van der Voort voor de dag is gekomen. Van Erkel schreef jaren later, dat het voorstel van de beide gedeputeerden uitging³⁸. Van veel betekenis is deze kwestie overigens niet. Immers als de eerste lezing de juiste zou zijn, dan blijft nog staan, dat Bussi in elk geval het Utrechtse vicariaat in de zaak kende. Indien de twee afgevaardigden Van der Voort het eerst genoemd hebben, dan valt daaruit toch moeilijk een bewijs te construeren voor de erkenning van het kapittelrecht door de internuntius, zoals Van Erkel dat wil doen.

In eerste instantie was Van der Voort, die evenals Potcamp buiten de partijtwisten in de missie stond, voor geen der partijen onaanvaardbaar. Ook in een ander opzicht herhaalde zich de geschiedenis: zoals op Potcamp vond ook op Van der Voort een wedloop plaats tussen Bussi en het Utrechtse vicariaat. Ditmaal was de Brusselse internuntius echter in het voordeel. Op 12 maart 1706 verscheen te Heeze een speciale koerier van Bussi, die Van der Voort het bevel bracht zich onmiddellijk naar Brussel te begeven. Deze kon hieraan echter niet voldoen, gekweld als hij werd door een lastige hoest en door astma. De koerier weidde lang en breed uit over de beloften, die Van der Voort moest doen bij een eventuele benoeming, „opdat de internuntius niet opnieuw zou bedrogen worden, zoals bij Potcamp”. Hij keerde eerst naar Brussel terug, nadat de pastoor hem had beloofd binnen tien dagen dezelfde reis te aanvaarden³⁹.

Een of twee dagen hierna kreeg Van der Voort opnieuw ongewoon bezoek. Nu was het Codde's broer, die in Heeze opdook. Waar deze Marten Codde precies zijn domicilie had, is niet te bepalen. Vanaf 1706

1870-1876, IV 106-107.

³⁵ RB IV 21.

³⁶ Aldus blijkt uit Du Vaucel aan Codde 27 februari 1700, AOBC 171.

³⁷ RB IV 21.

³⁸ [J. C. van Erkel], *Causa Ecclesiae Ultraiectinae*, Delft 1724, 41.

³⁹ Van der Voort aan Van Erkel 22 maart 1706, AOBC 285. Zie bijlage 2.

schrijft Sebaste hem soms brieven met als adres Aken, Hamont, Cloosterode (Rolduc) en Achel ⁴⁰. Misschien is deze broer van de aartsbisshop koopman geweest, die vooral kloosters tot klant had. Hoe dit zij, Marten Codde bezocht op 13 of 14 maart 1706 vanuit de Achelse kluis de pastoor van Heeze en vertelde hem over de afvaardiging van het Utrechtse vicariaat naar Brussel. Dit bezoek juist op dit tijdstip kan louter toeval geweest zijn, maar aannemelijker lijkt, dat Codde's broer in opdracht van de Utrechtse heren bij Van der Voort poolshoogte kwam nemen. De pastoor wilde nu precies weten, in hoever het Utrechtse vicariaat in de zaak was betrokken en informeerde bij Van Erkel, of er al iemand tot vicaris was benoemd en wie. Over het bezoek van de Brusselse koerier repte hij in deze brief van 15 maart niet ⁴¹.

Van Erkel lichtte zijn correspondent onmiddellijk in, dat deze zelf de uitverkorene was ⁴². Ofschoon wij dit schrijven verder niet kennen, ligt de veronderstelling voor de hand, dat Van Erkel de toekomstige vicaris heeft ingeprent, wat deze moest doen en vooral nalaten, wilde hij kans maken om straks door de Staten van Holland te worden toegelaten. Volgens Bussi namelijk werd Van der Voort in deze periode overstelpt met dergelijke raadgevingen: hij mocht het formulier niet ondertekenen noch zich verplichten om die ondertekening te eisen van de wijdelingen; hij mocht geen beloften doen aan de internuntius; hij moest, alvorens naar Brussel te gaan zich melden bij Heinsius en bij hem de bedoeling der Staten vernemen. Bussi zegt zelf dergelijke brieven aan Van der Voort onder ogen te hebben gehad. Misschien is die van Van Erkel daarbij geweest ⁴³.

Anders dan Potcamp begaf Van der Voort zich niet eerst naar de leden van het Utrechtse vicariaat of naar Heinsius, doch reisde naar Brussel. Hier arriveerde hij op zaterdag 27 maart 1706 — vanwege zijn ziekte iets later dan hij de koerier destijds beloofd had — en had daags daarna een onderhoud van minstens twee uur met Bussi ⁴⁴. Hierin onthulde hij openhartig welke druk Codde's partijgangers op hem uitoefenden. Hij kon niet beloven, dat hij als apostolisch vicaris niet aan hun leiband zou lopen. Deze bekentenis deed Bussi van de benoeming afzien. Tevoren was de internuntius door zekere P.G. gewaarschuwd, dat Van der Voort onder invloed stond van het Utrechtse vicariaat ⁴⁵.

⁴⁰ AOBC 192.

⁴¹ Van der Voort aan Van Erkel 15 maart 1706, AOBC 285.

⁴² Aldus blijkt uit Van der Voort aan Van Erkel 22 maart 1706, AOBC 285. Zie bijlage 2.

⁴³ RB IV 21.

⁴⁴ Van der Voort aan Van Erkel 29 maart 1706, AOBC 285.

⁴⁵ [Kemp], Kort historisch verhael I 114.

Achter deze initialen zal wel schuil gaan Pieter Govarts, die Bussi dus een wenk heeft gegeven zich voor Van der Voort in acht te nemen. De doorslag gaf echter het persoonlijk gesprek van de internuntius met deze candidaat.

De pastoor van Heeze was er helemaal niet rouwig om, dat de benoeming niet doorging. Van meet af aan was het denkbeeld een verschrikking voor hem geweest. „Ik weet niet, wat de internuntius of Uw Gedeputeerden heeft bezielde, dat zij het oog hebben laten vallen op een dwaas als mij, die vanwege mijn zwakheid en een hersenaandoening niet eens meer in staat ben een enkele parochie te besturen en daarom heb besloten dit jaar nog afstand te doen", zo schreef hij op 22 maart 1706 aan Van Erkel ⁴⁶. En opgelucht laat hij hem op de terugweg uit Brussel weten, dat hij voor de missie tot veel bereid is, maar nooit tot het aanvaarden van het vicarisschap. Hij verzoekt daarom, dat de Utrechtse heren voortaan gezondere gedachten zullen koesteren en hem met rust laten ⁴⁷.

Bussi verkeerde, nu de door het Utrechtse vicariaat gewenste benoeming niet was doorgestaan, in een precare situatie. Misschien zouden de Staten van Holland er hem de schuld van geven, dat de vacature nog steeds bleef bestaan. En in hun wrevel daarover konden zij gemakkelijk grijpen naar maatregelen zoals de verbanning van missionarissen. Ook na zijn mislukte bezoek aan Holland in de zomer van 1705 was dit gebeurd. Om dit nu te voorkomen moest Van der Voort, aldus sprak Bussi met hem af, deze voorstelling van zaken geven, dat hij zelf voor het ambt had bedankt, daar hij te weinig kennis van de missie bezat ⁴⁸. Onwaar was deze lezing niet; Van der Voort voelde onder meer om genoemde reden totaal niets voor het ambt. Maar onvolledig was zij wel; Bussi zag immers vooral van de benoeming af, omdat hij een doublure van Potcamp vreesde. Dat hij deze motivering niet aan de grote klok wenste te hangen, was slechts een daad van prudentie.

Van der Voort was er in geslaagd zowel met de internuntius als met het Utrechtse vicariaat goede vrienden te blijven. Bussi stuurde over hem een gunstig getuigenis naar Rome. De clericale plutocratie honoreerde de pastoor van Heeze met een bedrag van honderd gulden, omdat hij zo braaf contact had gehouden met Van Erkel. Deze som werd hem door de Bossche koopman Tybosch, neef van Van Dalenoort, uitbetaald. Het slachtoffer protesteerde tegen het douceurtje met de opmerking dat hij voor zo'n korte reis amper dertig gulden had uitgegeven. Hij wilde

⁴⁶ Van der Voort aan Van Erkel 22 maart 1706, AOBC 285. Zie bijlage 2.

⁴⁷ Van der Voort aan Van Erkel 29 maart 1706, AOBC 285.

⁴⁸ RB IV 21.

daarom het geld terugsturen, tenzij zijn weldoeners liever zagen, dat het bedrag werd overgemaakt aan de Achelse monniken. Die zouden dan voor de goede afloop van de Hollandse vicariskwestie bidden en vooral vragen, dat de leden van het vicariaat een geschikte figuur voor het vicarisschap mochten vinden. „Als gij ook maar iets van mijn zwakheid en onkunde had geweten, zou niemand het gewaagd hebben om in zo'n moeilijke aangelegenheid mijn naam ter sprake te brengen”, zo besloot Van der Voort op 20 april 1705 zijn briefwisseling met Van Erkel ⁴⁹.

4

De poging van Bussi om in overleg met het Utrechtse vicariaat tot een benoeming te komen had dus tot niets geleid. Halverwege was de internuntius ervan teruggekomen. Zo bleef hem begin april 1706 weinig anders over dan te hopen, dat Beumer toch nog zou slagen met Titzing ondanks het echec van maart.

Van nu af aan gedraagt Bussi zich dan ook minder passief tegenover de actie van de Palts. Trouwens ook de aansporing, die kardinaal Paulucci op 13 maart had verzonden, zal hem in deze dagen via Piazza wel bereikt hebben. De kardinaal wenste dat alle instanties, de beide nuntii, de keurvorst en Beumer zouden samenwerken ⁵⁰. Bovendien beschouwde de Palts Bussi niet langer als bijloper. De keurvorst gaf namelijk aan Beumer de opdracht de internuntius op de hoogte te houden van Titzings kans en om deze candidaat zo nodig te laten vallen ⁵¹.

Zo kwam Bussi in het begin van april 1706 terecht in de kring van de Palts, die alsnog de toelating van Titzing door de Staten van Holland wilde bewerken. Bussi stond echter vrij sceptisch tegenover de kans op succes. Beumer, nog steeds in het bezit van Titzings benoemingsbrief, liep in Den Haag weer de Statenleden af. De internuntius werkte meer indirect en trachtte de voornaamsten van de Cleresie tot een soepeler houding te brengen, overtuigd als hij was, dat bij hen de wortel lag van de intransigentie der Staten. Van goede woorden en besprekingen, een tactiek reeds vier jaar lang aangewend, verwachtte hij niet veel resultaat meer. Het mislukken der recente deputatie had de maat vol gemaakt. Thans nam hij zijn toevlucht tot een lichte vorm van intimidatie.

Hij verspreidde het gerucht, dat vóór zijn aanstaande vertrek uit Brussel

⁴⁹ Van der Voort aan Van Erkel 20 april 1706, AOBC 285. „Certe si vel modicum quid tenuitatis et improbitatis meae vobis innotuisset, nullus mei mentionem in rebus tam arduis facere fuisset ausus”.

⁵⁰ RB IV blz. 7, voetnoot 9.

⁵¹ RB IV 22.

de vicariskwestie opgelost moest zijn. Zo niet, dan was de laatste kans op een goedschikse regeling verdwenen en zouden kerkelijke straffen de onwilligen treffen ⁵². Dit dreigement hanteerde Bussi op eigen initiatief. Een ander intimidatiemiddel was het dreigen met het herstel van De Cock. Hiervan was Paulucci de geestelijke vader. Op diens bevel bleef de vroegere provicaris, met tegenzin overigens, in de buurt van de missie, namelijk te Keulen ⁵³. Bussi wendde beide dreigementen aan, het tweede echter in voorzichtiger dosering dan het eerste. Dit is begrijpelijk, daar het schermen met het herstel van De Cock veel weg had van een slag in de lucht. Het zou niet van wijsheid hebben getuigd te dreigen met een maatregel, die zo goed als zeker nooit zou worden uitgevoerd ⁵⁴.

Geheel ongevoelig voor de nieuwe tactiek bleven de kopstukken van de clerus niet. Dat de meerderheid van het Haarlemse kapittel zich bereid verklaarde elke pauselijk candidaat te aanvaarden ⁵⁵, zal wel geen gevolg geweest zijn van Bussi's dreigementen. Deze heren waren de rechtvaardigen, die geen bekering meer nodig hadden ⁵⁶. Doch ook een of ander vicariaatslid toonde volgens Bussi tekenen van verbetering. Hoe dit zij, zoveel indruk maakten de dreigementen op het Utrechtse vicariaat toch weer niet, dat het door de knieën ging.

Toen dan ook de vicariskwestie in de Statenvergadering van medio april 1706 opnieuw aan de orde kwam, bleek, dat het voorbereidende werk van Beumer en Bussi geen vrucht had gedragen. Hoe de kaarten precies lagen tijdens deze bijeenkomst, blijft enigszins duister. De internuntius meldt op 23 april, dat de afgevaardigden van Haarlem en Delft bereid waren hun goedkeuring aan Titzing te hechten, maar dat Rotterdam roet in het eten gooide ⁵⁷. Een week later wijt hij echter de mislukking aan de Haarlemse pensionaris Akersloot ⁵⁸. Een betere weerspiegeling van deze vergadering vormen de Besognes van Gecommitteerde Raden van 21 april 1706. Dit college droeg toen Akersloot op contact te zoeken met de resident van Trier, door wiens bemiddeling ook het jaar tevoren de kwestie naar genoegen der Staten was opgelost. Hij was blijkbaar de enige gezant, wiens diensten de Hollandse regenten op prijs stelden. Akersloot moest hem wijzen op het gewicht, dat Gecommitteerde Raden hechtten aan een spoedige benoeming van een nieuwe vicaris en als bewijs daarvoor de voorgenomen verbanning van de priesters Brouwer

⁵² RB IV 20; 21.

⁵³ RB IV 6; 19.

⁵⁴ RB IV 20; 21; 25.

⁵⁵ RB IV 29.

⁵⁶ Zie boven blz. 62.

⁵⁷ RB IV 27.

⁵⁸ RB IV 29; 32.

uit Nieuwkoop en van Buderman uit Laren, beiden door Piazza benoemd, aanhalen. Verder moest Akersloot Von Kaysersfeldt meedelen, dat Van der Voort Gecommitteerde Raden aangenaam zou wezen, en de Trierse resident verzoeken, of deze dit alles wilde overbrengen aan Bussi. Hiermee wezen Gecommitteerde Raden Titzing duidelijk af en gaven blijk van hun instemming met de candidaat van het Utrechtse vicariaat, Van der Voort ⁵⁹.

Von Kaysersfeldt voldeed aan Akersloots verzoek, zodat Bussi heel duidelijk voelde, hoe weinig kans Titzing nog maakte. Van zijn kant liet de internuntius via de Trierse gezant aan Gecommitteerde Raden weten, dat een benoeming van Van der Voort definitief van de baan was.

Beumer, steeds gewend om de schuld bij anderen te zoeken, schreef deze tweede mislukking van Titzings admmissie toe aan de ruchtbaarheid, welke Bussi aan de zaak had gegeven. Hij wilde tijdens de volgende Statenvergadering van mei nogmaals een kans voor Titzing wagen. Bussi stond stomverbaasd over Beumers verwijt, vooral daar deze zelf bijna dagelijks met zijn candidaat door Den Haag geparadeerd had. Overigens legde hij zich bij Beumers plan neer. Mocht het niet baten, schaden zou het evenmin. Zelf deed de internuntius via Van der Dussen nog een dringend beroep op de Staten om Titzing toe te laten. Veel succes verwachtte hij echter van de hernieuwde poging niet ⁶⁰.

De uitslag van de Statenvergadering, die van 12 tot 22 mei 1706 werd gehouden, gaf de internuntius gelijk. Ook nu weer wezen de Staten van Holland Titzing van de hand. Daar Gecommitteerde Raden via Von Kaysersfeldt hadden vernomen, dat op de benoeming van Van der Voort evenmin uitzicht bestond, zat de Hollandse vicariskwestie tot hun wrevel thans opnieuw in een impasse. Om hieruit te geraken grepen zij naar het middel, dat in 1705 in een eendere situatie naar hun mening zo probaat had geholpen: zij dreigden opnieuw met de verbanning der jezuïeten. De missieprefect J. de Bruyn te Amsterdam benevens de paters J. Soyet te Haarlem en L. van der Beke te Den Haag kregen te horen, dat er een vicaris diende te worden benoemd naar genoegen der Hoogmogenden en dat „bij ontstentennis van dien, haar wel condon verbeelden de mesures en middelen, dewelke tot bereyking van Haar Ed. Gr. Mog. oogmerk soude werden bij de hand genomen” ⁶¹. Inderdaad konden de paters deze verbeeldingskracht opbrengen ⁶². Het verweer van de missieprefect,

⁵⁹ Besognes BBH 3 (1875) 252-253.

⁶⁰ RB IV 28; 29; 32; blz. 21, voetnoot 9.

⁶¹ Besognes BBH 3 (1875) 253-254.

⁶² RB IV 38.

dat de oplossing niet bij de jezuïeten lag, wees Akersloot van de hand. Dit ging blijkbaar zijn verbeeldingskracht te boven.

Driemaal had nu de actie voor Titzing schipbreuk geleden. Het dreigen met kerkelijke straffen en met het herstel van De Cock had niets uitgehaald. De laatste was trouwens nog voor de meivergadering uit Keulen naar Rome vertrokken. Dit was geschied tegen de uitdrukkelijke wens van Paulucci, Piazza en Bussi. Deze vaandervlucht belette evenwel niet, dat de Congregatie De Propaganda Fide de vroegere provicaris weldra tot haar adviseur nam⁶³. Op de houding van het Utrechtse vicariaat en van de Staten van Holland heeft De Cocks vertrek geen nawijsbare invloed gehad.

5

Na de vergadering van mei 1706, toen de Staten van Holland voor de derde maal niet hadden kunnen besluiten Titzing toe te laten, komt de vicariskwestie in een nieuwe fase, die duurt tot eind augustus 1706.

Op 23 mei 1706 liet Piazza aan Paulucci weten, dat men naar een andere candidaat moest uitzien. Hij kon voor deze mening Titzings eigen getuigenis aanhalen⁶⁴. Dit was, uit Piazza's mond althans, een nieuw geluid. Zijn Brusselse ambtgenoot had weliswaar reeds maandenlang dezelfde opinie verkondigd, doch had moeten ondervinden, dat zijn invloed in Rome sinds het ongelukkige vicariaat van Potcamp was gedaald. Nu echter ook Keulen overstag was gegaan, kon men verwachten, dat de trouw van Rome aan Titzing zou gaan wankelen.

Om de Romeinse autoriteiten tot een koerswijziging te brengen was de Keulse nuntius alleen echter te zwak. Pas toen ook de keurvorst zijn mening over de oplossing van de kwestie wijzigde, maakte Paulucci aanstalten het roer te wenden. De keurvorst wilde thans namelijk Titzing benoemd zien — in zover bleef hij zichzelf gelijk — doch zonder dat Rome zich verder zou bekommeren om diens admissie door de Staten van Holland. Op 13 juni 1706 gaf Piazza dit bericht aan Paulucci door en bij het ontvangen ervan kwamen de Romeinse instanties in actie⁶⁵.

Dat nu eindelijk de toestand der missie opnieuw onder ogen werd gezien was, behalve aan Piazza's schrijven, ook te danken aan de komst van De Cock, die in juni te Rome was gearriveerd. De gelukkige omstandigheid dat men nu een figuur bij de hand had, die geacht werd de situatie in de Hollandse Zending te kennen, wilde de staatssecretaris benutten.

⁶³ RB IV 33.

⁶⁴ RB IV blz. 22, voetnoot 3.

⁶⁵ RB IV 41; blz. 28, voetnoot 2.

In de eerste dagen van juli 1706 belegde Paulucci een bijeenkomst met De Cock en met de prelaat, die in het proces-Codde zo'n voorname rol had gespeeld als secretaris der Propaganda en op 17 mei 1706 kardinaal was gecreëerd, Agostino Fabroni. Als resultaat van deze vergadering werden nieuwe instructies naar Brussel gezonden. Bussi moest met spoed een vicaris benoemen. De aanstelling moest voldoen aan drie voorwaarden:

- 1) de rechtzinnigheid van de kandidaat moest boven alle twijfel zijn verheven;
- 2) de keurvorst moest in de benoeming worden gekend;
- 3) zo mogelijk moest het fiat der Staten van Holland worden verkregen, maar dit was slechts bijzaak ⁶⁶.

Het eerste punt is gelijkluidend met de instructie van 12 januari 1706. De verplichte interventie van de Palts is nieuw, maar begrijpelijk. De benoeming, eventueel buiten de Staten om, is de meest opvallende afwijking van de tot nu toe gevolgde gedragslijn. Dit getuigt, hoezeer de Romeinse autoriteiten bouwden op de keurvorst, die deze nieuwe methode had voorgesteld.

Wat de keuze van de kandidaat betreft liet Paulucci aan Bussi de vrije hand. Het behoeft niet Titzing te zijn, zoals de keurvorst eigenlijk wenste.

Bussi ontving deze nieuwe instructie van 3 juli 1706 tegen het einde van de maand. Hij was het er niet onverdeeld mee eens. Tegen de geëiste rechtzinnigheid en tegen samenwerking met de keurvorst koesterde hij geen enkel bezwaar, maar voor een benoeming buiten de Staten om huiverde hij. Als het moest, dan was het volgens hem wenselijk de kandidaat slechts ad interim aan te stellen, doch alles bijeen leek hem het nieuwe geneesmiddel erger dan de kwaal van een voortgezette vacature. Liever wilde Bussi daarom vasthouden aan de oude methode en zich verzekeren van de positieve goedkeuring der Staten van Holland. Was die niet te verkrijgen, dan kon men volstaan met de morele zekerheid, dat de Hoogmogenden de nieuwe vicaris oogluikend zouden toelaten ⁶⁷.

Nu sloten de nieuwe richtlijnen deze aanpak wel niet geheel uit, maar overeenkomstig Paulucci's wens was het niet. Bussi achtte zich echter tot deze werkwijze gerechtigd, omdat hij vanwege de veranderde situatie op het oorlogsterrein sinds enige tijd de kans schoon waande om de Hollandse regenten te beïnvloeden.

Op Pinksterzondag 23 mei 1706 had Marlborough namelijk bij Ramillies het Franse leger verslagen en hierdoor vielen de Zuidelijke Nederlanden in handen van de geallieerden. Tegelijk met het Staatse leger verschenen

⁶⁶ RB IV 42.

⁶⁷ RB IV 51.

ook de gedeputeerden te velde, die vaak voor langere tijd te Brussel verbleven. Het waren: Ferdinand van Collen uit Holland, Frederik van Reede tot Renswoude uit Utrecht, Sicco van Goslinga uit Friesland, Gisbert Cuper uit Overijssel en Adriaan van Borsssele, lid van de Raad van State. Bij secrete resolutie van de Staten-Generaal werden hieraan op 3 juni 1706 nog toegevoegd Joen van den Bergh en Jacob Hop⁶⁸.

Met enkelen van hen nam Bussi nader contact op over de vicariskwestie, allereerst met Cuper. In het onderhoud, dat op 30 mei plaats vond, verzekerde deze gedeputeerde uit Overijssel, dat hij de woelingen in de missie gaarne beëindigd zag, doch hiertoe weinig kon bijdragen, daar hij geen lid was van de Staten van Holland. Wel beloofde hij zijn invloed aan te wenden bij Heinsius en bij de andere gedeputeerden te velde⁶⁹.

Met Cuper kwam Bussi dus weinig verder. Daarom wendde hij zich op 9 juni tot de Hollander Van Collen, de schout van Amsterdam. Deze gaf blijk sterk geporteerd te zijn voor de partij van Codde, zodat Bussi bij hem aan dovemansoren praatte⁷⁰.

De internuntius versaaftte echter niet en toen de invloedrijke thesauriergeneraal der Republiek, Jacob Hop, in Brussel was aangekomen, benaderde Bussi ook hem. Hop aanhoorde de internuntius met grote welwillendheid en beloofde de tot dan toe onwillige leden van Gecommitteerde Raden te bewerken. Nog nooit was de kans op een oplossing van de vicariskwestie zo mooi geweest, leek het Bussi⁷¹.

Inderdaad berichtte Hop op 27 juli 1706 aan Heinsius, dat de internuntius hem gevraagd had, „of er geen middel sou syn om een vicaris in Holst te hebben, die van moderate sentimenten souw mogen wesen. Hij sprak van seker priester in Den Hage genaamt, ni fallor, Tintsen, maer seide dat de jansenisten die man hadden geresisteert”. Duidelijk liet Hop echter blijken, dat hij slechts schreef om zich te kwijten van de verplichting, die hij op zich had genomen tegenover Bussi. Hij wilde zich geenszins mengen in een zaak die volgens hem duidelijk bij de Staten van Holland thuis hoorde⁷². Bij nader inzien trok Hop dus zijn bemiddeling terug. Aan Bussi deelde hij tot tweemaal toe mede, dat hij

⁶⁸ Het dagboek van Gisbert Cuper, gedeputeerde te velde, gehouden in de Zuidelijke Nederlanden in 1706, uitgegeven door A. J. Veenendaal (RGP kleine serie, n 30), Den Haag 1950, XIII.

⁶⁹ Het dagboek van Gisbert Cuper 11. RB IV 37.

⁷⁰ RB IV 38.

⁷¹ RD IV 51.

⁷² Archief Heinsius 1106. Zie B. van 't Hoff, Het Archief van Antonie Heinsius, Den Haag 1950.

van Heinsius nog geen antwoord had ontvangen. Het was de internuntius toen wel duidelijk dat ook dit spoor was doodgelopen ⁷³.

Daarom probeerde Bussi het medio augustus 1706 met Van den Bergh. Deze Leidenaar onderhield relaties met de Cleresie. Hij overhandigde de internuntius een lijst van ongeveer dertig namen, die hij uit Holland had ontvangen ⁷⁴. Nu bevindt zich bij de papieren van Van Dalenoort een lijst met het opschrift „Een Voorstel van enigen tot het Vicarisamt” ⁷⁵. Zij bevat acht en twintig namen en was bestemd voor Van der Dussen. De onderstelling ligt voor de hand, dat deze lijst identiek is aan die, welke Van den Bergh werd toegezonden. Als kandidaten voor het vicaris-schap noemt Van Dalenoort de volgende personen: J. Rispens uit Groningen; N. Cyrix te Alkmaar; M. van Velden professor te Leuven; E. Stalpart van der Wielen te Rijswijk; A. van Haeften, aartspriester in Friesland; J. Tibbel te Schiedam; P. Melis, president van Pulcheria in Leuven; B. de Waal; M. Oosterling te Delft; C. Oosterlaen te Randenburg; J. van Grave te Utrecht; H. van der Wiel te Gouda; A. van den Steen, professor te Leuven; zijn broer J. van den Steen te Wormer; J. Knotter te Enkhuizen; H. Lansing te Schoonhoven; N. van der Poort te Utrecht; C. Krijs te Diemen; H. Gaal te Roelofarendsveen; J. Timmer te Rotterdam; Ph. Lefebure te Amersfoort; P. Lobs te Haarlem; F. Groenhout in het Kalf; P. Tybosch te Dordrecht; G. de Prater te Amsterdam; Zelliers te Goes; Rosa in de Streek en W. van Campen. De genoemden waren allen priester met uitzondering van B. de Waal en W. van Campen, beiden gezellen van Codde op diens reis naar Rome in 1700, en M. van Velden, bij wie vermeld wordt: „hij heeft nog wel geen weiding; edog 't is meermaals gesciet, dat men dusdanige tot de Biscopelijke waardigheid verheven heeft”. Bij bijna allen staat een aantekening in de trant van: „heeft sig in dese tijden van onenigheid nergens in uytgesondert” of: „heeft niet gescreven” of: „kan met geen de minste sceyn de naam van jansenist dragen”. Deze bemerkingen zijn bedoeld als aanbevelingen.

Bussi moest alle kandidaten, die Van den Bergh hem voorstelde, als partijgangers van het Utrechtse vicariaat afwijzen. Het was hem nu duidelijk, aan welke kant deze gedeputeerde stond. Ook het contact met Van den Bergh leidde dus niet tot de gewenste oplossing.

Eind augustus 1706 verliet Bussi zijn Brusselse post en ging naar Keulen, waar hij tot nuntius was benoemd. Op de laatste dag van de maand arriveerde hij daar. Zou hij thans toch, ten einde raad en tegen

⁷³ RB IV 53; 56.

⁷⁴ RB IV 56.

⁷⁵ AOBK 298.

zijn eigen gemoed in, overgaan tot de aanstelling van een vicaris buiten de Staten om? Hij kon moeilijk anders; uit Rome bereikten hem steeds dringender aansporingen in deze geest ⁷⁶.

Om de laatste hand te leggen aan een dergelijke benoeming begaf hij zich kort na zijn bisschopswijding naar Dusseldorf, waar hij op 18 september 1706 een lange bespreking voerde met de keurvorst en diens minister Steffani. De wind bleek gedraaid; beiden waren thans van oordeel, dat Bussi de benoeming moest uitstellen, daar zich een gunstige gelegenheid voordeed om de Staten van Holland welwillend te stemmen. Deze omzwaai van de Palts was toe te schrijven aan wat men kortweg de Munsterse affaire kan noemen. De verandering was Bussi zeer welkom ⁷⁷. Misschien was dank zij de Munsterse affaire toch nog te bereiken, wat hij zo vurig wenste: de positieve admissie van de nieuwe vicaris door de Staten of minstens de morele zekerheid, dat dezen hem niets in de weg zouden leggen.

6

Wat is deze Munsterse affaire en welke invloed heeft zij tot eind 1706 uitgeoefend op de vicariskwestie der Hollandse Zending? ⁷⁸

In de dagen van Christoph Bernard von Galen hadden de Verenigde Nederlanden pijnlijk ondervonden, welke gevaren te duchten waren vanuit een vijandig Munster. De oostgrens werd immers voor een groot deel gevormd door dit bisdom en Bommen-Berend had het de Nederlanden in de jaren 1665—1666 en 1672—1674 door zijn oorlogshandelingen danig lastig gemaakt. Sedertdien was het voor de Republiek een stelling van buitenlandse politiek geworden, dat in Munster een bisschop moest resideren, die ons vriendelijk gezind en niet te machtig was.

Bij de Munsterse vacature van 1688 ondernam Willem III voor het eerst stappen om dit doel te bereiken. Hij behaalde echter geen succes, want de kanunniken kozen Frederik von Plettenberg tot bisschop en deze stond bekend als francofiel. Tijdens de Negenjarige oorlog was dat te merken, doch de sympathie van de bisschop ging niet zo ver, dat hij openlijk aan de Franse kant trad. Bij het uitbreken van de Spaanse successieoorlog wedde Frederik na enig weifelen op het andere paard en koos de zijde van de Verenigde Nederlanden. Op 17 oktober 1701 sloot hij met de Staten-Generaal een verdrag, waarbij hij hun twee-

⁷⁶ RB IV 55; blz. 35, voetnoot 1.

⁷⁷ RB IV 59.

⁷⁸ Voor heel deze paragraaf: H. O. Lang, *Die Vereinigten Niederlande und die Fürstbischöfs- und Coadjutorwahlen in Münster im 18. Jahrhundert*, Münster (Westf.) 1933, 7-97.

duizend man Munsterse troepen ter beschikking stelde en zich verplichtte zonder hun toestemming geen verbond met een andere mogendheid aan te gaan. Dit leverde de bisschop honderdduizend daalders op en tevens de belofte, dat de Staten-Generaal hem jaarlijks met een douceur van nog veertigduizend zouden vereren. Op 13 maart 1703 kwam in Den Haag een verder verdrag tot stand, waarbij Frederik wederom tegen grof geld nogmaals vierentwintig honderd man aan de Zeemogendheden overdeed.

Op 5 mei 1706 overleed deze bisschop en de Staten-Generaal hadden redenen te over om op een verkiezing van een opvolger, welke was vastgesteld op 29 juli 1706, nauwkeurig toe te zien. Zij wensten, dat de bestaande verdragen onverkort zouden worden gehandhaafd. Bij resolutie van 14 mei zonden zij de Overijsselse gedeputeerde Ernst Hendrik van Ittersum naar Munster om aldaar poolshoogte te nemen. Deze vond onder de kanshebbers Frans Arnold von Metternich, reeds bisschop van Paderborn, de meest geschikte candidaat, daar deze inzag te moeten aanleunen bij de Verenigde Nederlanden, wilde hij de verkiezingsstrijd winnen. Hij verplichtte zich dan ook tegenover Van Ittersum om, als hij gekozen zou worden, de verdragen van zijn voorganger te hernieuwen.

Zijn voornaamste concurrent was Karel Joseph van Lotharingen, candidaat van de keizer — hij was een neef van Leopold I — en reeds bisschop van Osnabrück. Om deze redenen vreesden de Staten-Generaal, dat hij een te sterke nabuur zou worden en achtten zij zijn verkiezing ongewenst.

Er volgde nu een zeer bewogen verkiezingsstrijd, waarbij Van Ittersum en de keizerlijke zaakgelastigde Christian graaf von Eck probeerden elkaar zo veel mogelijk kanunniken af te vangen. De rustige en soepele Nederlander won het van de opgewonden en dikdoenerige Duitser, zodat enige dagen voor de keuze de uitslag al vaststond. Von Eck liet toen evenwel aan de kanunniken bekend maken, dat de keizer aan de bisschop van Paderborn nimmer de wereldlijke macht over Munster zou verlenen en dat deze candidaat daarom was uitgesloten. Het was een juridisch aanvechtbare kunstgreep, die de stemverhouding in het kapittel echter niet beslissend veranderde.

Zo waren op 29 juli 1706 de kanunniken in de Munsterse dom bijeen om na de mis van de H. Geest de officiële keuze te voltrekken, toen er iets verrassends gebeurde. Er verscheen op het nippertje een speciale koerier van de paus, die een breve aan het kapittel voorlas, waarin de keuze een maand werd uitgesteld. De keizer had hierom bij de curie laten verzoeken en Clemens XI, die de heersende spanning tussen Wenen

en Rome wilde verminderen had dit toegestaan. De breve verwekte grote consternatie, maar de Paderbornse partij in het kapittel besloot toch zich bij de verschuiving neer te leggen om niet „de Roomse fulmina by de keyseresse te attireren”, aldus Van Ittersum⁷⁹. Zo slaagde de keizer erin zijn nederlaag te verschuiven. De paus liet duidelijk blijken, dat hij liever aan de keizer dan aan de Staten-Generaal de overwinning in de Munsterse affaire gunde.

Von Eck hervatte thans zijn pogingen om de stemverhouding te wijzigen ten gunste van zijn kandidaat, maar toen de nieuwe kiesdag 30 augustus naderde, stond hij nog steeds in de minderheid. Daarom legden de aanhangers van Osnabruck in de kapittelzitting van 28 augustus een tweede pauselijke breve over, die wederom de keuze van een opvolger vier weken verschoof. De Paderbornse fractie in het kapittel betichtte nu de keizerlijke partij van oneerlijk spel, daar de koerier van Paderborn, naar Rome gezonden om de paus in te lichten, op last van de keizer in Innsbruck was vastgehouden. De nieuwe pauselijke breve was volgens deze kanunniken op frauduleuze manier verkregen en zij stoorden er zich dan ook niet aan. Op 30 augustus 1706 kozen zij Frans Arnold van Paderborn tot bisschop van Munster. Hij kreeg 19 van de 36 stemmen.

De aanhangers van de bisschop van Osnabruck waren van deze stemming weggebleven en kwamen op 30 september 1706 bijeen om hun kandidaat te kiezen. De Paderbornse partij vond het achteraf toch wijzer om zich aan de pauselijke breve te houden en verscheen ook bij deze verkiezing. De uitslag was nu, dat 19 kanunniken voor Frans Arnold en 15 voor Karel Jozef stemden. De keizerlijke partij verklaarde echter de keuze van Frans Arnold ongeldig, want, zo was de argumentatie, de tegenstanders hadden door hun ongehoorzaamheid aan de tweede pauselijke breve het recht van haar keuze verspeeld. Zo vond op 30 september een dubbelkeuze plaats en het was thans de grote vraag, aan wie de paus zijn confirmatie zou verlenen.

De paus gunstig stemmen voor hun kandidaat, dat was in deze Munsterse affaire de toelag van de Staten-Generaal. Daarom hadden zij reeds kort na het keizerlijk veto over Paderborn contact gezocht met de curie. Hiervoor gebruikten zij de bemiddeling van de groothertog van Toscane, Cosimo III, die met de Nederlanden drukke handelsrelaties onderhield. De Nederlandse consul te Livorno, Slicher, moest zich naar Florence begeven om hem tot interventie bij het pauselijk hof te bewegen. En omdat Slicher misschien niet voldoende invloed zou hebben, hadden de Staten-Generaal begin september 1706 besloten hun gezant aan het hof

⁷⁹ Lang Die Vereinigten Niederlande 33

van de hertog van Savoye, Van der Meer, naar Cosimo te zenden. Tegelijkertijd had de Staatse resident te Keulen, Hendrik van Bilderbeeck, het bevel gekregen de pauselijke nuntius te benaderen.

Na de dubbelkeuze van 30 september 1706 verhevigden de Staten-Generaal hun pogingen. Bij secrete resolutie van 4 oktober 1706 gelastten zij nogmaals Van Bilderbeeck Bussi's voorspraak in te roepen, terwijl ook weer orders in deze geest naar Italië gingen. Tegenover de Staatse resident te Keulen verklaarde Bussi zich op 11 oktober gaarne bereid bij de curie zijn best te doen, maar de Staten-Generaal moesten dan ook weten, hoe zij de paus aan zich konden verplichten. Dat was allereerst door hun troepen in Italië te bevelen de Kerkelijke Staat te ontzien en vervolgens door een apostolische vicaris in de missie toe te laten ⁸⁰.

Wat het eerste verzoek betreft, hieraan voldeden de Staten-Generaal op staande voet. Op 14 oktober 1706 ging er een schrijven naar de bevelhebber van de door hen betaalde Hessische troepen in Italië om de pauselijke bezittingen te sparen en, in geval de keizerlijke generaliteit daartegen iets wilde ondernemen, dit over te laten „aen Troupes niet in dienst van den Staat sijnde, opdat de odieusheyt daarvan niet op den Staat moge vallen“. Ook andere aanvoerders in Italië ontvingen kort daarop een dergelijk bevel, dat de Hoogmogenden in de maand november nog enkele malen herhaalden ⁸¹.

Op het andere verzoek van de Keulse nuntius, de toelating van een vicaris, gingen de Staten-Generaal voorlopig niet in, doch Bussi bleef aandringen. Tot medio november 1706 schreef Van Bilderbeeck elke week aan de griffier Frans Fagel, dat de Keulse nuntius op hetzelfde aambeeld hamerde. De bisschop van Paderborn steunde hem daarin en schreef onder andere op 15 oktober aan Heinsius, Van Ittersum en Van Bilderbeeck, dat aan Clemens XI geen grotere vreugde te bereiden was dan door in de missie een vicaris toe te laten ⁸².

Tegen midden november 1706 meende Bussi, dat hij samen met Paderborn de weerstand eindelijk had overwonnen. De Staten van Holland zijn weer bijeen en naar alle waarschijnlijkheid zullen zij besluiten zich niet verder te bemoeien met de benoeming van een vicaris, zo schreef hij op 14 november 1706 optimistisch aan Paulucci ⁸³. Bussi verwachtte dus, dat de Hoogmogenden hun resolutie van 17 augustus 1702 officieel

⁸⁰ Van Bilderbeeck aan Frans Fagel, griffier der Staten-Generaal, 12 oktober 1706 Archief Staten-Generaal 7228.

⁸¹ Secrete Resolutiën der Staten-Generaal 14, 25 oktober 5, 15, 29 november 1706, Archief Staten-Generaal 2351. Het citaat is van 14 oktober.

⁸² Van Bilderbeeck aan Fagel 19, 26 oktober, 2, 9, 16 november 1706. Archief Staten-Generaal 7228.

⁸³ RB IV 65.

zouden bijzetten in de rij van besluiten tegen de katholieken, welke niet meer geurgeerd werden.

Dit gebeurde echter niet. Integendeel bepaalden de Staten-Generaal, waarschijnlijk op instigatie van Holland, op 15 november duidelijk hun standpunt. Tot hun grootste spijt, zo lieten zij Bussi toen weten, ressoorteerde de toelating van een vicaris niet onder hen; dat was een zaak van elke provincie afzonderlijk. Overigens bedankten zij de nuntius voor de moeite, welke hij tot dan toe had gedaan om in Rome de confirmatie voor Frans Arnold te verkrijgen en zij verzochten hem in deze geest verder te werken ⁸⁴.

De afwijzing was zo vriendelijk gesteld, dat Bussi ze niet als definitief kon zien. Hij bleef dan ook aandringen. Op 7 december 1707 bezocht hij Van Bilderbeeck om de dank van de paus over te brengen voor de soepele houding der Staten-Generaal, die de troepen in Italië hadden gelast de Kerkelijke Staat te ontzien. De Staatse resident vroeg toen, of nu spoedig de pauselijke confirmatie van de bisschop van Paderborn was te verwachten. Bussi antwoordde: „dat by aldien het Haer Hoogh Moogh. geliefde hem een tacite permissie te geven om een Vicaris in den Staet aen te stellen, dat als dan de Confirmatie van de Electie van de heer Bisschop van Paderborn seeckerlijck soude volgen ende dat hy sulke heimelycke permissie niet en soude misbruycken maer sonder eenigh gerucht tot Vicaris een soodanigh Persoon aenstellen, die sich daer van noeyt sal beroemen, en syn functie in 't heymelyck sonder eenigh esclat waerneemen, soo dat weynigh menschen daarvan iets souden koomen te weeten” ⁸⁵.

De Staten-Generaal bespraken deze missive van Van Bilderbeeck in hun vergadering van 10 december 1707. Zij gingen tot de uiterste grens der welwillendheid en drongen er bij de Hollandse gedeputeerden op aan, dat dezen de vicariskwestie ter sprake zouden brengen bij de Staten van hun gewest ⁸⁶. Of dit gebeurd is, blijkt niet. In elk geval kwamen de Staten van Holland niet tot de openlijke uitspraak, dat zij de door Bussi te benoemen vicaris zouden toelaten. Ook van een „heimelycke permissie” is geen spoor te bekennen.

Bussi was echter ook tevreden met de morele zekerheid, dat de Staten van Holland de te benoemen vicaris niet zouden verjagen. Die achttē hij thans, ondanks het ontbreken van een duidelijk teken of een heimelijke

⁸⁴ Secrete Resolutiën der Staten-Generaal 15 november 1706, Archief Staten-Generaal 2351.

⁸⁵ Van Bilderbeeck aan Fagel 7 december 1706, Archief Staten-Generaal 7228.

⁸⁶ Secrete Resolutiën der Staten-Generaal 10 december 1706, Archief Staten-Generaal 2351.

wenk, aanwezig. De Staten-Generaal waren hem dankbaar voor zijn bemoeiingen ten gunste van de bisschop van Paderborn en zij moesten thans Rome enigszins naar de ogen zien voor de steeds niet afgekomen pauselijke confirmatie. Daarom zouden zij niet toelaten, dat Holland de zaken op de spits dreef. En zijn Romeinse superieuren drongen al zo lang aan op een benoeming. De Munsterse affaire had hij mogen uitbuiten om de Staten gunstig te stemmen, maar toen dat niet zo vlot liep, had Paulucci wederom bevolen hen links te laten liggen. Op de staatssecretarie was men zelfs enigszins wrevelig geworden, daar hij de benoeming gedurig uitstelde ⁸⁷.

Om al deze redenen ging Bussi eindelijk meer dan een jaar na Potcamps dood over tot de vervulling van de vacature. Op 8 januari 1707 benoemde hij een nieuwe apostolische vicaris der Hollandse Zending.

7

Tegen de uitdrukkelijke wens van Paulucci had Bussi een half jaar lang gedraald met de benoeming. Thans gaf hij opnieuw een bewijs van zijn zelfstandige handelwijze door een man van zijn eigen keuze aan te stellen en de door zijn superieuren aanbevolen candidaat te passeren.

De staatssecretaris had vanaf 3 juli 1706 voortdurend de naam genoemd van Jacob Ploegh als opvolger van Potcamp. Het is duidelijk, hoe Paulucci daaraan kwam. Ploegh was een favoriet van De Cock. In 1702 had deze hem met een aartspriesterschap beleend. Op de lijst van kandidaten, die de zwervende De Cock in het begin van 1706 aan het hof te Dusseldorf had overgereikt, stond Ploegh na Titzing op de tweede plaats. Verder is het opvallend, dat de curie begonnen was Ploegh te pousseren, juist vanaf de tijd, dat De Cock in Rome gearriveerd was.

Bussi, die sinds zijn mislukte deputatie in 1705 een man van „moderate sentimenten” prefereerde, moet thans voor deze uitgesproken partijganger van De Cock weinig gevoeld hebben. Het kwam hem van pas, dat ook Ploegh zelf totaal geen lust in het vicarisschap had. Ondanks het bevel van de nuntius om in Keulen te komen kennis maken was hij rustig in Voorschoten gebleven. Verder vond Bussi Ploegh niet vermogend genoeg. Vooral nu de financiële steun van het Utrechtse vicariaat voor de apostolische vicaris zou wegvallen, was dit een reëel bezwaar. Tenslotte zag Bussi het liefst als vicaris een Nederlands priester, die tot dan toe geen zielzorg had uitgeoefend binnen de grenzen van de Verenigde Provinciën en daarom zo neutraal mogelijk was. Zijn keuze van Potcamp en Van der Voort bewijst dit.

⁸⁷ RB IV blz. 39, voetnoot 2.

Om al deze motieven, die gedeeltelijk in zijn brieven aan Paulucci zijn terug te vinden, vond hij Ploegh een weinig geschikte candidaat. De overweging, dat zijn Romeinse superieuren hun voorkeur voor hem enkel aan De Cock te danken hadden, zal hem de moed gegeven hebben om hun vaak herhaalde aansporingen om Ploegh te benoemen naast zich neer te leggen⁸⁸. Verwonderlijk is echter zijn verdediging achteraf tegenover Paulucci, als hij eenmaal Ploegh gepasseerd heeft. Dit deed hij, daar deze regulier en vreemdeling was, zo deelt hij mede⁸⁹. Dat was onwaar: Jacob Ploegh was geboortig van Deventer en seculier. Van een man, die een half jaar lang door de curie was aanbevolen voor het vicarisambt, had de Keulse nuntius dit wel mogen weten.

De man, die Bussi krachtens eigen keuze op 8 januari 1707 tot apostolisch vicaris benoemde, was Adam Damen. In hem waren de kwaliteiten aanwezig, die Ploegh miste. Dit moge blijken uit de volgende biografische gegevens⁹⁰.

Adam Damen werd geboren in Amsterdam en op 1 juni 1649 gedoopt in de dominicanerkerk „het Stadhuis van Hoorn” aan de Nieuwe Zijds Achterburgwal. Zijn vader, waarschijnlijk afkomstig uit de buurt van het Limburgse Valkenburg, was de enige van de familie, die als koopman zijn geluk was gaan beproeven in Holland. Drie zusters en een broer hadden zich in Keulen gevestigd. Het ging de koopman voor de wind in Amsterdam. In 1657 kocht hij een groot pand aan de Gelderse kade. Het wordt beschreven als zeer luxueus, had een aparte vleugel voor het personeel en een paardenstalling. Er werd later ook een huiskapel ingericht. In 1710 werd de waarde geschat op 35.000 gulden. Verder bezat deze Amsterdamse koopman meerdere woon- en pakhuizen in de stad, een zeepziederij en veel grond in Muiden, een scheepswerf in Bloemendaal, een landhuis in Nederhorst en nog vele landerijen. De moeder van de apostolische vicaris was Claesgen Paters, dochter van een Naardens burgemeester. Zij was overgegaan tot het katholicisme. Een van haar zusters was getrouwd met de Leidse professor, Antonius Matthaeus⁹¹; twee zoons van een andere zuster, die getrouwd was met

⁸⁸ RB IV 42; blz. 35, voetnoot 1 blz. 39, voetnoot 2; blz. 43, voetnoot 6.

⁸⁹ RB IV blz. 89, voetnoot 3.

⁹⁰ Voor het volgende, indien niet anders is aangegeven: W. Geelen, *Beitrage zur Lebens- und Familiengeschichte des Kolner Dom-Herrn Adam Dahmen*, in *Beitrage zur Kolnischen Geschichte, Sprache und Eigenart* 3 (1918) 24-72.

⁹¹ Antonius Matthaeus, geboren te Utrecht 18 december 1635, overleden te Leiden 25 augustus 1710. Hij studeerde rechten te Utrecht bij zijn vader, die de eerste professor in de rechtsgeleerdheid was aan de Utrechtse universiteit, en vervolgens te Franeker. In 1659 promoveerde hij te Utrecht, waar hij in 1660 buitengewoon en in 1662 gewoon hoogleraar werd in het recht. In 1672 aanvaardde hij een professoraat in Leiden. Hij onderscheidde zich door zijn geschiedkundige publikaties. Hij was getrouwd met Elisabeth Paters. NNBW. VII 848.

zekere Martens, bekleedden aanzienlijke ambten in Utrecht. Jacob Martens wordt vermeld als burgemeester der stad, David Jan als raadsheer bij het provinciale hof.

De Amsterdamse koopman zond zijn zoon op jeugdige leeftijd naar Keulen, waar zijn familie woonde. Hij kocht voor hem in 1685 een plaats in het Keulse domkapittel. Hiervoor telde hij 10.000 gulden neer, bestemd voor de kanunnik Van Westrenen, een Nederlander die van zijn beneficie afstand had gedaan. Deze klaagde later bij de Utrechtse pastoor Velt-huysen, dat Damen hem 16.000 gulden beloofd had en gaf af op diens gierigheid ⁹².

Bij de verkiezing van een nieuwe Keulse aartsbisschop in 1688 kreeg kanunnik Damen de gelegenheid om de Staten-Generaal ter wille te zijn. In Keulen dreigde toen de opvolging van kardinaal Wilhelm von Fürstenberg, die reeds aartsbisschop van Straatsburg en bisschop van Metz was. Hij was een protégé van Lodewijk XIV, die zijn invloed in het Duitse rijk wilde vergroten. Von Fürstenberg kon aanvankelijk rekenen op een meerderheid in het domkapittel. De keizer bewoog hemel en aarde, opdat de keurvorstelijke waardigheid niet in handen zou vallen van deze vijand van het rijk. Ook de Staten-Generaal zagen de Franse penetratie in Duitsland met lede ogen aan en gaven hun Keulse resident de opdracht deze keuze zo mogelijk te voorkomen. Een der kanunniken, op wie zij rekenden, was Adam Damen. Mede door diens stem en invloed werd de Franse candidaat gepasseerd en Joseph Clemens van Beieren gekozen ⁹³. De Staten-Generaal beloonden Adam Damen achteraf vorstelijk. Als in 1707 Cats in Utrecht over de nieuwbenoemde apostolische vicaris inlichtingen verstrekt aan Van Erkel, komt ook dit chapiter ter sprake. „Wat Insulensis (=Damen) ontfangen heeft voor het votum dat hij aen Clemens van Baijeren gegeven heeft, zal UE. weten, dat is, dat hij alle renten die zijne gansche familie van de procureure van Groeninge (die niet betaalde) hebben moest, daar voor ontfangen heeft. Eenige meinen dat die somme wel 60 jaa wel 80 duzend guld. bedroeg. Eenige meinen dat er op de naam van de familie al eenige vreemde (non sine lucro) bijgevoegd zijn. Doch dit is onzeker, maer dit is seker dat hij een somme van veele duzende voor dat votum genoten heeft” ⁹⁴.

De Keulse kanunnik werd een welgesteld man, die een deel van zijn vermogen besteedde aan de stichting van een Cisterciënserklooster in

⁹² Cats aan Van Erkel 13 juni 1707, AOBK 285.

⁹³ E. Bohmländer, Die Wahl des Herzogs Joseph Clemens von Bayern zum Erzbischof von Köln, in Oberbayrisches Archiv 56 (1912) en 57 (1913).

⁹⁴ Cats aan Van Erkel 13 juni 1707, AOBK 285. Wie bedoeld is met de „procureure van Groeninge” weet ik niet.

het Rijnland. Hij kocht een eiland in de Rijn bij Neuss, dat hij *felix insula* noemde. (Vandaar wordt hij in brieven van de Cleresie aangeduid als *Insulensis*.) Hier liet hij monniken komen uit Orval. De schenkings-oorkonde is gedateerd op 6 januari 1702.

Bussi deed dus met Adam Damen geen slechte keus. De nieuw-benoemde was Nederlander, zeker van moederskant, had voorname relaties in regentenkringen, was welgesteld en had buiten de partijstrijd in de missie gestaan. In één persoon waren vier eigenschappen verenigd, die in de gegeven omstandigheden uitstekend van pas kwamen. Bovendien wekt het stichten van een klooster door Damen en zijn vertrouwde met het Nieuwe Testament en het psalterium, die uit meerdere van zijn brieven spreekt, het vermoeden, dat deze Keulse domheer een vroomheid bezat, welke niet per se het kanonikaat aankleeft, maar een apostolische vicaris siert.

Op aansporing van Rome en door zijn eigen ervaringen met Potcamp behoedzamer geworden, legde Bussi aan Damen meer verplichtingen voor dan aan zijn voorganger. Had hij van Potcamp alleen de ondertekening van de bulle *Vineam Domini* geëist, van Damen vroeg hij ook de uitdrukkelijke aanvaarding van het formulier van Alexander VII. Verder moest de nieuwe vicaris zich verbinden de bezwering van dit formulier te eisen van wijdelingen en nieuwkomers in de missie, de verscheidenheid van catechismussen tegen te gaan en paal en perk te stellen aan de eigengereidheden van vele priesters bij de bediening der sacramenten. Zeer speciaal tegen de clericale oligarchie waren Bussi's bepalingen, dat Damen niemand tot provicaris of aartspriester mocht benoemen zonder goedkeuring van de Keulse nuntius en dat hij de refractariërs niet mocht betrekken in het bestuur van de missie. Al deze verplichtingen nam de nieuwe vicaris op zich ⁹⁵.

8

De vraag was nu: hoe zou de clerus en vooral hoe zou de vroegere staf van Codde reageren op deze benoeming? En nauw daarmee verbonden was de andere grote vraag: welke houding zouden de Staten van Holland aannemen?

In de vroege morgen van 21 januari 1707 kwam Damen in Emmerik aan land, vergezeld van een secretaris, twee knechts en veel bagage. Hier betreedt hij voor het eerst zijn ambtsgebied, want Emmerik behoorde tot betrad hij voor het eerst zijn ambtsgebied, want Emmerik behoorde tot de Hollandse Zending. Daar de stadspoort nog niet geopend was, begaf hij zich naar een naburige herberg, liet de oven aansteken „ende las zijne

⁹⁵ RB IV 69.

getijden bij de stoof”⁹⁶. Hierna ging hij naar het St. Agnesklooster der Augustinessen en liet Petrus van Beest, de uit Holland verbannen pastoor van Voorburg, zijn benoeming bekend maken. Vervolgens deed hij daar de hoogmis, waarna onder het luiden der klokken een Te Deum werd gezongen. 's-Middags kwamen de kanunniken der St. Martinuskerk als ook de superieur van de jezuïeten en de prior der kruisheren hem gelukwensen. 's Anderendaags hield hij een bijeenkomst met het kapittel, waarvan hij sinds november 1706 deken was. De eerste ontvangst, die Damen bij het betreden van zijn territorium ten deel viel, was dus luisterrijk. Overigens had de erkenning door de Emmerikse clerus weinig te betekenen, want de moeilijkheden voor de apostolische vicaris lagen in Holland.

Na enige dagen vertrok Damen naar Amsterdam, waar hij zijn intrek nam bij zijn moeder en zijn enige ongetrouwde zuster Maria Jacoba in het huis aan de Gelderse kade. Zijn eerste zorg was nu aan het Haarlemse kapittel zijn aanstelling officieel bekend te maken. Daarom liet hij op 29 januari 1707 door zijn secretaris een afschrift van zijn benoemingsbrief overreiken aan Simon Coetenburg, aartspriester van Amstelland en lid van het kapittel. Daags daarna liet hij hetzelfde doen aan de deken van de Haarlemse corporatie, De Swaen⁹⁷. Het Utrechtse vicariaat liet hij links liggen.

Het was goed gezien van Damen, dat hij poogde eerst vaste voet te krijgen bij de Haarlemmers, want onder hen bestond sinds de zomer van 1705 een meerderheid, die zich aan Rome onderwierp. Vijf van de negen leden erkenden in de volgende maanden van 1707 de nieuwe vicaris. Het waren Th. Groenhout, Th. Visscher, N. van der Meer, C. van der Cooghen en L. Schaep. De overigen, M. de Swaen, J. 't Zul, F. Groenhout en S. Coetenburg volgden hun voorbeeld niet. Al was de erkenning niet zo algemeen als Bussi gaarne geloofde, toch was het een belangrijk succes voor Damen. Vooral viel het niet te onderschatten, omdat thans vele priesters in het vroegere bisdom Haarlem de vijf kapittelheren na-volgden⁹⁸.

Het Utrechtse vicariaat was bij het bekend worden van Damens benoeming in rep en roer geraakt. Van Erkel verzamelde ijverig gegevens, waarmee hij de nieuwe vicaris bij de Hollandse regenten in discrediet dacht te brengen. Hij bracht deze bijeen in een „Memorie rakende A. Damen, die de Nuntius te Keulen tot vicaris wil aanstellen”. Damen wordt hierin afgeschilderd als „een sonderlinge correspondent” van De Cock.

⁹⁶ AOBC 294. RB IV 73.

⁹⁷ RB IV 75.

⁹⁸ RB IV 79; 80; 81; blz. 49, voetnoot 3; blz. 56, voetnoot 4.

Hij heeft de provicaris in zijn huis te Keulen geherbergd, zelfs nadat de Staten van Holland een prijs op diens hoofd gesteld hadden. Hij werd benoemd, juist toen de uit Holland verbannen jezuïet C. van der Borghst enige weken in Keulen vertoefde, zodat zijn aanstelling „met de Jesuiten gesmeet is”. Verder kon Van Erkel dit nog aanvullen met gegevens uit een brief, die op 22 januari 1707 uit Emmerik was verzonden. Damen was daar magna cum pompa opgetreden en een dergelijke luidruchtigheid zouden de regenten in Holland zeker niet savoureren. Daarom kwam ook dit in de memorie ⁹⁹.

Intussen begreep Van Erkel best, dat hij met meer gegronde bezwaren tegen Damen moest aankomen, wilde hij indruk maken op de Hollandse Statenleden. Hij stelde daarom een tweede stuk samen met het opschrift: „Memorie waar in eenige Redenen vertoont worden, dewelke schynen aan te wysen dat d'Heer Damen, domheer van Ceulen bij haar Edele Groot Mogende tot het Vicaris Ampt niet behoort geadmitteert te worden”. In deze tweede memorie richtte Van Erkel zijn pijlen niet tegen de persoon van Damen, doch uitsluitend tegen de wijze, waarop deze aangesteld was ¹⁰⁰.

De benoeming ging in tegen het kapittelrecht, want zij was eigenmachtig gedaan door Bussi; zij druiste dus ook in tegen het plakkaat van 17 augustus 1702. De Hoogmogenden moeten, zo argumenteert Van Erkel, slechts degene toelaten, die door de Cleresie is voorgeslagen. Alleen dan zullen zij een vicaris krijgen, die het met het welzijn van de staat goedmeent. Zulk een figuur is immers gekozen door de „Kapitul-lairen, zynde zeer getrouwe, deftige en aan s'Lands welweesen geintentioneerde ingesetenen”. De Verenigde Nederlanden hechten er zo'n grote waarde aan, dat in Munster, Keulen en Luik goedgezinde bisschoppen resideren. Hoeveel te meer moeten de Staten dan toezien op de vicaris, die over de 500.000 katholieken in eigen land het bewind voert. Als Rome hem willekeurig aanstelt, zitten de Staten opgescheept met een slippendrager van het Roomse hof en met een creatuur van de jezuïeten. Daarom is de manier, waarop Damen vicaris is geworden „ten alderhoogste aen deese Republick en aen haare ingesetenen schadelijk”, zelfs al was op de persoon van de nieuw benoemde niets aan te merken. De twee memories heeft Van Erkel tenslotte tot een verwerkt, waarvan wij echter de definitieve tekst niet kennen ¹⁰¹.

⁹⁹ AOBC 294.

¹⁰⁰ ibidem.

¹⁰¹ Er zijn twee enigszins van elkaar verschillende documenten gepubliceerd, het ene in RB IV 75, het andere in AAU 69 (1950) 158-163. Beide zijn samenvattingen van de twee ontwerp-memories, waarvan in de tekst sprake is en die zich bevinden bij de papieren van Van Erkel, AOBC 294.

Het zijn dus variaties op een bekend thema, die Van Erkel hier laat horen. Zo vol was hij er van, dat hij zich zelfs aan een dichtoefening over dit onderwerp te buiten ging:

Tegen de wet en 't reght werd Dame aengesteld,
geschiet hier door aan 't reght en wetten geen geweld!
tegen de wet, en 't reght is Dame ingekoomen,
wel hoe, wie heef 't gezag? den Staat, of Paus van Roomen.
Sie toe ô Batavier, eer dat het is te laat,
eer dat de wortel schiet dit overgroote quaet;
want daer de vinger komt, daer krijgt den paus de hand
dan zult g'Hollandse Maegt wel haast zijn overmant ¹⁰².

Misschien was dit vers bestemd om opgenomen te worden in een schotschrift, dat Van Erkel schijnt voorbereid te hebben. Hij verzamelde namelijk nog meer materiaal, dat het in dergelijke blauwboekjes gewoonlijk wel deed. Van Cats kreeg hij op 13 juni 1707 het reeds vermelde relaas te horen over het kopen van een kanonikaat in Keulen en over de beloning, welke de Staten-Generaal Damen gegeven hadden voor het uitbrengen van zijn stem op Joseph Clemens van Beieren. Verder deed Cats zijn correspondent nog een reden aan de hand, waarom Damen naar alle verwachting de jezuïeten sterk zou begunstigen. Dat was „om dat zijne gansche familie de jesuiten ten uysterste toe gedaen is, en voornamentlyk om dat eene van zijne susters, die de gansche familie bestierd, ja onder de welcke Insulensis zelve moet staen, die ook daerom Donna Olimpia genoemd word, bij uytmentheyd voor de jesuiten en wonder bitter tegen ons is” ¹⁰³. Een corrupte vicaris, die onder de plak van zijn zuster zit, een paus die een maagd overmant, dat waren wel gegevens die tot de verbeelding van het publiek konden spreken. In de loop van 1707 verscheen een dergelijk schotschrift. De titel luidde: „Redenen door de welke heer Adam Damen de gunst der Hooch Edele Heeren Commissarissen zoekt te verwerven, opgewoogen ende in het kort beantwoordt” ¹⁰⁴. Overigens is het niet bekend. Waarschijnlijk is het hetzelfde boekje, dat Damen ondanks alle moeite niet in handen kon krijgen en waarvan hij vermoedde, dat het op bevel van de Staten in beslag was genomen vanwege de erin voorkomende grofheden ¹⁰⁵.

Was dit schotschrift bestemd voor het grote publiek, Van Erkels memorie richtte zich tot de Hollandse regenten. Wederom echter stoot men op de moeilijkheid, dat de memorie niet te vinden is noch in het

¹⁰² AOBC 294.

¹⁰³ Cats aan Van Erkel 13 juni 1707, AOBC 285.

¹⁰⁴ Broedersen II 117.

¹⁰⁵ RB IV 108.

archief der Staten, noch in dat van Gecommitteerde Raden en evenmin in dat van Heinsius. Heeft Van Erkel ze dus wel ingediend? Zijn mentaliteit kennende, kan men moeilijk in twijfel trekken, dat hij de bezwaren der Cleresie tegen Damen op een of andere wijze onder de aandacht van de Hollandse regenten heeft gebracht.

Intussen zat ook Damen en zijn aanhang niet stil en bewerkte in februari en maart 1707 diverse regeringspersonen. De vicaris probeerde ook een audiëntie te verkrijgen bij de raadpensionaris, maar Heinsius weigerde voorlopig ¹⁰⁶. Toen vatte Damen het plan op om door alle hem toegedane priesters een rekest te laten indienen bij de Staten van Holland, doch Bussi vond dit niet opportuun. Er kwam toch nog dit van, dat de vijf reeds genoemde leden van het Haarlems kapittel op 17 mei 1707 zo'n verzoekschrift overreikten aan Gecommitteerde Raden. Hierin vroegen zij, dat de leden van dit college „de gedachten mochten laeten gaan om de voornoemde persoon (Damen) tot het vicariaet over de Roomsche Catholyke binnen deze Landen, aen Haer Ed: Groot Mog: de Heeren Staeten van Holland en West Vrieslandt te recommanderen en smaectelijk te maeken” ¹⁰⁷. Hiermee gaven voor het eerst vooraanstaande Hollanders officiëel aan hun regering te kennen, dat zij het met de Romeinse candidaat eens waren. Dit verzoekschrift kon daarom een belangrijk tegenwicht vormen tegen de invloed van het Utrechtse vicariaat.

In de drie volgende weken werd de kwestie van Damens toelating accuut. Eind mei 1707 werd in Holland de pauselijke beslissing over de Munsterse affaire bekend. Na zeer lang dralen had Clemens XI in een consistorie van 10 mei eindelijk de knoop doorgemaakt: hij verklaarde de beide keuzen van het kapittel ongeldig en benoemde Frans Arnold von Metternich, de protégé van de Staten-Generaal tot administrator van Munster. De uitverkorene zelf en het kapittel waren daarmee weliswaar niet tevreden — zij wensten de benoeming tot bisschop — doch de Staten-Generaal voorlopig wel. ¹⁰⁸. Van deze gunstige stemming maakte Damen en zijn aanhang nu gebruik. De franciscaan Aegidius de Glabbais stapte onmiddellijk op een lid van de Amsterdamse vroedschap af: hij wilde het ijzer smeden nu het heet was. Deze regent beloofde zijn medewerking, doch duidde tevens aan, waar het netelige punt zat: Damen was benoemd tegen het plakkaat van 17 augustus 1702. (Het is alsof men een echo hoort van de memorie van Van Erkel). Hij raadde verder aan, dat Damen de magistraat van andere steden en ook Heinsius en Van

¹⁰⁶ RB IV blz. 49, voetnoot 3.

¹⁰⁷ AOBC 294. Hoyneck, *Historia* 149. Ook dit rekest heb ik niet gevonden.

¹⁰⁸ Lang, *Die Vereinigten Niederlande* 95-96. RB IV blz. 56, voetnoot 4.

Duvenvoorde zou gaan spreken¹⁰⁹. De vicaris benaderde daarop zelf meerdere leden van Gecommitteerde Raden; welke precies is niet uit te maken. In deze gesprekken heeft hij onder meer aangevoerd, dat hij op goede voet stond met Codde, dat hij door de Staten van Utrecht was toegelaten en dat hij geen slaaf der jezuieten was¹¹⁰.

Zijn tegenstanders lieten zich echter evenmin onbetuigd en alweer Van Erkel trachtte deze „opgepronckte en versierde” argumenten te weerleggen. In eerste instantie moest hij dit voor de vuist weg doen, maar om bij een eventueel volgend gesprek met Gecommitteerde Raden beter beslagen ten ijs te komen, won hij inlichtingen in bij Cats te Utrecht. Deze ontkende allereerst het bestaan van enige band tussen Codde en Damen; hierover had hij Codde zelf geïnterpelleerd. Vervolgens zette hij recht, wat Damen had gezegd over zijn toelating in Utrecht. Hem was door enkele Utrechtse Statenleden alleen meegedeeld, dat hij in hun provincie niet verstoten zou worden, indien hij in Holland was toegelaten. Verkreeg hij echter in Holland geen admmissie, dan zou Utrecht hem evenmin de vrije hand laten. En dat Damen aan de leiband der jezuieten zou lopen, was voor Cats overduidelijk. Zijn hele familie deed het immers en de nieuwe vicaris zelf betuigde een „domme en slaefelyke gehoorsaemheyd voor den Paus”, die „genogzaam van de jesuiten geregeerd word, ja genogzaam jesuit is. Wat zal die man dan aan de jesuiten kunne wygeren?”¹¹¹.

Inmiddels had Van Erkel deze details niet meer nodig om Gecommitteerde Raden af te houden van Damens toelating. Op 10 juni 1707 besloot dit college namelijk de apostolische vicaris te antwoorden, „dat men voor als nog, sig niet bevint in staat, van op desselfs verzoek eenige resolutie te neemen”¹¹². Damen verkreeg dus geen admmissie en Gecom-

¹⁰⁹ RB IV 86. Het onderhoud van De Glabbais met de Amsterdamse regent is aldaar gedateerd begin juli 1707. Deze datering berust op de veronderstelling, dat de pauselijke beslissing in zake Munster genomen werd op 8 juni 1707 en pas drie weken later aan de Staten-Generaal bekend werd. Inderdaad benoemde de paus op 8 juni de bisschop van Paderborn tot bisschop van Munster, maar reeds op 10 mei 1707 had Clemens XI hem aangesteld tot administrator van het Munsterse diocees, waarmee voor de Staten-Generaal de kwestie was afgedaan. De Staatse resident te Keulen berichtte dan ook op 20 mei 1707 aan Frans Fagel: „De Pauselycke confirmatie van de Munstersse Electie in faveur van de Hooghgemelte Bisschop uitgevallen is op heden hier met een Expresse, die den 12 deser van Romen vertrocken is, aangekomen”. (Archief Staten-Generaal 7229). Het onderhoud van De Glabbais met de Amsterdamse regent had blijkens de tekst van RB IV 86 plaats onmiddellijk nadat de Staten-Generaal Van Bilderbeeks missive hadden ontvangen, hetgeen op 24 mei 1707 geschied was. (Secrete Resolutiën der Staten-Generaal 1707, Archief Staten-Generaal 2352).

¹¹⁰ Aldus blijkt uit Cats aan Van Erkel 13 juni 1707, AOBC 285.

¹¹¹ Cats aan Van Erkel 13 juni 1707, AOBC 285.

¹¹² Besognes BBH 3 (1875) 255-256.

mitteerde Raden zouden evenmin oogluikend toelaten, dat zij zijn ambt uitoefende. Het was een nederlaag voor hem en de stappen, die hij daarna onder anderen bij Heinsius nog ondernam, konden die niet ongedaan maken. Slechts een formeel verbanningsdecreet, zoals de refractariërs wensten, werd voorkomen, doch dit was een schrale troost. Eind juli keerde Damen ontgoocheld in Keulen terug¹¹³. Alles was vergeefs geweest. Het Utrechtse vicariaat had de overhand behouden bij de Staten van Holland. Van Erkel kon wederom in een dichtoefening juichen:

D'Hollandse Staet, staat pal, onwrigbaer in s'lans wet
het Hollands Staats besluit werd nimmer omgeset:
vergeefs den Roomsche Cocq heeft cierlyk opgedist,
vergeefs een Dame komt als sonder argh of list
wyl bij gekoosen zijn tegen des volcx recht
hoe kan dan Dame zijn, hoe kan de Cocq zijn eght!
houw op dan lasteraers, en laster sieke benden
der Loijolisten uwen aenslag loop ten enden
van Paus onfeilbaerheit, en almagt is nu ontblint
nu recht en waerheit in ons land een Schuds-Heer vind.¹¹⁴

Bussi kon vooreerst niet in de mislukking geloven. Hij verwachtte nog heil van de buitengewone gezant van de nieuwe Munsterse bisschop, die in augustus 1707 naar Den Haag reisde¹¹⁵. Deze Bernard Adolf von Ducker kon echter niet veel meer doen dan de dankbare dienaar spelen tegenover de Staten-Generaal, die zijn meester in Munster op het paard hadden geholpen. Op 8 september 1707 bedankte hij hen daarvoor officieel en vernieuwde vervolgens de verdragen van Munster met de Republiek¹¹⁶. In de vicariskwestie kon hij niets bereiken.

Hoe verkeerd de Keulse nuntius de toestand had getaxeerd, bleek spoedig. Op 15 september 1707 verbanden Gecommitteerde Raden namelijk zes priesters uit Holland. Het waren de jezuïeten A. Houtman uit Naarden en M. van Susteren uit Alkmaar, de franciscaan H. Schepers uit Haarlem, de dominicaan P. le Roy uit Alkmaar, de augustijn N. van der Poel uit Amsterdam en de seculier G. van Vliet uit Osdorp. Zij werden uitgewezen omdat zij op een „onqualificeerde zending” in de missie waren gekomen¹¹⁷. Hiermee bedoelden Gecommitteerde Raden een aanstelling welke afkomstig was van een instantie, die zij niet als

¹¹³ RB IV 87; blz. 61, voetnoot 4.

¹¹⁴ AOBK 294. Aldaar ook nog:

Waerom wil onze Staet dees Dame niet gedoogen?
omdat ze van geen wijf begeert te zijn bedroogen.

¹¹⁵ RB IV 85; 91; 94.

¹¹⁶ De Lamberty, *Mémoires* IV 423-426.

¹¹⁷ Besognes BBH 3 (1875) 257-258. RB IV 95; 97.

vicaris hadden toegelaten. Nu was de remedie tegen dergelijke zendingen het admitteren van een vicaris zoals Damen. Met genoemde maatregel gaven zij dus impliciet te kennen, dat zij dit middel niet wilden aanwenden, dus dat zij Damen niet wilden toelaten. Verder benadrukten zij hiermee opnieuw, dat zij evenmin van zins waren het plakkaat van 17 augustus 1702 in de doofpot te stoppen en de apostolische vicaris oogluikend zijn gang te laten gaan.

Ook voor deze tekenen bleef Bussi voorlopig echter blind. Nog steeds meende hij, dat goede woorden de Staten van Holland tenslotte zouden overtuigen. In november 1707 heeft hij weer nieuwe helpers gevonden, die in Den Haag zullen interveniëren. Het zijn Wolfgang von Schmettau, gezant van Pruisen in Den Haag en Jacob van Wassenaar, heer van Obdam, die in 1708 de Staten-Generaal zou gaan vertegenwoordigen bij de Paltsgraaf te Dusseldorf ¹¹⁸. Ook zij echter brachten niets tot stand.

Bijna gedurende heel het jaar 1707 hadden de pogingen voor Damens admissie geduurd. Zij hadden niet tot het gewenste resultaat geleid. Thans besloot Bussi zich niet langer om de houding der Staten van Holland te bekommeren. Hij ging over tot de bisschopsconsecratie van Damen. Daarmee begon een nieuwe en zeer bewogen periode in de Hollandse vicariskwestie.

9

Toen Bussi Damen op 8 januari 1707 tot vicaris aanstelde, had hij de benoemde zo spoedig mogelijk tot bisschop willen consacreren. De nodige stukken had hij meteen naar Rome gezonden. Liefst wilde hij nog voor Pasen de wijding toedienen, opdat de weerspannigen geen voorwendsel zouden bezitten om zich op illegale wijze de H. Oliën te verschaffen ¹¹⁹. De Propaganda had in haar vergadering van 7 februari 1707 dit plan goedgekeurd ¹²⁰. Op het einde van maart 1707, toen de Staten-Generaal ontevreden waren over het lange uitblijven van de pauselijke confirmatie voor de nieuwe Munsterse bisschop, had Paulucci evenwel gesuggereerd, dat Damens wijding nog even uitgesteld diende te worden om de Staten niet nog meer te prikkelen ¹²¹. Zo was er van een spoedige consecratie niets gekomen.

¹¹⁸ RB IV 106; blz. 72, voetnoot 5. Jacob, baanderheer tot Wassenaar, sinds 1711 graaf, heer van Obdam (1635-1714). Hij was lid van de ridderschap van Holland en gedeputeerde ter Staten-Generaal. Hij vervulde hoge militaire ambten; in 1702 werd hij generaal. In 1704 nam hij ontslag uit militaire dienst. Van 1708 tot 1712 was hij extraordinaris envoyé in Dusseldorf. Van 't Hoff, Het archief van Antonie Heinsius, register.

¹¹⁹ RB IV 70; 72.

¹²⁰ RB IV 76.

¹²¹ RB IV blz. 49, voetnoot 3.

Inmiddels was Bussi van voornemen veranderd. Eerst admissie door de Staten, dan pas de wijding was zijn stelregel geworden. De curie stemde hiermee in. Zolang er kans op Damens toelating bestond, moest men die niet in gevaar brengen door de bisschopsconsecratie, welke de Staten zou kunnen ontstemmen. Toen Damen echter eind juli 1707 teneergeslagen over het mislukken van zijn admissie in Keulen was teruggekeerd, zag de paus geen enkele reden meer om speciale égards tegenover de Hoogmogenden in acht te nemen. Vanaf 20 augustus 1707 drong Clemens XI er bijna wekelijks via Paulucci op aan, dat Damen zich tot bisschop zou laten wijden ¹²².

Bussi traineerde echter, omdat hij nog altijd op de toelating hoopte. Eindelijk stelde hij in overleg met Damen de datum vast op de eerste zondag van november 1707, maar toen het zo ver was, verschoof hij die drie of vier weken om de uitslag van Obdams interventie af te wachten ¹²³. Eind november kon, wat Bussi betrof, de plechtigheid doorgaan, doch nu was het Damen, die moeilijkheden maakte. Hij vreesde, dat Holland zijn consecratie zou beantwoorden met een banvonnis en met de confiscatie van zijn rijke familiebezittingen. Vooral was hij bang, dat zijn hoogbejaarde moeder dit niet zou overleven. De nuntius besteedde er op 7 december vier uren aan om de vicaris over zijn bezwaren heen te helpen, maar deze capituleerde nog niet. De volgende morgen keerde Damen echter terug om de nuntius geknield vergiffenis te vragen voor zijn vasthoudendheid en hij stemde er mee in, dat de wijding werd vastgesteld op 25 december 1707 ¹²⁴.

Op Kerstmis 1707 vond dan de bisschopsconsecratie van Damen plaats te Keulen. Zij geschiedde met veel luister. Vóór de plechtigheid werd Damen in plechtige optocht naar de kerk der capucijnen gevoerd. Bussi diende hem hier de wijding toe; medeconsecratoren waren Angelus d'Ongnies, bisschop van Roermond, en de Keulse wijbisschop Johan Werner de Veyder. Na afloop werd Damen in de nuntiatuur gehuldigd. Men zong hem een feestlied toe en de capucijnen boden hem een aantal Latijnse gedichten aan, die twaalf folio bladzijden besloegen. De Keulse krant van de volgende dag gaf een verslag van het feest. Damen ontving de titel van aartsbisschop van Adrianopel. Sinds Codde's wijding was geen apostolische vicaris der Hollandse Zending meer tot bisschop geconsecreerd ¹²⁵.

¹²² RB IV 90; blz. 63, voetnoot 1; 101.

¹²³ RB IV blz. 68, voetnoot 5; blz. 72, voetnoot 5.

¹²⁴ RB IV 107; blz. 73, voetnoot 1.

¹²⁵ Geelen in Beiträge zur Kölnischen Geschichte, Sprache und Eigenart 3 (1918) 29-30. [Van Heussen] Batavia Sacra II 530-532.

Als door een angel gestoken, reageerden Gecommitteerde Raden. Reeds op 6 januari 1708, nog geen veertien dagen na de consecratie, namen zij zich voor alle jezuïeten uit Holland te verbannen, indien Rome aan Damen zou blijven vasthouden. Medio februari gaven zij aan dit plan een begin van uitvoering door veertien paters aan te zeggen, dat zij over drie maanden uit Holland zouden worden gezet, indien de vicariskwestie op dat tijdstip nog niet zou zijn opgelost naar genoegen der burgerlijke overheid. De kerken der jezuïeten zouden na hun vertrek gesloten blijven ¹²⁶. In 1705 was de curie voor precies hetzelfde dreigement gewicht en had Bussi naar Den Haag gezonden om tot een minnelijke schikking te komen. De benoeming van Potcamp was toen het voor de Staten van Holland zeer aanvaardbare resultaat geweest. Gecommitteerde Raden moeten verwacht hebben, dat Rome ook nu weer zou zwichten.

Van diverse zijden werd de Romeinse curie ervan op de hoogte gebracht, dat opnieuw een verbanning der jezuïeten dreigde. Op 19 en 26 februari 1708 gaf Bussi de tijding door, Damen deelde ze mee op 27 februari, een dag later bracht de missieprefect der jezuïeten, Joan de Bruyn, het slechte nieuws ter kennis van kardinaal Paulucci. De Propaganda kreeg in een opgewonden brief van zekere Carlo Nicola Finis, advocaat in Den Haag, de raad een nieuwe vicaris aan te stellen ¹²⁷. Ook een aantal leken uit Amsterdam, Rotterdam en Gouda zag dit als de enige remedie en schreef in maart 1708 in deze geest aan de staatssecretaris. Het waren waarschijnlijk parochianen van de bedreigde paters ¹²⁸.

Rome reageerde echter vrij nuchter. Op 17 april 1708 antwoordde de staatssecretaris aan pater De Bruyn in een schrijven, dat bestemd was ter kennis gebracht te worden van de betrokken Hollandse regenten. De paus verwondert zich er over, aldus Paulucci, dat de Hoogmogenden zo ingenomen zijn met de refractarische priesters. Zij immers zijn de eigenlijke verwekkers van de onrust in de missie. Met maatregelen tegen de jezuïeten zijn de Staten dus aan het verkeerde adres. De beraamde verbanning strookt bovendien slecht met de welwillendheid, welke de paus tegenover de Staten heeft betoond. Op hun verzoek heeft hij Codde's terugkeer uit Rome toegestaan en Potcamp aangesteld in plaats van De Cock, die bij hen geen persona grata was. Hij heeft Damen benoemd, pas nadat hij uit onpartijdige informaties had opgemaakt, dat zij tegen diens persoon niet het minste bezwaar koesterden. Blijven de Staten ondanks alles bij hun voornemen, dan zullen de jezuïeten hun verbanning

¹²⁶ Besognes BBH 3 (1875) 259-262. Groot Placaetboek V 565.

¹²⁷ RB IV blz. 83, voetnoot 2; 116; 118.

¹²⁸ RB IV 122; blz. 90, voetnoot 2.

als een beproeving moeten dragen¹²⁹. Het was dus duidelijk, dat de paus er niet aan dacht Damen als vicaris prijs te geven.

Doch evenmin wilden de Staten van Holland van wijken weten. Weliswaar lieten Gecommitteerde Raden zich nog verbidden om de fatale datum met twee maanden uit te stellen. Dit deden zij als antwoord op een drietal rekestten, ingediend door katholieke leken uit Amsterdam en Hoorn en door pater De Bruyn¹³⁰. Maar het werd geen afstel; na afloop van de tijdslimiet werd het dreigement prompt uitgevoerd. Op 19 juli 1708 verbanden de Staten van Holland 14 jezuïeten uit hun provincie¹³¹.

Aldus handelden zij opnieuw overeenkomstig de richtlijn, die Van Erkel hun in 1704 had aanbevolen en die zij in 1705 reeds trouw waren nagekomen. Of zij ook thans rechtstreeks door de Cleresie en met name door Van Erkel tot deze resolutie zijn geprest, valt niet met zekerheid uit te maken. Bussi vermoedde zulks en Damen wilde het bewijzen, maar slaagde daarin niet¹³². Een aanwijzing voor Van Erkels schuld aan deze resolutie is een brief van Van Espen aan de Delftse pastoor, gedateerd 13 november 1707. Hierin gaf de Leuvense jurist, klaarblijkelijk door Van Erkel geraadpleegd, als zijn oordeel weer, dat van Damen voor de Cleresie geen heil was te verwachten; om een goedgezinde vicaris te verkrijgen was geen middel probater dan het inschakelen van de Staten, die van hun kant de jezuïeten met verbanning moesten bedreigen¹³³.

Het eigenlijke doel, dat de Staten beoogden, was herstel van de rust onder de katholieken. Doch het middel der jezuïetenverbanning werkte averechts; de onrust werd in de zomer 1708 juist groter. Van De Swaen wordt verteld, dat heethoofden hem uit wraak in een Haarlemse gracht gooiden. Enkele Hollandse leden van het Utrechtse vicariaat durfden zich naar het schijnt slechts onder geleide op straat vertonen¹³⁴. Van meer betekenis was, dat de parochianen der jezuïeten voorlopig genoodzaakt waren elders te kerken. In Rotterdam gingen die van de Leeuwenstraat thans naar de Steigerse kerk der dominicanen, welke weldra de toeloop niet meer kon bevatten. Drommen Delftenaars togen naar het naburige Westland. In andere plaatsen moet het eender geweest zijn. Aldus ontstonden ongeregelde heden tot ongenoegen van de stedelijke magistraat, die met de handen in het haar zat, hoe de orde te herstellen. Diverse steden losten dit probleem op door spoedig vervangers toe te

¹²⁹ Hoyneck, *Historia* 147.

¹³⁰ Besognes BBH 3 (1875) 262-263.

¹³¹ Groot Placaetboek V 565.

¹³² RB IV 131; 140; blz. 109, voetnoot 6.

¹³³ Van Espen, *Opera omnia* V, *Epistola* 94.

¹³⁴ RB IV 131; blz. 97, voetnoot 1.

laten voor de verbannen paters of door een oogje dicht te knijpen voor hun aanwezigheid. Hierdoor werd de resolutie van 19 juli 1708 danig ontkracht en de toestand verward ¹³⁵.

Behalve de verdrijving der jezuïeten werkte nog een andere factor, die van 1708 het onrustigste jaar maakte sedert Codde's schorsing. De kerkelijke overheid ging thans namelijk met straffen optreden tegen het verzet in de missie. Afgezien van een sporadische maatregel zoals de suspensie van Cats in 1703, was dit tot nu toe niet geschied. Wel was er nu en dan gedreigd met kerkelijke straffen, die echter niet uitgevoerd werden. Doch nu Damen een jaar na zijn benoeming door toedoen van de refractariërs nog steeds niet was toegelaten, terwijl toch de vooruitzichten en de omstandigheden voor hem zo gunstig waren geweest, nu achtte de kerkelijke overheid de tijd gekomen om de tarwe en het onkruid te schiften.

De refractarische priesters waren in twee groepen te verdelen ¹³⁶. De eerste bestond uit hen, van wie de jurisdictie om een of andere reden niet in orde was. Reeds in de zeventiende eeuw bestond hier en daar in de missie het misbruik, dat priesters zich buiten het gezag van de apostolische vicaris om in een opengevallen statie vestigden ¹³⁷. Sinds de resolutie van 17 augustus 1702 was deze eigengereidheid weliger gaan tieren. De omstandigheden waren daar voor uiterst gunstig: het aantal vacerende staties in Holland was door meerdere verbanningen sterk opgelopen, terwijl het gevaarlijk was een benoeming te accepteren uit handen van de pauselijke gezant of van de apostolische vicaris, daar de Staten dit verboden hadden. De praktijk was tweeërlei: of priesters vestigden zich op eigen verantwoording in een vacante statie of zij lieten zich zenden door een priester, die in hun ogen met gezag bekleed was. Vooral de laatstgenoemde handelwijze laat zich gemakkelijk indenken: een pastoor neemt het lot van zijn verweesde buurtparochie ter harte en stuurt er zijn kapelaan heen; een aartspriester bezet een vacature in zijn district met een missionaris, die elders gemist kan worden; een voormalige provicaris doet hetzelfde. Aan deze praktijk maakten zich ook enkele leden van het Utrechtse vicariaat en het Haarlemse kapittel schuldig. Zo zond Cats in 1702 Breugel en vervolgens Schut naar Muiden; De Swaen of Coetenburg benoemde Van Sweringen in Duivendrecht ¹³⁸. In 1706 introduceerde De Swaen J. Krijs in een Amsterdamse

¹³⁵ BBH 5 (1877) 290-291. F. van Hoeck, S.J., *Schets van de geschiedenis der jezuïeten in Nederland*, Nijmegen 1940, 40-72. RB IV 144; 148; 150.

¹³⁶ Voor het volgende: P. Polman O.F.M., J. C. van Erkel en het „Protest” der Cleresie (1709-1714) in *AAU* 74 (1957) 161-203.

¹³⁷ RB IV 89; 119.

¹³⁸ Zie boven blz. 27.

statie ¹³⁹. Het is echter niet te bewijzen, dat zij hierbij steunden op het kapittelrecht. Veiliger lijkt het dan ook om aan te nemen, dat zij meededen met de gangbare praxis. Tot 1708 is met genoegzame zekerheid geen enkel geval aan te wijzen, waarin de beide corporaties krachtens hun opgeëist kapittelrecht zendingen verleend hebben. Dat neemt allerm minst weg, dat een aantal priesters in 1708 wederrechtelijk een statie bezet hield. Damen signaleerde op 11 december 1707 aan de Propaganda 23 van zulke intrusi of usurpatores, van wie 17 in Holland of Utrecht ¹⁴⁰.

De tweede groep van refractariërs werd gevormd door de Cleresie. Om uit te maken wie hiertoe behoorden, neemt men het best als criterium het niet erkennen van de vicarissen, die sinds Codde's schorsing waren benoemd zonder medezeggenschap van de corporaties van Haarlem en Utrecht. Derhalve maakten degenen, die De Cock en Damen niet als hun wettige oversten hadden aanvaard, deze groep uit. Verreweg het grootste deel van deze priesters behoorde niet tot de categorie der intrusi; hun zending stamde meestal nog van voor 1702 en was geldig. Evenmin waren alle intrusi aanhangers van de Cleresie; sommigen hadden zich in de verwarde tijden een statie toegeëigend buiten het kerkelijk gezag om, maar waren overigens wel bereid de door Rome benoemde apostolische vicaris te erkennen.

Tegen beide groepen nam Bussi sinds het begin van 1708 maatregelen; het eerst tegen de intrusi. Bij ontvangst van Damens lijst van 11 december 1707 besloot de Propaganda namelijk tegen deze priesters op te treden. De Congregatie knoopte aan bij het pauselijk besluit van 3 februari 1703, algemeen bekend gemaakt bij breve van 7 april, waarin iedere bemoeiing met het bestuur der missie werd verboden op straffe van excommunicatio ipso facto incurrenda. De intrusi moesten zich nu verantwoorden, waarom zij zich niet in de vastgestelde censuur vervallen achtten. Bij onvoldoende verweer moest na verloop van een vastgestelde termijn worden verklaard, dat zij waren geëxcommuniceerd. De procedure moest geleidelijk en zonder misbaar geschieden; een grootscheepse schoonmaak mocht het niet worden. De Congregatie liet het aan het oordeel van de Keulse nuntius over, of hij zelf dan wel Damen de uitvoering van dit besluit ter hand zou nemen ¹⁴¹.

Daar Damen in theorie althans nog steeds kans op admmissie maakte, was het verstandig hem niet te belasten met het odium, dat een kerkelijk proces tegen onderdanen van de Republiek zou wekken. Daarom trok de Keulse nuntius de zaak aan zich. Hij vatte ze echter enigszins anders

¹³⁹ RB IV 7.

¹⁴⁰ RB IV 109. Zie ook RB IV 134.

¹⁴¹ RB IV 111.

aan dan de Propaganda bedoeld had. Bussi richtte zich namelijk niet rechtstreeks tot de ingedrongen priesters, maar tot de katholieken van de statie. Op 3 april 1708 liet hij aan de parochianen van J. de Jong te Hilversum, P. van der Maes te Rijswijk, J. van de Velde te Waddinxveen, Jac. Krijts te Amsterdam en M. Tork te Utrecht weten, dat zij uit handen van de genoemden geen sacramenten mochten ontvangen. Deze zijdelingse aanval, door de staatssecretaris naderhand goedgekeurd, was weinig elegant, want de getroffenen hadden slechts achteraf de kans zich te verweren. Waarom Bussi deze tactiek dan aanwendde? Aldus omzeilde hij enkele moeilijke klippen. De Staten van Holland hadden immers hun onderdanen verboden gehoor te geven aan een oproep voor een buitenlandse rechtbank. Bij de gevolgde procedure was er van een formele dagvaarding geen sprake¹⁴². Vervolgens bestond bij een persoonlijke citatie de kans, dat de betrokkenen uitvluchten zouden voorwenden. Ze konden het jus de non evocando aanvoeren of doen, alsof de dagvaarding hen niet bereikt had. Met de aangewende methode voorkwam Bussi dit gevaar. Overigens was hij later toch gedwongen de genoemde indringers persoonlijk ter verantwoording te roepen en ondervond toen de moeilijkheden, welke hij thans had willen vermijden¹⁴³.

Een maand later, begin mei 1708, opende Bussi de aanval op de tweede groep refractariërs, de Cleresie. De staatssecretaris had hem op 11 februari 1708 de jubileebulle toegezonden met de vermelding, dat deze slechts aan de gehoorzame priesters mocht overhandigd worden¹⁴⁴. Hieraan voldeed Bussi en zo maakte hij een schifting onder de clerus, die voor de gepasseerden bijzonder pijnlijk moet geweest zijn. Thans was het voor de gelovigen immers duidelijk, welke kant hun herder hield. Had hij de bulle ontvangen, dan stond hij in gemeenschap met de kerkelijke overheid; was de nuntius hem voorbijgegaan, dan moest hij tot de ongehoorzamen gerekend worden en wat in dat geval te denken van zijn bediening?

Zowel de brief tegen de ingedrongen pastoors als de publicatie van het jubilee verwekten grote beroering in de missie. Er verschenen minstens tien pamfletten¹⁴⁵. Twee Hilversumse kooplui bezochten Bussi in Keulen om te vragen, of de brief van 3 april 1708 en de jubileebulle wel echt waren. De nuntius stelde toen aan zijn bezoekers een schrijven ter

¹⁴² RB IV 123; blz. 82, voetnoot 2; blz. 90, voetnoot 5.

¹⁴³ RB IV 142; blz. 105, voetnoot 4; 160.

¹⁴⁴ RB IV 114; blz. 81, voetnoot 3.

¹⁴⁵ J. van Beek, Lijst van eenige boeken en brochuren uitgegeven in de Oud-Katholieke Kerk van Nederland sedert 1700 tot 1751, Rotterdam 1893, 42. L. Willaert S.J., Bibliotheca Janseniana Belgica, 3 dln, Parijs-Namen 1949-1951, no 7610, 7630, 7631, 7558, 7672, 7678.

hand, waarin hij dit bevestigde en tegelijk een felle aanval deed op de door Potcamp aangestelde provicarissen, met name op De Swaen. Verder maakte hij openlijk bekend, dat J. Cats reeds sinds 1703 was gesuspendeerd. De Hilversummers verspreidden dit rondschrijven van 8 mei 1708 door de druk, hetgeen de agitatie nog verhoogde¹⁴⁶. Hoe het vele katholieken in Holland te moede geweest moet zijn in de zomer van 1708, spreekt nog het duidelijkst uit een tiental vragen, welke de nuntius op 12 augustus aan de Propaganda voorlegde. Hieruit blijkt, dat gelovigen op meerdere plaatsen zich afvroegen, of hun pastoor wellicht geexcommuniceerd was. Zo ja, wanneer was die excommunicatie van kracht geworden? Waren de sacramenten, door hem toegediend, voordat zijn excommunicatie publiek werd, geldig? Of moesten de toen gesproken biechten herhaald worden? Verkeerde een katholiek, die nog bij een dergelijk priester bleef kerken, in staat van doodzonde? Beliep hij misschien zelf een excommunicatie? Allemaal bange vragen, zeker afkomstig van gelovigen, die hun herder bij de publicatie van de jubileebulle gepasseerd zagen of die vermoedden, dat zijn jurisdictie niet in orde was¹⁴⁷. Het is wel zeker, dat meerdere katholieken de kerk van een dergelijke dubieuze pastoor meden en men mag aannemen, dat zij elders hun heil zochten, waardoor de toeloop aldaar weer groter werd.

Vacante staties ten gevolge van het vertrek der jezuïeten, gemeden kerken, omdat de dienstdoende priester misschien geëxcommuniceerd was, grote toeloop en daarmee gepaard gaande ongeregelde heden elders, verwarring der gewetens: dat was het beeld van de missie medio 1708, speciaal in Holland. Is Bussi de schrik om het hart geslagen bij het zien van deze chaos, die hij door zijn brieven mede had opgeroepen? De secretaris van de nuntiatuur gaf althans de wenk aan de Amsterdamse koopman Cloets, dat Keulen voor een contact met de Cleresie was te vinden¹⁴⁸. Hiermee handelde hij waarschijnlijk op last van Bussi zelf. Dat ook de kopstukken der Cleresie zich allerm minst prettig voelden, valt op te maken uit de haast, waarmee zij op de gegeven wenk ingingen. Op 11 september 1708 richtten vijf van hen zich tot de nuntius met het verzoek de vrede te herstellen en met de verzekering, dat zij tot medewerking bereid waren. Het waren De Swaen, Coetenburg, F. Groenhout, Van Dalenoort en Van Heussen, drie Haarlemmers dus en twee Utrechtse¹⁴⁹. Het contact kwam echter niet zo vlot tot stand, want toen Bussi hen tien dagen later tot een onderhoud uitnodigde, lieten zij weten,

¹⁴⁶ RB IV 125; blz. 92, voetnoot 2.

¹⁴⁷ RB IV 130.

¹⁴⁸ BBH 45 (1928) 97.

¹⁴⁹ RB IV 136.

dat zij voorlopig niet uit hun staties weg konden. Bovendien stelden zij drie voorwaarden op, die volgens hen noodzakelijk waren voor het herstel van de rust. Er moest een apostolische vicaris komen, die persona grata was bij de Staten, die het concordaat van 1624 betreffende de regulieren stipt zou onderhouden en die met de beide kapittels zou accorderen¹⁵⁰. Op een eventuele erkenning van Damen zinspeelden zij niet eens. Bussi zag in, dat er bij een dergelijke mentaliteit van een onderhoud weinig heil viel te verwachten en schreef een tamelijk hooghartig briefje terug, dat wel geschikt was om zijn correspondenten wat bescheidener te maken in hun desiderata¹⁵¹.

Zijn zij er van geschrokken? In elk geval toonde men zich van de zijde der Cleresie nu spoedig bereid een deputatie naar Keulen te sturen. Begin december 1708 verschenen daar Van Dalenoort namens Utrecht en Cornelis Krijs namens Haarlem¹⁵². Deze Krijs was pastoor te Diemen en broer van J. Krijs, tegen wie de nuntius in april was opgetreden. Op 17 april 1708 was hij de overleden L. Schaep opgevolgd als lid van het Haarlemse kapittel. Hij toonde zich weldra een aanhanger van de Cleresie, zodat deze partij in de Haarlemse corporatie voorlopig weer met vijf tegen vier de overhand kreeg¹⁵³. Tegenover Th. Groenhout, Van der Meer, Visscher en Van der Cooghen stond de Cleresie-groep, bestaande uit De Swaen, 't Zul, F. Groenhout, Coetenburg en C. Krijs. De afgevaardigde van het Utrechtse vicariaat Van Dalenoort, had ook in februari en maart 1706 met Bussi onderhandeld over de keuze van Potcamps opvolger. De reden, die toen reeds de Cleresie bewogen had tot het zenden van een deputatie — het teruglopen van het kerkbezoek bij de priesters van Codde's partij — klemde thans na de maatregelen van de nuntius van april en mei 1708 veel meer. Bussi kon dan ook vaststellen, dat zijn bezoekers begerig waren naar een schikking.

Bij het eerste onderhoud blies Van Dalenoort nogal hoog van de toren en probeerde de hartewens van zijn opdrachtgevers vervuld te krijgen: de benoeming van een nieuwe vicaris op voorstel van de kapittels. Tijdens de volgende bijeenkomsten echter wilde hij wel genoegen nemen met heel wat minder. Hij stelde voor een aparte vicaris voor Holland te benoemen en de rest van de missie onder Damen te laten ressorteren. Dit eigenaardige plan schijnt reeds langer bij enkele leden van het

¹⁵⁰ RB IV 141.

¹⁵¹ RB IV 143.

¹⁵² RB IV 146; blz. 108, voetnoot 1.

¹⁵³ Haarlemse kapittelakten BBH 17 (1891) 138; BBH 4 (1876) 127. Hoe het mogelijk was, dat C. Krijs gekozen werd, kan ik niet verklaren. Misschien heeft een van de vier aan Rome gehoorzame kapittelleden op het tijdstip van de keuze nog niet precies geweten, van welke gezindheid C. Krijs was.

Utrechtse vicariaat geleefd te hebben; in april 1708 was het al ter kennis van Bussi gebracht ¹⁵⁴. Het valt moeilijk te rijmen met de kapittelpretenties van de Utrechtse, maar het is al vaker gebleken, dat zij wat betreft het kapittelkarakter van hun corporatie niet consequent waren.

De nuntius dacht er niet aan in te gaan op de voorstellen van de gedeputeerden. Hij eiste kort en goed de erkenning van Damen. De tegenwerping, dat de Staten dit verboden, wees hij van de hand met de opmerking, dat de Cleresie dan maar in het geheim Damen aanvaardde moest. Na de laatste bespreking op 10 december 1708 zijn de afgevaardigden onverrichter zake naar Holland teruggekeerd ¹⁵⁵.

Klaarblijkelijk hebben Gecommitteerde Raden de uitslag van de Keulse deputatie afgewacht om hun houding te bepalen. Eind november hadden zij wel reeds overwogen op te treden tegen de ordeverstorende brieven van Bussi. Tot een besluit was het toen niet gekomen. Na de thuiskomst van de gedeputeerden echter hield niets hen meer tegen. Op 14 december 1708 ontwierpen zij een plakkaat, dat de katholieken verbood te gehoorzamen aan „Brieven, Bullen, Billetten ofte andere Geschriften, streckende tot onrustinge van de Roomsgezinde ingezetenen deeser Landen”. Speciaal op dagvaardingen mochten zij niet ingaan. Op het verspreiden van genoemde geschriften werd een fikse straf gesteld ¹⁵⁶.

Op 20 en 21 december 1708 wijdden de Gecommitteerde Raden wederom een bespreking aan de toestand onder de katholieken. Akersloot wees er op, dat Damen zich sinds enige tijd in Amsterdam ophield. Inderdaad had deze zich in november daarheen begeven, omdat zijn moeder ernstig ziek lag. Nu wilden Gecommitteerde Raden spijkers met koppen slaan en Damen aanzeggen, dat hij van zijn ambt afstand had te doen; anders zou hij uit Holland verbannen worden. Damen was echter medio december weer naar Keulen teruggekeerd, zodat dit plan voorlopig geen doorgang vond ¹⁵⁷.

Het bezoek van Van Dalenoort en Krijs had Bussi bevestigd in de overtuiging, dat zijn in het voorjaar begonnen tactiek het kerkbezoek bij de refractariërs deed teruglopen. Hij ging daarom ondanks het plakkaat van 14 december 1708 op de ingeslagen weg voort. In de wintermaanden van 1708 en 1709 schreef hij wederom een aantal brieven naar katholieke leken in de missie, zo op 18 en 21 december 1708, op 18 en 22 januari en op 19 en 26 februari 1709. Uit de brief van 21 december 1708, de enige die volledig tot ons gekomen is, kan men de

¹⁵⁴ RB IV 124.

¹⁵⁵ RB IV 146; 149. BBH 45 (1928) 103.

¹⁵⁶ Groot Placaetboek V 566. Besognes BBH 3 (1875) 263-267.

¹⁵⁷ RB IV 150. Besognes BBH 3 (1875) 267-268.

strekking van deze stukken opmaken. Reeds lang was het zijn plicht geweest, aldus de nuntius, de Nederlandse katholieken te waarschuwen voor priesters, die niet ophouden de wijngaard des Heren te verwoesten. Hij heeft dit echter steeds uitgesteld, omdat hij nog altijd hoopte hen door geduld tot inkeer te brengen. Maar deze lankmoedigheid heeft hen tot nu toe slechts halsstarriger gemaakt. Bij dezen vermaant de nuntius de katholieken om alle communicatio in sacris met deze huurlingen en rebellen te verbreken. Zij zijn gemakkelijk te onderkennen: de jubileebulle, welke de nuntius op 3 mei 1708 naar de missie stuurde, werd alleen de gehoorzame priesters toegezonden¹⁵⁸. Verder citeerde de nuntius de ingedrongen pastoors, wier gelovigen hij in april 1708 had gewaarschuwd, thans persoonlijk naar Keulen¹⁵⁹.

De deining in de missie werd hierdoor in de eerste maanden van 1709 nog groter. Op 21 februari gaven acht priesters uit Utrecht een gedrukt protest in het licht tegen de brieven van Bussi. Op 6 maart namen acht Amsterdammers dit over, terwijl op 10 april een twintigtal priesters uit Zuid-Holland zich achter deze protestbeweging schaarde in een geschrift, dat, zoals later blijken zou, van de hand van Van Erkel was¹⁶⁰. Van de persoonlijk gedagvaardden kantten zich J. Krijs, Van der Maes en De Jong tegen het optreden van de nuntius.

Toch was het lang niet alles protest en verzet, wat Bussi oogstte. Zelfs vooraanstaande leden van de Cleresie wankelden of onderwierpen zich. Van het Haarlemse kapittel ondertekenden Coetenburg en F. Groenhout, weliswaar na enige chicanes, een door Bussi voorgelegd formulier, waarbij zij de bulle Vineam Domini aanvaardden, Damen erkenden, het beroep op de burgerlijke overheid betreurden en voor de toekomst verwierpen. Dit betekende, dat zich nu nog drie leden van het kapittel in oppositie bevonden, namelijk De Swaen, 't Zul en C. Krijs. Op 14 april 1709 sprak de nuntius de verwachting uit, dat ook dezen hun verzet spoedig zouden opgeven¹⁶¹. De intrusus Van de Velde beloofde de statie Waddinxveen te verlaten. Ook in de provincie Utrecht toonden enkele pastoors neiging zich te onderwerpen. Het waren: C. Velthuysen en M. van Hees, die in februari nog het protest van de Utrechtse pastoors ondertekend hadden; verder C. van Wijckersloot te Vleuten en Harmelen, Jac v. Bijlevelt te Maarssen en nog een ongenoemde. In maart 1704 erkenden zij Damen als vicaris, doch enige weken later overwogen zij weer op hun schreden terug te keren, daar Damen toen de bezwering

¹⁵⁸ Hoyneck, *Historia* 148. Polman, J. C. van Erkel en het „Protest”, *AAU* 74 (1957) 168.

¹⁵⁹ RB IV 160.

¹⁶⁰ Polman, J. C. van Erkel en het „Protest”, *AAU* 74 (1957) 169-171.

¹⁶¹ RB IV 163; 166; 168.

van Vineam Domini eiste¹⁶². Men kan echter zeker voor Holland een tendens constateren tot erkenning van Damen en dus tot onderwerping aan het kerkelijk gezag.

Gecommitteerde Raden kwamen spoedig van Bussi's hernieuwde ingrijpen op de hoogte. Krijs, Van der Maes en De Jong riepen hun hulp in tegen de dagvaarding uit Keulen¹⁶³. Van Erkel alarmeerde de burge-meesters van Delft tegen Bussi's brief van 21 december 1708¹⁶⁴. Na ampele overwegingen, hoe zij het best de ontstane deining konden be-daren, legden Gecommitteerde Raden aan de Staten van Holland een conceptplakkaat voor, dat dezen op 26 april 1709 uitvaardigden. Hierin verboden de Staten Damen het vicarisschap uit te oefenen. Zolang hij niet schriftelijk afstand had gedaan, werd hem de toegang tot Holland ontzegd. Verder werd aan iedereen verboden Damen, de nuntius of wie ook als apostolisch vicaris te erkennen, zo hij niet door de Staten was geadmitteerd¹⁶⁵.

De verbanning der jezuïeten op 19 juli 1708, het verbod van 14 december 1708 om gehoor te geven aan brieven van de Keulse nuntius en thans als climax de verbanning van de apostolische vicaris: dat waren de maatregelen, waarmee de Staten van Holland op Damens bisschops-wijding hadden gereageerd. Steeds duidelijker hadden zij laten blijken, dat zij de nieuwe vicaris noch positief noch oogluikend wilden toelaten. Doch ook de reden, waarom zij hem afwezen, was geleidelijk klaarder aan de dag getreden. Had men De Cocks verjaging in 1703 nog kunnen wijten aan de belediging, welke hij baron van Duvenvoorde heette aan-gedaan te hebben, de verbanning van Damen in 1709 had duidelijk een andere grond. In hem waren geen persoonlijke feilen aan te wijzen, welke de verontwaardiging van de Staten konden hebben gewekt. Al wat zijn tegenstanders in dit opzicht aanvankelijk wel tegen hem in-brachten, was, zoals zij zelf spoedig toegaven, futiel. Damen werd dan ook verbannen, enkel en alleen omdat zijn benoeming was verricht buiten „ordre in dese Landen gebruyckelyck", d.w.z. buiten de Cleresie om. Het plakkaat van 26 april 1709 bewees, dat de Staten trouw bleven aan het standpunt, ingenomen bij de resolutie van 17 augustus 1702.

De Romeinse curie was reeds in 1708 tot het inzicht gekomen, dat het fundamentele bezwaar van de Hollandse Statenleden tegen Damen niet zijn persoon gold, doch de wijze, waarop hij was aangesteld. Als zo

¹⁶² RB IV 165. Velthuysen aan Van Erkel 2 april 1709, AOBC 285.

¹⁶³ C. W. Bruinvis, Aantekeningen wegens het verhandelde bij Commissarissen der Staten van Holland en West-Friesland, in zake het weren van Reguliere priesters en van den Pauselijken Vicaris Damen, BBH 26 (1901) 321-328.

¹⁶⁴ A. Henssen, Jansenistica, BBH 45 (1927) 102-104.

¹⁶⁵ Besognes BBH 3 (1875) 267. Groot Placaetboek V 567-568.

echter de zaken lagen, had het weinig zin hem te vervangen. Tegen iedere nieuwe vicaris konden de Staten dan inbrengen, dat de paus hem eigenmachtig had benoemd. Daarom had de curie Damen gehandhaafd ondanks de verbanning der jezuïeten; daarom ook gaf zij hem thans niet prijs, nu hij door een persoonlijk banvonniss getroffen werd. Op 7 juni 1709 nam de commissie voor Hollandse aangelegenheden het besluit, dat Damen moest aanblijven in weerwil van het recente plakkaat. Zij achtte het echter raadzaam, dat hij zich in Holland onthouden zou van actuele uitoefening van zijn ambt. Het kerkelijk bestuur aldaar bleef toebedeeld aan de Keulse nuntius, een situatie, welke reeds sinds Potcamps dood bestond. Met deze regeling gaf de curie blijk de zaak niet op de spits te willen drijven. Dezelfde gezindheid sprak ook uit het bevel der commissie, dat Bussi de gerechtelijke procedures tegen de intrusi moest staken ¹⁶⁶.

De bewogen periode vanaf Damens consecratie op 25 december 1707 tot aan de zomer van 1709 had althans dit resultaat opgeleverd, dat het standpunt van beide partijen nu zonneklaar was. De Staten van Holland wensten slechts een vicaris toe te laten, die de goedkeuring van de Cleresie wegdroeg. Rome hield vast aan het benoemingsrecht van de paus en wilde de Cleresie geen woord laten meespreken, zeker niet zolang zij zich niet had onderworpen. In feite kwam dit neer op het handhaven van Damen.

10

De volgende jaren tot aan het vertrek van Bussi uit Keulen in september 1712 worden gevuld met pogingen de Romeinse curie te bewegen of te dwingen Damen op te geven.

De eerste, die een stap in deze richting waagde, was de apostolische vicaris zelf. De gevolgen van zijn verbanning verdrotten hem zeer. Zijn protestantse familieleden zagen het vonnis als een schandvlek aan en overstelpten zijn hoogbejaarde moeder met verwijten over haar bekering tot het katholicisme. De refractariërs kraaiden in hun pamfletten victorie en zetten hem te kijk als een eierzuchtige. De trouwe priesters meden het contact met hem uit angst voor de toorn der Staten. Confiscatie van zijn rijke bezittingen in Holland doemde als een spookbeeld voor hem op. Diep onder de indruk van dit alles wilde hij het liefst van zijn ambt afstand doen en reeds op 11 mei 1709 had hij De Cock verzocht de paus hierover aan te spreken ¹⁶⁷. Voorlopig durfde hij zich echter niet rechtstreeks tot zijn superieuren wenden met een verzoek om ontslag. In

¹⁶⁶ RB IV 178.

¹⁶⁷ RB IV 173.

zijn brieven aan de Propaganda wees hij enkel op zijn moeilijke positie ¹⁶⁸.

Doch kort daarop trof hem zo'n gevoelige slag, dat hij zijn schroom liet varen. Zijn 94-jarige moeder kwam op sterven te liggen en Damen wilde haar graag „in dit haer aenscheijnend uijterste” nog eens bezoeken. Daar de toegang tot Holland hem was ontzegd, richtte hij een verzoekschrift tot de Staten. Dit rekest verzond hij op 26 juli 1709 aan de Keulse resident Van Bilderbeeck, die toen in Den Haag vertoefde. Hij smeekte hem het krachtig te recommanderen en verzekerde, dat hij in Rome reeds zijn best had gedaan om ontslag te krijgen en nog verdere pogingen zou aanwenden. Van Bilderbeeck moest echter op 2 augustus 1709 berichten, dat de Staten onverbiddelijk waren ¹⁶⁹. Bij het ontvangen van deze wel kleinzielige weigering stortte Damen ineen en richtte op 4 augustus een officiële ontslagaanvraag aan de prefect der Propaganda. Een week later liet hij zelfs een notariële akte van afstand opstellen, welke hij eveneens naar Rome zond ¹⁷⁰. Aldus voldeed hij aan de eis der Staten tot schriftelijke abdicatie en werd de toegang tot Holland voor hem in beginsel weer vrij. Het moet vooral de vrees voor confiscatie van zijn goederen zijn geweest, die Damen dreef. Het is namelijk uitgesloten, dat hij bedoelde een laatste poging te doen om toegang tot zijn stervende moeder te krijgen, want het bericht van haar dood had hem op 4 augustus reeds bereikt ¹⁷¹.

Nu had Rome aan Damen ontslag kunnen verlenen, zonder dat de curie daarmee haar standpunt — de eigenmachtige benoeming van een nieuwe vicaris door de paus — prijs gaf. De aanstelling van een opvolger immers kon zij nog altijd in eigen handen houden. Doch op dit tijdstip, zo kort na 26 april 1709, moest het aanvaarden van Damens ontslag wel uitgelegd worden als een zwichten voor het Hollandse plakkaat; de Staten zouden hun agressie beloond wanen. Daarom wees de Romeinse commissie op 22 augustus 1709 het verzoek af. Op 24 augustus deelde de Propaganda dit aan Damen mede. Tevens sprak de congregatie in deze brief de verwachting uit, dat de vervolging door de Staten niet blijvend zou zijn en dat spoedig de zaken een wending ten goede zouden nemen ¹⁷². Damen had perioden, dat hij zich in deze weigering schikte, zelfs er naar verlangde om vicaris te blijven, doch uiteindelijk woog toch het verlangen naar ontslag zwaarder. Nog herhaalde malen heeft hij dan ook zijn bede opnieuw naar Rome gestuurd. Het antwoord bleef steeds negatief. De

¹⁶⁸ RB IV 175; 180; 185.

¹⁶⁹ RB IV 184.

¹⁷⁰ RB IV 187; 188.

¹⁷¹ RB IV 187; 199; 201.

¹⁷² RB IV 190; blz. 146, voetnoot 4.

tegenzin van de vicaris in zijn ambt vormde voor Rome geen motief, zwaarwichtig genoeg om de wens in te willigen¹⁷³.

Een tweede en krachtiger aanval kreeg de Romeinse curie weldra te verduren van de Staten van Holland. Dezen maakten zich in de laatste maanden van 1709 op om het andere deel van het plakkaat van 26 april 1709 uit te voeren. Zij gingen controleren, of tegen hun verbod in de priesters in Holland misschien toch Damen of de Keulse nuntius erkenden. Tot dit hernieuwde ingrijpen kwamen zij als gevolg van een reeks gebeurtenissen, die zich tussen augustus en november 1709 afspeelden en waarvan men de samenhang met vele gissingen als volgt kan reconstrueren.

In augustus 1709 circuleerde in de missie het gerucht, dat de paus wel een nieuwe vicaris zou benoemen. Damens abdicatie was namelijk bekend geworden en bovendien boden uit Rome afkomstige berichten steun aan deze veronderstelling. Twee jongelieden, misschien studenten van de Propaganda, hadden bij hun terugkeer uit Italië dit gerucht meegebracht, terwijl brieven van zekere Vis, een Amsterdammer in dienst van kardinaal Carpegna, hetzelfde insinueerden¹⁷⁴. Bij Damen schijnt daarop een korte periode van bezinning te zijn gekomen, waarin hij zijn ondoordachte verzoek om ontslag betreurde¹⁷⁵.

Aan de Keulse nuntiatuur was verbonden Joan Eloy, een vriend van Damen, die hem bij zijn tocht naar Holland in januari 1707 waarschijnlijk heeft vergezeld als secretaris¹⁷⁶. Deze Eloy nu moet eind augustus 1709 voor de bedrukte vicaris in de bres zijn gesprongen. Hij schreef, vermoedelijk aan Th. Groenhout, over de vicariskwestie en deze stelde Van Heussen op de hoogte. Noch de brief van Eloy aan Groenhout, noch die van laatstgenoemde aan Van Heussen is bewaard gebleven. Uit het antwoord, dat Van Heussen op 1 september 1709 waarschijnlijk aan Groenhout gaf, kan men echter enigszins opmaken, wat Eloy en Groenhout beoogden. Blijkbaar hebben zij Van Heussen en via hem het Utrechtse vicariaat gevraagd mee te werken aan het herstel van de vrede en de erkenning van Damen. De Leidenaar antwoordde, dat hij en zijn confraters van harte de vrede in de missie wensten, doch dat het plakkaat der Staten verbood Damen te aanvaarden¹⁷⁷. De veronderstelling, dat het Eloy en Groenhout te doen was om een erkenning van Damen, wordt nog bevestigd door het feit, dat de apostolische vicaris later Van Heussens

¹⁷³ RB IV blz. 148, voetnoot 2; 196; 203; blz. 160, voetnoot 6; 210; 216; 221; 226.

¹⁷⁴ RB IV 193.

¹⁷⁵ RB IV 195.

¹⁷⁶ RB IV 133; blz. 99, voetnoot 1.

¹⁷⁷ RB IV 192; blz. 147, voetnoot 6.

brief van 1 september 1709 naar Rome stuurde om te bewijzen, dat hij geen kans op toelating maakte ¹⁷⁸.

Door de weigering van Van Heussen liet Th. Groenhout zich niet aanstonds uit het veld slaan. Op 2 oktober 1709 reisde hij met De Swaen naar Utrecht en had daar de volgende dag een onderhoud met twee andere leden van het vicariaat, Codde en Cats. Zij kwamen overeen, dat Cats aan Utrecht en Groenhout aan Haarlem zou voorstellen van elke corporatie twee personen af te vaardigen voor nader overleg omtrent de vicariskwestie ¹⁷⁹. Waarschijnlijk heeft Groenhout ook thans weer, zoals in augustus, willen bereiken, dat minstens enkele Utrechtenaars op enigerlei wijze Damen zouden erkennen of, mocht dit mislukken, althans tot een daad van gehoorzaamheid zouden komen, waardoor de vicariskwestie uit de impasse kon geraken. Ook Bussi constateerde in deze dagen enige neiging tot onderwerping bij de refractariërs en zag al een nieuwe deputatie in het verschiet ¹⁸⁰.

Wat ook de juiste bedoeling van Groenhout moge geweest zijn, zijn bedrijvigheid vormde voor de Haarlemse magistraat een aanleiding om in te grijpen. Burgemeesters aldaar hadden namelijk bespeurd, dat er „een overlegh bij de capittelheeren van Uytregt en Haerlem binne haer stadt soude werden gemaect omme Daemen te erkennen” ¹⁸¹. Zij ontboden daarom op 7 oktober 1709 De Swaen en Van der Cooghen. Het was hun ter ore gekomen, zo hielden zij deze beide leden van het kapittel voor, dat op de vergadering van de volgende dag de erkenning van Damen ter sprake gebracht zou worden. Met het plakkaat van 26 april 1709 in de hand wezen zij erop, dat een dergelijke geste gelijk zou staan met „te willen spouwen in het aengesicht der Souvraine”, waarvoor zij ernstig waarschuwd. Zij legden verder aan De Swaen en Van der Cooghen de verplichting op onverwijld de magistraat te waarschuwen, zo iemand ter vergadering zich zou verstouten de erkenning van Damen aan te roeren ¹⁸².

De bijeenkomst van het Haarlemse kapittel ging op 8 oktober 1709 wel door. Er verschenen echter geen Utrechtters en omtrent het besprokene tasten wij vrijwel in het duister. In elk geval heeft Th. Groenhout ter vergadering een brief van Damen overgelegd, waaruit bleek, dat „hem Daemen als nogh hoope was gegeven” ¹⁸³. Dit is waarschijnlijk

¹⁷⁸ RB IV 197.

¹⁷⁹ Th. Groenhout aan Damen 3 oktober 1709, AOBC 294. Dit is de brief, waarvan in RB IV 198 sprake is.

¹⁸⁰ RB IV blz. 154, voetnoot 1; RB IV 199.

¹⁸¹ Bruinvis, Aantekeningen BBH 26 (1901) 328.

¹⁸² RB IV 198.

¹⁸³ Bruinvis, Aantekeningen BBH 26 (1901) 328.

de brief van de Propaganda aan Damen geweest van 24 augustus 1709. Groenhout heeft dan willen betogen, dat Rome de apostolische vicaris niet prijs gaf, zoals het gerucht wilde, en met dit schrijven heeft hij bij zijn confraters propaganda gemaakt voor de erkenning van Damen.

Groenhouts optreden bleef voor de Haarlemse magistraat geen geheim. Pensionaris Akersloot achtte de hele affaire ernstig genoeg om ze ahangig te maken bij Gecommitteerde Raden. Op de vergadering van 24 oktober 1709 onthulde hij, „als dat eenige capitulair en van voornemen geweest waren, op haar laatst gehouden vergadering tot Haarlem, den canonik Damen voor Vicaris te erkennen en bijzonder, dat de priester Groenhout tot Noordwijk dien aangaande in die vergadering een brief hadde vertoont”¹⁸⁴.

Gecommitteerde Raden onderstreepten nu, dat zij geen enkele ontduiking van het uitgevaardigde plakkaat gedoogden. Op 15 november 1709 deden zij voor zich verschijnen Van Heussen en Van Cuyck van het Utrechtse vicariaat benevens De Swaen, Visscher en Th. Groenhout van het Haarlemse kapittel. Zij legden hun op niet met Damen te corresponderen en dit evenmin van de hun onderhorige priesters te dulden. Verder stelden zij de opgeroepen in het vooruitzicht, dat zij binnenkort hadden na te gaan, op wiens gezag de priesters, die na de dood van Potcamp in Holland waren gekomen, hun functie uitoefenden.

De bedoeling is duidelijk. Gecommitteerde Raden wilden een overzicht hebben van de missionarissen, die door de nuntius of Damen waren aangesteld. Dat waren immers overtreders van het plakkaat van 26 april. Alvorens echter deze opdracht uit te voeren moesten de leden van beide corporaties nog eenmaal proberen, of de benoeming van een nieuwe vicaris niet op een zachtzinniger manier te bereiken was. Op wens van Gecommitteerde Raden moesten zij zich in verbinding stellen met Passionei¹⁸⁵.

Deze Domenico Passionei, met wie de gecompareerden tussen 15 en 21 november inderdaad contact opnamen, was een pauselijk diplomaat, die sinds november 1708 in de Republiek verbleef. Vanaf zijn aankomst had hij de gebeurtenissen in de missie met belangstelling gevolgd en nu en dan het staatssecretariaat ingelicht over de stemming der Hollandse regenten. Hij was van mening, dat de Staten nimmer op Damens verbanning zouden terugkomen en het is wel vanwege deze opinie, dat Gecommitteerde Raden hem nu in de kwestie betrokken¹⁸⁶. Van de andere kant wist Passionei, dat Rome niet van zins was Damen prijs

¹⁸⁴ Besognes BBH 3 (1875) 271.

¹⁸⁵ Besognes BBH 3 (1875) 271-273. RB IV 204; 205.

¹⁸⁶ RB IV 177; 197; 204.

te geven: Paulucci had hem namelijk, nog op 15 juni 1709, opgedragen de Staten te overtuigen van de redelijkheid van deze benoeming¹⁸⁷. Daarom liet Passionei nu zijn bezoekers en via hen Gecommitteerde Raden weten, dat hij voor de vervanging van Damen niets doen kon¹⁸⁸.

Het was een teleurstelling voor Gecommitteerde Raden, dat Passionei er niet voor te vinden was in Rome de benoeming van een nieuwe vicaris te bepleiten. Nu moesten dan maar „andere en hartigere middelen” worden aangewend, namelijk maatregelen tegen de priesters, die Damen als vicaris erkenden of wier aanstelling indruiste tegen de plakaten van 17 augustus 1702 en 26 april 1709¹⁸⁹. Op 25 november 1709 gaven Gecommitteerde Raden last dezulken op te sporen. In januari en februari 1710 gingen enkele leden van de Cleresie daartoe over. Voor het Hollandse deel van het aartsbischopstelschap Utrecht werd dit onderzoek verricht door Ignatius Mode als gedelegeerde van Cats; voor het aartsbischopstelschap Delfland door Van Erkel, voor Schieland door Van Cuyck, voor Rijnland door Van Heussen met medewerking van de aartsbischop Gaal. Ook in de districten van het vroegere bisdom Haarlem zijn enige nasporingen gedaan, maar veel slordiger dan elders in Holland. Het is niet te zeggen, wie hier is opgetreden, in ieder geval niet De Swaen. Van Heussen heeft de resultaten van de drijfjacht samengevat en ze op 19 februari 1710 aan Gecommitteerde Raden overhandigd¹⁹⁰.

Toen de staatssecretaris via Passionei van de dreigende vervolging had vernomen, had hij bij de Keulse nuntius zijn licht opgestoken. Bussi somde toen in een helder betoog van 12 januari 1710 de diverse vormen op, welke een vervolging tegen de katholieken in Holland kon aannemen. Hij kwam tot de conclusie, dat er slechts één dreiging niet bij voorbaat als hersenschimmig kon worden aangemerkt, namelijk de verbanning van alle gehoorzame priesters. Maar hij was van oordeel, dat het voor de Staten van Holland moreel onmogelijk of althans zeer moeilijk zou zijn deze bedreiging uit te voeren. Hij maakte de balans op tussen de gevolgen, welke een vasthouden aan Damen zou hebben en die, welke zouden voortvloeien uit het toegeven aan de eis der Staten. Onomwonden stelde hij vast, dat het laatste veel funester zou zijn voor de missie dan het eerste. Zoals de zaken nu lagen, moest bij vervanging van Damen

¹⁸⁷ RB IV 178.

¹⁸⁸ Besognes BBH 3 (1875) 274-275. RB IV 205.

¹⁸⁹ Bruinvis, Aantekeningen BBH 26 (1901) 328.

¹⁹⁰ Relaes van de Verrichtinge gedaen op ordre van Haer Edel Groot Mogende Commissarissen, gegeven aen eenige R. C. Priesters in dato 15/25 Nov. 1709, uitgegeven door A. van Lommel S.J., BBH 10 (1882) 378-394. RB IV 207; 212; 213; 214. Besognes BBH 3 (1875) 276.

het vicarisambt terechtkomen bij een figuur, die aan de leiband der Cleresie zou lopen ¹⁹¹.

Bussi's inzicht bleek achteraf juist te zijn: het onheil viel minder erg uit dan het had geleken. Gecommitteerde Raden gebruikten Van Heussens zwarte lijst met gematigdheid. Talrijke priesters hadden op de vraag, of zij Damen erkenden, ontwijkend en dus onbevredigend geantwoord. Niet weinigen bleken gezonden te zijn door een instantie, die volgens de uitgevaardigde plakكاتen daartoe niet gerechtigd was. Toch zijn Gecommitteerde Raden slechts in twee en dan nog buitensporige gevallen opgetreden.

Het eerste betrof vier pastoors uit het Gooiland, namelijk M. Morslandt te Laren, C. van der Hagen te Blaricum, A. Wijnants te Hilversum en B. Fock te Slootdijk-Loenersloot. In de eerste dagen van februari 1710 was zekere Ignatius Mode hen komen ondervragen omtrent hun zending. Volgens de pastoors had hij zich daarbij uitgegeven voor deurwaarder van de Staten van Holland. Zij hadden dat niet vertrouwd en hun ondervrager laten arresteren. Bij het verhoor was gebleken, dat Mode een bakkersknecht uit Utrecht was, die door Cats en Th. Doncker voor enkele dagen was gehuurd om het onderzoek te verrichten. Mode had nochtans een document kunnen overleggen, waaruit moest blijken, dat hij handelde op last van de Staten van Holland. Daar dit echter „een chartabel sonder teekening en vereijtschte solemniteyten” was, had de schout hem drie dagen vastgehouden en hem pas na ontvangst van een flinke som, betaald door Cats, ontslagen. Zonder twijfel was het document van Mode opgesteld door Doncker ¹⁹². Gecommitteerde Raden hielden nu staande, dat Mode inderdaad op hun lastgeving had gehandeld en verbanden op 20 maart 1710 de vier genoemde pastoors wegens hun optreden tegen de bakkersknecht.

Het andere geval gold vier Leidse regulieren, namelijk de dominicanen C. Balthasar en J. B. Perdou en de franciscanen A. Overbeek en C. van Bortel. Afgaande op Van Heussens onderzoek konden Gecommitteerde Raden hun eigenlijk niets bizonders ten laste leggen; de zending der paters dateerde van voor 17 augustus 1702 en de vraag, of zij Damen erkenden, hadden zij ontwijkend beantwoord zoals zo velen. Maar de Leidse magistraat had een diepgaander onderzoek nodig geoordeeld en daarbij hadden de vier paters verklaard zelfs tegen de plakكاتen der Staten in Damen te zullen erkennen, indien de paus dit gebood. Leiden rapporteerde nu deze grote „inobedientie” en verzocht om sancties. Gecom-

¹⁹¹ RB IV 206.

¹⁹² AAU 2 (1875) 313-317. RB IV blz. 169, voetnoot 2.

mitteerde Raden gaven toen op 28 maart 1710 de vier paters het bevel binnen acht dagen de provincie Holland te verlaten ¹⁹³.

Ook indien de verbanningen veel talrijker waren geweest, zou Rome toch niet gewicht zijn — zo mag men aannemen — want de nuntius had er ernstig op aangedrongen in geen geval toe te geven. Nu de feitelijke schade zo meeviel, was daar totaal geen reden voor. Rome bleef dan ook vasthouden aan Damen.

En dat niet alleen. De Romeinse instanties gingen nu ook weer strenger optreden tegen de refractariërs. De commissie voor aangelegenheden van de Hollandse Zending had het met name op Van Heussen en Van Erkel gemunt. De Leidenaar wilde men zijn optreden als kapittelvicaris ten laste leggen. De bewijzen, dat hij in die kwaliteit jurisdictiedaden had gesteld, waren echter niet te leveren en daarom volgde tegen Van Heussen geen persoonlijke censuur ¹⁹⁴. Maar met Van Erkel liep het anders. Hij werd naar Keulen gedaagd om zich te verantwoorden over het bovengenoemde „Protest”, dat hij in het voorjaar van 1709 had laten verschijnen en vervolgens werd hij op 16 januari 1711 geëxcommuniceerd ¹⁹⁵. Drie dagen tevoren had Bussi een instructie uitgevaardigd voor de biechtvaders in de missie. Zij bevatte richtlijnen voor de beoordeling van de geldigheid of de ongeldigheid van sommige sacramenten, die door ongehoorzame priesters waren toegediend. Evenals de brief van 21 december 1708 bedoelde deze instructie van 13 januari 1711 de gelovigen los te maken van de refractarische missionarissen ¹⁹⁶.

Gecommitteerde Raden reageerden op deze maatregelen van Bussi thans wat lauwer dan in de winter van 1708 en het voorjaar van 1709. Zij ontboden vier priesters en deelden mede, dat het op hen zou verhaald worden, indien de Keulse nuntius zijn actie tegen Van Erkel voortzette. De opgeroepen priesters waren: J. Ploegh te Voorschoten, J. van Bijlevelt te Poeldijk, P. Wellens O.P. te Rotterdam en de franciscaan S. van Luyck te Delft. Toen Bussi zich, zoals bleek, niet van een optreden tegen Van Erkel liet weerhouden, besloten Gecommitteerde Raden op 20 februari 1711 de vier genoemde priesters te verbannen ¹⁹⁷. Hoewel dit besluit niet is uitgevoerd, was het ingrijpen van Gecommitteerde Raden voor Rome toch reden om verdere processen voorlopig te staken, zoals ook in 1709 was gebeurd, maar Damen werd niet prijsgegeven ¹⁹⁸.

De laatste poging, welke in de onderhavige periode werd ondernomen

¹⁹³ Besognes BBH 3 (1875) 278-281.

¹⁹⁴ RB IV 225; blz. 176, voetnoot 1.

¹⁹⁵ RB IV 229; 239. Besognes BBH 3 (1875) 281-283.

¹⁹⁶ Hoyneck, *Historia* 150-151. RB IV 238.

¹⁹⁷ Besognes BBH 3 (1875) 285-287. RB IV 240; 244.

¹⁹⁸ RB IV blz. 190, voetnoot 7.

om een nieuwe vicaris te verkrijgen, kwam van de Cleresie. Op 18 december 1710 was Codde overleden. Pogingen om hem met Rome te verzoenen had hij op zijn sterfbed afgewezen. Ofschoon de leden van het Utrechtse vicariaat uit het afsterven van de aartsbisschop dus geen voorbeeld konden putten om zelf tot gehoorzaamheid terug te keren, werd Codde's dood toch het uitgangspunt tot een verzoeningspoging. Volgens hun theorie stond nu de aartsbisschoppelijke zetel van Utrecht vacant en moest het kapittel bij de bezetting ervan zeker een woord meespreken. Daarom vaardigde het vicariaat twee zijner leden af, Van Dalenoort en Steenoven, die beiden reeds bij vroegere deputaties waren opgetreden. Op 17 juli 1711 kwamen zij te Keulen aan ¹⁹⁹.

Bij hun poging om een nieuwe vicaris te verwerven, grepen zij terug op enkele brieven van De Cock, vooral op een schrijven van 23 augustus 1710. Aan wie De Cock deze brief gericht had, is niet met volledige zekerheid uit te maken, maar wij nemen aan, dat het Rudolf van Beest was, pastoor te Langeraar. Deze fungeerde namelijk, blijkens een brief van 3 december 1710, als tussenschakel in het contact tussen De Cock en het Utrechtse vicariaat. Deze corporatie had, zo valt uit De Cocks brief van 23 augustus 1710 op te maken, bij monde van De Witte een uiterst merkwaardige mededeling gedaan aan R. van Beest. De Utrechters hadden zich namelijk bereid verklaard Petrus van Beest, de broer van Rudolf, als vicaris te aanvaarden, indien Rome hem maar benoemen wilde. Zij zouden er dan tevens voor zorgen, dat deze Petrus van Beest, die in 1704 door toedoen van de Cleresie was verbannen, in het vaderland mocht terugkeren. De Cock, aan wie R. van Beest dit voorstel overbracht, vertrouwde de zaak wel niet helemaal, maar liet er zich toch mee in. Alle hem aangedaan onrecht zou hij vergeten, zo schreef hij, en hij zou voor de benoeming van Petrus van Beest zijn best doen, zoals hij dat in 1688 gedaan had voor die van Codde, ook de kandidaat van het Utrechtse vicariaat. Alleen wenste hij nadere bevestiging, dat het voorstel werkelijk van het vicariaat afkomstig was ²⁰⁰. Ofschoon hij die niet verkreeg, bleef hij zich met het plan inlaten. „Ick heb schrijvens als dat Heer Cock wederom geschreeven heeft aan mijn Hr Broeder Petrus en zijn voorigen brieven bevestigt heeft en dat hij kans siet”, zo berichtte R. van Beest op 3 december 1710 aan Van Erkel ²⁰¹.

Bij het eerste onderhoud, dat Van Dalenoort en Steenoven op 18 juli

¹⁹⁹ RB IV 249 blz 194 voetnoot 1 Van Dalenoort aan Van Heussen 21 juli 1711, AOBC 262. Zie ook F. C. de Vries, *Vredespogingen tussen de oud-bisschoppelijke cleresie van Utrecht en Rome* Assen 1930.

²⁰⁰ De Cock waarschijnlijk aan R. van Beest 23 augustus 1710, AOBC 285. RB IV blz 194 voetnoot 1.

²⁰¹ R. van Beest aan Van Erkel 3 december 1710, AOBC 285.

1711 met Bussi hadden, legden zij De Cocks brief van 23 augustus 1710 over. Die bewees volgens hen, dat Rome er wel voor te vinden was Damen te vervangen. Bussi wees echter het denkbeeld van een nieuwe vicaris resoluut af. Als dat het enig doelwit der gedeputeerden was, konden zij beter onmiddellijk vertrekken. De nuntius wilde slechts spreken over de erkenning van Damen, niet over de benoeming van een ander. De correspondentie met De Cock over deze zaak duidde hij aan als een poging om de ex-provicaris te compromitteren.

Tal van bijeenkomsten volgden; de besprekingen sleepten zich voort tot in de tweede helft van augustus. De kwestie van een nieuwe vicaris-benoeming verdween naar het tweede plan. Er werd voornamelijk onderhandeld over de wijze, waarop het Utrechtse vicariaat zich moest onderwerpen. Bussi eiste genoegdoening over vijf punten:

- 1) wat de geëxcommuniceerden betreft;
- 2) wat de intrusi betreft;
- 3) over het in 1709 verschenen „Protest” en andere schotschriften;
- 4) over de inmenging van de burgerlijke overheid;
- 5) over de leer.

De gedeputeerden waren bereid zich in de vier eerstgenoemde gevallen te schikken naar de wens van de nuntius, maar omtrent de leer kon men maar niet tot een accoord komen. De nuntius eiste, dat het vicariaat de constitutie *Vineam Domini* zou aanvaarden. Dat betekende ook aanvaarding van de *quaestio facti*. De gedeputeerden hielden ruggespraak met de overige leden van het vicariaat, raadpleegden theologen en juristen zoals Van Espen, en stelden aan de nuntius wijzigingen voor in de formule. Soms wankelde Bussi en speelde met de gedachte het punt van de leer onopgelost te laten, maar uiteindelijk hield hij toch voet bij stuk. Hierop stuitte dan ook een schikking af. Daarmee was ook het denkbeeld van een nieuwe vicaris van de baan. Op ogenblikken, dat onderwerping van het vicariaat nabij leek, had de nuntius zich daarvan niet geheel afkerig getoond. Maar het stond bij hem vast, dat, zolang deze uitbleef, Rome niet aan het verlangen van de Cleresie mocht voldoen ²⁰².

Noch de bede van Damen noch de aandrang van het Utrechtse vicariaat en zelfs niet de vervolging der Staten van Holland heeft Rome kunnen bewegen de in 1707 benoemde apostolische vicaris te vervangen. Dat de Romeinse curie niet voor deze zware druk is bezwiken, heeft vooral gelegen aan Bussi, die van een nieuwe benoeming groter onheil vreesde dan van het vasthouden aan de oude. Op 3 februari 1711 reeds was Bussi tot aartsbisshop van Ancona benoemd en in september 1712 was

²⁰² RB IV 251; 252. Van Dalenoort aan Van Heussen 18 augustus 1711, AOBK 262.

hij tot het kardinaat verheven. In het najaar van 1712 verliet hij Keulen voor Italië ²⁰³. Misschien zou zijn opvolger een andere mening zijn toegedaan over de oplossing van de Hollandse vicariskwestie.

²⁰³ RB IV blz. 209, voetnoot 3; 271.

HOOFDSTUK IV

DE BENOEMING VAN JAN VAN BIJLEVELT.

1

In de loop van 1713 aanvaardden zowel te Keulen als Brussel nieuwe pauselijke gezanten hun ambt. Girolamo Archinto volgde Bussi op in de Keulse nuntiatuur; Vincenzo Santini werd internuntius te Brussel. Tegelijk met deze personele mutaties bracht de curie een wijziging aan in de competenties van beide gezantschappen betreffende de missie. Medio 1703 had Rome de supervisie daarover primair toevertrouwd aan de Keulse nuntius. Deze afwijking van de normale regel had als motief de vrees, dat de pas uitgebroken Spaanse successieoorlog het contact van de Nederlandse katholieken met Brussel ernstig zou bemoeilijken. In de praktijk viel dit echter nogal mee, zodat de Brusselse internuntius tot 1706 zich even sterk met de missie kon inlaten als zijn Keulse ambtgenoot. In september 1706 was Bussi echter van Brussel naar Keulen overgeplaatst en sindsdien waren de bemoeiingen met de missie uitsluitend van de Keulse nuntiatuur gekomen. Bussi's bekendheid met het conflict in de zending maakt dit begrijpelijk. Nu echter in 1713 deze expert uit Keulen was verdwenen en nu bovendien de oorlog was beëindigd, bestond er geen reden meer om de regeling van 1703 te continueren. De curie bracht dan ook de supervisie over de missie weer terug bij de Brusselse internuntius, zoals dat vanouds het geval was. Santini, de eigenlijke opvolger van Bussi voor wat de Hollandse Zending betreft, ontving op 3 oktober 1713 zijn aanstelling als superior voor de tijd van vijf jaar. Gezien Damens onmacht en onwil om zijn ambt uit te oefenen, kwam de leiding dus bij Santini te berusten, al bleef Damen officieel vicaris¹.

De Propaganda deed de nieuwe internuntius, alvorens deze naar zijn standplaats vertrok, een instructie toekomen, waarin zij hem summier op de hoogte bracht van de situatie in de missie. Om zijn kennis daarvan te verdiepen reisde Santini eerst naar Keulen om daar acht dossiers, door Bussi tijdens zijn ambtsperiode bijeengegaaard, in ontvangst te nemen. Bovendien stond de Keulse nuntiatuur voorlopig Joan Eloy af, die als gewezen secretaris van Bussi goed op de hoogte was van de missie-

¹ RB III 946; 961. RB IV 302.

aangelegenheden. Aldus gewapend betrok Santini in oktober 1713 zijn Brusselse post ².

De twee voornaamste problemen, waarmee de nieuwe internuntius te stellen kreeg, waren die van zijn voorganger: welke was de beste houding tegenover de refractariërs? en: was de benoeming van een nieuwe vicaris wenselijk?

Tegenover de ongehoorzame priesters nam Santini van meet af aan een mildere houding in dan Bussi het sedert 1708 had gedaan. Geen citaties van intrusi, geen brieven om de gelovigen van de Cleresie-priesters af te trekken, doch aansporingen om van hun dwalingen terug te keren, dat was zijn tactiek, waarmee hij overigens weinig resultaat behaalde ³.

Ook met betrekking tot de vicariskwestie nam de nieuwe internuntius weldra een ander standpunt in dan Bussi. Reeds op 13 december 1713, nog geen drie maanden nadat hij zich te Brussel had gevestigd, wees hij in een schrijven aan Paulucci op de wenselijkheid van een nieuwe vicaris. Een internuntius, zo stelde hij vast, kan niet in de werkelijke behoefte van de missie voorzien. Als Santini ook maar een enkele blik heeft geslagen in de door Bussi aangelegde dossiers, heeft hij geweten, dat Rome niet erg toegankelijk was voor dit denkbeeld. Dat hij het desondanks durfde opperen kwam, doordat de Trierse resident in Den Haag ermee voor de dag was gekomen. Von Kayserfeldt had namelijk via Joan Eloy zijn diensten aangeboden om de admmissie van een nieuwe vicaris door de Staten te verwerven. Daarbij had hij verzekerd, dat het Utrechtse vicariaat ditmaal er buiten kon gehouden worden. Eloy zag een kans zijn vriend Damen, op wie het vicarisschap sinds zijn verbanning gaandeweg zwaarder was gaan drukken, van deze last te bevrijden en gaf het aanbod door aan Santini, die onmiddellijk het staatssecretariaat op de hoogte stelde ⁴.

In afwachting van het antwoord stak de internuntius alvast zijn licht op over eventuele kandidaten. Hij ging te rade bij Henricus van Susteren, Amsterdammer van geboorte, die tijdens het episcopaat van Humbert de Precipiano (1690-1711) vicaris-generaal van het aartsbisdom Mechelen was geweest en binnen enkele maanden bisschop van Brugge zou worden. Van Susteren noemde vier kandidaten voor het vicarisschap: P. van Beest, G. Pelt, C. van der Cooghen en J. van Bijlevelt ⁵.

Petrus van Beest werd in 1658 te Utrecht geboren, studeerde te Rome en werd in 1681 aangesteld als kapelaan van De Cock in Leiden. In 1692

² RB IV 283; 300; 301; blz. 234, voetnoot 6; blz. 235, voetnoot 4.

³ Dupac de Bellegarde, *Histoire abrégée* 280-285. RB IV 305; 306; 310; 316; blz. 244, voetnoot 1; 319; blz. 247. voetnoot 2.

⁴ RB IV 306; 307; 308.

⁵ RB IV 314.

benoemde Codde hem tot pastoor te Voorburg. Nadat De Cock in 1702 provicaris was geworden, ontving Van Beest weldra zijn aanstelling als aarts priester van Schieland en Zeeland. Wegens zijn vriendschap met De Cock, werd hij, zoals wij zagen, op 10 mei 1704 door de Staten van Holland verbannen. Van 1705-1709 was hij rector der zusters van het St. Agnesklooster te Emmerik. In 1709 benoemde Damen hem tot rector van het St. Elizabethsklooster der zusters Tertiarissen in Huissen, waar hij in het begin van 1714 nog altijd zijn functie uitoefende ⁶.

Gerard Pelt werd omstreeks 1647 te Utrecht geboren. In 1673 werd hij priester gewijd en drie jaar later aangesteld tot pastoor in Zoeterwoude. Evenals Van Beest was hij een uitgesproken tegenstander van de Cleresie. Codde betitelde hem als „grand ami de Sandin” (De Cock). Zowel Pelt als Van Beest waren na Potcamps dood door De Cock genoemd als figuren, die voor het vicarisschap in aanmerking kwamen ⁷.

Cornelis van der Cooghen werd in 1658 te Amsterdam geboren. Na zijn priesterwijding in 1680 werd hij kapelaan bij de pastoor van het Haarlemse begijnhof, J. Cousebant. Vóór 1688 werd hij benoemd in de statie te Egmond. In 1693 werd hij gekozen tot lid van het kapittel van Haarlem. Na het overlijden van Cousebant op 10 april 1695 werd Van der Cooghen pastoor van het begijnhof te Haarlem. Van de Haarlemse kanunniken was hij een der eersten, die met Codde's partij brak. Hij erkende De Cock en in 1707 Damen ⁸.

De vierde candidaat, die Van Susteren noemde, was Jan van Bijlevelt. Hij werd in 1671 of 1672 te Utrecht geboren ⁹. Zoals het grootste deel van de clerus der missie in deze tijd, studeerde hij te Leuven filosofie en theologie. Hij deed dit op een beurs, die door het Utrechtse vicariaat werd vergeven ¹⁰. Tijdens zijn theologie-studie was Codde niet bijster tevreden over hem. Op 1 januari 1694 liet de apostolische vicaris hem weten, dat hij, afgaande op meerdere getuigenissen, zeer dubieus gestemd was over van Bijlevelts geschiktheid om later in de zielzorg te werken. Indien praeses Huygens over een half jaar geen gunstig testimonium over hem zou geven, zou hij uit Alticollense verwijderd worden ¹¹. Nog herhaaldelijk zal blijken, dat latere beoordelaars van Van Bijlevelt diens intellectuele ontwikkeling niet hoog aanslaan. Na zijn priesterwijding,

⁶ RB III 489; 768; 829. RB IV 208.

⁷ RB IV blz. 7, voetnoot 9; 761. Codde aan Maille 22 januari 1705, AOBC 186.

⁸ BBH 5 (1877) 103, 115; BBH 17 (1891) 115; BBH 34 (1912) 271. RB III 1111. RB IV 81.

⁹ Voor deze gegevens omtrent Van Bijlevelt BBH 1 (1873) 203-205, tenzij anders blijkt. Hier zij gewezen op de 10 artikelen van J. F. Vregt, Het Apostolisch-Vicarisschap van Joannes van Bijlevelt in BBH 1 t.e.m. 5 (1873-1877).

¹⁰ Aldus blijkt uit Roos aan Cats 18 februari 1694, AOBC 267.

¹¹ Codde aan Van Bijlevelt 1 januari 1694, AOBC 189.

waarschijnlijk in 1698, werd hij door Codde benoemd tot assistent bij Petrus Hollen, die pastoor was van de Sint Nicolaas achter de Wal in Utrecht. In 1699 plaatste Codde hem over naar Arnhem, waar hij kapelaan werd bij de ziekelijke aartspriester van Gelderland, Henricus van Deventer. Zowel Hollen als Van Deventer waren vurige aanhangers van Codde. Dat de aartsbisschop Van Bijlevelt als jong priester juist bij hen plaatste, wijst er op, dat Codde en zijn staf van hem verwacht hebben, dat ook hij zich in de rijen der Cleresie zou scharen; hij had nog wel op kosten van het Utrechtse vicariaat gestudeerd. Dit viel anders uit; Van Bijlevelt erkende in 1702 onmiddellijk De Cock als provicaris. Later zal hij dan ook van de zijde der Cleresie als overloper worden betiteld. De Cock benoemde hem op 5 november 1703 tot assistent in Poeldijk, waar de bekende Westlander Franciscus Verburgh pastoor was. Deze hoogbejaarde herder had reeds tevoren een helper gekregen in de Cleresie-priester Th. van der Croon, die Verburgh ook zou opvolgen. Nu kwam daar echter Van Bijlevelt en voor hem moest Van der Croon wijken. Op instigatie van Van Heussen moeiden de Staten van Holland zich echter met de zaak en op 17 juli 1704 verboden zij Van Bijlevelt zijn functie te Poeldijk uit te oefenen¹². Na anderhalf jaar werd dit verbod ingetrokken of althans niet meer geurged, zodat Van Bijlevelt na 1705 zijn ambt kon continueren, niettegenstaande Van der Croon opnieuw probeerde zich in Poeldijk te vestigen, nu met een zending van Potcamp¹³. Na de dood van Verburgh in 1707 werd Van Bijlevelt er pastoor en bleef dit tot in 1713. Het heet, dat hij in deze tijd herhaaldelijk voor 's lands overheid moest verschijnen in verband met de woelingen in Holland. Hiervan is alleen bekend, dat de Poeldijkse pastoor in 1711 van Gecommitteerde Raden de opdracht kreeg de excommunicatie van Van Erkel te voorkomen. Toen hij hierin niet slaagde, viel het besluit om hem uit Holland te verbannen, doch dit is niet uitgevoerd. Zowel de oproep voor Gecommitteerde Raden als de conniventie ten opzichte van het verbanningsdecreet zijn op rekening te stellen van de relaties, die Van Bijlevelt met verscheidene regenten had. Speciaal met de Goudse pensionaris Van der Dussen stond hij op goede voet. In 1712 benoemde Bussi hem in de belangrijke statie van de Utrechtse Driehoek, waar hij de overleden Cats moest opvolgen. Daar echter een deel van de katholieken van deze statie en evenmin de eigenaar van de pastorie hem wenste te accepteren, kon hij zich niet in zijn geboortestad vestigen¹⁴. In juli 1713 werd hij benoemd als opvolger van Titzing in de statie van

¹² De Cock, *Missio Foederati Belgii* 52, 90. AOBC 267.

¹³ RB III 1172.

¹⁴ RB IV 266; blz. 210, voetnoot 1. Bussi aan ? 12 en 17 juli 1712, AOBC 305.

de Oude Molstraat te Den Haag ¹⁵. Sinds 1712 stond hij bij zijn kerkelijke overheid te boek als een der vooraanstaande, aan Rome getrouwe priesters in Holland.

Hoe kwam Van Susteren aan de namen van de vier vermelde kandidaten en aan de bijzonderheden over hun levensloop? Hij kan deze priesters en hun verleden moeilijk persoonlijk gekend hebben, want hij verbleef al ongeveer twintig jaar in de Zuidelijke Nederlanden. Vermoedelijk heeft Van Susteren inlichtingen ingewonnen bij Cornelis Paulus Hoyneck van Papendrecht. Deze Dordrechtenaar was in september 1713 priester gewijd. Van Susteren achtte hem de aangewezen man om de nieuwe internuntius ter zijde te staan als secretaris voor de zaken van de Hollandse Zending. Hij schatte Hoyneck dus hoog en het is aannemelijk, dat hij diens advies gevraagd heeft over zo'n belangrijke aangelegenheid als de benoeming van een nieuwe vicaris. Dit wordt te meer waarschijnlijk, daar Hoyneck sinds zijn wijding in de missie vertoefde en dus ter plaatse kon nagaan, wie voor het vicarisschap geschikt zou zijn. Hoyneck had namelijk het denkbeeld om secretaris van Santini te worden van de hand gewezen, omdat hij zich reeds ter beschikking had gesteld van Thomas d'Alsace, die in 1713 was benoemd tot bisschop van Ieperen. Daar D'Alsace echter van deze zetel geen bezit kon nemen, maakte Hoyneck zich voorlopig verdienstelijk door assistentie te verlenen aan de Haagse pastoor Jan van Bijlevelt. Pas in september 1714 trad hij in dienst van D'Alsace, die inmiddels aartsbisschop van Mechelen was geworden. Van de vier kandidaten, die Van Susteren aan de internuntius noemde, werd Van Bijlevelt het warmst aanbevolen voor het vicarisschap. Ook dit wijst erop, dat de lijst van Van Susteren door Hoyneck werd opgesteld, al of niet in overleg met Van Bijlevelt ¹⁶.

Intussen schijnt Santini ook elders zijn licht opgestoken te hebben omtrent een geschikte opvolger van Damen. Een andere informatiebron preees namelijk Joan Ophuys aan. Deze werd omstreeks 1667 in Osnabrück geboren. Hij maakte zijn studies in zijn geboortestad en vervolgens te Munster in Westfalen. Van 1698 tot 1706 was hij huiskapelaan van de adellijke familie Van Isendoorn op kasteel Cannenburg te Vaassen op de Veluwe ¹⁷. Op 23 februari 1706 stelde de Keulse nuntius Piazza Ophuys aan als pastoor te Hilversum, doch deze kon van zijn statie geen bezit nemen, omdat J. de Jong zich daar wist in te dringen ¹⁸. Ophuys verleende toen gedurende twee jaar assistentie in Den Haag bij A.

¹⁵ RB IV 297.

¹⁶ RB IV 314. BBH I (1873) 165.

¹⁷ BBH I (1873) 203.

¹⁸ RB IV 30.

Titzing. In 1709 nam hij de jezuïetenstatie in het Hoornsteegje te Zwolle over¹⁹. In datzelfde jaar benoemde Bussi hem tot aartspriester van Salland. Het Zwolse pastoraat was voor Ophuys een onzeker bezit, daar het recht van de sociëteit op deze statie bleef bestaan. In 1713 was er dan ook sprake van, dat hij de overleden Titzing in Den Haag zou opvolgen. Deze statie kwam echter aan Van Bijlevelt en de benoeming van Ophuys in het nu vacante Poeldijk ging evenmin door. In 1714 was Ophuys nog steeds pastoor in Zwolle en aartspriester van Salland.

De suggestie, dat Ophuys een geschikte vicaris zou zijn, was wellicht afkomstig van een andere aartspriester uit het oosten van het land, namelijk de Gelderse landdeken en Arnhemse pastoor S. van Lendt. Deze was op 3 januari 1703 Van Deventer in beide functies opgevolgd. Van Bijlevelt heeft dus nog enige tijd onder hem gediend. Van Lendt voelde zich gepasseerd, toen Van Bijlevelt in 1713 tot pastoor in Den Haag werd benoemd en beklaagde zich op 22 december 1713 daarover bij de prefect van de Propaganda. Hij beschreef zijn voormalige kapelaan als een man, die niets van zielzorg afweet, slecht Latijn kent en helemaal geen Frans of Italiaans, juist talen die een Haagse pastoor hard nodig had²⁰. Als Van Lendt tot de figuren heeft behoord, bij wie Santini inlichtingen inwon over eventuele kandidaten voor het vicarisschap, zal deze Gelderse aartspriester beslist niet voor Van Bijlevelt gepleit hebben en zeker een ander, wellicht Ophuys, hebben aanbevolen. Een andere gissing is, dat de internuntius in de door Bussi achtergelaten dossiers Ophuys beschreven vond als een man van meer dan middelmatige kwaliteiten. In ieder geval informeerde Santini bij Van Susteren omtrent Ophuys en deze liet weten, dat Van Bijlevelt de voorkeur verdiende²¹. Het was duidelijk, dat, mocht Rome tot een nieuwe benoeming besluiten, het gaan zou tussen Ophuys en Van Bijlevelt, waarbij laatstgenoemde de beste papieren bezat.

Doch zo ver was het voorlopig nog lang niet. De Romeinse curie bedankte voor de diensten, door Von Kayzersfeldt aangeboden. De staatssecretaris herinnerde zich, dat deze Trierse resident een rol had gespeeld bij de weinig succesvol uitgevallen benoeming van Potcamp en ging daarom met Von Kayzersfeldt liever geen tweede maal in zee. Op 6 en 13 januari 1714 verzond hij aan de internuntius het verbod om over de vicariskwestie te onderhandelen²². Naar de data te oordelen heeft de vroegere secretaris der Propaganda Fabroni, thans curie-kardi-

¹⁹ Van Hoeck, Schets van de geschiedenis der jezuïeten in Nederland 90.

²⁰ RB IV 309.

²¹ RB IV 318.

²² RB IV 312; blz. 240, voetnoot 4.

naal en behorend tot de commissie voor aangelegenheden van de Hollandse Zending, deze afwijzing beïnvloed. Ook Fabroni had namelijk van de internuntius vernomen over de actie voor een nieuwe vicaris en was toen zo voorzichtig geweest om Bussi in Ancona te raadplegen. Bussi bleef trouw aan de tactiek, welke hij als Keulse nuntius had voorgestaan en wees het denkbeeld radicaal af. Zijn brieven aan Fabroni dateren van 4 en 11 januari, dus telkens twee dagen voor Paulucci zijn afwijzende instructie naar Brussel verzond²³. Bussi heeft hierin dan ook wel via Fabroni de hand gehad.

Volgens Hoynck hebben ook de jezuïeten zich in deze tijd gekant tegen de benoeming van een nieuwe vicaris. De paters wilden, dat men tevoren van de Staten het verlof zou bedingen, dat zij in de missie mochten terugkeren. Omdat het plan van Von Kaysersfeldt met deze conditie geen rekening hield, zouden zij niet ervan hebben willen horen²⁴. Het bericht klinkt aannemelijk, doch is tot dusver door geen stukken bevestigd.

In eerste instantie wees Rome dus in januari 1714 het denkbeeld van een nieuwe vicaris af, maar hiermee was het geenszins definitief van de baan. Waarschijnlijk is Santini blijven insisteren. In ieder geval ging de commissie voor aangelegenheden van de Hollandse Zending in augustus 1714 een vergadering aan de kwestie wijden. In een preadvies betoogde De Cock de wenselijkheid van een nieuwe benoeming en stippelede de beste weg uit voor het welslagen der admissie. Verder somde hij drie van de vier kandidaten op, die indertijd door Van Susteren waren aanbevolen en liet blijken, dat Van Bijleveld de meest geschikte was. Blijkbaar onderstelde De Cock, dat de commissie tot de benoeming zou besluiten, want samen met de secretaris der Propaganda, Silvio de Cavalieri, had hij reeds een concept samengesteld voor de brief, door Paulucci te schrijven aan de internuntius, zodra de vergadering de benoeming had goedgekeurd. Santini zou dan onmiddellijk opdracht krijgen om met de Staten besprekingen over de aanhangige kwestie te beginnen.

De Cock was echter te voorbarig geweest. De commissie dacht anders over de aangelegenheid. In de vergadering die zij op 27 augustus 1714 hield, waren, behalve de secretaris van de Propaganda, aanwezig de kardinalen Imperiali, Albani, Fabroni en Bussi, die, ofschoon geen curiekardinaal, de eerste tijd na zijn vertrek uit Keulen, toch deel uitmaakte van de commissie. Het was Bussi, die zoals in januari ook thans weer de benoeming tegenhield. Hij wees erop, dat hij indertijd bij de admissie-

²³ RB IV 311; 313.

²⁴ AAU 69 (1950) 153-154.

pogingen voor Damen dezelfde tactiek had gevolgd, als De Cock nu aanbeval. Ook hij had tevoren met diverse gezanten een accoord bereikt en toch had Damens admissie schipbreuk geleden. Hun woord bood geen voldoende garantie. Daarom vond Bussi het nog steeds beter de benoeming naar een gunstiger tijdstip te verschuiven. Inmiddels zou, zo meende Bussi, het aantal refractariërs verder slinken en hun invloed op de Staten afnemen. Fabroni viel hem bij en hun zienswijze won het. De paus verleende zijn goedkeuring aan het uitstel ²⁵.

Ook na deze tweede afwijzing hield echter het aandringen op een nieuwe vicaris aan. Van Bijlevelt kwam in september 1714 persoonlijk naar Brussel om de zaak te bepleiten. Hij kon aanvoeren, dat de kans op admissie nu groter was dan in december 1713. Toen had Von Kaysersfeldt zijn diensten daarvoor aangeboden; nu had Van der Dussen verzekerd, dat de Staten een nieuwe vicaris wensten. Het woord van een Hollands regent was in deze kwestie een betrouwbaarder fundament dan de beloften van een buitenlands diplomaat. Ook de bisschop van Antwerpen, Petrus Josef Franken-Sierstorpf, was van mening, dat de missie weer een aldaar wonend vicaris moest krijgen en zegde zijn medewerking toe om toelating voor hem te bekomen. Santini stelde Paulucci weer op de hoogte en preees Van Bijlevelt opnieuw als de meest geschikte candidaat aan ²⁶.

Dit hernieuwde aandringen bracht Paulucci ertoe de toestand in de missie nog eens grondig en op hoog niveau onder ogen te zien. Santini was nu ruim een jaar internuntius in Brussel en had telkens blijk gegeven een andere richting te willen inslaan dan zijn voorganger Bussi. Het werd tijd, dat de Romeinse autoriteiten thans duidelijk uitmaakten, wat zij nu eigenlijk wilden met betrekking tot de twee bovengenoemde problemen: hoe te handelen met de refractariërs en: was de benoeming van een nieuwe vicaris wenselijk? Toen het pauselijk hof dan ook goed en wel uit Castel Gandolfo in Rome was teruggekeerd, schreef de staatssecretaris een bijeenkomst uit, die aan deze kwesties werd gewijd. Zij werd op 1 december 1714 in het Quirinaal gehouden en erbij tegenwoordig waren Clemens XI zelf, de staatssecretaris Paulucci, de prefect van de Propaganda Sagripanti, verder de kardinalen Fabroni en Bussi en tenslotte De Cock met de secretaris der Propaganda ²⁷. De vergadering bestond dus enerzijds uit dragers van de hoogste kerkelijke autoriteit en anderzijds uit figuren, die krachtens hun verleden het best op de hoogte

²⁵ RB IV 333; 335.

²⁶ RB IV 337; 339; 341.

²⁷ RB IV 340; 367.

waren van het wel en wee der missie. De belangrijkheid ervan is duidelijk.

Ten opzichte van de kwestie der refractariërs besloot de vergadering van 1 december 1714, dat de pauselijke gezanten in Brussel en Keulen wederom tot gerechtelijk optreden tegen hen moesten overgaan. De tactiek van overreding, door Santini sinds zijn komst aangewend, werd hiermee gedesavouéerd. De internuntius moest terugkeren tot de methode, waarmee Bussi sinds 1708 was begonnen en die hij slechts vanwege het ingrijpen der Staten had gestaakt. Het moet Bussi geweest zijn, die in dit besluit sterk de hand heeft gehad.

In de vicariskwestie kwam de vergadering tot de volgende resolutie: zij stelde Joan Ophuys aan niet tot apostolisch vicaris, doch tot bemiddelaar tussen de internuntius en de gehoorzame priesters in de missie. De bedoeling was wel, dat hij na gebleken geschiktheid mettertijd tot het vicarisschap zou worden verheven, maar feitelijk werd een dergelijke benoeming wederom naar een onbepaald tijdstip verschoven. Hiermee en ook met de keuze van Ophuys distantiëerde Rome zich duidelijk van de Zuidnederlandse groep Van Susteren, Hoynck, de bisschop van Antwerpen en de internuntius, die de onmiddellijke benoeming van een apostolische vicaris en liefst van Van Bijlevelt hadden gewenst. Opnieuw valt in dit besluit de grote invloed van Bussi te onderkennen. Hij was immers steeds voor uitstel geweest en tevens had hij als pauselijk gezant zijn kandidaten altijd buiten Holland gezocht. De benoemingen van Potcamp en Damen en de beraamde aanstelling van Van der Voort wijzen dit uit. Tegen Van Bijlevelt moet hij het bezwaar gekoesterd hebben, dat deze Haagse pastoor te midden van de partijtwisten had gestaan en ook dat deze vriend van diverse Hollandse regenten te veel onder hun invloed en dus zijdelings onder die van de Cleresie zou geraken.

Aldus kreeg Santini vanuit Rome zowel ten opzichte van de refractariërs als in de vicariskwestie een andere koers voorgeschreven dan hij in het eerste jaar van zijn ambtsperiode had gevolgd. Op 8 december 1714 stelde Paulucci hem van beide besluiten op de hoogte²⁸. Hij repte er echter nog niet van, dat de keuze van de tussenpersoon Ophuys bedoeld was als een aanloop tot het vicarisschap. Dit vernam de internuntius pas uit een schrijven van 12 oktober 1715²⁹. Hij kan het echter zeer wel thans reeds bevroed hebben. In elk geval leek de benoeming van Van Bijlevelt als apostolisch vicaris in december 1714 voorgoed van de baan.

²⁸ RB IV 342; 343.

²⁹ RB IV 368.

Het merkwaardige was nu, dat in de volgende jaren van 1715 tot oktober 1717 de zaak een heel andere wending nam dan de vergadering van 1 december 1714 had bedoeld. Terwijl namelijk Ophuys als candidaat voor het vicarisambt geleidelijk op de achtergrond raakte, kwam Van Bijlevelt, die de Romeinse commissie duidelijk had willen passeren, steeds sterker naar voren.

De eerste oorzaak, waardoor van de benoeming van Ophuys tenslotte niets kwam, was diens eigen afkeer van het ambt. Toen Santini uit het schrijven van 12 oktober 1715 vernam, wat Rome met Ophuys voorhad, wilde hij hem als voorbereiding naar een statie in Holland verplaatsen. Dan kon Ophuys beter de welwillendheid van diverse regenten verwerven en viel zijn kans op admissie ook beter te taxeren. Het juist vacante Wassenaar zou een mooie entrée zijn. Doch behalve dat de heer van Wassenaar bezwaar maakte, bleek ook Ophuys er niet veel voor te voelen³⁰. Toen de internuntius hem op 19 maart 1716 voor het eerst mededeelde, dat Rome hem het vicarisschap had toegedacht, antwoordde de betrokkene, dat hij zich daarvoor ongeschikt achtte. Santini gaf dit naar Rome door, waar Paulucci oordeelde, dat deze bescheidenheid Ophuys juist tot de aangewezen man maakte. De internuntius drong daarom op 25 juni sterk bij hem aan, doch opnieuw weigerde Ophuys; alleen op bevel zou hij het ambt aanvaarden, nooit echter uit vrije wil³¹. Hoe Santini hem ook aanspoorde om althans een pastoorschap in Holland te accepteren, steeds weigerde de aartspriester van Salland. Zelfs deze eerste stap op de weg naar het vicarisschap wilde hij niet zetten. Na meer dan een jaar was hij tenslotte in augustus 1717 op verzoek van de internuntius bereid naar Brussel te komen, doch tot Santini's teleurstelling liet hij zich ook daar niet overhalen. Hij bracht integendeel een aantal bezwaren naar voren, die de internuntius op 26 augustus naar Rome doorzond³². Intussen had men daar van diverse kanten vernomen, dat Ophuys geboren was in Osnabrück en derhalve geen Nederlander was. Dit gevoegd bij zijn weigerachtigheid, deed de curie besluiten hem eindelijk te laten vallen. Op 11 september 1717 deelde de staatssecretaris aan de internuntius mede, dat deze geen verdere moeite meer hoefde te doen voor de verheffing van Ophuys tot het vicarisschap³³. Daarmee werd het ene besluit van de vergadering van 1 december 1714 ongedaan gemaakt.

³⁰ RB IV 368; 370; blz. 287, voetnoot 1.

³¹ RB IV 383; 384; blz. 299, voetnoot 4; 402.

³² RB IV 431; blz. 335, voetnoot 4.

³³ RB IV 444.

Dat juist Van Bijlevelt in dezelfde jaren steeds meer als candidaat voor het vicarisambt op de voorgrond kwam, was het onvoorziene gevolg van de tweede beslissing, die de vergadering op 1 december 1714 had genomen. Deze luidde, dat het gerechtelijk optreden tegen de refractariërs moest worden hervat. Daar de Brusselse internuntius geen rechtbank bezat, moest volgens opdracht van Paulucci de Keulse nuntiatuur de processen voeren. Archinto zou van Santini de namen ontvangen van degenen, die hij moest dagvaarden ³⁴.

Er ging ruim een half jaar overheen, voordat de beide pauselijke gezanten de uitvoering van de Romeinse opdracht ter hand namen. Het is niet te verwonderen: Santini had reeds vroeger laten blijken, dat hij een afkeer had van de citatie-tactiek en zal de hervatting ervan zo lang mogelijk hebben willen uitstellen. Archinto moest eerst wachten op de dossiers, die hij uit Brussel had opgevraagd om zich op de hoogte te stellen van de wijze, waarop Bussi indertijd de zaak had aangepakt, maar toonde ook daarna zo weinig haast, dat de staatssecretaris hem herhaaldelijk moest aansporen ³⁵. In de laatste dagen van juli 1715 was het dan zover. De beide pauselijke gezanten ontmoetten elkaar toen in Roermond voor een bespreking van de te volgen methode en vanaf dit tijdstip, 29 juli, dateren de eerste nog spaarzame citaties. Zij betroffen de intrusi J. de Jong, H. de Beer en T. Hettema ³⁶.

Alleen de dagvaarding van J. de Jong is voor ons onderwerp van belang, want zij veroorzaakte spoedig een ingrijpen van de burgerlijke overheid in Holland. De Jong bezette al negen jaar lang zonder wettige zending een statie in Hilversum. Reeds in 1708 had Bussi hem ter verantwoording geroepen, maar van een kerkelijke straf was niets gekomen, zoals wij zagen, omdat de Staten van Holland met represailles hadden gedreigd. Ook thans namen de Staten De Jong weer in bescherming. De eerste monitio van 29 juli 1715 had dit effect nog niet, maar toen Archinto hem op 26 augustus de tweede deed toekomen, kwamen de Staten in actie. Zij ontboden de hun welbekende Van Bijlevelt en gelasten hem zowel in Keulen als in Brussel op staking van het gerechtelijk optreden aan te dringen. Hetzelfde bevel ontving de pastoor van de Mozes en Aäron te Amsterdam, E. de Glabbais. Deze missieprefect der franciscanen stond in drukke relatie met diverse Amsterdamse regenten.

Van Bijlevelt schreef op last van de Staten op 30 augustus 1715 aan Santini en op 3 september aan Archinto; De Glabbais deed dit op 6

³⁴ RB IV 343; 344.

³⁵ RB 347; 356; blz. 270, voetnoot 5.

³⁶ RB IV 357; blz. 275, voetnoot 5. Er zijn aanwijzingen, dat Archinto de citatie tegen Hettema tien dagen eerder lanceerde: RB IV 354; blz. 275, voetnoot 2.

september. Beiden brachten naar voren, dat de Staten dergelijke dagvaardingen van een buitenlandse rechtbank een inbreuk op hun soevereiniteit achtten. Ook een katholieke regering zou dit niet dulden ³⁷.

Zowel Santini als Archinto konden hun correspondenten voorlopig weinig anders antwoorden dan dat het hun niet vrijstond de procedure te staken; zij volvoerden immers een reeds lang uitgestelde opdracht van Rome. Zij wezen er nog op, dat dit optreden volgens hen geen schending betekende van de soevereine rechten van de Staten, daar het hier een maatregel van geestelijk bestuur betrof. De brieven van de beide pauselijke gezanten waren bestemd om aan de Hollandse regenten getoond te worden ³⁸. De daarin vervatte argumentatie was weinig geschikt om de Hollandse Statenleden van hun ongelijk te overtuigen.

De Keulse nuntius en zijn Brusselse ambtsgeenoot hebben dit zeer goed geweten en daarom brachten zij onmiddellijk Rome op de hoogte van de beroering, die de hervatting van de citatie-tactiek had gewekt. Tegen diverse pastoors uit de omgeving van Den Haag waren bedreigingen geuit, indien de procedure tegen De Jong voortgang zou vinden, zo hadden deze priesters aan Van Bijlevelt meegedeeld ³⁹. Missieprefect De Glabbais had te Delft de minderbroeders van Gouda, Rotterdam, Den Haag en Leiden bijeen geroepen en hun mening gepeild. Unaniem waren de paters van oordeel, dat de gerechtelijke actie diende te worden gestaakt en dat dit ter kennis van de Staten moest worden gebracht vóór de vergadering van 17 september 1715; anders vreesden zij represailles. Archinto liet duidelijk aan Rome blijken, dat ook hij zich bezorgd maakte over de ontstane situatie ⁴⁰.

Deze reacties waren echter niet in staat de curie tot een koerswijziging te brengen. Op 6 oktober 1715 besloot de commissie voor Hollandse aangelegenheden, dat de nuntius moest overgaan tot het excommuniceren van J. de Jong. Op 14 oktober deelde Paulucci dit besluit aan de Keulse nuntius mee, tegelijk verordenend, dat deze na enkele weken wachters eenzelfde procedure moest beginnen tegen Th. van der Croon en W. Wanner te Gouda en tegen A. Schukking te Amsterdam ⁴¹.

Archinto informeerde in opdracht van Paulucci eerst nog bij de internuntius, of deze behalve het bekende dreigement van de Staten nog een ander motief kon aanvoeren, dat hem van het uitspreken der excommunicatie kon weerhouden. Toen Santini hierop ontkennend moest antwoorden, maakte de Keulse nuntius op 19 december 1715 de excommu-

³⁷ RB IV 359; 361; 363; 364.

³⁸ RB IV 362; blz. 277, voetnoot 3.

³⁹ RB IV blz. 281, voetnoot 5.

⁴⁰ RB IV 365; blz. 282, voetnoot 3.

⁴¹ RB IV 367; 368.

nicatie van De Jong publiek⁴². De Staten van Holland hebben hierop niet gereageerd. Het is begrijpelijk: het uitspreken van een censuur over een katholiek priester was voor hen geen schending van hun soevereiniteit, wel echter de dagvaarding voor een buitenlands tribunaal.

Het geval De Jong had de Staten danig geïrriteerd en bij de missionarissen grote beroering gewekt. Nog erger werd het, toen de Keulse nuntius in 1716 het proces begon tegen de twee Goudse intrusi Van der Croon en Wannaer. Archinto had de enkele weken, die hij na afwerking van het proces tegen De Jong mocht wachten, maanden laten worden, doch op 20 april 1716 citeerde hij de beide genoemden om zich in Keulen te komen verantwoorden omtrent de geldigheid van hun jurisdictie⁴³. De geschiedenis van 1715 ging zich, nu in toegespitste vorm, herhalen.

Van der Croon en Wannaer namen hun toevlucht tot de burgemeesters van Gouda, die op 8 mei de in hun stad werkzame minderbroeder Nicolaas Schoonhouwen ontboden. Zij hielden de pater voor, dat zij de dagvaardingen beschouwden als een schending van hun soevereiniteit en uitten de bekende bedreiging: bij voortzetting ervan zouden represailles tegen de gehoorzame priesters volgen. De franciscaan kreeg opdracht Van Bijlevelt in te schakelen, opdat deze de Keulse nuntius van verder optreden zou afhouden. Als Archinto toch doorging, zou Gouda de kwestie bij de Staten van Holland aanhangig maken⁴⁴.

Schoonhouwen stelde op staande voet Van Bijlevelt in kennis van hetgeen hem was overkomen⁴⁵. Opnieuw blijkt, dat de Haagse pastoor voor de Hollandse regenten gold als een tussenpersoon tussen de aan Rome trouwe priesters in Holland en de pauselijke gezanten in Keulen en Brussel. Van Bijlevelt die er in 1715 niet in geslaagd was Archinto tot staking van het proces tegen De Jong te brengen, besloot thans zijn nieuwe poging meer kracht bij te zetten. Hij wendde zich namelijk tot de aartsbisschop van Mechelen, Thomas d'Alsace, en verzocht deze in Keulen te interveniëren. De aartsbisschop voldeed hieraan reeds binnen enkele dagen⁴⁶. Vanaf dit tijdstip dateert de tussenkomst van D'Alsace in de zaken van de missie. Zij zal spoedig belangrijke gevolgen

⁴² RB IV 375; blz. 285, voetmoot 9.

⁴³ RB IV 385.

⁴⁴ RB IV 387.

⁴⁵ Schoonhouwen aan Van Bijlevelt 9 mei 1716, Archief van het bisdom Haarlem (voortaan afgekort als ABH), Archief C. P. Hoyneck van Papendrecht 262. Van het archief van C. P. Hoyneck van Papendrecht bestaat nog geen gedrukte inventaris. Telkens als wij daaruit citeren, verwijzen wij naar de geschreven „Inventarissen van Familie- en Privé archieven”, samengesteld door P. M. Verhoofstad, archivaris van het bisdom.

⁴⁶ RB IV 392.

hebben. Ook Van Bijlevelt zelf verzocht de Keulse nuntius de citatie van de twee Goudse priesters in te trekken ⁴⁷.

Archinto kon op eigen gezag de actie tegen de beide intrusi niet staken, maar zond de ontvangen brieven naar Rome door. In eerste instantie antwoordde Paulucci op 13 juni 1716, dat de Keulse nuntius op de ingeslagen weg moest verder gaan ondanks het aandringen van Schoonhouwen, Van Bijlevelt en D'Alsace ⁴⁸. Inmiddels was echter een compromis-voorstel gelanceerd, waar de staatssecretaris niet onmiddellijk afwijzend tegenover stond. Het was de idee een in Holland wonende priester te delegeren om de processen te voeren. Bij het optreden tegen De Jong had Santini in november 1715 deze oplossing reeds geopperd, maar in Rome was men toen daarop niet ingegaan ⁴⁹. Nu echter bracht Van Bijlevelt het denkbeeld van een judex in partibus opnieuw te berde en hij kon erop wijzen, dat ook Van der Dussen dit een uitkomst vond, zoals deze de Haagse pastoor in een onderhoud op 21 mei 1716 had meegedeeld. Het voornaamste bezwaar der Staten werd aldus onderhouden: hun onderdanen behoeften niet in het buitenland terecht te staan. Archinto stuurde het voorstel naar Rome en voelde zich gerechtigd tot nader order de voortgang van het proces op te schorten. Santini deed Van Bijlevelts voorstel vergezeld gaan van een aanbevelend schrijven aan Paulucci ⁵⁰.

De commissie voor Hollandse aangelegenheden had aanvankelijk wel enige bezwaren, die typisch zijn voor haar houding tegenover Van Bijlevelt. Zij stemmen overeen met de boven gesignaleerde aversie van de Haagse pastoor. De commissie moet gevoeld hebben, dat het voor de hand lag Van Bijlevelt, de indiener van het voorstel, als judex in partibus aan te stellen. Maar zou deze de regenten niet te veel naar de mond praten? Zou hij zich door deze benoeming geen machtspositie verwerven, zodat hij in feite de bestuurder van de missie zou worden met voorbijgaan van de nuntius en van Ophuys? Zo zou het besluit van 1 december 1714, waarbij Rome Van Bijlevelt gepasseerd had, ongedaan worden gemaakt. Was verder de verzekering van Van der Dussen alleen wel voldoende garantie? Nog voordat Keulen en Brussel geruststellend hadden kunnen antwoorden op deze vragen, die Paulucci op 27 juni gesteld had, was men te Rome tot het inzicht gekomen, dat men weinig riskeerde met op het voorstel in te gaan en de leiding niet uit handen gaf. Op 4 juli 1716 meldde Paulucci aan Santini, dat de paus zijn goedkeuring

⁴⁷ RB IV 391.

⁴⁸ RB IV blz. 308, voetnoot 3.

⁴⁹ RB IV 371; 372.

⁵⁰ RB IV 393; 398.

aan het plan van een judex in partibus hechtte, en op 15 augustus aan Archinto, dat hij tot subdelegeren kon overgaan ⁵¹.

Het verlenen van de macht om als subdelegatus op te treden berustte bij Archinto: de Keulse nuntiatuur bezat immers, in tegenstelling met Brussel, een kerkelijke rechtbank. Doch het uitkiezen van de te delegeren persoon was de taak van Santini, de eigenlijke bestuurder der missie. De internuntius nu wist, dat Rome zich op 1 december 1714 uitdrukkelijk had gedistantieerd van Van Bijlevelt. Voorts moet hij uit de door Paulucci op 27 juni 1716 gevraagde opheldering hebben geconcludeerd, dat zijn Romeinse superieuren liever niet zagen, dat Van Bijlevelt zo op de voorgrond kwam. Santini speelde dan ook met de gedachte niet Van Bijlevelt doch een ander als judex in partibus aan te stellen. Zijn eerste keus viel op Th. Witsenburg, pastoor te Gouda. Deze echter voelde er weinig voor om zijn Goudse confraters de les te lezen en bedankte voor de eer. Toen wilde de internuntius een franciscaan (misschien De Glabbais?) met de opdracht belasten en drong er bij Van Bijlevelt op aan de pater te steunen. Doch de Haagse pastoor vond, dat het voor de seculiere clerus onverdraaglijk zou zijn, indien in de missie een regulier een rechtbank zou oprichten, waarvoor de seculieren te verschijnen hadden. Niet alleen zouden de Staten dat nimmer toestaan en de refractariërs er zich tegen verzetten, maar ook de gehoorzame priesters zouden nooit een dergelijke subordinatie gedogen. Van Bijlevelt riep daarom Hoyncs hulp in om dit gevaar af te wenden en hij zond hem een schets van het antwoord, dat hij Santini dacht te geven. Vooral wilde hij de internuntius voorhouden, hoeveel wrevel de aanstelling van een pater tot judex zou wekken bij de seculieren. Zij zouden Van Bijlevelt de schuld ervan geven, dat de monniken zo'n grote invloed in de missie kregen ten nadele van de werkelijke pastoors ⁵².

Mechelen sprong onmiddellijk voor Van Bijlevelt in de bres. Hoync stemde er mee in, dat Van Bijlevelt op de aangegeven wijze aan Santini zou schrijven. De ontstemming der Staten, de hoon der refractariërs, het gevoel van gepasseerd te zijn bij de seculiere clerus, indien een kloosterling werd gedelegeerd: dat waren inderdaad geschikte argumenten om de internuntius onder ogen te brengen. Verder zou het volgens Hoync zeker indruk maken, indien een pater Santini van zijn voornemen trachtte af te houden. Van Bijlevelt moest daartoe de ongeschoeide carmeliet Angelus Wacquant zien over te halen. Met deze huiskapelaan van de keizerlijke gezant stond de Haagse pastoor namelijk op goede voet. Ten-

⁵¹ RB IV 399; blz. 310, voetnoot 3.

⁵² Van Bijlevelt aan C. P. Hoync 1 september 1716, ABH, Archief C. P. Hoync 262.

slotte beloofde Hoynck in deze brief van 3 september 1716 „nous escribons ce soir au Cardinale Fabroni”⁵³. Met dit „wij” bedoelde hij zichzelf en de aartsbisshop. Inderdaad ging er nog dezelfde dag een brief naar Fabroni, waarin D’Alsace insisterde op de benoeming van Van Bijlevelt en niet van een minderbroeder tot judex⁵⁴. Nog voor Fabroni’s antwoord binnen was, capituleerde Santini voor de druk van het aartsbisdom. Op 11 september 1716 koos hij Van Bijlevelt uit om door Archinto bekleed te worden met de macht tot optreden tegen de beide Goudse intrusi⁵⁵.

In dit opzicht kreeg Mechelen dus zijn zin, maar eigenlijk hadden Hoynck en de aartsbisshop veel meer willen bereiken met deze Goudse citatie-geschiedenis, en wel de benoeming van Van Bijlevelt tot apostolisch vicaris. Ook na de mislukking van 1 december 1714 had Hoynck dit plan niet losgelaten. In oktober 1715 had hij hiervoor correspondentie aangeknoopt met Alfons Huylenbroucq, professor aan het theologicum der jezuiten te Gent. Er dreigde op dat tijdstip volgens Hoynck gevaar, dat Van Bijlevelts kans op het vicarisschap de doodsteek zou krijgen, want Damen, die zich toen in Holland bevond, confereerde nogal veel met Van Dalenoort en Hoynck vreesde, dat de Haagse refractariër bij de Staten alsnog Damens toelating als apostolisch vicaris zou verwerven. Zo deze admissie doorgang vond, was de kans op terugkeer in de missie voor de jezuiten verkeken, waarschuwde Hoynck en hij verzocht zijn correspondent om via zijn provinciaal Rome daarvan op de hoogte te brengen. Hoyncks bedoeling was duidelijk: hij wilde voorkomen, dat Rome zou teruggrijpen op Damen. Een maand later, op 16 november 1715, gaf hij toe spoken gezien te hebben: de Staten wilden niets weten van

⁵³ C. P. Hoynck aan Van Bijlevelt 3 september 1716, ABH, Archief C. P. Hoynck 262.

⁵⁴ RB IV 404.

⁵⁵ Liber Memorialis Missionis Hollandicae. A die 13 Maji 1702 ad Novembrem anni 1742, ABH, P. M. Verhoofstad, Inventaris der Archieven, gevormd door de besturen van het bisdom van Haarlem 1559-1853, IJmuiden 1956, 715. De periode 1702-1716 wordt in dit Liber Memorialis slechts vluchtig behandeld. Vanaf 1716 echter geeft het een uitgebreid verhaal met inlassing van vele brieven. Achterin bevindt zich een Schema chronologicum causae Missionis Hollandicae ab initio saeculi XVIII. De samensteller van het Schema chronologicum heeft, zo menen wij, geput uit het veel omvangrijker Liber Memorialis. Het Schema chronologicum werd op 17 november 1742 door de Mechelse aartsbisshop D’Alsace aan paus Benedictus XIV gezonden. In de samenstelling van het Schema heeft zeker C. P. Hoynck de hand gehad. Zie: Romeinse Bescheiden voor de geschiedenis der Rooms-katholieke kerk in Nederland 1727-1853, Deel I: 1727-1754, uitgegeven door P. Polman O.F.M., (RGP grote serie, n. 103), Den Haag 1959, n. 494 en blz. 462 voetnoot 3. Vermoedelijk is C. P. Hoynck ook de auteur van het Liber Memorialis. Een versterking van deze mening vormt het bestaan van een tweede Liber Memorialis Missionis Hollandicae, dat loopt van 1716 tot 1721 en waarvan C. P. Hoynck zeker de auteur is. Het bevindt zich in ABH, Archief C. P. Hoynck 267. (Zie J. F. Vrejt in BBH 1 (1873) 197). Wij citeren steeds het eerstgenoemde Liber Memorialis.

Damen, maar voor de benoeming van een ander waren de omstandigheden volgens Hoyneck op dat moment gunstig. Duidelijk zinspeelde hij er op, dat Rome Van Bijlevelt moest aanstellen en zich niet laten weerhouden door diens geringe capaciteiten. Een week later had hij een memorie klaar, waarin hij pleitte voor de benoeming van een vicaris. Hij heeft gehoopt, dat dit stuk via de provinciaal der jezuïeten of via de Brugse elect Van Susteren de Romeinse autoriteiten zou bereiken. Deze bemiddeling zou er een grotere kracht aan hebben verleend ⁵⁶. Nergens blijkt echter, dat de beide genoemden de memorie in de winter van 1715 op 1716 naar Rome hebben gezonden.

Meer steun voor zijn streven ontving Hoyneck echter, nadat D'Alsace op 15 maart 1716 zijn entrée in Mechelen had gemaakt. De aartsbisschop greep de eerste de beste gelegenheid aan om de Hollandse Zending een apostolische vicaris te bezorgen. Deze deed zich voor bij de zo juist beschreven verwickelingen rond de citaties van de beide Goudse pastoors in mei 1716. Van der Dussen verzekerde toen namelijk, dat de Staten van Holland gemakkelijker een vicaris zouden toelaten dan men dacht. Dit was voor D'Alsace de aanleiding geweest om op 28 mei 1716 een lang pleidooi voor een dergelijke benoeming aan kardinaal Fabroni te zenden. Het is de enigszins omgewerkte en in het Latijn vertaalde memorie, welke Hoyneck in november van het vorige jaar had opgesteld ⁵⁷.

De inhoud van dit memorandum van 28 mei kan men als volgt samenvatten. Al veertien jaar lang is de Nederlandse kerk van een herder beroofd. Weliswaar stonden intussen nuntii en internuntii aan het hoofd, maar de goeden bidden gedurig, dat zij een eigen bestuurder mogen hebben. Want alles gaat verkeerd: er heersen ontelbare misbruiken en er geschieden talrijke heiligschennissen. Berispingen zijn nutteloos, kerkelijke straffen zonder uitwerking. Alleen een eigen vicaris kan hier helpen; nuntii of internuntii staan machteloos. Want allereerst worden zij zo vaak verplaatst. Wat de een opbouwt, breekt de ander af. Vervolgens is het hun onmogelijk in de missie visitatie te houden. Zodoende moeten zij hun inlichtingen ontvangen van iemand binnen de zending, die dikwijls de zaak zo voorstelt als het hem te pas komt. De missie telt meer dan zevenhonderd priesters (sic.). Het is onmogelijk, dat een nuntius aller aard en capaciteiten kent; wat toch nodig is voor vergeving van staties. Tenslotte resideert de nuntius buiten de missie. Correspondentie met hem vergt veel tijd, terwijl vaak snelle beslissingen nodig zijn. Van de missionarissen kan men niet eisen, dat zij voor hun zaken de nuntius of internuntius gaan opzoeken, want een reis naar Brussel of

⁵⁶ F. van Hoeck S. J. in AAU 69 (1950) 138-163.

⁵⁷ Liber Memorialis blz. 1-6, ABH, Verhoofstad Inventaris 715.

Keulen brengt onkosten mee en de staties kunnen niet lang zonder priester gelaten worden. Wat een voordeel zou daarentegen de benoeming van een apostolische vicaris betekenen, die in de missie resideert, op alles toezicht houdt en iedereen kent, die ook het H. Vormsel kan toedienen, wat al in zestien jaar niet meer gebeurd is. Hij kan door middel van straffen desnoods de tucht handhaven. De nuntii zijn daartoe niet in staat, daar de Staten het kwalijk nemen, als hun onderdanen voor een buitenlandse rechtbank gedaagd worden. Een apostolische vicaris is van de verschillende omstandigheden in de diverse gewesten op de hoogte; hij kan de magistraten, de ambachtsheren, de baljuws gunstig stemmen. Hij kan de priesteropleiding van Nederlandse jongens stimuleren. De benoeming van een apostolische vicaris zal de nog weinige refractarii als sneeuw voor de zon doen verdwijnen. Bovendien moet men het ijzer smeden als het heet is. Nu is de regering goed gestemd. Meerdere vooraanstaande magistraten hebben uit eigen beweging al namen genoemd van personen, die op toelating als vicaris kunnen rekenen. Met de wens van de Cleresie hoeft geen rekening te worden gehouden.

Het is van belang hier reeds vast te stellen, dat D'Alsace dit memorandum van 28 mei 1716 naar Rome zond zonder daarin Santini te kennen. In oktober 1717 zal Santini de aartsbisschop verwijten, dat deze hem te Rome beschuldigd heeft van nalatigheid in de uitoefening van zijn ambt. D'Alsace zal dit dan ontkennen⁵⁸. Het stuk schildert echter wel zeer sterk het tekortschieten van nuntii of internuntii. Santini was, zoals bleek, genoegzaam overtuigd van zijn eigen ontoereikendheid met betrekking tot de missie, maar zij behoefde daarom nog niet op deze enigszins grievende wijze benadrukt te worden.

Intussen was de eerste reactie van Rome op dit memorandum van 28 mei gunstig. De aartsbisschop ontving het verheugend antwoord, dat de noodzaak van een vicarisbenoeming bij de curie zeer wel werd ingezien. Hij werd voorts uitgenodigd een lijst van kandidaten voor te leggen. Uitdrukkelijke eis was echter, dat de voor te dragen personen het fiat der Hollandse Staten zouden bezitten⁵⁹.

Op 9 juli 1716 zond D'Alsace deze lijst aan Fabroni. Zij bevatte de namen van G. Pelt, J. Ploegh, J. Ophuys en J. van Bijlevelt. De lezing van dit stuk toont duidelijk aan, dat Mechelen speciaal de aandacht op

⁵⁸ L. Jadin, *Le cardinal Thomas-Philippe d'Alsace, archevêque de Malines et le Saint-Siège. Correspondance tirée des archives du Vatican 1703-1759*. Bibliothèque de l'institut historique Belge de Rome, deel 6, Brussel-Rome 1953, 46. Voortaan aangehaald als: Jadin. Ik verwijs naar de nummers, niet naar de bladzijden, tenzij anders blijkt.

⁵⁹ Aldus blijkt uit C. P. Hoyneck aan Van Bijlevelt 16 juli 1716, ABH, Archief C. P. Hoyneck 262.

Van Bijlevelt richtte. Van hem wordt het uitgebreidste curriculum vitae gegeven en er wordt aan herinnerd, dat Van der Dussen juist tegenover hem op de wenselijkheid van een nieuwe vicaris heeft gewezen. Op handige wijze wordt van de andere kandidaten gesuggereerd, dat zij nauwelijks in aanmerking komen. Pelt en Ploegh zijn al ouder dan zestig jaar en het is twijfelachtig, of zij bij de Staten in de smaak zullen vallen, want zij zijn niet zo bekend bij de regenten. Van Ophuys kan dit wel verwacht worden, als hij tenminste erin slaagt zijn buitenlandse afkomst te verbergen. Op vriendelijke wijze wordt hiermee dus aan diens candidatuur de doodsteek gegeven, zodat alleen Van Bijlevelt overblijft ⁶⁰. Hoyneck verzekerde de Haagse pastoor dan ook: „de intentie van zijn Excellentie is besondere instanties te doen voor UE. persoon”, maar hij moest Van der Dussen zeggen, „dat men het Hof van Romen niet en kan dwingen tot eenen enkelen Voorgestelden persoon te kiezen ende wij daarom verobligeert zijn van verscheyde personen te proponeren” ⁶¹.

Fabroni meldde op 1 augustus 1716 aan D'Alsace, dat hij het Mechelse memorandum van 9 juli ontvangen had ⁶². Daarna vond echter tegen de verwachtingen in, de actie voor een nieuwe vicaris geen verdere voortgang. Mechelen kon namelijk de Romeinse curie niet de verzekering geven, dat de vier voorgedragen kandidaten allen personae gratae bij de Staten waren ⁶³. Alleen voor Van Bijlevelt kon het aartsbisdom in dit opzicht instaan. Dit vormde voor de curie waarschijnlijk de reden om van een benoeming af te zien. Rome wenste zich niet door de Staten van Holland te laten dwingen tot de benoeming van Van Bijlevelt. Zo was het vrij schamele resultaat van heel de Mechelse interventie, dat Van Bijlevelt slechts tot judex in partibus werd aangesteld. Wij zagen reeds hoe schoorvoetend Santini daartoe op 11 september 1716 overging. Een benoeming tot apostolisch vicaris had Mechelen niet kunnen bereiken. In de nu aan Van Bijlevelt toebedeelde functie zag het aartsbisdom echter een aanloop tot het vicarisschap.

Het verlenen van de officiële volmacht aan Van Bijlevelt om als judex op te treden geschiedde op een wijze, die vreemd aandoet en niet meer geheel te achterhalen valt. Er zijn minstens drie, misschien vier stukken, die op het geval betrekking hebben:

- 1) De eigenlijke volmacht, door Archinto verleend en gedagtekend op 7 oktober 1716. Deze is beperkt tot de twee Goudse intrusi.

⁶⁰ BBH 1 (1873) 200-205.

⁶¹ C. P. Hoyneck aan Van Bijlevelt 16 juli 1716, ABH, Archief C. P. Hoyneck 262.

⁶² R. B. IV 404.

⁶³ Aldus blijkt uit C. P. Hoyneck aan Van Bijlevelt 16 en 27 juli 1716, ABH, Archief C. P. Hoyneck 262.

- 2) Een door Santini opgestelde en door Archinto aan Van Bijlevelt toegezonden brief, die bestemd was om aan de regenten te worden getoond. Deze is gedateerd op 6 oktober en bevat de machtiging om op te treden tegen alle priesters zonder wettige zending.
- 3) Een instructie waarin gezegd wordt, dat Van Bijlevelt van de algemene volmacht slechts gebruik kon maken na eerst telkens voor bijzondere gevallen een lastgeving te hebben ontvangen. Deze instructie maakte dus de in de brief van 6 oktober verleende algemene delegatie waardeloos.

Tenslotte schijnt er nog een brief van Santini aan Van Bijlevelt bestaan te hebben met geheime instructies, die Van Bijlevelts macht nog meer beperkten. Volgens deze instructies mocht hij niet overgaan tot het uitspreken van kerkelijke straffen dan na ontvangst van nieuwe orders van de Keulse nuntius, aan wie hij bovendien regelmatig verslag van zijn verrichtingen moest uitbrengen. Deze brief van de internuntius zou bij Van Bijlevelt zijn aangediend als afkomstig van de Keulse nuntiatur. Het eigenaardige is nu, dat Archinto later getuigde niets van deze geheime instructies te hebben geweten, terwijl D'Alsace zegt een copie ervan onder ogen gehad te hebben. Hoe het zij, duidelijk blijkt in ieder geval, dat Van Bijlevelt slechts met een uiterst karige volmacht werd uitgerust en dat deze schrielheid op rekening te stellen is van Santini ⁶⁴.

Voorals Mechelen wachtte nu met spanning af, hoe Van Bijlevelts optreden als *judex in partibus* zou uitvallen. Voorlopig werd deze door ziekte verhinderd, maar begin 1717 kon hij tot de toepassing van zijn mandaat overgaan. Op 10 januari 1717 begaf hij zich met zijn kapelaan P. François naar Gouda, toonde daags daarop zijn delegatie (wel die van 6 oktober 1716) aan de burgemeester Bleskensgrave en Matthijs de Grande en ontving van laatstgenoemde de toezegging, dat hij de eerste burgemeester der stad op de hoogte zou brengen. Tegelijk gaf De Grande de verzekering, dat Van Bijlevelt intussen zijn gang kon gaan. Op 11 januari bezorgde François aan Wannaer en Van der Croon een dagvaarding om voor Van Bijlevelt te verschijnen ten huize van pastoor Witsenburg. Daar beiden echter verstek lieten gaan, zocht Van Bijlevelt hen twee dagen later op en ondervroeg hen over de geldigheid van hun zending. Beiden beriepen zich in eerste instantie op het verbod van de burgerlijke overheid om op dergelijke citaties in te gaan. Toen Van

⁶⁴ RB IV blz. 315, voetnoot 1. De volmacht van 7 oktober in: Hoyneck, *Historia* 159. De brief van 6 oktober in: *Liber Memorialis*, blz. 15-18, ABH, Verhoofstad Inventaris 715. De beperkende instructie: hiervan spreekt J. Vrege in BBH 1 (1873) 174. De brief van Santini met de verder beperkende geheime instructie: hiervan spreekt D'Alsace in Jadin 41.

Bijlevelt repliceerde, dat hij zonder voorkennis van de Staten en van de Goudse magistraat zo'n stap niet wagen zou, verweerden beiden zich door de onpartijdigheid van de gedelegeerde in twijfel te trekken ⁶⁵.

Toch zat Wanaer danig in over de dagvaarding, getuige het feit, dat hij Van Heussen en Van Erkel ging raadplegen. Het advies kwam hoofdzakelijk hierop neer, dat hij zich wenden moest tot de magistraat der stad ⁶⁶. Inderdaad had Wanaer op 21 januari 1717 een onderhoud met burgemeester Bleskensgrave, die hem zijn lezing van het gebeurde gaf. Van Bijlevelt was bij Bleskensgrave gekomen en had voorgegeven, dat hij de kwestie met de twee Goudse pastoors in der minne kwam schikken. Over een gerechtelijke procedure had hij niet gerept. Wanaer viel toen de burgemeester in de rede met: „inderminnen dat is, agtbare hr., het schaapen-vagt, waar onder de Wolf UE. end' andere burgemeesteren heeft misleijd". Hierop ging hij Van Bijlevelt „met heldere en levendige coleuren afschilderen:

- 1) qualis Transfuga
- 2) qualis studax in collegio. Ironice!
- 3) hoe hij een beurs genooten heeft van ons Vicariaat: ja of het niet betaamelijk zoudet zijn: Wiens brood men eet, wiens woord men ook spreekt?
- 4) hoe hij dien Man is, die Cronius in de Poeldijck de voet heeft geligt, en vele andere zaaken, te langh om te verhaalen: egter hij zal bij zijn judex in partib. niet veel zijde spinnen, hij zal wel mooi jan, fraai jan in het haaghje blijven, het geen hem ook ten uijtersten te raaden zal zijn, om zomtijds niet te vaaren als de gewaagde Cockius".

Dit laatste concludeerde Wanaer uit de verzekering van Bleskensgrave, dat Van Bijlevelt „in die qualiteit van judex in partib. nooit hier zal daar voor erkend worden" ⁶⁷. Van Bijlevelt kreeg dan ook van de eerste burgemeester der stad te horen, dat deze zijn collega De Grande desavoueerde en verdere stappen als strijdig met het plakkaat van 14 december 1708 ontraadde. Pas als deze hinderpaal uit de weg was geruimd, kon er sprake zijn van een voortzetting der procedure ⁶⁸.

Was hiermede het optreden van Van Bijlevelt als judex in partibus mislukt? De Keulse nuntius achtte het onmiddellijk bewezen en stelde op 31 januari 1717 Paulucci van het fiasco in kennis. Deze antwoordde op

⁶⁵ RB IV 415; 416. Liber Memorialis blz. 19-21, ABH, Verhoofstad Inventaris 715.

⁶⁶ AOBC 290.

⁶⁷ Wanaer aan Van Heussen 22 januari 1717, AOBC 263.

⁶⁸ RB IV 416.

27 februari, dat Archinto dan maar zelf het proces tegen de beide intrusi van Gouda moest voortzetten en andere processen beginnen ⁶⁹.

De Keulse nuntius deed er weer lang over, voor hij de nodige gegevens bijeen had, maar in juni 1717 moet hij aanstalten gemaakt hebben de evocaties te hervatten. Er ontstond althans weer beroering in Holland, zowel bij de Cleresie als bij de aan Rome gehoorzame priesters. Van Dalenoort diende op 23 juni een klacht in bij de Staten van Holland tegen het optreden van Van Bijlevelt. Dit bezwaarschrift was opgesteld enige weken na de affaire te Gouda, maar was toen blijven liggen, blijkbaar omdat het proces geen verdere voortgang had gevonden. Nu echter de situatie weer kritiek dreigde te worden, achtte de Cleresie het ogenblik gekomen de Staten opnieuw te alarmeren ⁷⁰. Zij wilde zich wapenen tegen een mogelijke hervatting der processen. Ook Van Bijlevelt moet er een voorgevoel van gehad hebben, dat de Keulse nuntius op het punt stond de zo gevaarlijke processen voort te zetten. Hij begaf zich namelijk op 29 juni 1717 uit Aken, waar hij verbleef voor een badkuur, naar Archinto te Keulen. Zijn vrees bleek gegrond: de Keulse nuntius wilde thans ernst gaan maken met de opdracht, welke Paulucci hem reeds op 27 februari gegeven had ⁷¹.

Van Bijlevelt verzocht Archinto nu met klem af te zien van verdere procesvoering. De evocaties voor een buitenlandse rechtbank zouden ongetwijfeld scherpe maatregelen van de Staten van Holland uitlokken. De Keulse nuntius maakte zich kwaad over het aanvoeren van dit argument. Waarom was Van Bijlevelt zelf dan na de eerste citatie van de Goudse priesters niet verder gegaan? De Haagse pastoor ontzenuwde dit verwijt door te verwijzen naar de bovengenoemde geheime instructies, die volgens hem van de Keulse nuntiatuur afkomstig waren. Archinto wist *mirabile dictu* niets van deze instructies af ⁷². Het is duidelijk, dat zij stamden van Santini, die het tegenover Van Bijlevelt had doen voorkomen, alsof de Keulse nuntius ze had opgesteld. Archinto gaf nu zijn bezoeker de raad zijn bezwaren tegen de citatie-tactiek rechtstreeks aan de hoogste instanties te Rome voor te leggen. Dit advies volgde Van Bijlevelt op: op 20 juli 1717 schreef hij in deze geest aan de paus en de staatssecretaris, hen tevens smekend althans een *provicaris* te benoemen.

Inmiddels durfde Archinto de verdere procesvoering niet langer uitstellen en stuurde eind juli 1717 weer dagvaardingen de missie in voor

⁶⁹ RB IV blz. 322, voetnoot 7; 418.

⁷⁰ Hoyneck, *Historia* 160. AOBC 298.

⁷¹ RB IV 429. Liber Memorialis blz. 22, ABH, Verhoofstad Inventaris 715.

⁷² Jadin 41.

Wannaer en Van der Croon ⁷³. Thans zochten de beide Gouwenaars het hoger op en wendden zich tot de Staten van Holland, die onmiddellijk in het geweer kwamen. Zoals in 1715 bij het geval van De Jong ontboden zij ook thans Van Bijlevelt, die nog vóór 3 augustus 1717 voor hen verscheen. Zij gaven hem onomwonden te verstaan, dat de Staten tot verbanning van aan Rome getrouwe priesters zouden overgaan, indien de evocaties nu niet eindelijk ophielden. Van Bijlevelt zelf zou het eerste slachtoffer worden ⁷⁴.

Waarschijnlijk hopend tegen alle hoop in smeekte Van Bijlevelt op 3 augustus 1717 Santini en ook Archinto bij de paus erop aan te dringen, dat de processen tegen de refractariërs voor goed gestaakt zouden worden. Verder vermeldde hij, dat de Staten van Holland onophoudelijk suggereerden, dat zij de aanstelling van een provicaris het meest geschikte middel achtten om aan de onrust in de missie een eind te maken. Alvorens deze brief te verzenden, had Van Bijlevelt er inzage van moeten verstrekken aan de Staten. Hij verzocht in een postscriptum de internuntius zijn antwoord zo te redigeren, dat het ter kennis van de Staten kon gebracht worden zonder hen nog meer te prikkelen ⁷⁵.

Santini bleek echter niet bereid olie op de golven te gooien. Koel schreef hij op 5 augustus 1717 terug, dat Archinto niets anders dan zijn plicht had gedaan. De Keulse nuntius viel niets te verwijten: de Staten trof verwijt. Zij moesten zich niet met deze zaak bemoeien, want die behoorde niet tot hun competentie, doch tot die van de paus. Een rechtspleging binnen hun gebied zelf wilden zij immers ook niet, getuige de afloop te Gouda ⁷⁶. Van Bijlevelt was niet weinig ontsteld over dit schrijven. Hij pleegde volgens zijn zeggen overleg met enkele bevriende Statenleden, die hem ten sterkste afraadden dit antwoord van Santini aan de Staten van Holland over te reiken. Het zou volgens hen de ontstemming slechts verhogen. Wie deze bevriende regenten waren, laat Van Bijlevelt onvermeld, maar zeker heeft Van der Dussen tot hen behoord. Gesterkt door hun advies verzocht de Haagse pastoor op 12 augustus 1717 Santini een andere brief op te stellen, waaruit blijken zou, dat de internuntius zijn best deed Rome tot het staken van de rechtspleging en tot de benoeming van een voorlopige vicaris te bewegen ⁷⁷.

Bang dat de internuntius ook dit tweede verzoek naast zich zou neerleggen, riep Van Bijlevelt thans de hulp in van de Mechelse aartsbisshop,

⁷³ Liber Memorialis blz. 23-27, ABH, Verhoofstad Inventaris 715. RB IV blz. 334, voetnoot 1.

⁷⁴ RB IV 434. Jadin 41.

⁷⁵ RB IV 434. Liber Memorialis blz. 32-34, ABH, Verhoofstad Inventaris 715.

⁷⁶ RB IV blz. 338, voetnoot 5.

⁷⁷ Liber Memorialis blz. 35-36, ABH, Verhoofstad Inventaris 715.

die reeds vroeger als redder in de nood was opgetreden. Hij legde deze zijn correspondentie met Santini voor. D'Alsace was verbaasd over Santini's brief van 5 augustus. Diezelfde dag had de internuntius namelijk de aartsbisshop bezocht en hem beloofd aan Van Bijlevelt een brief te schrijven, waaruit zou blijken, hoeveel moeite hij, Santini, wel deed om de wensen der Staten te vervullen. In feite had de internuntius, zo werd nu duidelijk, juist het tegenovergestelde gedaan. D'Alsace was ontevreden, Hoynck verontwaardigd over deze handelwijze. „Ick wil wel bekennen dat wij Nederlanders die politique niet en verstaen en dat ons dunckt, dat wanneer men om ymant te versoeten gaet bestrijden het object selver 't geen hem gestoort heeft, dat wij dat noemen ymant in zijn aensight spouwen”, aldus Hoynck ⁷⁸.

Mechelen kreeg nu sterk de indruk, dat Santini met twee monden praatte. Van hem was dus geen heil te verwachten; hij ging toch zijn eigen weg. Evenmin verwachtte het aartsbisdom van Archinto veel goeds, want de Keulse nuntius had op Van Bijlevelts brief van 3 augustus niet eens geantwoord. „Die Messieurs scheijnen niet te begeeren, dat den Aertsbisshop sigh met de saecke bemoeyt, waerom wij eenen anderen wegh moeten ingaen”, concludeerde Hoynck. Hij drong er daarom in deze brief van 12 augustus 1717 op aan, dat Van Bijlevelt naar Mechelen zou komen om over een nieuwe aanpak van de kwestie te beraadslagen ⁷⁹.

De laatste stoot om de reis naar Mechelen te aanvaarden kreeg Van Bijlevelt bij het ontvangen van Santini's antwoord op zijn verzoek om hem een aan de Staten toonbaar schrijven te zenden, beter dan dat van 5 augustus. De internuntius maakte namelijk op 19 augustus in een wat bitse brief aan zijn correspondent duidelijk, dat hij daartoe niet bereid was ⁸⁰. Hierop reisde de Haagse pastoor tegen eind augustus naar het zuiden.

In een mondeling onderhoud bezwoer Van Bijlevelt de internuntius de procesvoering toch te staken. Hij was speciaal door de Staten naar Brussel gezonden, zo voerde hij aan, om te zeggen dat het hun ernst was met hun dreigementen. Bovendien bracht hij over, dat diverse regenten de benoeming van een nieuwe vicaris de enige uitweg uit de moeilijkheden vonden.

Wat Van Bijlevelt met zijn brieven niet had kunnen bereiken, dat bereikte hij thans met zijn komst. Santini draaide bij. Niet alleen stelde hij thans een toonbare brief op, waaruit de Staten konden concluderen, dat hij zijn best deed aan dagvaardingen uit Keulen een einde te maken,

⁷⁸ C. P. Hoynck aan Van Bijlevelt 12 augustus 1717, ABH, Archief C. P. Hoynck 262.

⁷⁹ *ibidem*.

⁸⁰ Liber Memorialis blz. 36-38, ABH, Verhoofstad Inventaris 715.

maar ook gaf hij in een brief aan Paulucci als zijn mening te kennen, dat de benoeming van een nieuwe vicaris overweging verdiende ⁸¹.

Belangrijker nog was, dat thans D'Alsace met heel zijn gezag de wensen van Van Bijlevelt ging steunen. Deze bezocht namelijk ook Mechelen en dat vormde voor de aartsbisschop de aanleiding om bij de paus en de staatssecretaris sterk aan te dringen op de benoeming van de Haagse pastoor tot apostolisch vicaris. In deze brieven van 2 september 1717 herinnerde D'Alsace aan zijn vroegere pogingen, te weten die van 28 mei en 9 juli 1716. De paus moest zich niet laten weerhouden door het mislukken van de Goudse rechtspleging, want dat had niet aan Van Bijlevelt gelegen. Eenzelfde geluid had de paus ook vernomen uit de aan hem gerichte brief van de Haagse pastoor, gedagtekend op 20 juli 1717, die het staken van het proces toeschreef aan zijn karige faculteiten en geenszins aan de houding van de Goudse burgemeesters. Dit was een andere voorstelling van zaken geweest dan de pauselijke gezanten hadden gegeven en nu D'Alsace Van Bijlevelt gelijk gaf, kon het fiasco te Gouda voor Rome geen beletsel meer vormen voor de aanstelling van de Haagse pastoor tot vicaris. Verder stak D'Alsace nog eens de loftrompet over Van Bijlevelts toewijding aan de Heilige Stoel, zijn ijver en standvastigheid en benadrukte sterk het vertrouwen, dat hij bij meerdere regenten genoot ⁸².

De brieven van D'Alsace en Santini, alle gedateerd op 2 september 1717, bereikten de Romeinse curie juist op een tijdstip, dat de vicaris-kwestie daar weer acuut was geworden. Lange tijd had Rome, zoals wij zagen, vastgehouden aan Ophuys, doch tenslotte kreeg men genoeg van diens weigerachtigheid om het ambt te aanvaarden. Om deze reden en ook om zijn buitenlandse afkomst liet de commissie voor Hollandse aangelegenheden Ophuys op 24 augustus 1717 eindelijk vallen en ging op zoek naar een andere kandidaat. Op 11 september 1717 gaf Paulucci de internuntius opdracht nadere informatie te verstrekken over P. van Beest, G. Pelt en J. van Bijlevelt. Mochten de inlichtingen over genoemde personen niet tot voldoening stemmen, dan moest Santini nog in zijn onderzoek betrekken de Haarlemse kapittelleden C. van der Cooghen en N. van der Meer en verder S. van de Werve, die in 1713 De Swaen in diens statie was opgevolgd, doch een plaats in het kapittel had afgewezen ⁸³.

⁸¹ RB IV 440; 441.

⁸² Jadin 40; 41. RB IV blz. 342, voetnoot 4; 442. Het komt meermalen voor, dat Jadin en RB IV elkaar aanvullen of een samenvatting van hetzelfde stuk geven. Ik verwijs in zulke gevallen naar beide werken. Het werk, dat het meest uitvoerig is, noem ik voorop.

⁸³ RB IV 439; 444.

De brieven van de aartsbisschop en de internuntius kruisten die van de staatssecretaris. Toen die van Santini en D'Alsace te Rome binnenkwamen, besloot de curie de gevraagde inlichtingen niet meer af te wachten. Op 26 september hakte de commissie voor Hollandse zaken de knoop door, stapte over alle bezwaren tegen Van Bijlevelt heen en droeg hem voor aan Clemens XI voor de benoeming tot apostolisch vicaris. Op 2 oktober 1717 benoemde de paus Van Bijlevelt in deze functie ⁸⁴. Het was duidelijk, dat het gezag van D'Alsace de doorslag had gegeven. Begonnen met het memorandum van 28 mei 1716 werd de Mechelse interventie met succes bekroond. Anders dan Potcamp en Damen werd Van Bijlevelt niet aanstonds tot de bisschoppelijke waardigheid verheven. Waarschijnlijk werkte hier de oude reserve tegen hem nog na.

3

De grote vraag was nu: zou de wereldlijke overheid in Holland de nieuwe vicaris toelaten? Zijn benoeming druiste immers in tegen de befaamde resolutie van 17 augustus 1702, die een keuze eiste volgens „ordre in deese Landen gebruyckelijck”, d.w.z. met inmenging van de Cleresie. Zouden de Staten thans na vijftien jaar deze clausule laten varen?

De vooruitzichten waren gunstig. Geen vicaris vóór Van Bijlevelt had zoveel vrienden onder de regenten. In de pleidooien, die naar Rome waren gezonden, was hierop telkens zowel door D'Alsace als Santini de nadruk gelegd, zo zelfs dat de Romeinse curie zich was gaan afvragen, of Van Bijlevelt niet te veel aan de leiband van de Hollandse magistraten zou lopen. Slechts de warme aanbeveling van D'Alsace had de paus over dit bezwaar heen geholpen. Maar ondanks alles bleef de admissie toch altijd een onzekere zaak, die behoedzaam behandeld moest worden ⁸⁵.

Daarom was het jammer, dat er thans tussen D'Alsace en Santini een onenigheid ontstond, die remmend op de admissiepogingen werkte. De bron hiervan lag in Rome. Volgens de wens van de curie behoorde zowel Santini als D'Alsace het bericht van Van Bijlevelts benoeming te ontvangen, maar de brief aan de aartsbisschop diende ingesloten te worden bij die aan de internuntius. Deze moest hem na lezing doorzenden naar Mechelen. De bedoeling is niet moeilijk te raden: bij de verdere afwikkeling van de vicariskwestie moest Santini de leiding bezitten. Door een vergissing van lagere curie-ambtenaren ontving D'Alsace het grote nieuws echter rechtstreeks en wel op 21 oktober 1717. Onmiddellijk en zonder

⁸⁴ RB IV 446; 449.

⁸⁵ Jadin 43. RB IV 449.

overleg met de internuntius zond hij nu zijn secretaris naar Den Haag om Van Bijlevelt het bericht mede te delen. Hoynck vertrok op 23 oktober. Daags daarna stelde de aartsbisschop Santini pas van dit alles op de hoogte.

Het is duidelijk, dat D'Alsace de internuntius voor een fait accompli heeft willen stellen. Hij vreesde namelijk, dat deze hem buiten de affaire wilde houden. Meer dan een jaar had Santini tegenover hem niet meer gerept van de missie en toen het er begin september dan eindelijk van gekomen was, had de internuntius zich in raadselen gehuld. Het andere motief, dat de aartsbisschop voor zijn overijlde handelwijze aanvoerde, was een uitvlucht. Hij zou bang geweest zijn, dat de benoeming in Holland bekend werd door particuliere brieven uit Rome en dit wilde hij voorkomen. Terecht repliceerde Santini, dat Hoynck zijn tijd niet verloren zou hebben, als hij voor zijn vertrek naar Holland een ogenblik Brussel had aangedaan.

Het eigenmachtige Mechelse optreden griefde Santini zeer. Het herinnerde hem aan het memorandum van 28 mei 1716, dat D'Alsace naar Rome had verzonden, óók zonder hem daarin te kennen. Volgens zijn mening was hij in dit stuk van nalatigheid beschuldigd. In zijn geraaktheid besloot hij de aartsbisschop nu te laten voelen, dat de behandeling van de zaak primair bij hem lag. Zijn eerste ingeving was te wachten tot Van Bijlevelt zich tot hem zou richten om zijn benoeming officieel te vernemen. Doch D'Alsace deelde mee, dat hij hierop niet moest rekenen, daar Hoynck en Van Bijlevelt instructies hadden om Santini's initiatief af te wachten ⁸⁶.

Daarom bedacht de internuntius een ander plan om zijn voorrang boven Mechelen te laten blijken. Hij schakelde namelijk de keizerlijke gezant in Den Haag, baron Arnold von Heems, in en ignoreerde Hoyncks aanwezigheid aldaar totaal. Aldus knoopte Santini aan bij een instructie, waarin Paulucci had voorgeschreven, dat de poging om voor een nieuwe vicaris admissie te verwerven over Von Heems moest lopen ⁸⁷. Deze instructie dateerde nog van 11 september 1717 en was door Van Bijlevelts benoeming achterhaald, zodat Paulucci ze op 28 september weer had ingetrokken ⁸⁸, doch Santini vond, dat hij door ze toch op te volgen niet inging tegen de bedoeling van zijn Romeinse superieuren. De instructie kwam hem nu goed van pas om de zending van Hoynck met een tegenzet te beantwoorden.

⁸⁶ Jadin 46. RB IV blz. 351, voetnoot 1.

⁸⁷ RB IV 444.

⁸⁸ RB IV 449.

Het inschakelen van Von Heems was geen gelukkige greep van Santini. Reeds zo vaak immers was gebleken, dat de Staten in de vicariskwestie afkerig waren van de bemiddeling van een vreemde gezant. De gedachte echter, dat de internuntius deze methode aanwendde met de bedoeling de admissie te bemoeilijken, heeft geen enkele grond. Hoe misnoegd Santini ook was over het optreden van D'Alsace, hij verlangde oprecht de oplossing van de moeilijkheden in de missie door de benoeming van een vicaris. Vanaf zijn komst in Brussel had hij een dergelijke aanstelling voorgestaan. Maar het gebruik maken van de diensten van een buitenlands diplomaat bleef een misgreep.

Op 28 oktober 1717 deelde Santini de benoeming van Van Bijlevelt aan de keizerlijke gezant mee, hem tevens verzoekende te pogen het fiat der Staten te verwerven. Tegelijk stelde hij de nieuwbenoemde op de hoogte van diens uitverkiezing en gelastte hem met niemand erover te spreken, vooraleer hij Von Heems had bezocht, aan wiens aanwijzigingen hij zich stipt moest houden. Tenslotte drukte hij de nieuwe vicaris op het hart zich bij het noodzakelijke contact met de regenten niet te laten verleiden tot enig accoord of zelfs maar tot onderhandelingen met de Cleresie⁸⁹.

Van Bijlevelt was opgelucht, toen hij op 29 oktober 1717 het officiële bericht van zijn benoeming ontving. Sinds enkele dagen had hij in een lastig parket gezeten, want via particuliere brieven uit Rome was het nieuws al vanaf 23 oktober in de missie bekend. Hij had reeds verscheidene felicitaties te incasseren gekregen. Zoals na de benoeming van Potcamp en Damen hadden de jezuïeten hierbij weer voorop gestaan. Pater W. Mattheeuws, ondanks het verbanningsdecreet van 1708 toch in Den Haag verblijvend, was hem met enige plechtigheid komen gelukwensen. Het was alles voor Van Bijlevelt wat pijnlijk geweest, want de toelating kon erdoor bemoeilijkt worden. Ook bij de benoeming van Damen waren de Staten erover ontstemd geweest, dat deze eerder bekend was bij hun onderdanen dan bij henzelf. Doch nu konden dan diverse Statenleden op de hoogte gebracht worden. Op 30 oktober begaf Van Bijlevelt zich naar Von Heems, die met hem afsprak, dat zij beiden de goedgezinde regenten zouden benaderen⁹⁰.

De keizerlijke gezant had een onderhoud met de eerste pensionaris van Amsterdam, Willem Buys, en op 1 november 1717 met Heinsius, terwijl de nieuwe vicaris zich tot zijn beschermers onder de Statenleden wendde. Van Bijlevelt kon getuigen, dat hij bij meerderen de toezegging van steun had verkregen⁹¹, maar Von Heems kreeg van Heinsius een

⁸⁹ RB IV 451; blz. 351, voetnoot 1.

⁹⁰ Liber Memorialis blz. 38, ABH, Verhoofstad Inventaris 715. Jadin 51.

⁹¹ RB IV 452.

ander geluid te horen. De nuchtere raadpensionaris waarschuwde voor overhaasting, aanvoerend dat eenparigheid van stemmen of zelfs maar meerderheid moeilijk te bereiken zou zijn. Men moest niet te veel bouwen op een welwillend woord, onder vier ogen gesproken, want in de Statenvergadering durfde men wellicht deze welwillendheid niet staande houden ⁹².

De indruk, die Van Bijlevelt en Von Heems uit het contact met diverse Statenleden hadden opgedaan, was, dat de admissie toch een meer preciaire aangelegenheid zou worden dan aanvankelijk was verondersteld. Daarom werd het raadzamer geacht de kwestie pas tijdens de vergadering van midden november ter sprake te brengen, vooral omdat de Staten thans op scheiden stonden. Aldus was er nog twee weken respijt om de admissie beter voor te bereiden.

Tot de Statenleden, die van Bijlevelt goed gezind waren, behoorde ook de tweede pensionaris van Amsterdam, Jacob de la Bassecour ⁹³. Deze had aan Van Bijlevelt de wens te kennen gegeven inzage te hebben in de benoemingsbreve. Als motief gaf De la Bassecour aan, dat hij en andere regenten absolute zekerheid wilden hebben over Van Bijlevelts benoeming. Bij de te verwachten tegenstand van andere Statenleden wilde zij beslagen ten ijs komen, als zij straks de admissie gingen bepleiten. De nieuwbenoemde vicaris bracht deze wens aan Santini over en wees er tegelijkertijd op, dat de toelating vlotter zou verlopen, indien de breve niet de formule bevatte „*quae ab haereticis occupantur*”. Dit had in 1702 een storm van verontwaardiging gewekt en ook thans kon deze gevoelige snaar beter niet geraakt worden ⁹⁴.

Men zou verwachten, dat de internuntius wel enig bezwaar zou maken tegen het overleggen van de breve aan de Staten. Dit had immers veel weg van het toekennen van het recht van placet. Bussi had om deze reden indertijd gearzeld de benoemingsbrief van Titzing uit handen te geven en thans voelde ook Hoyneck aan, dat er in het verzoek van De la Bassecour een moeilijkheid stak. Nergens blijkt echter, dat Santini het zo zag. Zonder enig bedenken op dit punt althans zond hij de breve, evenwel niet aan Van Bijlevelt, doch aan Von Heems, die volgens zijn wil nu eenmaal de admissiepogingen moest leiden. Wel verzocht hij de

⁹² RB IV blz. 351, voetnoot 1.

⁹³ Jacob de la Bassecour (1664-1748) was vanaf 1704 tweede pensionaris van Amsterdam naast Willem Buys, die eerste was. Hij verving Buys tijdens diens vaak langdurige diplomatieke missies en was vanaf 1725 tot zijn dood eerste pensionaris der stad. Elias, *De vroedschap van Amsterdam* II 771-772.

⁹⁴ RB IV 452.

keizerlijke gezant ze niet uit handen te geven, maar dat kwam, omdat de breve inderdaad de gewraakte formule bevatte ⁹⁵.

Zo zat Von Heems dan met een breve, die hij in originele vorm niet aan de Statenleden kon tonen en waarmee hij dus niet veel kon uitrichten. Hij besloot daarom een afschrift ervan te maken, waarin de aanstootgevende passage werd vervangen door „quae ab acatholicis occupantur”. Of De la Bassecour en andere regenten met de copie genoeg namen, wordt niet vermeld. In ieder geval was de voorbereiding op de komende Statenvergadering in dit opzicht stuntelig. Trouwens de vooruitzichten op het welslagen van de admmissie werden, naarmate de nieuwe vergadering naderde, eerder ongunstiger dan beter. Meerdere regenten kwamen er namelijk achter, dat de leiding bij Von Heems berustte, hetgeen hun wrevel opwekte. Het is Hoynck, die dit aspect van de zaak naar voren brengt en misschien heeft hij het overbelicht, want het inschakelen van Von Heems was juist de tegenzet van Santini geweest tegen de missie van de Mechelse secretaris ⁹⁶. Van de andere kant echter is al vaak gebleken, dat de interventie van een buitenlands diplomaat de Staten telkens ontstemde.

Ondanks deze strubbelingen oordeelden de regenten, die de admmissie goedgezind waren, deze genoegzaam voorbereid, om ze in de Statenvergadering, welke op 17 november 1717 aanving, ter sprake te brengen. Wel verdiende het volgens hen de voorkeur pas ermee voor de dag te komen, als de vergadering op het punt stond uiteen te gaan. Bij het scheiden van de markt zouden de Staten zich gemakkelijker laten verrassen en alles overlaten aan Gecommitteerde Raden. In dit „petit comité” werd de kans op een goede uitslag groter geacht dan in de voltallige vergadering ⁹⁷.

De admmissie van een nieuwe vicaris blijkt dus in 1717 een aangelegenheid te zijn, waarvan de beslissing bij de hele Statenvergadering lag. Was er dan verandering gekomen in de resolutie van 17 augustus 1702, waarbij de Staten van Holland deze zaak overlieten aan het college van Gecommitteerde Raden? Men heeft om deze moeilijkheid te verklaren, gedacht aan een geheim besluit uit 1711. Bij secrete resolutie zouden de Staten van Holland toen de admmissie aan zich hebben getrokken ⁹⁸. Tegen deze zienswijze pleit echter, dat een dergelijke resolutie niet te vinden

⁹⁵ RB IV blz. 352, voetnoot 5. Liber Memorialis blz. 40, ABH, Verhoofstad Inventaris 715. In BBH 1 (1873) 183 zegt J. F. Vregt, dat Santini de breve aan Von Heems zond met de uitdrukkelijke last ze niet uit handen te geven, „wijl het den schijn niet mogt hebben alsof de Breve aan het oordeel van de Regering onderworpen werd”. Het is mij niet gebleken, waarop Vregt deze mening fundeert.

⁹⁶ Liber Memorialis blz. 41, ABH, Verhoofstad Inventaris 715. Jadin 51.

⁹⁷ Liber Memorialis 41, ABH Verhoofstad Inventaris 715.

⁹⁸ RB IV blz. 359, voetnoot 6.

is. Doch hoe is het dan te verklaren, dat Gecommitteerde Raden zich in 1717 niet bevoegd achtten tot het verlenen van admissie? De oplossing lijkt ons eenvoudig. Inderdaad hebben de Staten bij resolutie van 17 augustus 1702 de admissie van een vicaris gedelegeerd aan Gecommitteerde Raden, doch volgens dezelfde resolutie mocht dit college slechts degene toelaten, die „behoorlijcker wyse geelingeert” was. Aan deze beperking hebben Gecommitteerde Raden zich steeds gebonden geacht. Potcamp konden zij toelaten, omdat de Cleresie in diens benoeming de hand had gehad. De admissie echter van Titzing, Damen en thans van Van Bijlevelt, allen benoemd buiten de Cleresie om, viel buiten hun bevoegdheid. Daarvoor was een speciale machtiging der Staten noodzakelijk. Deze hoopte men thans bij verrassing te krijgen.

Wilde de krijgslist slagen, dan was het een eerste vereiste, dat het gros der Statenleden tot op het laatst van de vergadertijd onkundig bleef van de benoeming van Van Bijlevelt. Anders immers was verrassing uitgesloten. Nu verscheen echter een figuur ten tonele, die alles bedierf. Het was de Poolse resident, Franciscus Mollo, die zich vroeger ook meermalen met de moeilijkheden in de missie had ingelaten. Kort voor 26 november 1717 kwam hij van Amsterdam naar Den Haag en begon op zijn manier de admissie voor te bereiden, zonder zich van de situatie op de hoogte te stellen. Hij trachtte van diverse Statenleden de toezegging te verkrijgen, dat zij de admissie zouden steunen en probeerde hen daartoe over te halen door te wijzen op degenen, die dat reeds beloofd hadden. Hij gaf smalend af op de regenten, die zich niet voor zijn wagen lieten spannen. Mollo moet het ook geweest zijn, die Heinsius wees op de gunsten, welke de Heilige Stoel aan de Staten had bewezen. De Poolse resident ging dus te werk als een stier in een porseleinwinkel. Zijn loslippigheid ergerde de Statenleden, die in het complot betrokken waren, want hun plan werd nu vrijdeld. Misschien heeft deze rijke bankier diverse regenten ook geld geboden voor hun steun, want hij verwekte bij de Statenleden onderlinge jaloezie. In elk geval vonden de beschermheren van Van Bijlevelt het raadzaam de admissie in deze vergadering niet ter sprake te brengen. Von Heems, zeer ontstemd over het optreden van de Poolse resident, trok zich voorlopig uit de zaak terug ⁹⁹.

Handelde Mollo in opdracht van Santini? Hoyne heeft het beweerd, aanvankelijk aarzelend in zijn voor Rome bestemd verslag ¹⁰⁰, later apodictisch in het Schema chronologicum, waarin de geschiedenis van de Hollandse vicariskwestie wordt samengevat ¹⁰¹. Het is wel zeker, dat

⁹⁹ Liber Memorialis blz. 41-42, ABH, Verhoofstad Inventaris 715. RB IV 460.

¹⁰⁰ Jadin 51.

¹⁰¹ Schema chronologicum in AAU 15 (1887) 299-300.

Mollo zich inderdaad beriep op een mandaat van de internuntius. Santini echter verzekert, dat hij op Mollo's brieven steeds slechts met algemeenheden heeft geantwoord, hetgeen dus insluit, dat hij de bankier geen speciale opdracht heeft gegeven zich met de admissie te bemoeien ¹⁰². Het is dan ook zeer waarschijnlijk, dat Mollo te veel in de brieven van de internuntius heeft gelezen en ongevraagd zijn diensten heeft bewezen. Bemoeizucht was deze Poolse resident nu eenmaal niet vreemd.

Als gevolg van Mollo's onberaden ijver durfden de Van Bijlevelt goedgezinde Statenleden de kwestie van zijn admissie in de vergadering van november 1717 niet meer aanhangig maken. Daar de bijeenkomst van december uitsluitend over financiën zou handelen, besloot men een tweede poging uit te stellen tot januari 1718. Inmiddels was er gelegenheid om enkele oneffenheden weg te nemen. De Romeinse curie stelde een nieuwe benoemingsbreve op, waarin de gevaarlijke passage „*quae ab haereticis occupantur*” was weggelaten ¹⁰³. Hoyneck verkreeg van de internuntius de toezegging, dat Mollo er in het vervolg totaal buiten gehouden zou worden ¹⁰⁴. Rome drong er op aan, dat Santini en D'Alsace hun onenigheid zouden bijleggen, hetgeen voorlopig echter niet geschiedde ¹⁰⁵.

In januari 1718 was de gunstige tijd voor een admissiepoging echter verstreken. De Cleresie was zich inmiddels met de vicariskwestie gaan bemoeien.

4

Als er ooit kans is geweest, dat de Staten van Holland de nieuwe vicaris zouden admitteren, dan tijdens de zoëven besproken vergadering, welke op 27 november 1717 eindigde. Het Utrechtse vicariaat stond namelijk niet geheel afwijzend tegenover Van Bijlevelt.

Reeds in de zomer van 1715 zijn daarvan blijken. Op 27 juni 1715 zegt Santini het gerucht vernomen te hebben, dat het vicariaat na het feest van Petrus en Paulus zou vergaderen om te beraadslagen, of het wenselijk was met de internuntius in onderhandeling te treden ¹⁰⁶. Inderdaad had zo'n bijeenkomst plaats op 26 juli 1715. Zij handelde over de wijze, waarop het vicariaat het formulier van Alexander VII zou ondertekenen. De vergadering sprak daarbij als haar wens uit, dat

¹⁰² RB IV 356, voetnoot 3; 463.

¹⁰³ RB IV 462.

¹⁰⁴ Aldus blijkt uit C. P. Hoyneck aan Van Bijlevelt, ABH, Archief C. P. Hoyneck 262.

¹⁰⁵ Jadin 50; 51; 54; 60; 67; 82.

¹⁰⁶ RB IV 353.

Santini dit punt zou overlaten aan Van Bijlevelt¹⁰⁷. Dit wijst reeds op een zekere welwillendheid ten opzichte van de Haagse pastoor.

Eenzelfde houding spreekt uit een door Van Heussen, waarschijnlijk in 1716 opgesteld stuk, getiteld: „Project van middelen tot de vrede onder de Rooms-gezinden”¹⁰⁸. Het was bestemd voor de Staten van Holland en begint aldus: „Niettegenstaande, dat d’Heer Bijlevelt zeer openlijk tegen de placcaeten van Haer Ed. Grootmogende, om den indrang der Roomsche despotieke beheersing en der Inquisitie afteweeren, gemaakt en ook tegen de Capittel-regten het Vicaris-ampt heeft geoefent; alsmede, niettegenstaande dat zijne bequaaamheden zeer weinig overeenkomen met de hoedanigheden dier mannen, die dat ampt tot nu toe hebben bekleet: zoo zullen egter die van het Capittel van Utrecht tot die swakheid komen van d’Heer Bijlevelt voor Vicaris aanteneemen, zijnde daer toe gedrongen door dien zij geen ander middel zien om zig van het uitsterven te bevrijden. Ook worden zij gevoeijet met die gedagten, dat de genoemde Heer, nog eenige genegentheid hebbende voor de welmeurende Cleregie, ze niet en zal verdrukken.

Dit besluit ten opzigt van Heer Bijlevelt is evenwel niet als conditioneel, en op onderstelling van eenige voorwaarden”.

„D’eerste conditie is deze, dat die van het Capittel van Utrecht niet zouden gedwongen worden, om, eer dat zij d’Heer Bijlevelt voor Vicaris kregen, het beroemd Formulier van Alexander VII nopende de vijf stellingen te ondertekenen”. Van Heussen wijst erop, dat noch bij de benoeming van Potcamp noch bij die van Damen en evenmin bij de beraamde aanstelling van Van der Voort deze eis door Bussi gesteld werd. „Maer zedert vier jaeren heeft Bussi beginnen te vereissen, dat alle de Leeden van het voorgemelde Capittel voor de aanstelling van een Vicaris het Formulier zouden besweeren”. Een dergelijke eis durft Rome niet stellen aan de kanunniken van Antwerpen, „waer onder er mede zijn die men gelieft jansenisten te doopen”. En hij besluit: „Om dan de dwang van de voorafgaande eed-eisch buiten de baan te krijgen, zou alleen genoeg wezen de sterke hand van den Souverain, als daeruit blijkt, dat Bussi daarmede niet is aengekomen op de vorige tijden, in dewelke hij zag de vigoureuse bijstand van den Staat. Die is ’t, die ons d’Heer Potcamp deed erlangen”.

De andere voorwaarden, die Van Bijlevelt moet onderhouden als hij straks vicaris zal zijn, kunnen aldus worden samengevat:

- 1) Hij moet zoals de vroegere vicarissen, „alle broederlijke en kerkelijke gemeenschap met die van bijde de Capittelen” houden.

¹⁰⁷ AOBC 217.

¹⁰⁸ AOBC 267.

- 2) Hij moet bij zijn aanstelling de kapittelrechten erkennen, juist weer zoals zijn voorgangers dat gedaan hebben. Als hij voorziet, dat hij hiermee aan Rome aanstoot zou geven, kan die erkenning in het geheim geschieden.
- 3) Ook wijdelingen of pas gewijden mag hij het niet moeilijk maken met de ondertekening van het formulier van Alexander VII, „ten waer er kon uitgevonden worden een middel, waer door zij zulks zonder beswaernisse zouden kunnen doen”.
- 4) Met de bulle Unigenitus moet Van Bijlevelt zich niet inlaten.

De bewering, dat dit „Project” waarschijnlijk in 1716 werd opgesteld, behoeft nog nadere adstructie. Zoals uit het stuk blijkt, is Van Bijlevelt nog niet tot apostolisch vicaris benoemd, maar een dergelijke aanstelling wordt wel verwacht. Welnu vanaf de zomer van 1716 hing die in de lucht. Toen immers begon de interventie van D'Alsace voor Van Bijlevelt. Verder vermeldt het „Project”, dat Bussi sinds vier jaar begonnen is om van de Utrechtse de ondertekening van het formulier van Alexander VII te eisen, alvorens hij met hen over een schikking in de vicariskwestie wilde spreken. Deze eis nu had de Keulse nuntius naar voren gebracht bij de onderhandelingen met Van Dalenoort en Steenoven in augustus en november 1711. De afgevaardigden van het Utrechtse vicariaat hadden toen gemeend, dat Bussi daaraan niet zou vasthouden. In het voorjaar van 1712 was het echter duidelijk, dat de nuntius dit wel deed. Vanaf dat tijdstip dateert dus de uitdrukkelijke eis tot bezwering van het formulier ¹⁰⁹. Het „Project” valt dan in 1716 te stellen.

Een soortgelijk stuk als Van Heussens „Project” is ook te vinden bij de papieren van Van Erkel. Ook daaruit blijkt, dat het Utrechtse vicariaat aan een eventuele benoeming van Van Bijlevelt zijn fiat wil verlenen, als deze maar belooft de gestelde condities te vervullen. Deze belofte moet hem afgedwongen worden met hulp van de Staten. Overigens geeft Van Erkel ervan blijk, dat hem aan de oplossing van de vicariskwestie minder gelegen is dan Van Heussen ¹¹⁰.

De bereidheid om Van Bijlevelt als vicaris te accepteren, zij het dan op enkele hartige voorwaarden, was dus in 1716 bij de voornaamste leden van het Utrechtse vicariaat aanwezig. Toen de Haagse pastoor echter in januari 1717 optrad als iudex in partibus tegen de Goudse pastoors en bovendien steeds meer de tussenpersoon werd tussen de internuntius en de getrouwe priesters in Holland, achtte Van Dalenoort het nodig op 23 juni 1717 het reeds vermelde bezwaarschrift bij de Staten van Holland in te dienen. Het is begrijpelijk: Van Bijlevelt kreeg de

¹⁰⁹ RB IV 263; 264.

¹¹⁰ AOBC 290.

allure van een apostolische vicaris, zonder dat hij tegenover de Cleresie enige verplichting op zich had genomen. Deze wilde hem wel accepteren, maar slechts nadat zij van hem enige condities had bedongen. Drie weken later verduidelijkte Van Dalenoort dan ook tegenover Heinsius, wat de Cleresie met het bezwaarschrift bedoeld had. Ons verzoek is alleen, aldus deze brief van 13 juli 1717, „dat niemand Regere, die niet geadmitteert is; en voorts hebben wij alle facilitéit, die men van eerlijke lieden wensen kan, om intewilligen zo een persoon, Die Haar Ed. Groet. Mog. zullen gewaardigen goet te keuren”¹¹¹. Van Dalenoort zei dus met andere woorden: houd u aan de resolutie van 17 augustus 1702, die voor een apostolische vicaris admissie der Staten en het fiat van de Cleresie vereist.

Toen Van Bijlevelt in oktober 1717 tot vicaris benoemd was en zijn admissie in de Statenvergadering van november aanhangig gemaakt zou worden, stond de Cleresie voor een moeilijk dilemma. Moest zij de toelating trachten te voorkomen of moest zij zich neutraal houden? Voor beide standpunten konden motieven worden aangevoerd. Voor neutraliteit pleitte, dat men vroeger bij de Staten de indruk had gewekt wel bereid te zijn deze vicaris te accepteren. Zijn admissie thans tegenwerken zou gelijk staan met het verloochenen van het weleer ingenomen standpunt. Vervolgens was er nog altijd hoop, dat Van Bijlevelt de door de Cleresie te stellen voorwaarden zou inwilligen. Maar zekerheid daarover had men niet en daarom was het wellicht veiliger de admissie tegen te werken. Bovendien was Van Bijlevelt benoemd, zonder dat het Utrechtse vicariaat daarin gekend was en, wilde deze corporatie trouw blijven aan haar beginsel, dan moest zij om deze reden de toelating van de apostolische vicaris trachten tegen te houden. Het is verklaarbaar, dat de Utrechters zich tussen Scylla en Charybdis voelden en hun houding moeilijk konden bepalen. Zij schijnen het met elkander oneens geweest te zijn over de vraag, welke koers het minst onveilig was¹¹². Tijdens de Statenvergadering van november 1717 lieten zij dan ook niets van zich horen.

De enige figuur, die in verbinding stond met de Cleresie en die bij de admissiepoging van november 1717 geen verstek liet gaan, was Pietro Maria Tosini. Deze Italiaan was een man met een enigszins duister verleden. Hij noemt zichzelf „abbate” en het heet, dat hij rector van de universiteit van Bologna is geweest. De internuntius noemt hem een bedrieger, die in Rome gevangenisstraf had ondergaan en vervolgens uit de stad verjaagd was. Als hij het wagen zou daar terug te keren, stonden

¹¹¹ Van Dalenoort aan Heinsius 13 juli 1717, Archief Heinsius 2006. Zie: Van 't Hoff, Het archief van Antonie Heinsius.

¹¹² BBH 1 (1873) 184.

hem de galeien te wachten. Tosini schijnt samen met Passionei in 1708 naar de Nederlanden te zijn gekomen en als diens adviseur te zijn opgetreden ¹¹³. Van tijd tot tijd bemoeide hij zich met de onlusten in de missie; zo stelde hij in 1714 een plan op om aan de troebelen een einde te maken. Dit overhandigde hij aan Santini, die er evenwel niet op inging. In 1715 zond hij dit project aan de paus en de kardinalen Sagripanti en Fabroni. Hij kreeg ten antwoord, dat hij zich moest wenden tot de nuntius of internuntius. Daar hij bij Santini reeds nul op het rekest had gekregen, bezocht hij thans Archinto te Keulen, die hem echter „als een keukenjongen en stalknecht” behandelde en hem weer naar de internuntius verwees. Op een latere reis naar Bonn werd hij zelfs door toedoen van Archinto een tijd lang gevangen gezet ¹¹⁴.

Deze Tosini dan kwam in de tweede helft van november 1717 op bezoek bij de eerste pensionaris van Amsterdam, Willem Buys. Hij gaf voor door de paus gevolmachtigd te zijn in de zaak van de vicarisbenoeming. Toen Buys hem naar zijn geloofsbriefven vroeg, deelde hij mee, dat de paus niet gewoon was zulke brieven voor niet-katholieke regeringen te geven. Maar hij kon wel de bedoelingen van Rome uiteenzetten. De paus, aldus Tosini, insisterde niet op Van Bijlevelt. Als de Staten liever een ander benoemd zagen, dan was Zijne Heiligheid wel bereid daartoe over te gaan. Op een wenk van Von Heems, dat men hier met een bedrieger te doen had, brak Buys het contact met Tosini af ¹¹⁵. Het is duidelijk, dat deze Italiaanse bemoeial geheel op eigen initiatief handelde. Noch van Rome had hij enige opdracht noch van het Utrechtse vicariaat, dat, zoals zo vaak bleek, zelf wel voor zijn belangen kon opkomen, als het dit wenselijk oordeelde.

In november 1717 achtte het vicariaat het echter niet gewenst bij de admissiepoging van Van Bijlevelt acte de présence te geven. De Utrechtse moesten toen nog in de zoëven genoemde moeilijkheden verwickeld hebben gezeten. In de twee volgende maanden echter zijn zij het geleidelijk aan eens geworden over de aan te nemen houding. Met name Van Erkel toonde zich voorstander van het standpunt, dat de admissie van de nieuwe vicaris moest voorkomen worden. De argumenten, die voor neutraliteit pleitten, trachtte hij bij zijn confraters te ontzenuwen. Het was waar, dat het vicariaat vroeger aan de Staten had laten blijken onder be-

¹¹³ RB IV blz. 111, voetnoot 4; blz. 300, voetnoot 7; blz. 356, voetnoot 2.

¹¹⁴ P. M. Tosini, *Storia e Sentimento dell'Abbate Tosini sopra il Giansenismo*, 1717. 387-391. Het vrij zeldzame werk is aanwezig in de bibliotheek van het Groot-Seminarie van Warmond. Het is mij een raadsel, hoe Knuttel, *De toestand II* 17 kan zeggen, dat Tosini was „beviend met de nuntii te Keulen en te Brussel”. Zie ook RB IV blz. 272, voetnoot 5; blz. 303, voetnoot 3.

¹¹⁵ RB IV 455. Schema chronologicum AAU 15 (1887) 300-301.

paalde voorwaarden wel met Van Bijlevelt in zee te willen gaan. Maar op deze objectie kon men antwoorden, „dat wij toen in veel grotere ongelegentheyd ons bevonden en ook, dat het niet mogelijk schijnt dat Byleveltius, als hij al condiciën zou toestaan, dezelve zal willen en kunnen naerkomen, ende dat we zulks nu klaerder bevinden” ¹¹⁶. Verder deelde hij zijn confraters mee vernomen te hebben, „dat Bijlevelt van geen condicien handelen wil bij geschrift, maer alleen mondeling” ¹¹⁷. Zij moesten dus op hun hoede zijn.

Uit deze brieven, welke Van Erkel op 14 en 17 december 1717 aan het Utrechtse vicariaat richtte, blijkt nog, dat er onder de Cleresie een soort enquête gaande was om de mening over Jan van Bijlevelt te peilen. Van Erkel sloot namelijk bij zijn schrijven van 14 december het oordeel in o.a. van J. Krijs en Van der Croon. Een vrucht van dit opinie-onderzoek was ook de brief, welke Adrianus van Dijck, pastoor te Zwaag, op 18 januari 1718 aan Van Heussen deed toekomen. Deze Zwaagse herder hangt daarin een weinig vleierend beeld op van de apostolische vicaris. Hij begint met te verwijzen naar een iets vroeger schrijven, dat ik niet gevonden heb, en belooft thans een uitvoeriger oordeel te geven over Van Bijlevelt, van wie hij met enige terughoudendheid zegt familie te zijn. Van Dijcks beschrijving valt als volgt samen te vatten. Het huis van Van Bijlevelt is een kweekplaats van ongebondenheid. Jonge priesters worden daar eer bedorven dan dat zij er iets goeds leren. Van Bijlevelt is een man van de buik. Als de overvloed van spijs en drank zijn verstand beneveld heeft, dan pleegt hij de zwaarwichtige problemen van de Nederlandse kerk te bespreken. Zijn kapelaans vallen hem dan bij, alsof hij onfeilbaar is. Zijn promotie heeft hij niet te danken aan zijn vroomheid of geleerdheid, maar aan zijn diners met de groten der aarde. Hij is een ledig vat, een rinkelend bekken, en een rammelend cymbaal. Men heeft voor hem de bisschoppelijke insignia al klaargemaakt, het wijnavat van S. Willibrordus met dit opschrift: „Alle mensen sullen eens in as vergaen, Den een door de smul, den ander door de kraen” ¹¹⁸.

Een andere enigszins verlate reactie op de ingestelde enquête is de brief van de bekende Joannes Nanning, toen pastoor in Weesp, die op 13 februari 1718 aan Van Heussen schreef: „Ik weet wel, dat vroeger slechts de uitmuntendste mannen dit ambt (van apostolisch vicaris) bekleed hebben. Maar om rust en vree te herkrijgen, moet men veel toelaten, dat men anders allermint zou dulden. Van het rijkstbeladen schip

¹¹⁶ Van Erkel aan het Utrechtse vicariaat 17 december 1717, AOBC 290.

¹¹⁷ Van Erkel aan het Utrechtse vicariaat 14 december 1717, AOBC 290.

¹¹⁸ Van Dijck aan Van Heussen 18 januari 1718, AOBC 263. Zie ook RB IV blz. 372, voetnoot 5; 486.

wordt soms wanneer het zijn stuurman verloren heeft, het roer toevertrouwd aan de gewoonste matroos, zolang er daardoor hoop is de haven te bereiken" ¹¹⁹.

Het lijkt ons niet vermetel aan te nemen, dat Nanning en Van Dijk de mening weergaven, welke onder de priesters der Cleresie overheerste. De enquête is dan vrij ongunstig voor Van Bijlevelt uitgevallen. Deze uitslag betekende een versterking voor Van Erkels standpunt, dat het veiliger was zich tegen de admissie van deze vicaris te verzetten. De leden van het Utrechtse vicariaat, die in 1717 nog een andere mening waren toegedaan, zoals waarschijnlijk Van Heussen, moeten zich niet lang daarna tot de zienswijze van Van Erkel hebben laten bekeren. Zo zijn de berichten verklaarbaar, die vermelden, dat de Cleresie enige tijd na de Statenvergadering van november 1717 de toelating van de nieuwe vicaris is gaan tegenwerken ¹²⁰. Dit geschiedde door aan te dringen op het zo aanstonds te verhalen proces tegen Van Bijlevelt. Toen in januari 1718 opnieuw de admissie bij de Staten aanhangig zou gemaakt worden, was Van Bijlevelt verwickeld in een rechtsgeding, waardoor de hem goedgezinde regenten genoodzaakt werden voorlopig van verdere pogingen af te zien. Wat was er gebeurd?

5

In Assendelft stond als pastoor der statie Cornelis van Poelenburg ¹²¹. Deze was de partij van de Cleresie toegedaan. De houding van de pastoor had tot gevolg, dat een groot aantal parochianen geleidelijk aan elders was gaan kerken. Maar ook met zijn getrouwen schijnt de pastoor in onmin geraakt te zijn. De protestantse ambachtsheer van Assendelft, Jean Deutz, was zich voor het geval gaan interesseren. Meermalen had hij de kerk doen sluiten, waarschijnlijk omdat de recognitie slecht betaald werd. Op 2 januari 1717 verzocht hij Van Heussen om Van Poelenburg te verplaatsen. Hierop ging Van Heussen echter niet in. Toen wendde Deutz zich 20 maart tot Van Bijlevelt met het verzoek om voor Assendelft een priester te benoemen. De Haagse pastoor zond onmiddel-

¹¹⁹ Nanning aan Van Heussen 13 februari 1718, AOBC 263. „Novo quidem, nonnisi viros maxime conspicuos olim hoc munere fuisse defunctos, verum multa pacis, ac tranquillitatis recuperandae erga permittenda arbitror, quae alioquin minime ferentur. Opulentissima navis Suo orbata gubernatore quandoque clavum committit vilissimo epibatorum, dum fidat et speret fore ut hujus ope portum tandem attingat”.

¹²⁰ RB IV 466; 470; 471; blz. 367; voetnoot 5.

¹²¹ Voor het volgende: W. P. C. Knuttel, De verbanning van den laatsten Apostolischen Vicaris der Hollandsche missie in Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis, voortaan afgekort als ANK, 2 (1887) 225-279 en J. F. Vregt, Het Apostolisch-Vicarischap van Joannes Van Bijlevelt in BBH 1 (1873) 189-200; BBH 2 (1874) 244-254.

lijk zijn kapelaan Caspar van Gerven om dienst te doen in Assendelft. Op 23 maart 1717 kwam deze daar aan. Van Poelenburg weigerde hem de sleutels der kerk te overhandigen. Na overleg met Deutz werd de kerk daags daarna door de baljuw met geweld geopend, zodat Van Gerven de volgende dag, Witte Donderdag, de plechtigheden kon verrichten. Ruim drie weken later werd Van Poelenburg op een desbetreffend rekest van Van Gerven en enkele katholieken door baljuw Roos met geweld ook uit de pastorie gezet. Het slachtoffer liet toen een klacht indienen bij het Hof van Holland. Op 27 april werden Roos en Van Gerven in Den Haag over het gebeurde ondervraagd. Van Gerven werd voorlopig op de Gevangenpoort in hechtenis gehouden. Begin mei 1717 werden baljuw, leenmannen en acht katholieken van Assendelft door het Hof gedagvaard. Ook Bijlevelt ontving op 10 mei een oproep. Eerstgenoemden dienden nu een rekest in bij de Staten van Holland, opgesteld door Deutz, waarin zij verzochten de zaak aan de competentie van het Hof te onttrekken. Op 25 mei 1717 zonden de Staten dit rekest voor advies door. Op 29 juni antwoordde het Hof daarop in een uitvoerige memorie.

Dit stuk is één lang pleidooi om de bij de resolutie van 17 augustus 1702 ingeslagen weg te blijven volgen ¹²². Men moet de katholieken weliswaar niet verjagen noch de uitoefening van hun godsdienst verbieden, maar van de andere kant weze men op zijn hoede tegen „de arghlistige machinatiën van het Hof van Romen”. Rome heeft indertijd, vooral door middel van de jezuïeten, gepoogd de overhand te krijgen op de inheemse priesters en dezen totaal afhankelijk te maken van de Romeinse curie. Dit leidde tot onenigheid van de jezuïeten met Codde. Toen hebben de Staten ingegrepen ten gunste van de inheemse clerus. Nu echter is de Brusselse internuntius weer op hetzelfde stramien aan het voortborduren. Door middel van Van Bijlevelt tracht hij „de Roomsche Kerckelijke Regeringe, aan de Capittelen competerende, te onderkruypen, en de voorgemelde pernicieuse machinatiën der jesuïeten werckstellig te maken”. Daarom is het gebeurde te Assendelft zo belangrijk. De Romeinse curie spiedt met Argusogen naar de afloop. Als de Staten de plakكاتen niet krachtig handhaven, dan zal zij nog driester gaan optreden. Dan is het „infallibel, dat alle de moderate Priesters hier te Lande sullen uytsterven of verdreven werden”. Daarom dringt het Hof van Holland erop aan alle rekesten, die de uitvoering der plakكاتen willen stremmen, van de hand te wijzen. Vermoedelijk zijn de argumenten van het Hof door een of meer leden van het Utrechtse vicariaat geïnspireerd.

¹²² De memorie van het Hof van Holland: eerste deel in ANK 2 (1887) 259-260; tweede deel in BBH 2 (1874) 266-271.

Op 23 september 1717 droegen de Staten aan een commissie nadere bestudering op van deze memorie. Uit het feit, dat het rechtsgeding naderhand doorgang vond, kan men afleiden, dat de commissie de zienswijze van het Hof aanvaard heeft. Waarschijnlijk hebben de leden pas na de Statenvergadering van november 1717 deze beslissing genomen. Het is immers aannemelijk, dat het Hof onmiddellijk na de uitspraak der commissie de behandeling van de reeds zo lang slepende zaak ter hand genomen heeft. De dagvaarding nu van Van Bijlevelt is gedagtekend op 24 december 1717. De commissie moet niet lang voor die datum haar advies hebben uitgebracht, waarschijnlijk dus in december 1717. Indien deze onderstelling juist is, mogen wij concluderen, dat het vernemen van Van Bijlevelts benoeming de leden van de commissie uit hun lethargie heeft gewekt. Toen deze benoeming in november 1717 ter sprake kwam, hebben de heren der commissie zich plotseling de memorie van het Hof en de aan hen gegeven opdracht van 23 september herinnerd. Zij hebben die aangegrepen om de admissie van Van Bijlevelt te doen mislukken.

Van Bijlevelt werd opgeroepen om 17 januari 1718 te verschijnen voor het Hof van Holland. Op advies van Van der Dussen deed hij nog een poging om de affaire uit handen der justitie te houden. Hij diende een verzoekschrift in om nog voor 17 januari over de ingebrachte klacht te worden gehoord en wel door Gecommitteerde Raden. Dezen zouden dan het dossier van het Hof moeten opvragen. Heinsius en de voorzitter van Gecommitteerde Raden, Van Starrenburg¹²³, stonden hier gunstig tegenover. Deze toeleeg mislukte echter, waardoor blijkt niet.

Zo werd de apostolische vicaris op 19 januari 1718 door twee commissarissen van het Hof, Slicher en Beaumont, in verhoor genomen. Op 22 maart onderging hij een tweede ondervraging; door ziekte van de procureur-generaal was vertraging opgetreden. Hierna heeft Van Bijlevelt nog een laatste poging gedaan om aan de greep der justitie te ontkomen. In april 1718 diende hij opnieuw een rekest in, nu bij de Staten. Daarin verzocht hij van verdere rechtsvervolgning ontslagen te worden. De Staten van Holland zonden dit verzoekschrift door naar het Hof om advies. Eind april kwam dit advies af. De houding van Van Bijlevelt wordt streng gegispt. Het is niet de eerste maal, dat men gepoogd heeft de loop der justitie in deze zaak te stremmen. Het staat voor het Hof vast, dat Van Bijlevelt zich aan overtreding der plakaten heeft schuldig

¹²³ Willem van Wassenaar, heer van Starrenburg, 6 juni 1649 geboren. Van 1680-1688 was hij Staats gezant in Frankrijk. Vanaf 1702 was hij lid van de Staten van Holland. H. G. A. Obreen, *Geschiedenis van het geslacht Wassenaar*, Leiden 1903, 115. Hij was Van Bijlevelt goedgezind. Jadin 250.

gemaakt. Er bestaat geen enkele reden om de uitzonderlijke gunst van abolitie te verlenen, aldus het Hof. De Staten van Holland wezen hierna op 29 april het verzoekschrift van Van Bijlevelt van de hand ¹²⁴.

Op 3 mei 1718 viel eindelijk het vonnis. Van Bijlevelt werd schuldig bevonden aan de volgende delicten: 1. hij had een brief aan de Brusselse internuntius doen schrijven, waarin hij verzocht om jurisdictie voor Van Gerven; 2. hij had Van Gerven naar Assendelft gezonden, ofschoon hij door de Staten nooit tot het doen van dergelijke zendingen was geadmitteerd. De delinquent werd veroordeeld tot een boete van duizend gulden en tot de kosten van het geding. Verder werd hij ten eeuwigden dage verbannen uit „Holland, Zeeland, Vriesland en Utrecht” ¹²⁵.

Het vonnis was hard. Was het rechtvaardig? Van Bijlevelt was inderdaad schuldig aan overtreding der plakaten en derhalve was het Hof gerechtigd hem te straffen. Het rechtscollege deed immers niets anders dan de door de Staten uitgevaardigde resoluties handhaven. Aldus rechtlijnig redenerend kan men het Hof volkomen vrij uit laten gaan. Men kan echter bij deze redenering mijns inziens terecht enkele vraagtekens plaatsen. Toen Van Bijlevelt de hem ten laste gelegde delicten bedreef, was hij nog geen apostolisch vicaris. Toen het vonnis viel, was hij het wel. Zou hij er niet genadiger afgekomen zijn, indien hij inmiddels niet tot vicaris was benoemd? Waarschijnlijk wel. Blijkens de memorie van 29 juni 1717 zag het Hof in Van Bijlevelt een voor de veiligheid van de staat gevaarlijk persoon, omdat hij de heerschappij van Rome hier wilde vestigen. Toen deze figuur door hetzelfde Rome tot vicaris was aangesteld, moet het Hof hem nog gevaarlijker gevonden hebben. Zou dit niet van invloed zijn geweest op de strafmaat? In dezelfde memorie bezweert het Hof de Staten toch aan de uitgevaardigde plakaten vast te houden, gezien het gevaar, dat uit Rome dreigt. Was dit nu de taak van een rechtscollege? Zo bezien, krijgt het vonnis een politieke bijmaak.

De uitspraak van het Hof betekende de genadeslag voor de admissiekansen van de nieuwe vicaris. Het mislukken van de admissie is echter in laatste instantie niet te wijten aan het Hof, doch aan de Staten. Zij hadden, door welwillend te beschikken op de ingediende verzoekschriften, het vonnis kunnen voorkomen en de admissie kunnen verlenen. Dat zou betekend hebben, dat zij niet meer vasthielden aan de resolutie van 17 augustus 1702. Het Hof echter waarschuwde, dat iedere vicaris, in wiens benoeming de inheemse clerus d.w.z. de Cleresie niet was gekend, onbetrouwbaar was. Deze waarschuwing namen de Staten van Holland ter harte. Daarom werd Van Bijlevelt niet toegelaten.

¹²⁴ ANK 2 (1887) 274-278.

¹²⁵ Archief Hof van Holland 5659: Register van de Criminele Sententiën (1704-1722).

Toch is er verschil in de houding van de Hollandse regenten, als men deze benoeming vergelijkt met die van De Cock en Damen in het eerste decennium der eeuw. Toen bleek een niet door de Cleresie voorgestelde candidaat niet de minste kans op admissie te maken. In 1717 echter wilde een kleine, doch invloedrijke minderheid der Staten een door de paus eigenmachtig benoemde vicaris wel toelaten. Hiertoe behoorden Heinsius, de Goudse pensionaris Van der Dussen, de Amsterdamse pensionarissen Buys en De la Bassecour en de toenmalige voorzitter van Gecommitteerde Raden Van Starrenburg. De groep moet nog groter geweest zijn; uitlatingen van Van Bijlevelt en Hoynck duiden daarop. Deze tolerante groep heeft echter de nederlaag geleden tegen de meerderheid. Dientengevolge hadden de katholieken in 1718 nog steeds geen vicaris, die ongehinderd in Holland zijn ambt kon uitoefenen.

DE BENOEMING VAN JOAN VAN DEN STEEN.

1.

Nu voor de derde keer in vijftien jaar tijd een apostolische vicaris door de Staten van Holland was verbannen, rees wederom de vraag: hoe moest het bestuur van de missie geregeld worden? Na de beide vorige verbanningen was Rome na enige tijd er toe overgegaan een nieuwe vicaris te benoemen: op De Cock was Potcamp gevolgd en ook Damen was nog tijdens zijn leven vervangen door Van Bijlevelt. Zou laatstgenoemde thans weer moeten wijken voor een ander? Of zou Rome, wijs geworden door de opgedane ervaringen, nu mordicus aan de verbannen vicaris vasthouden? In ieder geval was de vicariskwestie opnieuw in een crisis gekomen en het was moeilijk te zeggen, welke oplossing te verkiezen was. Drie meningen over de te volgen koers kwamen dan ook weldra naar voren.

Het eerste beraad over de nieuwe situatie had als centrum Mechelen. Hierheen had Van Bijlevelt zich aanstonds na zijn vonnis begeven; hij vond er onderdak bij D'Alsace. Behalve de twee genoemden nam ook Santini aan het overleg deel. Nu de missie in gevaar verkeerde, schoof de internuntius zijn grieven tegenover de aartsbisschop terzijde. Had de benoeming van Van Bijlevelt verwijdering tussen de beide prelaten veroorzaakt, de verbanning van de vicaris bracht hen bijeen. Na meer dan zes maanden ontmoetten zij elkander in mei 1718 weer persoonlijk¹. Verder werd ook de bisschop van Anwerpen Petrus Josef Franken-Sierstorpff in het beraad betrokken.

Het mengen van de Antwerpse bisschop in de zaak stond in verband met het plan, dat de Mechelse conferentie opmaakte. De prelaten waren namelijk van oordeel, dat men zich niet bij Van Bijlevelts verbanning diende neer te leggen, doch alsnog moest proberen het verlof voor diens terugkeer bij de Staten van Holland los te krijgen. Het was bij dieper nadenken een weinig kansrijke onderneming, maar het is wel verklaarbaar, dat de conferentie tot dit besluit kwam. De bijeenkomst werd immers gehouden nog geen week na het banvonniss en vooral D'Alsace, die de grote promotor van de benoeming was geweest, moet zich moeilijk on-

¹ Jadin 82.

middellijk in zijn nederlaag hebben kunnen schikken en het uiterste hebben willen beproeven. Bovendien kon Van Bijlevelt zich zo spoedig niet verzoenen met het verlies van zijn Haagse pastoraat.

Voor de uitvoering van dit plan wilde men een beroep doen op enkele diplomaten, die de Staten van Holland tot andere gedachten moesten brengen. Een van hen was de Engelsman William Cadogan. Met hem nu was de bisschop van Antwerpen bekend. De relatie moet ontstaan zijn in de jaren 1714-1715, toen Cadogan als Engels gevolmachtigde bij de onderhandelingen over het Barrière-tractaat in Antwerpen vertoefde². Cadogan zou binnenkort als gezant van Engeland naar Den Haag gaan en misschien was van hem intercessie ten gunste van Van Bijlevelt te verwachten.

Van Santini afkomstig was de suggestie om markies De Prié voor het beoogde doel in te schakelen³. Deze Italiaan was keizerlijk gezant in Rome geweest en was door Karel VI aangesteld om als vervanger van prins Eugenius van Savoye de Oostenrijkse Nederlanden te besturen. Zijn eerste zorg was geweest het Antwerpse Barrière-tractaat, waarvan de tekst in november 1715 was gereed gekomen, verzacht te krijgen. Hij had inderdaad bij de onderhandelingen, welke hem in het najaar van 1716 naar Den Haag brachten, de Staten-Generaal tot aanzienlijke concessies weten te brengen. Zo hadden dezen bijvoorbeeld hun aanvankelijke eis, dat de Staatse troepen in de garnizoensteden van het Zuiden vrij de protestantse eredienst mochten uitoefenen, laten varen. Voor de definitieve afwikkeling van deze zaak zou De Prié in de loop van 1718 weer naar Den Haag vertrekken⁴. De markies leek de aangewezen figuur en zijn aanstaande bezoek de geschikte gelegenheid om voor Van Bijlevelt in de bres te springen.

De derde diplomaat, die Mechelen wilde mobiliseren, was de broer van de Portugese koning, prins Emmanuel, die in deze tijd in Holland verbleef. Dit initiatief kwam van Van Bijlevelt. De carmeliet, pater Wacquant, die de vicaris na zijn vonnis naar Mechelen uitgeleide had gedaan en op 19 mei 1718 weer naar Den Haag terugkeerde, beloofde de gezant van Portugal aan te spreken, opdat deze de prins tot intercessie zou bewegen⁵.

Staatssecretaris Paulucci had geen bezwaar tegen het plan, stuurde de internuntius zelfs brieven toe, bestemd voor de prins en de markies, doch liet tevens blijken, hoe weinig baat hij verwachtte van buitenlandse

² RB IV 337.

³ RB IV 470.

⁴ J. Lefèvre in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 1954, deel VIII 175-176.

⁵ RB IV 471.

diplomaten. Het zou wel nodig zijn een andere oplossing te bedenken⁶. De Romeinse commissie voor Hollandse aangelegenheden, die op 15 juli 1718 de situatie besprak, toonde evenmin veel fiducie in het welslagen van het Mechelse plan. Men moest de uitslag van de beraamde interventie niet afwachten, zo oordeelde zij, doch Van Bijlevelt moest onmiddellijk beginnen met de uitoefening van het bestuur en zich daartoe vestigen in Huissen, Emmerik of Arnhem⁷.

In Mechelen was men met deze Romeinse zienswijze in het geheel niet ingenomen. Indien Van Bijlevelt met zijn bestuur aanstonds zou beginnen, zou hij de Staten van Holland voor het hoofd stoten en de kleine kans op terugkeer en admissie zou zeker verkeken zijn. D'Alsace was daarom voor uitstel; eerst diende afgewacht te worden of interventie resultaat zou opleveren⁸. Intussen werden enkele serieuze pogingen ondernomen voor de terugkeer van de verbannen vicaris. Deze zelf richtte zich op 27 juli 1718 tot Van der Dussen. Hoynck, die in het najaar naar Holland ging om zijn zieke vader te bezoeken, trad eveneens in contact met de Goudse pensionaris. Geen van beiden bereikte echter resultaat⁹.

Van de in Mechelen beraamde tussenkomst der buitenlandse diplomaten kwam echter weinig of niets terecht. Een beroep op Cadogan schijnt helemaal achterwege te zijn gebleven; men verneemt er althans niet meer van. De prins van Portugal is wel aangezocht om voor Van Bijlevelt te pleiten bij de Staten. Hij verklaarde zich daartoe bereid, doch vertrok eind september 1718 uit Den Haag zonder zijn belofte vervuld te hebben¹⁰. De Prié, die pas in november 1718 naar Holland afreisde, stak ook nauwelijks een hand uit voor de verbannen vicaris. De markies had zich namelijk laten winnen voor de mening, die in Holland bij velen heerste: dat de enige uitweg uit de kritieke situatie lag in de benoeming van een nieuwe vicaris.

Deze Hollandse zienswijze, die dus aanmerkelijk afweek van de Mechelse en de Romeinse, was reeds spoedig na de verbanning van Van Bijlevelt opgekomen. Zij was verklaarbaar genoeg. Het vonnis had wederom bewezen, dat de Staten de refractariërs sterk protegeerden. Wat kon hen beletten alle priesters te verplichten de kapittelvicaris Van Heussen als hun superior te erkennen? Reeds eind mei 1718 circuleerde het gerucht,

⁶ RB IV blz. 366, voetnoot 5; blz. 367, voetnoot 5.

⁷ RB IV 480; 481.

⁸ RB IV 485.

⁹ Van Bijlevelt aan Van der Dussen 27 juli 1718, ABH, Verhoofstad Inventaris 482. RB IV 520. Jadin 112. In BBH 2 (1874) 7 is sprake van een persoonlijke ontmoeting tussen Hoynck en Van der Dussen. Uit Jadin 157 blijkt echter, dat deze thans nog niet heeft plaats gevonden.

¹⁰ RB IV 493; 498.

dat de refractariërs op een plakkaat in deze geest aanstuurden¹¹. Van Erkel gedroeg zich alsof een dergelijk besluit nog slechts een kwestie van tijd was en ook Van Heussens optreden liet dit vermoeden. Toen namelijk Gijsbert van Schooten door de internuntius tot voorlopig opvolger in de Haagse statie van Van Bijlevelt werd benoemd, stuurde Van Erkel hem ongevraagd het verlof thuis om gedurende twee weken zijn bediening uit te oefenen. Daarna, zo ging het schrijven verder, moest Van Schooten verlenging van zijn faculteiten aanvragen bij Van Heussen. De nieuwbenoemde zat nu in een lastig parket. Bij het in bezit nemen van zijn statie was hij verplicht de Haagse baljuw met een fiks geldbedrag te vereren. Zou hij echter niet spoedig daarna uit zijn statie verjaagd worden, omdat hij benoemd was door de internuntius en niet door Van Heussen? Het geld zou dan vruchteloos uitgegeven zijn. Van Schooten vond een oplossing. Alvorens de baljuw het bedrag over te reiken, informeerde hij bij Van Heussen, of deze voornemens was hem in het vreedzame bezit van zijn statie te laten. Eerst nadat de vicaris van het Utrechtse vicariaat hierop goedgunstig had geantwoord, durfde Van Schooten zijn parochie in bezit nemen¹². Sommige priesters vooral uit de buurt van Leiden handelden insgelijks¹³. Verplichte erkenning van Van Heussen werd dus in de zomer van 1718 in Holland als een reële dreiging gevoeld¹⁴. Deze ramp kon voorkomen worden, zo meende men, indien de paus de kansloze Van Bijlevelt losliet en zelf een nieuwe vicaris wilde benoemen, die de admissie der Staten zou verwerven.

De aanhangers van dit plan ontveinsden zich niet, dat juist de toelating het netelige punt vormde. Zij meenden evenwel thans het middel gevonden te hebben om deze altijd moeilijke klip te omzeilen. Indien de Staten een lijst opmaakten van personen, tegen wier benoeming tot vicaris zij geen bezwaar hadden, en de paus vervolgens een van de voorgedragenen benoemde, zou de admissie bij voorbaat verzekerd zijn.

De ziel van deze beweging moet de Amsterdamse pastoor en aarts-priester Gerard van Wijckersloot geweest zijn. Deze zond begin augustus 1718 aan Santini een lijst van zeven personen, die voor het vicarisschap in aanmerking kwamen. Zij was opgesteld deels door de Amsterdamse pensionaris De la Bassecour, deels door Van Wijckersloot zelf. De la Bassecour had er vier refractariërs op geplaatst, namelijk A. van Haeften, C. Krijs, J. Knotter en P. Schouten; Gerard van Wijckersloot had er, in overleg met de pensionaris, drie namen aan toegevoegd van gehoorzame

¹¹ Liber Memorialis blz. 46, ABH, Verhoofstad Inventaris 715.

¹² Van Schooten aan Santini 9 augustus 1718, ABH, Verhoofstad Inventaris 482. RB IV 470; 483; 484; 485.

¹³ RB IV 490.

¹⁴ RB IV 483.

priesters en wel zijn broer C. van Wijckersloot, A. van Dordt en J. van den Steen. De admissie van de uit deze voordracht te benoemen vicaris zou, gezien de gevolgde procedure, bij de Hollandse regenten op weinig verzet stuiten, zo verzekerde G. van Wijckersloot ¹⁵.

Dat juist Gerard van Wijckersloot zich opwierp als pleitbezorger voor een nieuwe vicaris, wekt het vermoeden, dat achter deze actie nog een ander motief stak dan de vrees voor de verplichte erkenning van Van Heussen. De Amsterdamse pastoor was namelijk op 8 oktober 1715 tot lid van het Haarlemse kapittel gekozen en op 21 april 1716 als zodanig geïnstalleerd ¹⁶. Zijn toetreden betekende voor dit lichaam een injectie van nieuwe levenskracht. Weliswaar stonden ook de overige leden op de bres voor het voortbestaan van het kapittel: de opengevallen plaatsen werden steeds aangevuld en bij het overlijden van de kapittelvicaris werd trouw een opvolger gekozen ¹⁷. Doch het élan om te ijveren voor het herstel van de kapittelrechten, door Rome in februari 1703 vervallen verklaard, was gaandeweg teloor gegaan. Met de komst van Van Wijckersloot verdween deze lusteloosheid echter. Hij zou er spoedig voor ijveren, dat Rome het krachteloos gemaakte kapittel weer in het bestuur van de missie ging betrekken. Zijn thans besproken actie moet reeds gezien worden als een eerste stap op dit pad. Hier lag de kans de missie een nieuwe vicaris te bezorgen, in wiens voordracht en admissie Haarlem de hand had gehad. Was er beter bewijs denkbaar, hoe nuttig een hersteld kapittel kon zijn?

Het Hollandse plan kreeg de bijval van Santini. In de Mechelse oplossing had de internuntius nooit veel fiducie gehad. De laksheid, die hij aan de dag legde bij het inschakelen van de diplomaten, bewijst dit wel. Medio augustus 1718 had hij nog steeds niet de pauselijke breven aan prins Emmanuel en De Prié doorgestuurd. Maar ook de Romeinse oplossing, welke hij begin augustus ontving, achtte hij verre van ideaal. Hij kon moeilijk anders dan ze voorlopig accepteren, doch liet op 18 augustus 1718 de staatssecretaris bedekt blijken, dat zijn gedachten in de richting gingen van een nieuwe vicaris ¹⁸. Uit zijn brief van 25 augustus 1718 aan de secretaris van de Propaganda spreekt zijn sympathie

¹⁵ RB IV 486; blz. 374, voetnoot 2 en 5.

¹⁶ Haarlemse kapittelakten BBH 17 (1891) 147.

¹⁷ Na de dood van De Swaen werd op 6 april 1713 Th. Visscher tot kapittelvicaris gekozen. Toen deze overleed — tussen 7 mei 1715 en 8 oktober 1715 — volgde Th. Groenhout hem op. Deze keuze, extra-capitulariter gedaan, werd op de vergadering van 8 oktober 1715 bevestigd. Th. Groenhout stierf waarschijnlijk in februari 1716. Op 21 april 1716 werd N. van der Meer tot kapittelvicaris gekozen. Haarlemse kapittelakten BBH 17 (1891) 143-147, RB IV 394.

¹⁸ RB IV 486.

voor de Hollandse oplossing duidelijker. Het gevaar dreigt meer dan ooit, dat de Staten zelf een vicaris uit de refractariërs zullen benoemen, zo betoogt hij. Om dit te voorkomen verdient de benoeming van een nieuwe vicaris door Rome overweging. Of deze geadmitteerd zal worden, is echter hoogst onzeker. Daarom heeft hij tegenover de staatssecretaris geen positief voorstel durven doen. Misschien is er heil te verwachten van een persoonlijk bezoek aan Den Haag. Hij zou daar samen met De Prié de Staten kunnen benaderen ¹⁹. Ook in de instructie, die hij op 25 augustus 1718 voor de Portugese prins opstelde, liet Santini er geen twijfel over bestaan, dat hij de terugkeer van Van Bijlevelt voor onbereikbaar hield en daarom liever op de benoeming van een nieuwe vicaris aanstuurde ²⁰.

In Rome kon de Hollandse oplossing geen genade vinden. De commissie vergaderde erover op 7 september 1718 en wees ze af op de volgende gronden: 1. de voordracht door de Staten was een onaanvaardbare nieuwigheid; 2. het woord van enkele regenten was geen voldoende garantie ervoor, dat de nieuwe vicaris door al de Statenleden zou worden toegelaten. (Zeker dacht de commissie hierbij aan de gang van zaken bij de admissie van Van Bijlevelt); 3. de kandidaten van De la Bassecour waren allen refractariërs, hetgeen de commissie blijkbaar deed twifelen aan de oprechtheid van de initiatiefnemers. Zij waarschuwde Santini dan ook voor Van Wijckersloot, die ervan verdacht werd met de refractariërs onder een hoedje te spelen ²¹.

Het aandringen op een nieuwe vicaris hield in september en oktober 1718 echter aan. De keizerlijke gezant Von Heems spande zich er voor en deed via zijn broer in Brussel aan Santini een lijst van kandidaten toekomen, welke de namen bevatte van H. van Heussen, P. Schouten en C. Krijs en verder van J. van den Steen, A. van Dordt, C. van Wijckersloot en G. van Wijckersloot. De drie voorop genoemden waren refractariërs, de vier volgenden gehoorzaam aan de heilige Stoel ²². Deze voordracht stemt vrijwel overeen met die, welke G. van Wijckersloot in augustus 1718 bij de internuntius had ingediend. Het opmerkelijke is echter, dat thans ook G. van Wijckersloot zelf erop voorkomt. Ook De Prié, wiens bezoek aan Den Haag nu aanstaande was, sprak zich onverbloemd uit voor een nieuwe vicaris ²³. Santini gaf dit alles aan de

¹⁹ RB IV 488.

²⁰ RB IV 489.

²¹ RB IV 492; 495.

²² RB IV 499.

²³ RB IV 504.

staatssecretaris door en liet weer blijken, dat ook hijzelf nog steeds het meeste heil van dit plan verwachtte ²⁴.

Voor de Romeinse commissie vormden deze berichten de aanleiding om nog eenmaal de Hollandse vicariskwestie aan een grondig onderzoek te onderwerpen. Ter voorbereiding van de vergadering werd het advies ingewonnen van De Cock en waarschijnlijk ook van de Augustijn B. Désirant. Beiden spraken zich afwijzend uit over de wenselijkheid van een nieuwe vicaris ²⁵. De Cock verwierp ook het Mechelse plan en zag als enige oplossing de terugkeer naar de toestand van vòòr 1702. Rome moest afzien van pogingen om voor de vicaris de uitdrukkelijke admmissie der Staten van Holland te verwerven. Het enig bereikbare was oogluiking. De commissie wees daarop in haar vergadering van 20 november 1718 het Hollandse plan opnieuw af. Zij wilde als concessie aan Mechelen nog even afwachten, of de bemoeiingen van De Prié, Von Heems en de Portugese gezant Tarouca ten gunste van Van Bijlevelt resultaat zouden hebben. Bleven zij, zoals te verwachten was, vruchteloos, dan moest de vicaris onverwijld met zijn bestuur beginnen, zonder dat hij de admmissie der Staten van Holland had verworven. In deze zin gingen op 26 november 1718 instructies naar Santini, die tevens de opdracht ontving om over de uitvoering ervan in overleg te treden met de aartsbisschop van Mechelen ²⁶.

Men zou verwachten, dat hiermee de zaak in Rome definitief was afgedaan. De secretaris der Propaganda schijnt het echter niet geheel eens te zijn geweest met het besluit Van Bijlevelt te handhaven als apostolisch vicaris. Hij moet het raadzamer gevonden hebben het ambt toe te vertrouwen aan een figuur, die niet door een banvonniss getroffen was en derhalve eerder op oogluiking mocht rekenen dan Van Bijlevelt. Op 4 december 1718 bracht hij deze kwestie in een nieuwe vergadering der commissie voor aangelegenheden der Hollandse Zending ter sprake. De laksheid, die Van Bijlevelt had betoond in het nakomen van de Romeinse orders, welke hem bevalen met het bestuur te beginnen, werd breed uitgemeten. Vormde deze nalatigheid en ook de slechts middelmatige bekwaamheid van Van Bijlevelt geen voldoende motief om hem alsnog te vervangen? ²⁷ Inderdaad begonnen de eminenties tekenen van wankelmoedigheid te betonen, doch zij hebben zich tenslotte niet van de wijs laten brengen: Van Bijlevelt bleef gehandhaafd ²⁸.

²⁴ RB IV 502.

²⁵ RB IV 508; blz. 397, voetnoot 2.

²⁶ RB IV 511; 513.

²⁷ RB IV 514; blz. 399, voetnoot 3.

²⁸ RB IV 523.

Nadat Santini de Romeinse instructies van 26 november 1718 in handen had gekregen, heeft hij nog slechts korte tijd afgewacht, of de diplomatieke interventie ten gunste van Van Bijleveľts terugkeer succes zou hebben. Zelf had hij daaraan nooit erg geloofd. Het memorandum, dat hij voor De Prié had samengesteld en dat bestemd was om de Staten onder ogen te komen, repte daarom nauwelijks van deze oplossing²⁹. De inter-nuntius wees daarin vooral op de scheiding tussen de Romeinse partij en de refractariërs. De laatsten dienden beschouwd te worden als een sekte, los van de katholieke kerk. Indien de Staten dit standpunt wilden aanvaarden, konden zij moeilijk de katholieken verplichten een vicaris uit de refractariërs te erkennen, zouden zij bijgevolg hun een eigen vicaris moeten toestaan en — uiterste consequentie — zouden zij Van Bijleveľt bij zijn bestuur niets in de weg mogen leggen. Dat zij zich zo consequent zouden tonen, vond Santini bij voorbaat echter uiterst onwaarschijnlijk. In deze stemming ontving hij de berichten uit Den Haag, die de geringe kans op succes bevestigden. Von Heems was in de eerste helft van december 1718 overleden, Tarouca hield zich op de achtergrond, De Prié scheen, tegen zijn instructie, meer te werken voor de benoeming van een nieuwe dan voor de terugkeer van de verbannen vicaris en ondervond bovendien, dat de Staten op de hand van de refractariërs waren³⁰.

Thans tastte Santini door. Zonder nog te wachten, totdat het fiasco van de diplomatieke interventie met absolute zekerheid vaststond, belegde hij een conferentie met D'Alsace, zoals hem was opgedragen. Op 21 december 1718 kwamen te Mechelen dezelfde prelaten samen, die zich ook in mei over de Hollandse vicariskwestie beraaden hadden. D'Alsace, de bisschop van Antwerpen en Van Bijleveľt moesten erkennen, dat hun plan van toen op niets was uitgelopen; Santini kon het betreuren, dat hij Rome niet had kunnen winnen voor het Hollandse plan. Er bleef niets anders over dan te beraadslagen, hoe het Romeinse besluit van 26 november 1718 het best kon worden uitgevoerd.

Deze tweede Mechelse conferentie stelde nog enige wijzigingen voor. De Romeinse commissie had gesuggereerd, dat de vicaris zijn domicilie zou kiezen in Huissen, Emmerik of Arnhem, in een grensplaats dus. De Mechelse vergadering vond echter Utrecht om meerdere redenen geschikter. De vicaris kon in de excentrisch gelegen plaatsen weinig betekenen voor de missie, vond Santini. Van Bijleveľt zelf gaf om financiële redenen de voorkeur aan vestiging in zijn geboorteplaats. Hij hoopte mettertijd namelijk een statie te verwerven, waardoor hij in zijn levensonderhoud kon voorzien. In Utrecht met zijn talrijke staties was de kans

²⁹ RB IV 500.

³⁰ RB IV 515; 517

op een vacature groter dan in de genoemde stadjes. Weliswaar had de Propaganda zich bereid verklaard de vicaris te onderhouden, doch zou het uit te keren bedrag wel voldoende zijn? Noch D'Alsace noch Santini durfde op deze conferentie een bepaalde som noemen, ofschoon de staatssecretaris hen daartoe had uitgenodigd. Voor Van Bijlevelt was dit een veeg teken. Een statie met haar inkomsten, zoals hij die in Den Haag had bezeten, bood meer vastheid dan een onzekere Romeinse uitkering.

Voor vestiging binnen Utrecht was echter het verlof van de magistraat vereist. De toegang tot de stad was de vicaris immers krachtens het Hollandse banvonniss ontegenwoordig. Het zou tijd vergen deze permissie te verwerven, zodat de ambtsaanvaarding verschoven moest worden naar een later tijdstip dan Rome wenste. Bovendien vond Mechelen een verschuiving ook nog om een andere reden gewenst. De vicaris moest slechts zeer geleidelijk en als het ware schoorvoetend het bestuur op zich nemen, oordeelde de prelaten. Dan had hij de meeste kans op oogluiking. Het best kon hij in Utrecht eerst assistent worden, dan pastoor om pas daarna als vicaris te gaan optreden ³¹.

De commissie voor Hollandse aangelegenheden keurde in januari 1719 de Mechelse wijzigingsvoorstellen goed ³². De kern van het Romeinse besluit bleef ongeschonden: Van Bijlevelt zou zonder admittentie van de Staten van Holland de missie besturen. Na meer dan zeven maanden stond eindelijk vast, welke koers men zou varen.

2.

Op 17 februari 1719, arriveerde Van Bijlevelt in Huissen, een Pruisische enclave, omsloten door het grondgebied van de Republiek. Als alles naar wens verliep, zou zijn verblijf hier slechts korte tijd duren, want het moest enkel de springplank vormen voor de vestiging binnen de stad Utrecht. De onhartelijke bejegening, welke de apostolische vicaris in Huissen te beurt viel, zal zijn verlangen naar zijn geboorteplaats nog sterker gemaakt hebben. Van Bijlevelt wilde namelijk voor zijn Huissense tijd zijn intrek nemen in het Sint Elizabethsklooster der zusters Tertiarissen, waar Petrus van Beest rector was. De zusters maakten echter moeilijkheden. De Mater en de oude religieuzen herinnerden zich nog, wat een ongemak het klooster had ondervonden, toen men vanaf 1675 vijf jaar lang de apostolische vicaris Jan van Neercassel geherbergd had. Er was zo'n „grooten aanval ende besoeck van vreemde heeren" gekomen, dat de zusters besloten hadden „nimmer meer een Heer Vicarius Apostol.

³¹ RB IV 519; 541. Jadin 112; 153.

³² RB IV 523.

in de kost te nemen". Zij gaven de vicaris als reden voor hun weigering op, dat de koning van Pruisen hun had verboden kostgangers op te nemen. Van Bijlevelt zag er daarom van af de kloosterlijke rust te verstoren. Hij vond onderdak bij de pastoor van Huissen, Henricus Hollen ³³.

Reeds op 20 februari 1719 had de vicaris in de buurt van Amersfoort een bespreking met de Haagse advocaat Reinier Hoyneck, broer van de Mechelse vicaris. Hoyneck kon de verzekering geven, dat de Utrechtse magistraat Van Bijlevelts verblijf in de stad wel zou tolereren, indien aan enige voorwaarden werd voldaan. Deze waren volgens een brief van R. Hoyneck aan zijn broer d.d. 21 februari 1719:

- 1) een gezaghebbend regent uit Holland moest garanderen, dat zijn gewest geen moeilijkheden zou maken, indien Utrecht de vicaris oogluikend toeliet;
- 2) de vicaris mocht zich inmiddels niet met het bestuur der missie inlaten;
- 3) hij mocht onder geen beding ten laste van zijn in de stad wonende verwanten komen ³⁴.

Deze gunstige beschikking was bereikt door toedoen van de Utrechtse baronnen Van Kersbergen en Frederik Adriaan van Reede tot Renswoude, president der Staten van Utrecht en gedeputeerde ter Staten-Generaal ³⁵.

R. Hoyneck hoopte, dat Bruno van der Dussen ervoor te vinden zou zijn de gewenste garantie te geven. Hij wilde de pensionaris van Delft in de arm nemen, die op zijn beurt zijn collega van Gouda moest bewerken. Of de garantie langs deze weg bereikt is, weet ik niet, maar in ieder geval Van der Dussen gaf ze ³⁶. Hij heeft zich daarvoor waarschijnlijk verstaan met de president en de fiscaal van het Hof van Holland, die beloofden geen onderzoek in te stellen naar de daden en de verblijfplaats van de vicaris ³⁷.

Het had voor de hand gelegen, indien Van Bijlevelt zelf een beroep op Van der Dussen had gedaan; hij was immers met hem bevriend. Op deze wijze zouden omwegen zijn vermeden. De vicaris heeft aanvankelijk dat plan ook wel gekoesterd, maar de Romeinse commissie was het er niet mee eens. Zij vertrouwde de Goudse pensionaris niet en verdacht hem ervan een begunstiger der refractariërs te zijn. Deze verdenking was gebaseerd op de rol, die Van der Dussen had gespeeld bij de admissie-

³³ AAU 15 (1887) 302-304.

³⁴ Liber Memorialis blz. 50, ABH, Verhoofstad Inventaris 715, BBH 2 (1874) 10-12.

³⁵ Jadin 153. RB IV blz. 413, voetnoot 5; 542.

³⁶ BBH 2 (1874) 10 zegt, dat het inderdaad zo geschied is; het Liber Memorialis blz. 40 spreekt enkel van een plan van R. Hoyneck.

³⁷ Jadin 157.

pogingen van 1717. Door de nu gevolgde tactiek werd het Romeinse verbod omzeild ³⁸.

Wat de tweede voorwaarde betreft, is het aannemelijk, dat de Utrechtse magistraat ze gesteld heeft, doch even aannemelijk is het, dat R. Hoynck ze in overleg met Van Bijlevelt bijzonder reliëf heeft gegeven. Rome had weliswaar gedoogd, dat de vicaris zijn ambtsaanvaarding nog enige tijd zou uitstellen, doch Van Bijlevelt wist, dat er een stemming van ongeduld heerste. Het uitstel zou niet te lang mogen duren. Als men de vertraging op rekening kon schuiven van de Utrechtse magistraat, zou de commissie voor Hollandse aangelegenheden allicht wat meer patiëntie betonen.

Ook voor de derde conditie geldt, dat R. Hoynck ze hoogst waarschijnlijk overbeklemtoond heeft. Van Bijlevelt toonde weinig lust met het bestuur te beginnen, indien niet eerst zijn levensonderhoud bevredigend geregeld was. Nu was het op de Mechelse conferentie van 21 december 1718 gebleken, dat D'Alsace en Santini zich daarvoor niet erg inspanden. Als men nu kon aantonen, dat de Utrechtse magistraat sterk op een regeling aandrong, zouden de aartsbisschop en de internuntius tot groter activiteit geprikkeld worden. Daarom verzocht R. Hoynck zijn broer om de brief van 21 februari 1719 onverwijld aan de genoemde prelaten door te geven.

Het was deze financiële kwestie, die de ambtsaanvaarding door de vicaris het meest vertraagde. Santini en D'Alsace durfden ook in de volgende maanden aan de Propaganda nog steeds geen voorstel doen omtrent de grootte van het uit te keren bedrag. Van Bijlevelt wendde zich toen zelf tot De Cock. Het antwoord van 1 april 1719 luidde, dat de vicaris alvast moest beginnen met zijn bestuur. „Indien U.E.A. belijft te wachten tot dat van hier besurght word met een assignatie tot behoerlick onderhoud: zoo vrees ick (dit in confidentie onder ons) dat nogh lang sal ledig sitten. Gelooft aen die gene die het hof kent bei experientie” ³⁹. De Cock raadde aan rechtstreeks aan Paulucci te schrijven, hetgeen Van Bijlevelt op 21 april 1719 onmiddellijk deed ⁴⁰. Hoe hoog hem dit alles zat, liet hij drie weken later blijken, toen hij zelf bij Santini een bedrag noemde, dat hij nodig dacht te hebben. Hij begrootte dit op honderd imperialen per maand ⁴¹.

Het was maar goed dat de vicaris zelf op 21 april 1719 naar de staatssecretaris geschreven had. Nu kwam althans aan het licht, waarom het met de financiële uitkering haperde. In Rome dacht men namelijk, dat de

³⁸ RB IV 523.

³⁹ De Cock aan Van Bijlevelt 1 april 1719, ABH, Verhoofstad Inventaris 484.

⁴⁰ RB IV 531.

⁴¹ RB IV 536.

vicaris reeds enige tijd van de internuntius een maandelijks ondersteuning ontving. Santini echter had nog nooit iets uitgekeerd, omdat hij van Paulucci antwoord verwachtte op zijn vraag, hoe groot dat bedrag moest zijn. Het was alles bijeen enigszins onnozel, maar nu werd het misverstand dan opgeheven. Paulucci droeg op 27 mei 1719 de internuntius opnieuw op een som vast te stellen en onmiddellijk tot uitkering over te gaan, ook over de verstreken maanden ⁴².

Ook hierna durfde Santini geen bepaalde begroting opmaken, evenmin D'Alsace. De internuntius meldde slechts naar Rome, dat hij de door Van Bijlevelt genoemde som van honderd imperialen te hoog vond. Nog lange tijd bleef de kwestie van de vaste uitkering slepende. Voor ons is het slechts van belang vast te stellen, dat de vicaris medio juni 1719 de toezegging ontving, dat de Propaganda voor zijn levensonderhoud zorg zou dragen ⁴³. Nog dezelfde maand ontving hij de eerste toelage van 500 gulden ⁴⁴.

Dat de onzekerheid over de regeling van zijn levensonderhoud voor de vicaris het voornaamste obstakel was geweest om met het bestuur van de missie een begin te maken, bleek nu duidelijk. Nauwelijks had hij de berichten hierover uit Rome ontvangen — zij waren 27 mei 1719 verzonden ⁴⁵ — of hij begaf zich naar Utrecht. Reeds op 19 juni 1719 was hij daar met verlof van de Utrechtse magistraat. Volgens een schrijven van die datum, dat hij een week later bevestigde, had hij ook op dat tijdstip reeds de vergunning om zijn functie in het Utrechtse uit te oefenen ⁴⁶. Dit moet echter, zoals zal blijken, met enige restrictie verstaan worden. Waarschijnlijk had hij alleen de toezegging van de Utrechtse regenten verkregen, dat hem binnenkort de genoemde vergunning wel verleend zou worden.

Het tijdstip van de ambtsaanvaarding lag nu niet ver meer. Slechts enkele zaken dienden nog hun beslag te krijgen. Zo had Van Bijlevelt zelf nooit zijn officiële aanstellingsbreve in handen gekregen. Santini had die indertijd aan Von Heems gezonden en ook de verbeterde uitgave, waarin de woorden "quae ab haereticis occupantur" waren weggelaten, was bij de keizerlijke gezant beland. Deze had beide documenten in mei 1718 aan Santini geretourneerd ⁴⁷. Thans pas deed de internuntius aan de vicaris diens benoemingsbrief toekomen samen met de faculteiten. Hij gaf ze mee aan de Mechelse Hoyneck, die op 30 juni 1719 naar Utrecht

⁴² RB IV 537; 539.

⁴³ RB IV 541. Jadin 153.

⁴⁴ RB IV blz. 413, voetnoot 5.

⁴⁵ RB IV 539.

⁴⁶ RB IV 542; blz. 413, voetnoot 5.

⁴⁷ RB IV 474.

vertrok en daar op 4 juli arriveerde ⁴⁸. Van Bijlevelt legde vervolgens zijn benoeming aan enkele Utrechtse regenten over zoals aan Van Reede tot Renswoude en Van Kersbergen en ontving daarop het verlof in functie te treden ⁴⁹. De houding van de Utrechtse regenten steekt gunstig af bij die van de Hollandse Staten. Ook in Holland was wel een minderheid, die de katholieken een eigen vicaris wilde toestaan, maar zij kon niet op tegen de intolerante meerderheid, die zich telkens liet alarmeren. In Utrecht stak de meerderheid weliswaar evenmin een hand uit om de katholieken recht te doen, doch zij liet althans de tolerante regenten oogluikend hun gang gaan.

De positie van de vicaris was in de zomer van 1719 tamelijk bevredigend: hij mocht verwachten, dat zijn bestuur in het grootste deel van de missie geen belemmering zou ondervinden van de burgerlijke overheid. Alleen Holland vormde een uitzondering. Daar gold nog steeds het vonnis en op admisie of enkel maar conniventie bestond voorlopig weinig kans. Dat kreeg C. P. Hoynck nog eens te horen, toen hij op 12 juli 1719 Van der Dussen polste. Deze was welwillend genoeg, accepteerde genadiglijk een geschenk van Van Bijlevelt, maar was niet in staat zijn eigen wens door te drijven. Voor het bestuur van de kerk in Holland moest dus een andere schikking getroffen worden.

Hoynck en de vicaris wilden nu in dat gewest de aartspriesters meer dan elders inschakelen. Dit waren op dat tijdstip G. van Wijckersloot en J. van de Velde, die dit ambt bekleedden in de districten van het voormalige bisdom Haarlem. In het Hollandse deel van het voormalige aartsbisdom Utrecht, vrijwel samenvallend met het huidige Zuid-Holland, bestond echter een vacature. Dit was het district geweest van Van Bijlevelt voor zijn verheffing tot vicaris ⁵⁰. Allereerst moest dus voor Zuid-Holland een nieuwe aartspriester worden benoemd. Doch verboden de Hollandse plakkaten niet dit ambt te aanvaarden? Bij zijn bezoek aan Gouda op 12 juli 1719 onderzocht Hoynck met Van der Dussen deze vraag. Hun conclusie was negatief: anders dan een vicaris had een nieuwbenoemde aartspriester niet de admisie der Staten nodig. Hierop zocht Hoynck de pastoor van Stompwijk, Florentius Beaumont, voor de functie aan. Deze verklaarde zich bereid ze te aanvaarden, doch stelde om zich te dekken tevoren de Heer van Stompwijk, lid van de Staten van Holland op de hoogte, die geen bezwaar maakte.

Hoynck en Van der Dussen hebben bij de interpretatie van de genoemde plakkaten kennelijk struisvogelpolitiek bedreven. Het was immers

⁴⁸ RB IV 542. Jadin 153.

⁴⁹ RB IV 544. Jadin 157. RB IV 553.

⁵⁰ BBH 47 (1931) 68.

duidelijk, dat de Hollandse resoluties wel een obstakel vormden om het aartspriesterschap aan te nemen. Zij schreven nergens voor, dat een aartspriester de toelating der Staten behoefde, doch zij verboden wel de aanvaarding van welk ambt dan ook uit handen van iemand, die niet door hen was geadmitteerd. Maar niemand was door hen geadmitteerd, Santini niet en Van Bijlevelt nog veel minder. Wie moest dan de nieuwe aartspriester benoemen? Hoynck en Van Bijlevelt vonden, dat de benoeming moest uitgaan van de internuntius. Door zijn ambt uit handen van Santini te aanvaarden zou Beaumont ook wel het plakkaat van 17 augustus 1702 overtreden, maar het was dan toch een minder flagrante schending dan wanneer hij het zou aannemen uit handen van de verbannen Van Bijlevelt. Voor het eerste kon men eerder op oogluiking rekenen.

Over de wijze waarop de Hollandse aartspriesters bij het bestuur aldaar zouden betrokken worden, formuleerden C. P. Hoynck en Van Bijlevelt enige vage plannen, waarvan zij de internuntius, D'Alsace en de Propaganda op de hoogte brachten. In deze berichten zitten kleine tegenstrijdigheden, hetgeen verklaarbaar is, als men bedenkt, dat het in de toekomst in Holland te voeren beleid de plannenmakers niet helder voor de geest kon staan. Veel immers hing af van de mate van conniventie, waartoe de Hollandse regenten bereid zouden blijken. De plannen van Hoynck en Van Bijlevelt waren een nadere uitwerking van de besluiten der Mechelse conferentie van 21 december 1718 en komen neer op het volgende. De aartspriesters in Holland moesten over ruimere volmachten beschikken dan hun ambtgenoten elders, zodat zij zich niet voor iedere kleinigheid tot de apostolische vicaris behoefden te wenden. Deze moest zo weinig mogelijk met hen corresponderen⁵¹. Van Bijlevelt, nog het meest optimistisch, legde dit zo uit, dat hij er zich voor moest hoeden de Hollandse aartspriesters in ongelegenheid te brengen, maar overigens wel briefwisseling kon onderhouden⁵². Hoynck vond, dat de naam van de vicaris in Holland voorlopig zelfs niet mocht genoemd worden; voor de buitenwereld moest het de schijn hebben, alsof alle besluiten uitgingen van de internuntius⁵³. Santini maakte uit een schrijven van Van Bijlevelt op, dat deze slechts door tussenkomst van de andere aartspriesters met die van Holland in betrekking wilde staan⁵⁴. Van een bestuur op deze wijze verwachtte de internuntius kennelijk niet veel, want hij voorzag, dat de priesters in Holland zich voornamelijk tot hem zouden wenden⁵⁵.

⁵¹ Jadin 157; 161. RB IV 544; 547.

⁵² RB IV 553.

⁵³ Jadin 161. RB IV 547.

⁵⁴ RB IV blz. 418, voetnoot 2.

⁵⁵ RB IV 552.

Duidelijk was in ieder geval, dat voor iedere vorm van bestuur door de vicaris in Holland voorlopig grote heimelijkheid geboden was.

Nadat aldus ook voor het moeilijkst bestuurbare gewest plannen ontworpen en schikkingen getroffen waren, vond op 18 juli 1719 te Utrecht een vergadering plaats, waarbij behalve Van Bijlevelt en C. P. Hoynck aanwezig waren de aartspriester van Utrecht, M. van Hees, die van Gelderland, P. van Beest, die van Overijssel, J. Ophuys en de nieuwe aartspriester van Zuid-Holland, F. Beaumont. Deze bijeenkomst is te beschouwen als de officiële ambtsaanvaarding van de apostolische vicaris. Van Bijlevelt legde zijn aanstellingsbreve over en stelde in overleg met de vergaderden richtlijnen op voor het bestuur der missie⁵⁶. Het valt op, dat de aartspriester van Amsteland en Noord-Holland, G. van Wijckersloot en J. van de Velde, niet op deze bijeenkomst verschenen zijn. De achtergrond van deze absentie zal later belicht worden. De besluiten van de vergadering werden hun kort daarop door C. P. Hoynck en F. Beaumont medegedeeld⁵⁷.

De Romeinse autoriteiten vernamen met vreugde, dat eindelijk het bestuur der missie ter hand genomen kon worden en werkten naar vermogen mee om enkele nog bestaande hiaten aan te vullen en mogelijke moeilijkheden te voorkomen. De Propaganda zorgde er in augustus 1719 voor, dat Van Bijlevelt de ontbrekende faculteiten ontving en dat die van de internuntius verlengd werden. De staatssecretaris drukte bij schrijven van 12 augustus en 2 september 1719 D'Alsace en Santini op het hart erop toe te zien, dat Van Bijlevelt alles zou vermijden, wat opzien kon baren. In het begin mocht de vicaris niets schriftelijk bekend maken; het was ongewenst, dat hij een grote staat voerde: hij mocht ook zelfs niet voorlopig Hoynck bij zich houden. Daar de vicaris op oogluiking was aangewezen, moest zijn optreden zo geruisloos mogelijk zijn, oordeelde de curie⁵⁸.

In de missie werden in augustus 1719 en volgende maanden nog enkele kleinere kwesties geregeld; aan de oplossing van andere werd gewerkt. Vermoedelijk heeft Santini pas na ontvangst van zijn verlengde faculteiten Beaumont officieel tot aartspriester aangesteld⁵⁹. Het is de vraag, of dit schriftelijk gebeurd is, want van een benoemingsbrief verneemt men niets. C. P. Hoynck keerde op 24 augustus 1719 in Mechelen terug⁶⁰. Hij had tevoren Willem Wijtmans, pastoor te Edam, bereid gevonden om secretaris van Van Bijlevelt te worden. Deze echter wenste in Utrecht of

⁵⁶ Jadin 161. RB IV 547.

⁵⁷ RB IV 418, voetnoot 2.

⁵⁸ RB IV 548; 551; 555; 557. Jadin 165.

⁵⁹ RB IV 557.

⁶⁰ Jadin 170. RB IV 554.

omgeving een statie⁶¹. Blijkbaar wilde hij zijn Edamse pastoraat niet opgeven voor een financieel ongewisse secretarisfunctie. Toen men voor hem in Utrecht geen statie kon vinden, schijnt hij al spoedig van de functie van secretaris te hebben afgezien. In 1720 wordt hij althans weer vermeld als pastoor te Edam⁶². Tenslotte werd gepoogd om voor de vicaris een weinig opvallend verblijf te vinden. Bij zijn komst in Utrecht was Van Bijlevelt gaan inwonen bij zijn broer, die in de stad een winkel dreef. Omdat hij daar echter te veel in het oog liep, wezen burgemeesteren hem, volgens een bericht van D'Alsace aan de staatssecretaris, twee kamers toe in een pand, dat in een rustiger wijk lag. In oktober had hij deze nog steeds niet betrokken, daar hij de huur van driehonderd gulden per jaar niet betalen kon. Hij woonde toen, na enige omzwervingen, weer bij zijn broer⁶³.

Al was dan in het najaar van 1719 het bestuur van de missie nog niet tot in de puntjes geregeld, de grote lijn was toch vastgesteld. De vraag was nu, of het uitgestippelde plan in de praktijk zou voldoen. Zou de burgerlijk overheid in de Republiek en met name in Utrecht volharden in welwillende oogluiking? Zouden de Staten van Holland geleidelijk aan een meer direct bestuur van de vicaris in hun gewest tolereren?

3.

Overzien wij de activiteit van Van Bijlevelt vanaf eind 1719 tot eind 1723, dan kunnen wij vaststellen, dat de bestuursregeling, zoals die in 1719 was opgezet, voor de missie goed voldeed. Voor Utrecht moet men echter een kleine restrictie maken en voor Holland een totale uitzondering.

Wat de andere streken betreft, de positie van Van Bijlevelt verschilde hier niet van die van zijn voorgangers der zeventiende eeuw. De apostolische vicaris heeft dit gebied in alle richtingen vrijelijk doorkruist. Nergens heeft de burgerlijke overheid hem moeilijkheden in de weg gelegd. Overal ook was er samenwerking met de aartspriesters en aanvaardde de clerus zonder noemenswaardig bezwaar het gezag van de apostolische vicaris. Na een hiaat van ongeveer twintig jaar had de missie in deze streken weer een bestuurder, die van tijd tot tijd persoonlijk ter plaatse verscheen⁶⁴.

In de provincie Utrecht werd de vrijheid van de vicaris spoedig

⁶¹ Jadin 157. RB IV 544.

⁶² BBH 2 (1874) 356, voetnoot 3.

⁶³ Jadin 176. RB IV 560.

⁶⁴ Voor bijzonderheden zij verwezen naar de jaarverslagen en de partiële verslagen, welke Van Bijlevelt naar Rome zond. Een overzicht hiervan in RB IV blz. 451, voetnoot 1 en de verwijzingen aldaar.

enigermate beperkt. Dit hing samen met de anti-protestantse maatregelen, welke Karel Philips van de Palts in het najaar van 1718 genomen had⁶⁵. Deze keurvorst had o.a. de Heidelbergse katechismus verboden en het gebruik van de Heilige Geestkerk te Heidelberg aan de gereformeerden ontzegd. Een en ander verwekte wrevel bij de protestantse onderdanen van Pruisen, Engeland en de Republiek. De regeringen dezer landen besloten druk uit te oefenen op de keurvorst, opdat deze zijn besluiten zou herroepen. De Zeemogendheden zonden een afgevaardigde naar Heidelberg. Die van de Staten-Generaal was baron van Spina. Na zijn aankomst luwde de geïrriteerde stemming in de Republiek enigszins, doch zij laaide in de tweede helft van november 1719 weer op, toen de Amsterdamse Courant een uitlating publiceerde van de keurvorst van Mainz, die tegenover vertegenwoordigers van protestantse mogendheden gezegd zou hebben te hopen, dat de protestanten geen aanleiding zouden geven om de hulp in te roepen van hogere machten. Wat de keurvorst van Mainz met deze uitspraak, zo hij ze al gedaan heeft, bedoelde, blijft vaag. Zij werd in de Republiek opgevat als een zinspeling op een eventueel grijpen naar de wapenen, als een dreigement dus, waarvoor men in genen dele wenste te bukken. In meerdere gewesten voelden de Staten zich door de genoemde uitlating geraakt en beraamden represaille-maatregelen tegen de katholieken. Zo ook in Utrecht.

Van Bijlevelt trachtte de storm te bedaren. Hij bezocht de Utrechtse baronnen Van Reede tot Renswoude en Van Kersbergen en beloofde hun bij de keurvorst op matiging aan te dringen. Juist toen hij deze belofte ging uitvoeren, ondervond hij, dat een ander hem was voor geweest. Op 14 november 1719 had reeds Van Dalenoort op last van twee Hollandse Statenleden aan Karel Philips van de Palts geschreven en een week later had dezelfde namens de hele Hollandse clerus om de tussenkomst verzocht van de vroegere gezant van de Palts in Den Haag, H. Beumer, die in de jaren 1704-1707 een geruchtmakende rol in de Hollandse vicariskwestie had gespeeld. Beumer zond Van Dalenoorts brief aan Van Bijlevelt ter inzage met de vraag, of deze hem raadde er op te antwoorden. De vicaris raadde het ten sterkste af en bezwoer Beumer te voorkomen, dat de keurvorst op Van Dalenoorts schrijven zou reageren. Hij vreesde, dat de refractariërs met het antwoord van de keurvorst zouden gaan pronken om te bewijzen, dat zij beschouwd werden als de vertegenwoordigers van de katholieke kerk in Holland. Inderdaad ontving niet Van Dalenoort, doch Van Bijlevelt het weder-

⁶⁵ Voor het volgende: RB IV 600. BBH 2 (1874) 43-48. Knuttel, De Toestand II 80-101.

woord uit de Palts, waarom hij op 28 november 1719 verzocht had ⁶⁶. Het was een uiteenzetting van de redenen en rechtsgronden, die Karel Philips meende te hebben om de Heilige Geestkerk te Heidelberg aan de katholieken te restitueren. Van Bijlevelt liet het stuk circuleren bij enige Utrechtse Statenleden. Hij hoopte hun argumenten te verschaffen, waarmee zij de Statenvergadering van overijlde stappen konden terughouden. Ook naar andere gewesten zond hij copiën van het schrijven.

Toch bleef de apostolische vicaris de vergadering der Utrechtse Staten, welke op 6 december 1719 zou worden gehouden, met grote bezorgdheid tegemoet zien, daar diverse predikanten op tegenmaatregelen aandrongen. Het kwam hem van pas, dat de aartspriesters uit andere gewesten meldden, dat bij hen rust heerste. Van deze berichten stelde Van Bijlevelt een résumé samen en overhandigde dit aan een der gedeputeerden der stad Utrecht, opdat deze het de Staten in hun vergadering onder ogen kon brengen. Als de andere gewesten geen haast maakten met represailles, waarom zou Utrecht voorgaan?

Volgens Van Bijlevelt is het in de vergadering der Utrechtse Staten van december 1719 warm toegegaan. Adel en geestelijkheid stelden voor alle regulieren te verbannen, indien niet binnen zes weken de Heidelbergse affaire naar genoegen was opgelost. De gedeputeerden der stad Utrecht voelden hiervoor echter niet. Zij wonnen het pleit; de vergadering besloot tot uitstel. Zelfs nadat de Utrechtse gedeputeerden ter Staten-Generaal op 19 december 1719 de Staten van hun gewest tot tegenmaatregelen hadden aangemaand, daarbij wijzend op het Hollandse voornemen de jezuïeten te verbannen, maakte Utrecht hiertoe geen aanstalte. Het was nog tijd genoeg, indien Holland actief werd.

Het heeft dan ook niet aan de Utrechtse regenten, doch aan de Hollandse, gelegen, dat kort daarop Van Bijlevelt als eerste het slachtoffer werd van de wrevel, welke door de gebeurtenissen in de Palts was gewekt. De fiscaal van het Hof van Holland liet namelijk in februari 1720 aan zijn collega van Utrecht weten, dat het verblijf van de verbannen vicaris aldaar indruiste tegen de conventie tussen de twee gewesten, die verbod elkaars bannelingen te herbergen. Hij urgeerde nu Van Bijlevelts verwijdering uit Utrecht. Op Aswoensdag, 14 februari 1720, kwam de secretaris der stad Utrecht tussen elf en twaalf uur deze tijding namens burgemeesteren aan de vicaris meedelen. Dezen lieten zich verontschuldigen, dat zij Holland niet langer durfden weerstaan. Van Bijlevelt wendde zich nog tot baron Van Kersbergen, die hem thans echter ook niet meer kon helpen, doch wel goede hoop gaf

⁶⁶ Liber Memorialis blz. 60-62, ABH, Verhoofstad Inventaris 715.

op terugkeer, zodra de agitatie over het optreden van de keurvorst wat zou zijn geluwd. Ik „hebbe dit assche cruysje in verduldighijdt opgenomen en God gedanckt voor syn gratie, die hij mij doet voor de naem Jesu vervolging te leyden”, zo schreef de vicaris op 16 februari 1720 aan C. P. Hoyneck te Mechelen⁶⁷. Omdat Holland niet langer tolereerde, dat Utrecht tolerant was, moest Van Bijlevelt na zeven maanden zijn geboorteplaats weer verlaten. Hij trok naar Arnhem, waar hij voorlopig onderdak vond bij zekere Moeljaert.

Aanvankelijk koesterde Van Bijlevelt nog hoop zich weer spoedig in Utrecht te kunnen vestigen. De hem goedgezinde baron Van Reede tot Renswoude schijnt daarvoor moeite gedaan te hebben⁶⁸. Zo kreeg de vicaris reeds anderhalve maand na zijn vertrek van de Utrechtse magistraat de toezegging, dat hij zich zonder bezwaar van tijd tot tijd in de stad kon vertonen. Het was Moeljaert, die na een bezoek aan Utrecht met dit gunstige bericht thuis kwam⁶⁹. Toen de vicaris zich echter een maand later binnen de stad wilde wagen, bracht zijn zuster hem namens een der Utrechtse burgemeesters het verzoek over zijn komst tot een gunstiger tijdstip uit te stellen⁷⁰. Van Bijlevelt vond het dan ook raadzaam om de stad als vaste verblijfplaats op te geven. Wel heeft hij later meermalen de stad en het gewest Utrecht bezocht, doch als zijn domicilie koos hij Arnhem. Van hieruit kon hij onbelemmerd het bestuur over de missie in Utrecht uitoefenen. De houding van de Utrechtse regenten was welwillend genoeg. Evenmin als in de andere gewesten buiten Holland bestond in Utrecht enige aanleiding om aan een vervanging van de vicaris te denken. Ook hier functioneerde het bestuur van Van Bijlevelt goed.

4.

Geheel anders stonden de zaken in Holland. Toen de vicaris in de zomer van 1719 samen met C. Hoyneck een regeling ontwierp voor het bestuur van de missie aldaar, wist hij, dat hij zich in de eerste tijd diep op de achtergrond diende te houden en dat het werkelijke bestuur voorlopig moest uitgeoefend worden door de internuntius en de aarts-priesters. Hij verwachtte echter, dat mettertijd de waakzaamheid der burgerlijke overheid ten opzichte van hem zou verslappen, zodat hij haast ongemerkt zelf het roer in handen zou kunnen nemen. Doch de verhoopte verslapping en oogluiking bleven uit. Daardoor was zijn

⁶⁷ BBH 2 (1874) 33-35, RB IV 575.

⁶⁸ RB IV 579; 583.

⁶⁹ RB IV 585, Jadin 203.

⁷⁰ RB IV 592, Jadin 210.

bestuur in Holland gedoemd een schijnbestuur te blijven en hij zelf een schim of op zijn gunstigst een nutteloze schakel bij de regelingen, welke internuntius of aartspriesters troffen. Deze typering moge blijken uit het volgende globale overzicht over de tijd vanaf eind 1719 tot december 1723.

Gedurende al deze jaren heeft Van Bijlevelt geen voet meer op Hollandse bodem durven zetten. Dit duidt erop, dat hij de stemming der Hollandse regenten als vijandig heeft gevoeld. Positieve gegevens, dat dit zo was, zijn schaars, maar een enkel bericht van raadpensionaris Van Hoornbeek is toch wel tekenend. „Ik hebbe my geïnformeert op de persoon Van Bijlevelt”, zo schrijft deze op 25 juli 1721 aan de Staatse resident te Brussel, Ernest Pesters, „maer bevinde dat hy gantsch niet aengenaem soude wesen”⁷¹. Het is duidelijk, dat de gedwongen afwezigheid van Van Bijlevelt een ernstige handicap vormde voor de uitoefening van een krachtig bestuur.

Nu ware het denkbaar, dat zelfs een voortdurend absente vicaris toch nog iets zou kunnen betekenen als bestuurder, maar dan was op zijn minst vereist, dat hij een veelvuldig en ongestoord contact kon onderhouden met de aartspriesters in Holland. Hieraan ontbrak echter veel.

Van de drie Hollandse aartspriesters was Beaumont degene, die nog het meest voeling hield met Van Bijlevelt. Doch hoe sporadisch waren eigenlijk zelfs deze betrekkingen. In de onderhavige periode is er hoogstens vier keer sprake van een bezoek, dat deze aartspriester de vicaris bracht. De eerste maal bezocht Beaumont Van Bijlevelt kort voor diens verwijdering uit Utrecht, in de eerste helft van februari 1720 dus⁷². Het tweede bezoek vond plaats op 30 maart 1720, toen Beaumont verslag kwam uitbrengen aan Van Bijlevelt, die op dit tijdstip te Emmerik vertoefde⁷³. Na dit gunstige begin komt echter een vacuum van twee jaar. Pas op 3 maart 1722 valt er weer een ontmoeting tussen beiden te signaleren in Utrecht en tenslotte is er nog een te vermoeden in juni 1722, wederom in deze stad⁷⁴. Dat is dan ook alles in vier jaar tijd.

De bereidheid om de vicaris te erkennen, welke Beaumont aan de dag legde, was bij de beide andere aartspriesters ver te zoeken. Of-schoon zij nooit uitdrukkelijk weigerden Van Bijlevelt als hun superior te aanvaarden, zich duidelijk aan hem onderwerpen deden zij evenmin. Van Wijckersloot en aan zijn leiband Van de Velde lieten de vicaris zo veel mogelijk links liggen. Deze houding stak Van Bijlevelt enigszins, maar vooral Hoyne en D'Alsace waren er niet over te spreken. Santini

⁷¹ Knuttel, *De Toestand* II 112.

⁷² RB IV 575. Jadin 194.

⁷³ RB IV 592. Jadin 210.

⁷⁴ RB IV blz. 526, voetnoot 1; blz. 533, voetnoot 7.

daarentegen, nooit sterk voor Van Bijlevelt geporteerd, nam Van Wijckersloot telkens in bescherming.

Bij de bovenvermelde vergadering van 18 juli 1719, waar de overige aarts priesters de nieuwe vicaris hun onderwerping hadden betuigd, hadden Van Wijckersloot en Van de Velde verstek laten gaan. D'Alsace had toen in Rome geklaagd, dat Van Wijckersloot weinig égards tegenover Van Bijlevelt betoonde. De staatssecretaris gelastte daarom op 9 december 1719 de internuntius om van deze aarts priester te eisen, dat hij een duidelijke daad van onderwerping zou stellen ⁷⁵. Een mooie gelegenheid daartoe vormde het afhaken van de Heilige Oliën bij de vicaris. Santini kwam echter onmiddellijk voor de beklagde op. Hij schreef Van Bijlevelt, dat hij Van Wijckersloot moest ontzien, stak bij Paulucci de loftrumpet over hem en verklaarde, dat diens houding niet te wijten was aan onwil, doch aan onvermogen. De overheid in Holland duldde immers geen betrekkingen met de verbannen vicaris en vooral nu de gemoederen op het laatst van 1719 tengevolge van de Heidelbergse affaire verhit waren, was ieder contact met hem gevaarlijk ⁷⁶.

De kwestie bleef slepen. Van Bijlevelt probeerde het nu met goede woorden. In het begin van 1720 nodigde hij Van Wijckersloot samen met Beaumont uit tot een onderhoud in Utrecht. Laatstgenoemde zou van Stompwijk naar Amsterdam gaan om zijn collega te overreden de invitatie te aanvaarden ⁷⁷. Of Beaumont dit inderdaad gedaan heeft, staat niet vast. Zeker is echter, dat hij in de eerste helft van februari 1720 bij Van Bijlevelt in Utrecht is gekomen, doch zonder Van Wijckersloot. Hij kon alleen de verzekering brengen, dat in Van Wijckersloot een betere gezindheid groeiende was ⁷⁸. In de volgende maanden kwamen daarvan inderdaad enige, zij het nog al zwakke, blijken. De Amsterdamse aarts priester betuigde aan Beaumont en Van Hees, dat hij de vicaris een goed hart toedroeg. Hetzelfde schreef hij aan Hoyneck, aan wie hij bovendien vroeg zijn goede gesteltenis aan D'Alsace bekend te maken. Hoewel deze verzekeringen uiterst vaag waren en hem nog langs een omweg bereikten, nam Van Bijlevelt er vrede mee, zoals blijkt uit zijn schrijven van 3 mei 1720 aan Hoyneck. Zo kort geleden uit Utrecht verdreven, had hij er niet de minste behoefte aan deze kwestie op de spits te drijven. In Rome moest men toch al het voorhoofd fronsen, nu hij uit Utrecht de wijk had moeten nemen. Indien thans ook nog een onoverbrugbare tegenstelling zou blijken tussen de vicaris

⁷⁵ RB IV 568.

⁷⁶ RB IV 569. Jadin 194.

⁷⁷ Jadin 194. RB IV 574.

⁷⁸ RB IV 575.

en een van zijn Hollandse aartspriesters, moesten de kardinalen wel de indruk krijgen, dat het bestuur van Van Bijlevelt bezig was een fiasco te worden. De vicaris is er steeds bezorgd voor geweest te voorkomen, dat deze mening post zou vatten bij zijn Romeinse superieuren. In zijn verslagen aan de Propaganda zal hij altijd zijn tegenheden enigszins verdoezelen. Hij heeft nu reeds het geringste teken van goede wil bij Van Wijckersloot uitgelegd als een daad van genoegzame onderwerping. Mechelen was voor het moment bereid het spel mee te spelen. D'Alsace schreef op 17 mei 1720 aan Paulucci, dat de eendracht tot stand was gekomen⁷⁹. Het behoeft na het voorgaande geen betoog, dat dit meer schijn dan werkelijkheid was.

Nog dezelfde maand liet D'Alsace doorschemeren, hoe weinig vertrouwen hij in het bereikte accoord stelde. In mei 1720 trof de overheid in de Republiek enkele maatregelen tegen de katholieken als représailles tegen de behandeling, welke de keurvorst de Heidelbergse protestanten aandeed. Op 7 mei 1720 vaardigden de Staten-Generaal het plakkaat uit, waarbij de jezuïeten werden verbannen. Bij resolutie van 25 mei namen de Staten van Holland dit decreet over⁸⁰. In tegenstelling met vroegere jezuïeten-verbanningen had deze maatregel niets uit te staan met de Hollandse vicariskwestie, doch in Amsterdam herinnerde de magistraat zich nu, dat die affaire nog steeds niet was geregeld. Men had tot dan toe getolereerd, dat Van Wijckersloot zijn functie van aarts-priester uitoefende, doch eigenlijk streed dit tegen de plakaten van 17 augustus 1702 en van 26 april 1709. De aartspriester handelde immers in afhankelijkheid van de internuntius en onderhield contact met hem. Amsterdam wilde deze overtredingen thans niet langer door de vingers zien en burgemeester Pancras verbood daarom Van Wijckersloot in het vervolg als aartspriester op te treden⁸¹. Geïntimideerd door het optreden van de Staten van Holland en van de Amsterdamse magistraat, vroeg Van Wijckersloot aan de internuntius zijn ontslag en deelde ook aan Hoyneck mee, dat hij wilde aftreden. Santini wilde er niet op ingaan, doch Mechelen zag de kans schoon om de niet bijster onderdanige Amsterdammer kwijt te raken. Onmiddellijk schreef D'Alsace aan Van Bijlevelt om diens mening te vernemen⁸². Ofschoon wij het directe antwoord van de vicaris niet kennen, is het toch zeker, dat deze de gelegenheid om zich van Van Wijckersloot te ontdoen niet heeft aangegrepen. Deze bleef op wens van Santini in functie en op 5 juli 1720 liet Van

⁷⁹ Jadin 210. RB IV 592; 594.

⁸⁰ Groot Placaetboek V 576-578.

⁸¹ RB IV 595.

⁸² Jadin 212. RB IV blz. 450, voetnoot 3.

Bijlevelt de internuntius weten, dat hij daar gelukkig mee was⁸³. De hele episode bewijst echter, dat Mechelen niet tevreden was met Van Wijckersloots houding tegenover de vicaris. De kort tevoren aangeheven juichtoon over de verbeterde betrekkingen kan daarom het best met een kritisch oor beluisterd worden.

In augustus 1720 klaagde Mechelen opnieuw serieus over Van Wijckersloot. D'Alsace, die in het consistorie van 29 november 1719 tot kardinaal was verheven, zou in juni 1720 de rode baret ontvangen, uit handen van de speciale pauselijke gezant, Giovanni Andrea Olivieri, oomzegger van Clemens XI⁸⁴. Bij die gelegenheid hadden de aarts priesters van de Hollandse Zending hem gefeliciteerd en tegelijk hun dank uitgesproken voor zijn interventie ten gunste van de missie, tengevolge waarvan Van Bijlevelt tot vicaris was benoemd. De brieven vormden een terloopse erkenning van de vicaris. De handtekening van Van Wijckersloot ontbrak en dit was niet toevallig, want deze aarts priester was daarom verzocht door zijn collega's, doch hij had rondweg geweigerd. De nieuwbenoemde kardinaal vestigde hierop de aandacht van staatssecretaris Paulucci en verwees verder naar de bijgevoegde uiteenzetting van C. P. Hoynck, waaruit de rebellie van Van Wijckersloot nog duidelijker moest blijken. De Mechelse secretaris had in het begin van augustus 1720 een reis gemaakt door de Nederlanden samen met de zoëven genoemde Olivieri. Hoynck bezocht toen ook Van Bijlevelt, die hem zijn eerste jaarverslag over de gebeurtenissen in de missie meegaf voor de internuntius, opdat deze het aan de Propaganda zou doen toekomen. Dit eerste jaarverslag was opgemaakt aan de hand van de verslagen, welke de aarts priesters over hun district aan de vicaris hadden verstrekt. Van Wijckersloot en Van de Velde hadden echter verstek laten gaan, hetgeen Hoynck onmiddellijk uitlegde als een niet willen erkennen van Van Bijlevelt. D'Alsace nam deze visie dadelijk over en klaagde in zijn brief van 16 augustus 1720 aan Paulucci ernstig over Van Wijckersloot, tegelijk evenwel erbij voegend, dat men voorlopig nog wat geduld moest betrachten met de eigenzinnige aarts priester, daar deze zeer invloedrijke man wel eens naar de zijde der refractariërs kon overlopen, indien Rome tegen hem maatregelen nam⁸⁵. De klacht van de Mechelse kardinaal moest bij de staatssecretaris te zwaarder wegen, daar D'Alsace bij Clemens XI hoog aangeschreven stond. De paus had zich zeer lovend over hem uitgelaten in het consistorie, waarin hij hem kardinaal had gecreëerd.

⁸³ RB IV 598.

⁸⁴ Dit ging niet door wegens tegenkanting van markies De Prié. Het was de bisschop van Gent, die D'Alsace de kardinaalshoed opzette. Jadin blz. 50 en blz. 278, voetnoot 2.

⁸⁵ RB IV 602; 603. Jadin 237.

Paulucci nam het geval ernstig op. Hij deelde de internuntius mede, dat de curie met hevig ongenoegen van Van Wijckersloots insubordinatie had vernomen en gaf Santini opdracht met D'Alsace te overleggen over een eventuele vervanging ⁸⁶.

Zover kwam het echter ook nu niet. Santini suste opnieuw de ontstane beroering. In zijn antwoord van 18 oktober 1720 aan Paulucci nam hij Van Wijckersloot weer in bescherming en wees er zeer handig op, dat de vicaris zelf blijkens zijn brief van 5 juli 1720 helemaal niet gebrand was op vervanging ⁸⁷. Tegelijkertijd moet hij zijn protégé aangemaand hebben water in de wijn te doen, want veertien dagen later had deze een verslag over Amsterdam gezonden en was correspondentie begonnen met Hoynck, waarin hij liet blijken, dat hij voor de vicaris de verschuldigde eerbied bezat. Een en ander was voor D'Alsace reden om zijn tevredenheid te betuigen over de verbeterde houding, zoals hij op 1 november 1720 tegenover Paulucci deed ⁸⁸. In het begin van 1721 herhaalde hij deze geste. Bij iedere noodzaak wendt Van Wijckersloot zich tot de vicaris en als bewijs van zijn oprechtheid schrijft hij ongeveer elke week naar Hoynck, zo meldt de kardinaal op 3 januari 1721 naar Rome ⁸⁹. Dit werd op dat tijdstip blijkbaar beschouwd als een voldoende teken van onderwerping. Men merke echter op, dat deze uitlating geenszins betekent, dat de Amsterdamse aartspriester rechtstreeks contact onderhield met Van Bijlevelt.

In de zomer van 1721 bleek weer eens, dat de tevredenheid van Mechelen over Van Wijckersloot niet meer dan een pose was. Toen na de dood van Clemens XI, op 19 maart 1721, Innocentius XIII op 8 mei tot zijn opvolger was gekozen, wilde Van Wijckersloot aan de nieuwe paus de gelukwensen van het Haarlemse kapittel doen toekomen. Omdat een dergelijk schrijven misschien kon worden opgevat als een daad van vermetelheid — Rome had immers op 3 februari 1703 aan het kapittel alle jurisdictie ontnomen — raadpleegde hij vooraf de internuntius, die op zijn beurt het advies inwon van Hoynck. Deze nu bracht op 30 juni 1721 Santini onder het oog, dat de Haarlemse corporatie Van Bijlevelt nooit als vicaris had erkend. Ieder lid afzonderlijk had dit wel gedaan, met uitzondering van Van Wijckersloot. Het kwam Hoynck voor, dat deze aartspriester thans de paus wilde feliciteren, enkel en alleen om zich verdienstelijk te maken, een air van gezag aan te nemen en zich onafhankelijk van de vicaris te tonen ⁹⁰. Bij deze klacht

⁸⁶ Jadin 248. RB IV 607.

⁸⁷ RB IV 614; blz. 467, voetnoot 5.

⁸⁸ Jadin 257. RB IV 617.

⁸⁹ RB IV 624. Jadin 270.

⁹⁰ BBH 2 (1874) 323-324.

sloot zich in augustus 1721 ook kardinaal D'Alsace aan, die toen in Rome vertoefde en door de nieuwe paus voor de duur van zijn verblijf aldaar was toegevoegd aan de commissie voor zaken van de Hollandse Zending. In deze hoedanigheid moest hij zijn oordeel geven over een brief, welke de nieuwe Brusselse internuntius op 25 juli 1721 aan het staatssecretariaat had gericht. Hierin stelde Giuseppe Spinelli, die juist in die dagen Santini was opgevolgd, enkele vragen over het bestuur van de missie ⁹¹. D'Alsace greep de gelegenheid aan zijn zienswijze daaromtrent alsook de verhouding Van Wijckersloot-Van Bijlevelt aan de secretaris der Propaganda uiteen te zetten. Ditmaal liep hij niet de kans door Santini gecorrigeerd te worden. Onverbloemd noemt hij die relatie niet goed. Waaraan het dan schortte, zegt de kardinaal niet met evenveel woorden. Van Wijckersloot correspondeert met de internuntius en met Hoyneck, constateert hij ⁹². Men moet er wel aan toevoegen: en niet met de apostolische vicaris. Anders heeft de klacht geen zin. D'Alsace verweet dus Van Wijckersloot, dat hij het gezag van Van Bijlevelt niet genoegzaam erkende.

Zo bleef het in de volgende jaren. Veelzeggend in dit opzicht is het klachtenregister, dat een anonieme priester uit de missie tegen het einde van 1722 samenstelde ⁹³. Dit tekent exacter dan de Mechelse klachten, hoe men zich het bestuur van de missie in Holland moet denken. Van Wijckersloot en Van de Velde laten zich zo goed als niets gelegen liggen aan Van Bijlevelt. Zij stellen kandidaten voor een pastoraat voor aan de internuntius en Hoyneck, die de voordracht dan doorgeven aan de vicaris. Deze kan niets anders doen dan zijn confirmatie verlenen. Slechts degene, die door deze aartspriesters is voorgedragen, wordt door hen toegelaten. De officiële benoemingsbrief wordt getekend door de internuntius. Van het gezag van de vicaris blijft, wat de genoemde aartspriesterschappen betreft, niets over. Spinelli moest toegeven, dat de anonieme klager op dit punt grotendeels gelijk had. Al matigden beide aartspriesters zich niet direct jurisdictie aan, zij wisten het toch steeds zo te draaien, dat de vicaris aan hun wensen voldeed ⁹⁴.

Tegen deze wijze van voorstellen pleiten enigszins enkele passages uit de jaarverslagen, welke de apostolische vicaris aan de Propaganda zond. Over de periode van 1719-1723 zijn dat er vijf: van 1 augustus 1720, 4 juli 1721, 26 juni 1722, 2 juli 1723 en 18 juli 1724 ⁹⁵. Hierin doet Van Bijlevelt het soms voorkomen, alsof hij zelf de benoemingen

⁹¹ RB IV 633; 635.

⁹² RB IV blz. 491, voetnoot 1.

⁹³ RB IV 718.

⁹⁴ RB IV 725.

⁹⁵ RB IV 600; 634. AAU 22 (1895) 117-133; 153-170.

verricht, ook in de aartspriesterschappen van Van Wijckersloot en Van de Velde. De getuigenissen van D'Alsace en Hoyneck, van de internuntius en van de anonymus hebben ons echter geleerd, hoe deze passages moeten worden verstaan. Waarom de vicaris ze dan aldus redigeerde? Dat past bij zijn neiging, die herhaaldelijk in zijn correspondentie met zijn superieuren aan de dag treedt, om de situatie rooskleuriger voor te stellen dan ze was. Men kon ook moeilijk van hem verwachten, dat hij keer op keer zelf aan de curie de doorslaande bewijzen zou leveren van zijn falen als bestuurder van de kerk in het belangrijkste gewest van zijn territorium.

Tenslotte dient nog de vraag gesteld te worden naar de achtergrond van de houding, die Van Wijckersloot en Van de Velde zich tegenover de apostolische vicaris permitteerden. Lieten zij hem links liggen enkel uit noodzaak, namelijk omdat de plakaten der Hollandse Staten niet anders gedoogden, of werden zij ook door andere motieven gedreven? Zeker wel het laatste. De plakaten golden immers evenzeer voor Beaumont, doch over hem verneemt men nooit de klacht, dat hij zich tegenover Van Bijleveld te onafhankelijk gedroeg. Welk ander motief was bij Van Wijckersloot en Van de Velde dan mede in het spel, dat zij dit wel deden?

Het ligt a priori voor de hand: beide aartspriesters waren lid van het Haarlemse kapittel. Hoewel dit lichaam op uitdrukkelijk bevel van Rome zich niet meer met het bestuur mocht inlaten, moet het toch uitgezien hebben naar de dag, dat het weer zijn vroegere bevoegdheid terug zou krijgen. Voor Van Wijckersloot heeft dit ogenblik, sinds hij in 1716 tot het kapittel toetrad, niet veraf meer gelegen. Rome had in 1703 de Haarlemse corporatie de uitoefening van haar jurisdictie verboden wegens haar adhesie aan Codde en zijn partij. Geleidelijk aan waren de Haarlemmers zich echter gaan distantiëren van de refractariërs. In 1705 had de aan Rome gehoorzame partij de overhand gekregen met vijf tegen vier leden. Weliswaar was dat het jaar daarop weer veranderd door het toetreden van C. Krijs, maar in 1709 was de verhouding zes tegen drie geworden en na het overlijden van De Swaen in 1713 behoorden nog slechts twee kapittelheren tot de Cleresie, namelijk 't Zul en C. Krijs⁹⁶. De meerderheid had er sindsdien voor gezorgd, dat iedere vacature werd aangevuld met een priester, die aan de Heilige Stoel onderdanig was. Waarom zou Rome, als straks ook de beide overgebleven refractariërs gestorven zouden zijn, het kapittel zijn jurisdictie niet hergeven, moet Van Wijckersloot geredeneerd

⁹⁶ Zie boven blz. 111 en 125.

hebben. Dan was de corporatie immers van iedere smet van ongehoorzaamheid vrij en de reden, waarom de jurisdictie ontnomen was, gold niet langer.

In oktober 1720 was het zover. J. 't Zul was in oktober 1719 en C. Krijs op 28 september 1720 gestorven⁹⁷. Prompt begon Van Wijckersloot nu een briefwisseling met Hoyneck, waarin hij pleitte voor het herstel der kapittelbevoegdheden⁹⁸. Het is, alsof hij op dit moment heeft gewacht om zijn ware bedoeling duidelijk te tonen. Hij wil voor het kerkelijk bestuur in Holland een andere regeling dan de bestaande en wel een zodanige, waarbij het kapittel van Haarlem weer wordt ingeschakeld. Het was dus niet vermetel aan te nemen, dat deze drijfveer hem reeds bezielde heeft bij zijn bovenvermelde actie tot het aanstellen van een nieuwe vicaris in 1718 en bij zijn oppositie tegenover Van Bijlevelt vanaf medio 1719. Voor dit laatste kan bovendien nog gewezen worden op het getuigenis van de anonieme priester, die klaagt, dat het bestuur van de Hollandse Zending schijnt overgedragen te zijn aan de Haarlemse kapittelheren⁹⁹. Ook hij zag dus in Van Wijckersloots onafhankelijkheid tegenover de vicaris bestuursaspiraties van het kapittel.

Was het streven van Van Wijckersloot zo verwerpelijk, als Mechelen het voorstelde? Het is moeilijk hierin D'Alsace en Hoyneck bij te vallen. Van Bijlevelts bestuur schoot nu eenmaal, zoals wij hebben vastgesteld, voor Holland schromelijk tekort. Gedeeltelijk kwam dit weliswaar op rekening van Van Wijckersloot, maar het lag toch ook aan de daar geldende plakkaten en aan het banvonniss. Ook met een uiterst volgzame Van Wijckersloot zou het bestuur van Van Bijlevelt voor Holland zeer gebrekkig geweest zijn. Men kan het de Amsterdamse aartspriester dan ook niet euvel duiden, dat hij voorstander was van een andere bestuursregeling dan die van medio 1719. Dat hij daarbij het Haarlemse kapittel een rol toebedacht is, gelet op de traditie van deze corporatie, begrijpelijk.

De jaren 1719-1723 bewijzen, zo kunnen wij als conclusie stellen, dat de bestuursregeling, zoals die in het midden van 1719 was vastgesteld, voor Holland niet voldeed. Alleen al op die grond was een vervanging van Van Bijlevelt althans voor dat gewest wenselijk.

5.

Er was echter een meer klemmende reden, die vervanging niet slechts wenselijk, doch welhaast noodzakelijk maakte. In de jaren 1719-1723

⁹⁷ Jadin blz. 343-344.

⁹⁸ BBH 2 (1874) 321-322. Jadin 257.

⁹⁹ RB IV 718.

werd namelijk de dreiging steeds acuter, dat de refractariërs met toestemming der Staten het bestuur over alle katholieken in Holland in handen zouden nemen.

Op 13 februari 1719 overleed te Leiden Hugo van Heussen. Met Van Erkel en Van Dalenoort had hij in het Utrechtse vicariaat het driemanschap gevormd, dat in de troebelen sinds 1702 de hoofdrol had gespeeld. Van dit drietal lijkt Van Heussen in zijn verzet tegen Rome nog de minst felle. Liefst hield hij zich op de achtergrond. Na Potcamps dood liet hij zich door het vicariaat tot kapittelvicaris benoemen, maar het is gedurende lange tijd moeilijk authentiek te bewijzen, dat hij de titel voerde of als zodanig jurisdictiedaden stelde. Volgens de ex-refractariër Joan Michel Blanckaart verleende hij nooit anders dan mondeling jurisdictie ¹⁰⁰. Vanaf 1715 heeft hij zeker meer malen dimissoriaalbrieven uitgeschreven, maar hij ging daarbij zeer omzichtig te werk. Hij was ongehoorzaam aan Rome, maar nooit toonde hij dat demonstratief. Er was alle reden om kerkelijke censuren op hem toe te passen, doch de Heilige Stoel heeft dit, anders dan bij Cats en Van Erkel, nooit gedaan. Hij provoceerde ook zo weinig mogelijk en had er duidelijk een afkeer van het conflict van het Utrechtse vicariaat met Rome op de spits te drijven. Dezelfde betrekkelijke gematigdheid blijkt ook uit zijn pogingen om met de door Rome benoemde vicarissen tot een accoord te geraken. Meer dan Van Erkel en Van Dalenoort heeft hij dit geprobeerd. In november 1702 beproefde hij — tot ontsteltenis van Codde — een verzoeningspoging met De Cock ¹⁰¹ en in 1716 liep hij met het plan om Van Bijlevelt als vicaris te erkennen ¹⁰². Tenslotte: tussen 1702 en 1719 heeft de Cleresie herhaaldelijk de burgerlijke overheid van Holland te hulp geroepen. Ook Van Heussen is hierbij wel betrokken geweest, doch beslist in mindere mate dan Van Erkel en Van Dalenoort. Deze afzijdigheid is des te opvallender, daar de Leidenaar bij uitstek de man wordt genoemd met vele relaties in regentenkringen.

Na Van Heussens dood koos het Utrechtse vicariaat op 28 februari 1719 Cornelis Steenoven tot kapittelvicaris. Hij volgde de Leidenaar ook op in diens statie. Onder deze oud-leerling van de Propaganda ging het laatste restje moderatie, dat het vicariaat tot dan toe altijd nog bewaard had, verloren. Zowel in haar verzet tegen de Heilige Stoel als wat haar beroep op de burgerlijke overheid betreft, wierp de Utrechtse corporatie spoedig haar laatste terughoudendheid af. Of dit

¹⁰⁰ RB IV 615. Jadin 254.

¹⁰¹ Zie boven blz. 20.

¹⁰² Zie boven blz. 172-173.

kwam doordat Steenoven zelf niet anders wilde, of omdat hij niet kon optornen tegen de drijvers in eigen gelederen zoals Van Erkel en Van Dalenoort, wagen wij niet uit te maken. Terloops zij slechts gewezen op berichten, welke de internuntius uit de missie ontving en die deze tweede Utrechtse kapittelvicaris afschilderden als een minder krachtige persoonlijkheid dan Van Heussen ¹⁰³.

Op 6 mei 1719 diende Steenoven een rekest in bij de Staten van Holland ¹⁰⁴. In dit stuk herinnerde hij eraan, dat Van Heussen in 1706 door het Utrechtse vicariaat tot kapittelvicaris was verkozen, doch pas het bestuur op zich had durven nemen, nadat de Staten hem van hun oogluikend hadden verzekerd. Ook hij vroeg nu, om niet in strijd te komen met de plakaten van 17 augustus 1702 en van 26 april 1709, admissie of althans conniventie.

Dit verzoekschrift verdient nadere aandacht. Steenoven suggereert namelijk min of meer, dat hij niets nieuws deed. Toch was dit in enkele opzichten wel het geval. Steenoven vroeg thans zelf en wel schriftelijk het verlof om als kapittelvicaris het bestuur over de „Roomsgesinde” uit te oefenen. Er zijn vier verschilpunten met het zogenaamde precedent van 1706. Toen was er enkel een mondelinge aanvraag geweest, waarvan niet vaststaat, dat Van Heussen zelf ze deed en waarbij deze niet werd aangediend als kapittelvicaris, doch als een van de provicarissen. En wat het voornaamste was: Steenoven wilde, anders dan Van Heussen, zijn autoriteit doen gelden in heel Holland, dus ook over het gebied van het vroegere bisdom Haarlem. Vanaf 1715 had het Utrechtse vicariaat herhaaldelijk Van Espen geraadpleegd, op welke rechtsgrond de kapittelvicaris van Utrecht het geestelijk gezag aldaar voor zich kon opeisen. Na lang getalm en veel juridisch gekronkel verklaarde de Leuvense canonist in 1719, dat Utrecht de zeggingsmacht in het bisdom Haarlem bezat ¹⁰⁵. Steenoven handelde dienovereenkomstig. Het hele rekest vormt dus het eerste bewijs, dat het Utrechtse vicariaat zich onder zijn tweede kapittelvicaris door geen bedenkingen van welke aard ook wilde laten weerhouden om resoluut de macht over de katholieken aan zich te trekken.

Na een week reeds deelde de pensionaris van Haarlem, A. Fabricius, aan Steenoven mee, dat „hy door het oeffenen vande Regeringe over het bestier van de Roomse kerke binnen deze provinsie.....niet sal doen dat aan haer Ed.le Gr.: mog. enige offensie sal geven” ¹⁰⁶. Dit was het

¹⁰³ RB IV blz. 407, voetnoot 4.

¹⁰⁴ Knuttel, De Toestand II, bijlage B.

¹⁰⁵ Zie boven blz. 85. Van Bilsen, Het schisma van Utrecht, 66-69.

¹⁰⁶ Knuttel, De Toestand II, bijlage B.

verlof, dat Titzing, Damen of Van Bijlevelt ondanks alle pogingen nooit hadden kunnen verwerven. Het werd verleend namens Gecommitteerde Raden. Omdat Steenoven als candidaat van de Cleresie „behoorlijcker wyse geëligeert” was, was dit college tot toelating bevoegd ¹⁰⁷. Evenmin als Potcamp kreeg Steenoven echter een schriftelijke verklaring van zijn admisie in handen. Als het om „Roomse zaken” handelde, was geruisloosheid nog immer de beste tactiek. De Hollandse regenten waren wel geneigd aan de katholieken een vicaris toe te staan, als deze aan de voorwaarden van een „behoorlijke electie” voldeed, maar in zekere zin waren zij blijkbaar toch bevreesd, dat de publieke opinie deze tolerantie niet zou nemen. De admisie was dus niet meer dan een verzekering van conniventie.

Door het rekest in te willigen hadden Gecommitteerde Raden slechts te verstaan gegeven, dat zij er geen bezwaar tegen maakten, indien Steenoven het bestuur zou uitoefenen niet alleen over zijn eigen aanhang doch over alle katholieken in Holland. Geenszins echter hadden zij laten blijken, dat zij de nieuwe kapittelvicaris zouden steunen in zijn poging zijn gezag te vestigen over alle Hollandse katholieken. Toch was het de Cleresie daarom te doen. Zij begon dan ook spoedig een actie, welke ten doel had de Staten van Holland tot de duidelijke uitspraak te brengen, dat de katholieken in heel het gewest geen andere goden voor ogen mochten hebben dan Steenoven.

Reeds in juli 1719 hebben de refractariërs bij de Staten op een dergelijke resolutie aangedrongen. Het is Hoyneck, die dit verzekert, en hij kon op de hoogte zijn, want hij vertoefde toen in Holland om voor Van Bijlevelts bestuur het pad te effenen en had contact met Van der Dussen ¹⁰⁸.

Hoewel het toen niet tot een voor heel Holland geldend Statenbesluit kwam, hebben de refractariërs spoedig enige regenten voor hun zienswijze weten te winnen. De nieuwe burgemeesters van Amsterdam, die bij de magistraatswisseling van 2 februari 1720 op het kussen waren gekomen, namen nog dezelfde maand het besluit geen priesters meer toe te laten in Amsterdamse staties, tenzij Steenoven in hun aanstelling gekend was ¹⁰⁹. Het bericht is afkomstig van Van Bijlevelt, maar dat het niet uit de lucht was gegrepen, bewezen de vexaties, waarvan diverse pastoors in de stad spoedig te lijden hadden. In mei 1720 kreeg Van Wijckersloot de aanzegging, dat hij zijn functie niet langer mocht uitoefenen. Als aartspriester had hij namelijk de hand in het aanstellen

¹⁰⁷ Zie boven blz. 169-170.

¹⁰⁸ Jadin 161. RB IV 547.

¹⁰⁹ RB IV 575.

van pastoors. Daar dit een schending was van Steenovens gezag, duldde de magistraat het niet langer ¹¹⁰. De franciscaner-pastoor De Glabbais ondervond moeilijkheden bij het Portiunculafeest van 2 augustus 1720. Om de te verwachten grote toeloop van gelovigen op te vangen had hij voor die dag de hulp van enkele paters willen hebben, doch de magistraat eiste, dat zij Steenoven zouden erkennen. Daarom kon de assistentie niet doorgaan ¹¹¹. Andere pastoors werden in de loop van het jaar 1720 beboet, omdat zij priesters in dienst hadden, die niet de vereiste admmissie van burgemeesteren bezaten. Dit lot trof G. van Overbeke O.F.M., pastoor van „Het Boompje”, C. Marquis van „De Duif” en de Augustijn F. Munnixhoven van „De Ster” ¹¹². Zij hadden tegen de gewoonte in nagelaten de magistraat admmissie te vragen voor hun assistenten, omdat deze van nieuwe missionarissen de erkenning van Steenoven eiste ¹¹³.

Dat juist Amsterdam de nieuwe kapittelvicaris de hand boven het hoofd hield, werd op rekening geschreven van burgemeester Gerbrand Pancras, aan wie Steenoven was geparenteerd. Een collega van Pancras zou hem hebben willen matigen ¹¹⁴. Het is zeer wel mogelijk, dat Pancras de geestelijke vader van de Amsterdamse februari-resolutie is geweest, maar de andere burgemeesters hebben daarmee dan toch ingestemd. Ook na Pancras' dood in 1721 werd dit besluit namelijk geurgeerd.

Misschien was het ook Pancras, die in de Statenvergadering van juli 1720 ervoor pleitte, dat de Amsterdamse gedragslijn door de Staten van Holland zou overgenomen worden. Berichten van de internuntius en De Glabbais duiden er in elk geval op, dat deze kwestie toen opnieuw ter tafel werd gebracht. De resoluties der Staten wijzen niet uit, hoe de uitslag van het beraad was. Een correspondent van Santini en ook De Glabbais meenden te weten, dat de Staten besloten hadden met hun volle gewicht het gezag van Steenoven te schragen ¹¹⁵. Zij zouden eenparig de resolutie genomen hebben, waarbij de erkenning van de Utrechtse kapittelvicaris verplicht werd. Uit dezelfde berichten kan men echter afleiden, dat het zo'n vaart niet liep. De beide scribenten, die iets van de besprekingen in de Statenvergadering hadden opgevangen, zagen in hun angst de situatie te donker. De werkelijke gang van zaken kan men het veiligst als volgt reconstrueren. Er is aan herinnerd, dat

¹¹⁰ RB IV 595.

¹¹¹ RB IV blz. 450, voetnoot 4; 613.

¹¹² RB IV 626. BBH 2 (1874) 261-262.

¹¹³ RB IV 602. Jadin 237.

¹¹⁴ RB IV 601. Gerbrand Michielszoon Pancras (1658-1721), was vanaf 1692 lid van de Amsterdamse vroedschap. Vanaf 1709 was hij meermalen burgemeester, zo in 1717, 1718, 1719 en 1721. Elias, De Vroedschap van Amsterdam II 627-628.

¹¹⁵ RB IV 599; blz. 450, voetnoot 4.

Steenoven de enige toegelaten vicaris was; alle gedeputeerden waren verplicht erop toe te zien, dat de katholieken geen ander erkenden. De resolutie van 17 augustus 1702 werd met andere woorden weer eens van het stof ontdaan en ingescherpt. Over de wijze, waarop dit besluit nageleefd diende te worden, namen de Staten geen resolutie. Dat werd aan het goedgevallen van ieder stadsbestuur afzonderlijk overgelaten. Deze reconstructie van de besprekingen, gebaseerd op de zoëven genoemde brieven en op de manier van vergaderen, zoals wij die van de Hollandse Staten hebben leren kennen, wordt achteraf bevestigd door Van Bijlevelts jaarverslag, dat de periode bestrijkt vanaf augustus 1720 tot juli 1721 ¹¹⁶. Dit memoriale werd samengesteld op 4 juli 1721, op een tijdstip dus, dat het mogelijk was rustiger de gebeurtenissen van een jaar her te beschouwen. Van Bijlevelt nu stelt vast, dat de refractariërs gefaald hebben in hun pogingen om via het gezag der Staten Steenoven aan de Hollandse katholieken als vicaris op te dringen. Het enige, wat zij bereikt hadden was, dat sommige overheden een tijdlang geen nieuwe priesters in hun ressort wilden toelaten, tenzij dezen voorzien waren van een aanstellingsbrief van Steenoven. De ijver was echter al weer verslapt, doordat de Staten niet eensgezind achter deze maatregel stonden. Evenmin als het jaar tevoren kwam het dus in juli 1720 tot een besluit, dat aan de Hollandse katholieken de verplichting oplegde Steenoven te erkennen.

Tweemaal reeds hadden de Utrechtse geestelijken gefaald in hun streven om van de Hollandse Staten de duidelijke uitspraak te verwerven, die aan hun kapittelvicaris het monopolie van het bestuur der katholieken toeweest. Vanaf medio 1721 echter werden hun pogingen meer op het doel gericht. Waar het namelijk op aankwam, was aan te tonen, dat de Cleresie geen groep vormde, die buiten de katholieke kerk stond. Hiervoor leken de omstandigheden thans gunstig.

Op 8 mei 1721 was Michelangelo Conti gekozen tot opvolger van Clemens XI. Hij nam de naam van Innocentius XIII aan. Deze paus had als kardinaal ervoor bekend gestaan, dat hij de bulle Unigenitus geen goed hart toedroeg. Het bericht van zijn verheffing werd in jansenistische kringen met vreugde ontvangen ¹¹⁷. Op 11 juni 1721 zond Van Erkel namens het Utrechtse vicariaat een felicitatie aan de nieuwe paus en richtte tevens tot hem de bede, dat hij de rust in de missie zou herstellen „door op de gebruikelijke wijze een nieuwe bisschop aan te stellen, die aan de regenten niet onaangenaam zou zijn” ¹¹⁸. Van

¹¹⁶ RB IV blz. 486.

¹¹⁷ L. von Pastor, *Geschichte der Päpste XV*, Freiburg 1930, 419 e.v.

¹¹⁸ [Van Erkel], *Causa Ecclesiae Ultraiectinae*, Epistola I: „per solitam novi Episcopi, qui Patriae Moderatoribus non sit ingratus designationem”. RB IV 632.

Erkel, de grote voorvechter van de opvatting, dat het Utrechtse vicariaat een metropolitaan kapittel was, betoont zich in deze brief dus zeer bescheiden. Hij kent namelijk aan de paus het recht toe om een bisschop voor de Nederlandse kerk te benoemen; het is haast, alsof hij verloochent, dat volgens hem de Utrechtse corporatie daartoe gerechtigd is. Vanwaar deze bescheidenheid? Heeft hij gehoopt, dat onder deze nieuwe paus het conflict tussen Utrecht en Rome op bevredigende wijze kon worden bijgelegd en wilde hij de deur daarvoor openhouden door niet hoog op te geven van het Utrechtse kapittelrecht? Of was het hem te doen om een antwoord van paus Innocentius XIII, dat op een bescheiden gesteld schrijven gereder te verwachten viel? Beide motieven hebben hem bewogen. Indien een voor het vicariaat bevredigende schikking met Rome mogelijk was, des te beter. Zo niet, dan was voor het Utrechtse vicariaat uit een welwillend pauselijk wederwoord nog altijd munt te slaan. Was er immers beter bewijs denkbaar, dat de corporatie niet buiten de gemeenschap der kerk stond? Men kon het, indien nodig, de Staten van Holland onder ogen brengen om aan te tonen, dat de bedenkingen, welke diverse regenten hadden tegen de verplichte erkenning van Steenoven voor alle katholieken, ongegrond waren.

Dezelfde zorg om niet als een van de katholieke kerk afgescheiden groep te kijk te staan, sprak ook uit de houding, welke de Cleresie aan de dag legde tegenover het jubilee, dat de Heilige Stoel na de pauskeuze van Innocentius XIII had uitgeschreven. In 1708 had Bussi de refractariërs bij de toezending van de jubileebulle gepasseerd en aldus een scheidingslijn getrokken tussen hen en de priesters, die aan Rome gehoorzaamden¹¹⁹. Dat was toen zeer onaangenaam geweest en thans diende het te worden voorkomen. Begin juli 1721 verzekerden de refractariërs, dat zij binnenkort de bulle van de Romeinse curie zouden ontvangen. Kort daarop beroemden C. Krijs en Th. Doncker met nog enigen te Amsterdam zich erop, dat zij een exemplaar in hun bezit hadden en spoedig tot afkondiging zouden overgaan. Aldus wilden zij de indruk wekken, dat ze met Rome in contact stonden¹²⁰.

Indien het al waar is, dat enkele refractariërs werkelijk de bulle hebben weten te bemachtigen, moet de Cleresie toch ingezien hebben, dat publicatie van het jubilee een averechtse uitwerking zou hebben, zolang de aan Rome getrouwe priesters dit nalieten. Dan zou immers nog blijken, dat zij een aparte groep vormde. Van een algemene afkondiging der bulle bij de refractariërs verneemt men dan ook niets. Zij hebben gewacht, wat de internuntius zou doen. Misschien hebben zij de Staatse

¹¹⁹ Zie boven blz. 123.

¹²⁰ RB IV 635; blz. 490, voetnoot 3. BBH 3 (1875) 207.

resident te Brussel verzocht Spinelli over zijn plannen te polsen. Pesters heeft dit in elk geval gedaan, waarbij hij als zijn eigen mening te kennen gaf, dat de refractariërs niet mochten uitgesloten worden van de toezending der bulle, wijl zij goede katholieken waren. De repliek van de internuntius was, dat hij daar anders over dacht, waaruit Pesters kon concluderen, dat Spinelli, zo hij het jubilee zou publiceren, de refractariërs zeker zou overslaan ¹²¹.

De uitlating van de internuntius, daterend uit de eerste helft van augustus 1721, moet aan de Cleresie zijn overgebracht, want zij kwam in het geweer tegen een eventuele uitsluiting door Spinelli. Bij de papieren van raadpensionaris Van Hoornbeek bevindt zich namelijk een „Beregt” ¹²². De opsteller hiervan geeft twee wegen aan, die de Staten van Holland in de kwestie van het jubilee zouden kunnen bewandelen. De eerste is via de resident te Brussel de internuntius te bewerken, dat hij de publicatie uitstelt. Het vicariaat heeft namelijk op 11 juni 1721 bij de paus een poging gedaan tot oplossing van het geschil met Rome door voor te stellen, dat er een bisschop benoemd zou worden. Het wil nu verder werken om dit resultaat te bereiken. De tweede weg is erop aan te dringen, dat Spinelli de bulle aan allen zonder onderscheid toezendt. De Staten kunnen Spinelli onder druk zetten door te dreigen met représailles tegen de priesters, die hun zending van de internuntius ontvangen hebben en dus tegen de plakaten hebben gezondigd.

Het „Beregt”, dat zich bij Van Hoornbeeks papieren bevindt, is zonder datum en zonder ondertekening. Het is echter zeker afkomstig van Van Dalenoort. Deze Haagse pastoor verzorgde, volgens de ex-refractariër Blanckaart, gewoonlijk het contact van de Cleresie met de Staten ¹²³. Bovendien bevindt zich bij het stuk een brief, die qua inhoud ermee overeenstemt en dus als een begeleidend schrijven moet beschouwd worden. Deze nu was ondertekend door Van Dalenoort. Hij was gedateerd 12 september 1722, hetgeen dan een verschrijving moet zijn voor 1721. Toen immers was de kwestie van het jubilee aan de orde, een jaar later niet meer ¹²⁴. Uit heel het verdere verloop van de gebeurtenissen blijkt trouwens zonneklaar, dat de Cleresie in september 1721 een stuk aan de Staten heeft doen toekomen. Wil men staande houden, dat dit, gezien de datum, niet het „Beregt” met bijbehorende brief is geweest, dan moet men toch aannemen, dat in september 1721 een

¹²¹ RB IV 637.

¹²² Archief Isaac van Hoornbeek 47. Toen Knuttel zijn boek, *De Toestand*, schreef was dit nummer nog: Archief Staten van Holland 2962.

¹²³ Jadin 338.

¹²⁴ Knuttel, *De Toestand* II 107. Archief Van Hoornbeek 47. RB IV blz. 501, voetnoot 2.

memorie is ingediend in de trant van het „Beregt”. Wij houden het op het „Beregt”.

Het stuk is in de septembervergadering van 1721 besproken. Berichten uit de tweede hand wijzen dit uit, alsook tot welke discussie het „Beregt” aanleiding heeft gegeven. De kwestie van het jubilee, die de eigenlijke inhoud van het stuk vormde, bleef op de achtergrond. Het is niet verwonderlijk. Zolang de internuntius geen aanstalten maakte het af te kondigen, konden de Staten slechts een afwachtende houding aannemen. De internuntius heeft het jubilee tenslotte helemaal niet gepubliceerd, hetgeen de Staten ontsloeg van enige activiteit in dit opzicht. Anders stond het met de in het „Beregt” terloops vervlochten mededeling, dat de Cleresie in Rome opnieuw pogingen had aangewend en verder wilde aanwenden tot het verkrijgen van een nieuwe vicaris. Dit nieuws trok de volle aandacht der Staten. Ook dit is zeer begrijpelijk. Voor het eerst sinds het begin der troebelen regeerde een nieuwe paus. Thans leek weer de kans aanwezig, dat de curie zich zou laten vinden voor een vicaris naar het hart der Cleresie, een ideaal, waarop de politiek der Staten sinds 1702 was gericht geweest.

Op welke wijze echter konden de Staten Rome gewilliger maken om aan de wens der refractariërs te voldoen? Sommige gedeputeerden hebben wederom erop aangedrongen, dat de erkenning van Steenoven bij algemene resolutie verplicht werd. Aldus zou men de curie voor de keuze stellen, zo dachten zij, om of zelf een vicaris met het fiat der Cleresie te benoemen of zich erin te schikken, dat de Staten Steenoven het bestuur over alle katholieken opdroegen. Het laatste zou in het oog van de katholieken erger zijn dan het eerste. De katholieke Hoornse koopman A. Scheen, die na de vergadering de pensionaris der stad ging polsen over het besprokene, hield uit het onderhoud dan ook de vrees over „dat mijn heer Steenhoven voor geheel Holland van den Staet als vicarius sal aangesteld worden en sal moeten daer van de priesters herkent worden”¹²⁵. Ook andere waarnemers in Holland vreesden dit, zoals hun berichten aan de internuntius en Hoyneck te verstaan geven¹²⁶. Zij zagen de toestand echter te donker in. De voorstanders van verplichte erkenning van Steenoven hebben noch in de vergadering van september 1721 noch in die van de volgende maanden het pleit kunnen winnen. Hoe gaarne de Staten aan de refractariërs een vicaris naar hun hart gunden, hem zelf te benoemen ging hun toch te ver. Van een voor heel Holland geldende Statenresolutie kwam dan ook niets.

Tot de gedeputeerden, die in de septembervergadering van 1721 een

¹²⁵ RB IV 647.

¹²⁶ RB IV 651; 652.

lans braken voor Steenoven, behoorden zeker die van Amsterdam. Hoe anders te verklaren, dat zij onmiddellijk na hun thuiskomst de politiek hervatten, waartoe zij in februari 1720 hadden besloten, maar waarin zij geleidelijk waren verslapt? Nog in september 1721 eisten zij opnieuw van enkele priesters de erkenning van Steenoven, hetgeen des te meer opviel, daar de dood van burgemeester Pancras op 26 augustus 1721 een soepeler houding deed verwachten. De Glabbais bracht deze tegenvaller dan ook in verband met de discussies, welke in Den Haag waren gehouden ¹²⁷.

De eerste, die met de hernieuwde ijver van de Amsterdamse magistraat kennis maakte, was Joan de Jager. Deze pastoor van Medemblik wilde zich in 1721 te Amsterdam vestigen en wel in de St. Willibrord buiten de veste aan de Berebijt. Deze statie was na de dood van Ph. Mensingh in 1707 in handen gekomen van de refractariër A. van der Cruycken. De zuster van Mensingh, die eigenares was van het oratorium en de pastorie, weigerde echter de nieuwe herder toe te laten, zodat deze zijn schapen waarschijnlijk in een ander pand moest verzamelen ¹²⁸. In 1717 stond de Amsterdamse magistraat toe, dat de statie aan de Berebijt heropend werd. De internuntius benoemde daar toen C. Marquis, die tevens pastoor bleef van „de Duif”, welke statie onmiddellijk grensde aan de St. Willibrord buiten de veste ¹²⁹. Marquis verzorgde de kleine buurtstatie vanuit „de Duif”. Er kwamen dus buiten de Utrechtse Poort twee gemeenten tegenover elkaar te staan. Waarschijnlijk zag de refractariër Van der Cruycken zijn kerk nu leeglopen. In ieder geval vertrok hij in 1719 naar Hilversum. Sindsdien werden de gelovigen van de statie aan de Berebijt ook niet meer bediend vanuit „de Duif”. Achttē Marquis dit na het vertrek van de refractariër niet meer zo noodzakelijk of was hij daarvoor te zwak geworden? Kort daarna deed hij afstand en op 7 mei 1721 volgde zijn kapelaan J. Schouwen hem op ¹³⁰. De parochianen van de St. Willibrord buiten de veste wensten echter een eigen herder en vonden Joan de Jager bereid. Aartspriester Van Wijckersloot verleende De Jager voorlopig jurisdictie, in afwachting, dat de internuntius of Van Bijlevelt hem definitief zou benoemen. In mei 1721 was Schouwen door de magistraat als pastoor van „de Duif” toegelaten, doch in september ondervond De Jager van die zijde moeilijkheden. Op 19 september 1721 eisten burgemeesteren, dat hij een aanstelling van Steenoven zou overleggen of anders naar Medemblik zou terugkeren ¹³¹.

¹²⁷ RB IV 645.

¹²⁸ RB IV 108; 109.

¹²⁹ RB IV 422.

¹³⁰ RB IV blz. 487, voetnoot 3 en 4.

¹³¹ RB IV 663; 645.

De eerste impuls van De Jager was een weigering om zich tot Steenoven te wenden. Van Wijckersloot meende echter een uitweg uit de impasse te kunnen vinden. Eiste de magistraat werkelijk een benoeming door Steenoven of was het voldoende enkel een getuigschrift over te leggen, waarin laatstgenoemde verklaarde geen bezwaar te koesteren tegen de nieuwe pastoor van de St. Willibrord buiten de veste? Moest met andere woorden Steenoven erkend worden als het geestelijk hoofd der katholieken of als een politiek commissaris, die enkel erop zou toezien, dat geen onwaardigen zich binnen Amsterdam vestigden? De aartspriester vroeg zich dus af, hoe het besluit van de magistraat diende uitgelegd te worden. Hij raadde De Jager aan bij Steenoven opheldering te vragen, hetgeen deze deed. De in Leiden wonende kapittelvicaris liet De Jager daarop weten, dat hij bij de Amsterdammer J. Krijs het gevraagde stuk kon halen. Bij opening bleek dit schrijven van 26 september 1721 de formele benoeming te zijn tot pastoor aan de Berekijk. De Jager weigerde die uit handen van Steenoven te accepteren en bracht, op aansporen van Van Wijckersloot, de brief bij Krijs terug en betuigde, dat hij Steenoven niet als zijn superieur kon erkennen. Toch verzocht hij de interventie van Krijs bij de magistraat om voor hem de admissie te bewerken. Hierin slaagde Krijs door Steenovens benoemingsbrief van 26 september voor te leggen. Pas toen kon De Jager de statie in bezit nemen, tenminste wat de burgerlijke overheid betrof ¹³².

Voor de kerkelijke overheid was hiermee de zaak niet afgedaan. Nog tot begin april 1722 hield zij de gemoederen bezig. Voor ons doel is het onnodig om het verdere verloop in details te volgen. Wij kunnen ermee volstaan enkele aspecten in de hele affaire-De Jager naar voren te brengen.

Allereerst valt op, hoe geheel anders Steenoven reageerde dan Van Heussen in 1718 had gedaan in een dergelijke situatie. Deze had op een desbetreffend verzoek van Van Schooten eenvoudig verklaard, dat hij hem in het vreedzaam bezit van zijn statie wilde laten. Van een poging zich de macht over de aan Rome getrouwe partij toe te eigenen was geen spoor te bekennen geweest. Steenoven echter probeerde uit de aanvraag van De Jager munt te slaan; hij maakte wel aanspraak op de jurisdictie over alle katholieken. Het is opnieuw een bewijs, dat de tegenstelling tussen de twee partijen scherper werd.

Vervolgens kan vastgesteld worden, dat Van Wijckersloot zich met dit geval in de ogen van zijn kerkelijke superieuren gecompromitteerd heeft. Men verdacht hem van te grote welwillendheid jegens de Cleresie. De internuntius had voor zijn handelwijze geen goed woord over en

¹³² RB IV 653.

Hoyneck betitelde tegenover D'Alsace in Rome het voorval als een misdadig en verderfelijk exempel. De minste straf welke Van Wijckersloot verdiende, was naar zijn mening, dat men in de toekomst niet meer naar hem zou luisteren¹³³. Wij hebben reeds laten doorschemeren, dat het niet onmogelijk is voor de daad van de aartspriester begrip op te brengen. Hij moest tussen de lagen, welke de Amsterdamse magistraat legde, zien door te schipperen. Zijn bedillers stonden als de beste stuurman aan de wal. Bovendien is het moeilijk in te zien, waarom Van Wijckersloot thans zoveel blaam verdiende voor eenzelfde daad, als Van Schooten en andere pastoors in 1718 hadden gesteld zonder enige berisping van de internuntius te ontvangen. Inderdaad was toen, dank zij Van Heussens passiviteit, alles goed afgelopen en nu verkeerd. Maar daarmee kan men Van Wijckersloots pogen niet zo hard veroordelen, als Hoyneck meende te moeten doen. Bij Hoyneck sprak dan ook de persoonlijke aversie van Van Wijckersloot een woordje mee. Deze aartspriester was hem te eigenmachtig in zijn optreden, te veel gehecht ook aan het voortbestaan van het Haarlemse kapittel. De nieuwe internuntius Spinelli, nog niet zo op de hoogte van de verhoudingen, steunde sterk op het oordeel van de Mechelse vicaris-generaal en lichtte Rome dienovereenkomstig in. Zo werd het prestige van Van Wijckersloot bij de curie geschaad.

Tenslotte dient in de affaire-De Jager nog aandacht te worden geschonken aan de wijze, waarop de betrokkenen gestraft werden. De commissie van kardinalen voor aangelegenheden der missie wijdde in haar vergadering van 2 januari 1722, waaraan ook D'Alsace deelnam, aandacht aan het voorval. Zij besloot tot het volgende: Spinelli moest Van Wijckersloot en De Jager naar Brussel ontbieden. De aartspriester diende ernstig berispt, de pastoor gesuspendeerd te worden. De Jagers suspensie moest openlijk bekend worden. Zodra hij zich berouwvol zou tonen, kon Spinelli hem van de suspensie ontslaan en benoemen tot pastoor in de St. Willibrord buiten de veste¹³⁴. Deze beschikking stemde nagenoeg overeen met de suggesties, die Hoyneck aan kardinaal D'Alsace had gedaan¹³⁵. De internuntius vond het echter raadzaam de opgelegde straf te verzachten; hij vreesde de Amsterdamse magistraat voor het hoofd te stoten. Daarom ontbood hij de beide betrokkenen niet naar Brussel. Van Wijckersloot ontving zijn berisping per brief. De Jager werd wel gesuspendeerd, doch men krijgt sterk de indruk, dat alle ruchtbaarheid daarbij zoveel mogelijk vermeden werd. De suspensie

¹³³ RB IV 651.

¹³⁴ RB IV 666; 668.

¹³⁵ RB IB 657.

duurde hoogstwaarschijnlijk slechts een week, de Goede week van 1722, zodat de straf gemakkelijk gecamoufleerd kon worden door de retraite, welke de pastoor toen hield. Met Pasen was De Jager van zijn suspensie ontslagen. God zij dank, aldus verzuchtte de internuntius, dat deze affaire, die heel Holland in beroering had kunnen brengen, zo is opgelost ¹³⁶.

Spinelli's verzuchting werd ingegeven door de vrees, dat het Amsterdamse voorbeeld in heel Holland navolging zou vinden. De eis van de magistraat aldaar om Steenoven te erkennen was namelijk niet tot het geval-De Jager beperkt gebleven. Ook tegenover de nieuwe pastoor van „de Posthoorn”, de Augustijn Vlemingcx, die op 20 februari 1722 door de internuntius benoemd was, handhaafden burgemeesteren deze verplichting. Het was te meer een veeg teken, daar de jaarlijkse burgermeesterverkiezing op 2 februari vier regenten op het kussen had gebracht, die gewoonlijk toch de katholieken goed gezind waren. Het waren Joan Trip, Egidius van den Bempden, Jan Six en Nicolaas van Bambeeck ¹³⁷. „De vervolging begint nu te hevig te worden”, vond Spinelli, toen hij van dit nieuwe geval hoorde en hij vroeg zich bezorgd af, waarop dit alles moest uitlopen ¹³⁸.

Van zijn kant begon de internuntius in het voorjaar van 1722 een actie, die tot doel had de Hollandse regenten tot betere gedachten te brengen. Allereerst stelde hij een memorie samen, waarin hij duidelijk maakte, dat de katholieken aan Steenoven geen gezag konden toekennen. De priesters tot erkenning van Steenoven verplichten zou een grove schending van gewetensvrijheid zijn. Deze „Mémoire pour les Catholiques d'Hollande” deed hij toekomen aan meerdere kooplieden in Holland ¹³⁹. Wel naar aanleiding hiervan hebben Amsterdamse katholieken in de loop van 1722 bij de magistraat een verzoekschrift ingediend, dat dezelfde geest ademde ¹⁴⁰.

Verder trachtte Spinelli herhaaldelijk de Staatse resident te Brussel, Ernest Pesters, aan het verstand te brengen — hetgeen ook de inhoud

¹³⁶ RB IV 680; blz. 528, voetnoot 5.

¹³⁷ RB IV 673. Joan Trip (1664-1732) was vanaf 1707 tot zijn dood 15 maal burgermeester, zo in de jaren 1719, 1721, 1722, 1724. Elias, De Vroedschap van Amsterdam II 690-691. Egidius van den Bempden (1667-1737) was burgermeester in 1719, 1722, 1723, 1725 en daarna nog 7 maal. Elias, De Vroedschap van Amsterdam II 644. Jan Six (1668-1750) was in 1719 voor het eerst tot burgermeester gekozen; vervolgens weer in 1722 en daarna nog 14 keer. Elias, De Vroedschap van Amsterdam II 656-657. Nicolaas van Bambeeck (1665-1722) was vanaf 1711 8 maal regerende burgermeester, het laatst in 1722. Hij zou op 29 september van dat jaar sterven. Elias, De Vroedschap van Amsterdam II 648.

¹³⁸ RB IV 674.

¹³⁹ RB IV 675; 677.

¹⁴⁰ RB IV 698.

van zijn zoëven genoemde memorie was — dat de Cleresie een afzonderlijke groep vormde. Dit was goed gezien, daar juist Steenoven en de zijnen bij de regenten het tegenovergestelde als vanzelfsprekend naar voren brachten. Misschien is het Pesters geweest, die Spinelli's memorie aan de raadpensionaris toezond. In elk geval is zij de raadpensionaris in handen gekomen ¹⁴¹. Ook andere Hollandse Statenleden hebben het stuk ontvangen ¹⁴².

De sterkste steun bij zijn streven ondervond Spinelli van de Spaanse gezant in Den Haag, markies De Monteleon. Nadat deze van zijn koning de opdracht had ontvangen om ten gunste van de katholieken in de Nederlanden te interveniëren — de staatssecretaris had daarvoor gezorgd — stelde hij zijn diensten beschikbaar. Op 3 augustus 1722 zond Spinelli hem de memorie van het voorjaar toe, welke hij tien dagen later deed volgen door een kortere uiteenzetting, die echter niets nieuws bevatte ¹⁴³. Waarschijnlijk vond Spinelli het beter, dat de Spaanse gezant over een aparte memorie kon beschikken, onderscheiden van die, welke bij enkele Hollandse kooplieden circuleerde.

De internuntius mocht zich gelukkig prijzen, dat hij zich nog bijtijds had verzekerd van de steun van deze gezant, want ongeveer vanaf augustus 1722 ontwikkelde de situatie in Holland zich op een wijze, die hem nog meer zorgen baarde. Het Utrechtse vicariaat ging toen namelijk ernst maken met het reeds langer bestaande plan om een eigen bisschop te kiezen. Een veelheid van motieven dreef de Utrechters daartoe. Men had de beschikking over een bisschop, die wel tot consecratie bereid zou zijn. Dit was de gesuspendeerde missiebisshop Dominique Varlet, die sinds 1721 te Amsterdam woonde bij de Franse koopman A. J. de Brigode Dubois. In hetzelfde huis verbleef sinds 28 maart 1722 de benedictijn Thierry de Viaixnes, die een groot voorstander was van zulk een bisschopswijding en die de weifelende prelaat daartoe aanspoorde. Het voortbestaan van de Cleresie stond op het spel, want het werd steeds moeilijker bisschoppen bereid te vinden tot het wijden van priesters. Het uitblijven van een antwoord op de brief van 11 juni 1721 aan Innocentius XIII bewees, dat ook onder deze nieuwe paus de hoop op een schikking met Rome ijdel was. De geraadpleegde juristen werden steeds resoluter in hun verzekering, dat het vicariaat tot een bisschopskeuze gerechtigd was. Het is alles bekend genoeg om hier slechts aangestipt te hoeven worden.

¹⁴¹ RB IV blz. 522, voetnoot 8. De „Mémoire pour les Catholiques d'Hollande" van Spinelli is identiek met de door Knuttel vermelde, De Toestand II 107. Zij bevindt zich in Archief Van Hoornbeek 47.

¹⁴² [Kemp], Kort historisch verhael I 200.

¹⁴³ RB IV blz. 542, voetnoot 1; 702.

Vanaf augustus 1722 legde de Cleresie een activiteit aan de dag, die duidelijk maakte, dat de bisschopskeuze aanstaande was. Van Erkel raadpleegde Van Espen en deze wuifde in een schrijven van 26 augustus 1722 de laatste kerkrechtelijke bezwaren weg, welke tegen keuze en consecratie konden worden aangevoerd¹⁴⁴. Op 30 september 1722 stelde het vicariaat een brief aan de paus op, waarin het plan werd meegedeeld en tegelijk verzocht werd om confirmatie van de voor te dragen candidaat¹⁴⁵. In dezelfde maand was verschenen een „Mémoire pour l'Eglise et le clergé d'Utrecht", waarin het kapittelrecht werd verdedigd. Het werk, samengesteld door de Fransman M. Boulenois, was een herdruk uit 1716, maar schijnt toen niet of nauwelijks verspreid te zijn. Het ontsnapte in 1716 althans aan de aandacht van de internuntius en ook van de toch altijd waakzame Hoynck. Het nieuwe van de herdruk was, dat thans werden bijgevoegd de uitspraken, welke enkele doctoren van de Sorbonne in 1715 en 1716 en vijf Leuvense professoren op 25 mei 1717 hadden gedaan ten gunste van het kapittelrecht van het Utrechtse vicariaat¹⁴⁶. De casuspositio, waarop deze uitspraken het antwoord vormden, had indertijd geen vragen bevat over de keuze en de consecratie van een bisschop, omdat die kwestie toen niet acuut was. Thans had men echter wel behoefte aan uitspraken op dit punt. Daarom legde de Cleresie in de laatste maanden van 1722 aan enkele Leuvense professoren een zestal vragen voor, die allen op het brandende onderwerp betrekking hadden. De laatste luidde, of in geval van noodzaak de consecratie verricht mocht worden door een enkele bisschop¹⁴⁷. Op 12 december 1722 antwoordden de Leuvenaars Van Espen, Bauwens en Verschuieren bevestigend. Ook bij de Sorbonne en bij de universiteiten van Nantes en Reims heeft de Cleresie aangeklopt om een antwoord op deze vragen, maar zonder noemenswaardig succes¹⁴⁸.

De tot nu toe besproken zijde van de bedrijvigheid der refractariërs had tot doel aan de christenheid te bewijzen, dat de Cleresie volgens gezaghebbende katholieke juristen gerechtigd was de grote stap te zetten, dat zij zich daarmee niet afscheidde van de eenheid der kerk en zich niet tot een afzonderlijke groep maakte. Het was belangrijk dit aan te tonen, zo men succes wilde hebben met het andere onderdeel van de ingezette actie, dat erop gericht was de sanctie van de Staten van Holland op de bisschopskeuze en de consecratie te verwerven en zo mogelijk de resolutie, die alle katholieken tot erkenning van de nieuwe

¹⁴⁴ Van Bilsen, Het schisma van Utrecht 73-74.

¹⁴⁵ RB IV 710.

¹⁴⁶ RB IV blz. 558, voetnoot 2; 711.

¹⁴⁷ RB IV 712.

¹⁴⁸ Dupac de Bellegarde, Histoire abrégée 309-312.

bisschop zou verplichten. Dit aspect kwam al enigszins naar voren in het geschrift „Mémoire sur les droits du chapitre d'Utrecht, qui prétend élire ses évêques”, dat de internuntius in handen kreeg en waarschijnlijk op 4 september 1722 naar Rome zond. Spinelli vermoedde, dat Thierry de Viaixnes het had samengesteld. Het gebruik van de Franse taal en de Franse slag, waarmee de auteur het recente verleden van de missie afdoet, wijzen inderdaad in de richting van deze benedictijn, die sinds kort in Holland aangekomen, slechts vluchtig van dat verleden had kunnen kennis nemen. In het laatste gedeelte van zijn opstel somt de schrijver kort enkele euvels op, die zijn voortgekomen uit de pauselijke pretentie eigenmachtig een vicaris voor de Hollandse zending te benoemen. Hij suggereert, dat de Staten meer gebaat zijn bij een bisschop, door het Utrechtse vicariaat gekozen en door de Staten toegelaten, dan bij een apostolische vicaris, die vanuit Rome wordt toegeschoven¹⁴⁹.

Dezelfde stellingen, die beknopter en bedekt in het „Mémoire sur les droits du chapitre d'Utrecht” te vinden zijn, worden breedvoerig en openlijk verdedigd in een „Memorie voor de zeer Doorluchtige, Hoog-Edele en zeer wijze Regeerders dezer Hoogmogende Republiek”, in 1722 in Den Haag gedrukt. Wat een aan de Republiek nadelige gevolgen vloeien toch voort uit „de magt, die het Roomse Hof, tegen het algemeen gebruyk der Roomsche Kerk, zig zelve aenmaetigt over de Roomsgezinden dezer Landen”, zo verzucht de auteur. En hij vervolgt met te wijzen op „de ligte en gemakkelyke wyze, om het onregtmatig Magtgebruik van het Roomsche Hof te doen ophouden, zynde de gedoging van den Titul van Bisschop der Rooms Catholyke van het Utrechtze Bisdom”. Zo'n bisschop, die door acht mannen, pastoors in de voornaamste steden van Holland en Utrecht en „uitmuntende liefhebbers van 't Vaderland” wordt gekozen, zal zich het „welwezen dezer Landen” aantrekken. Hij hoeft zich slechts vier of vijf maal in zijn leven te tooien met de titel: aartsbisschop van Utrecht. In normale gevallen kan hij, om opspraak te vermijden, met een andere titulatuur volstaan. Op het einde van deze „Memorie” verzoekt de „Ingezeten Clergie” de regenten van alle gewesten en speciaal die van Holland goed te vinden, dat de te kiezen kerkvoogd de titel voert van „Bisschop der Roomsgezinden van Utrecht”. Verder vraagt zij om „bescherming”, waarmee wel niets anders bedoeld zal zijn dan de medewerking der regenten bij de poging van de nieuwe bisschop zijn gezag over alle katholieken uit te strekken¹⁵⁰.

¹⁴⁹ RB IV 706; blz. 548, voetnoot 5.

¹⁵⁰ W. P. C. Knuttel, Catalogus van de pamflettenverzameling berustend in de Koninklijke Bibliotheek 16586.

Deze „Memorie”, anoniem gepubliceerd, is van de hand van de protestantse raadsheer bij het Hof van Holland, A. Slicher. Tijdgenoten schreven ze reeds aan hem toe en latere schrijvers hebben daaraan nooit getwijfeld. Slicher was in 1718 opgetreden als commissaris in het proces tegen Van Bijlevelt en had in 1719 gepubliceerd „Beredeneerde waarschouwing over het tolereren der Roomschegezinde kerkdiensten in de Vereenigde Nederlanden”¹⁵¹. Uit een brief, die Van Dalenoort op 27 november 1720 aan hem richtte, blijkt, dat hij voor de Cleresie de vertrouwensman was, die van vele zaken op de hoogte werd gehouden en wiens hulp werd ingeroepen om toegang tot de raadpensionaris te krijgen¹⁵². Gezien deze positie, alsook lettend op de argumentatie en de terminologie van de „Memorie” kan men veilig aannemen, dat Slicher ze heeft samengesteld in nauw contact met de Cleresie.

Op 8 september 1722 meldt Van Bijlevelt voor het eerst, dat volgens de geruchten de refractariërs bij de regenten een actie hebben ingezet ten gunste van een eigen bisschop. In de volgende maanden keren de berichten daarover telkens terug¹⁵³. Bij deze actie was Slichsers „Memorie” het voornaamste wapen, waarvan de Cleresie zich bediende. Het geschrift werd onder de Hollandse Statenlieden verspreid¹⁵⁴ en is nog aanwezig in het archief van raadpensionaris van Hoornbeek¹⁵⁵. Misschien is ook de bovengenoemde „Mémoire sur les droits du chapitre d'Utrecht” aan de Hollandse regenten ter hand gesteld.

In deze actie zat de kwade kans, dat eindelijk de meerderheid der Hollandse Statenleden zich voor de wensen der Cleresie zou laten vinden en aan Steenoven het gezag over alle katholieken toekennen. Hiertegen weerde zich de Spaanse gezant onvermoeid, zowel bij Van Hoornbeek als bij andere regenten, zoals enkele Amsterdamse burgemeesters. Hij wees erop, dat de door de Cleresie gewenste resolutie een grove inbreuk op de alom zo geroemde gewetensvrijheid zou betekenen. Wel mede door zijn toedoen werd de kwestie in 1722 niet eens in de Statenvergadering behandeld¹⁵⁶.

In de eerste maanden van 1723 leek het er echter op, dat de Cleresie haar zin zou krijgen. Amsterdam ging zich namelijk er weer voorspannen. De magistraat was in 1722 de eis om Steenoven te erkennen blijven handhaven, zodat de moeilijkheden rond „de Posthoorn” voortduurden. In januari 1723 kwamen er nieuwe verwickelingen bij, die thans

¹⁵¹ Knuttel, Catalogus 16462.

¹⁵² Archief Van Hoornbeek 47.

¹⁵³ RB IV 707; 711; 713; 719. AAU 22 (1895) 134-153.

¹⁵⁴ Dupac de Bellegarde, Histoire abrégée 314-315.

¹⁵⁵ Archief Van Hoornbeek 47.

¹⁵⁶ RB IV 709; 715.

de Mozes en Aäron betroffen. Op 26 december 1722 was daar pastoor De Glabbais overleden. Onmiddellijk benoemde Spinelli pater P. van Vechel tot zijn opvolger. Deze kreeg nog in de eerste week van het nieuwe jaar 1723 admmissie van de magistraat. Drie dagen later herriepen burgemeesters echter het verlof, omdat Steenoven niet in de benoeming gekend was. Zij voegden de protesterende pater toe, dat zij de zaak in de januarivergadering der Staten van Holland zouden brengen om aldus te komen tot het vaststellen van een algemeen geldende gedragslijn. Was het enkel een loos dreigement of was Amsterdam serieus van plan een Statenresolutie ten gunste van Steenoven door te drijven? In ieder geval vond De Monteleon de dreiging reëel genoeg om voorzorgsmaatregelen te nemen. Hij wendde zich weer tot Van Hoornbeek en ook tot de Amsterdamse gedeputeerden, die toen voor de Statenvergadering in Den Haag verbleven. Alles liep met een sisser af ¹⁵⁷.

In februari 1723 stak echter de dreiging opnieuw op. De eerste burgemeester van Amsterdam liep volgens de missionarissen aldaar met het plan hen allen bij plakkaat te verplichten tot de erkenning van Steenoven. Dit plakkaat zou reeds bij de drukker zijn afgeleverd ¹⁵⁸. Aldus zou in het openbaar worden vastgelegd, waartoe reeds in februari 1720 in de burgemeesterskamer besloten was. Een publiek afgekondigd plakkaat was minder gemakkelijk in de doofspot te stoppen dan een in besloten kring genomen resolutie. Het bericht, waarvan De Monteleon de zegsman is, klinkt niet onaannemelijk. Op 2 februari 1723 waren namelijk Jan van de Poll en Lieve Geelvinck weer burgemeester geworden naast de twee van 1722, Trip en Van den Bempden. Van de Poll nu stond bekend als een beschermer van Steenoven ¹⁵⁹. De uitvaardiging van een dergelijk plakkaat lag dus geheel in zijn lijn. Het is duidelijk, welk een gevaar dit in zich borg. Andere steden van Holland zouden wellicht het voorbeeld volgen van het toonaangevende Amsterdam, dat zo apert partij koos. Een resolutie der Staten zou nog slechts een kwestie van tijd zijn.

De Monteleon deed begrijpelijkerwijs zijn uiterste best om de publicatie van zo'n gevaarvol plakkaat te voorkomen. Hij wendde zich weer tot Van Hoornbeek, riep zelfs de hulp in van enkele gedeputeerden ter Staten-Generaal en bracht hun onder het oog, hoezeer de ge-

¹⁵⁷ RB IV 723; blz. 570, voetnoot 5.

¹⁵⁸ RB IV 732.

¹⁵⁹ BBH 3 (1875) 425. Jan van Poll (1668-1745) was burgemeester in 1718, 1721, 1723, 1724 en daarna tot aan zijn dood nog 13 keer. Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I 445. Lieve Geelvinck (1678-1734) was burgemeester in 1720, in 1721 vanaf 4 september, dus in de plaats van de op 26 augustus overleden Pancras, in 1723 en vanaf 1727 tot aan zijn dood nog 9 maal. Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* II 687.

wetensvrijheid zou geschonden worden, indien de katholieken Steenoven moesten erkennen. Hij verklaarde zich bereid dit namens de koning van Spanje in hun vergadering uiteen te zetten en verzocht hen druk uit te oefenen op de raadpensionaris, opdat deze de Amsterdamse magistraat van de onheilvolle stap zou terughouden. Volgens de Spaanse gezant heeft Van Hoornbeek in zeer krachtige termen naar Amsterdam geschreven, daarbij wijzend op het voorbeeld van de Staten-Generaal en van de Staten van Holland, die geen van beiden zich voor Steenoven uitgesproken hadden ¹⁶⁰. In elk geval is het plakkaat niet openlijk afgekondigd. Evenmin is Amsterdam erin geslaagd zijn politiek aan de Staten van Holland op te dringen. Op 9 maart 1723 kon De Monteleon de verontruste internuntius verzekeren, dat de Staten van Holland Steenoven nog steeds in de kou lieten staan.

Na zo veel maanden had de Cleresie nog altijd niet het uitdrukkelijk verlot der Hollandse Staten voor de keuze en consecratie van Steenoven kunnen verwerven. Zij werd nu spoedig het wachten moe. Op 27 april 1723 koos het Utrechtse vicariaat zonder dat verlot Cornelis Steenoven tot bisschop ¹⁶¹. De mentaliteit der Utrechters kennende moet men concluderen, dat zij nooit tot deze stap zouden zijn overgegaan, indien zij uit het contact met vele regenten niet de overtuiging hadden opgedaan, dat de Staten van Holland lijdelijk zouden toezien.

Toch kon het vicariaat moeilijk verkroppen, dat de Staten zich niet voor een meer positieve stellingname hadden laten vinden. De keuze was nu wel geschied, maar voorlopig werd er geen ruchtbaarheid aan gegeven. Pas 21 mei 1723 zond J. Krijts de betreffende stukken naar de agent van de Cleresie te Rome, Pierre Levage ¹⁶². Nu zou het nog minstens zes weken duren, vooraleer Steenovens verkiezing vanuit Rome in Holland bekend kon worden. Zo had men tijd gewonnen voor de nieuwe poging, die intussen was ingezet, om alsnog de Staten van Holland het zo begeerde verlot te ontfutselen. De hoofdpersoon hierbij was de Rotterdamse advocaat Hendrik Roos, een aanhanger van de Cleresie. Half mei 1723 had deze een onderhoud gehad met Van Hoornbeek. De raadpensionaris, die, zoals herhaaldelijk blijkt, slechts matig van de katholieke kerktwisten op de hoogte was, had hem toen meegedeeld opnieuw van gedachten te willen wisselen, zodra de meer deskundige Van der Dussen in Den Haag zou verschijnen. Als voorbereiding van dit gesprek stelde Roos samen „Consideratien wegens het ge-

¹⁶⁰ RB IV 732. De brief van Van Hoornbeek heb ik niet kunnen vinden in het archief der gemeente Amsterdam.

¹⁶¹ [Van Erkel], *Causa Ecclesiae Ultraiectinae*, Epistola III. RB IV 739.

¹⁶² RB IV 747; blz. 591, voetnoot 2.

dogen van een eijgen Bisschop off Bisschop van Utrecht hier te lande" ¹⁰³.

Uit deze „Consideratien" blijkt, wat de Cleresie beoogde. Allereerst wilde zij alsnog het fiat der Staten verwerven op de verkiezing van Steenoven tot bisschop. Instemming daarmee zou betekenen, dat men onbevreesd tot de consecratie kon overgaan. Vervolgens wilde de Cleresie aan de Staten de verklaring ontlokken, dat Steenoven de enige rechtmatige bestuurder was van de Hollandse katholieken. De Staten behoeven niet bevreesd te zijn, zo betoogt Roos, dat de nieuwe bisschop onlusten zal verwekken. Hij zal slechts zeer geleidelijk zijn gezag vestigen. De dienstdoende priesters, ook al hebben zij hun zending van de internuntius ontvangen, zal hij ongemoeid laten. „Dog jemant der selver comende te overlijden soude den Bisschop (mede met soo veel circumspectie als 't mogelijk soude zijn) een ander obedient Priester aen de bevelen en Placaten van haer Ed.Gr.Mog: kunnen aenstellen". De Staten zouden in de toekomst geen benoemingen meer moeten toelaten, „door off wegens een Nuntius off Internuntius gedaen". Roos legt er de nadruk op, dat de Staten aldus handelend niet kunnen worden beschuldigd van het invoeren van gewetensdwang. Hiermee ging hij lijnrecht in tegen de stelling, die Spinelli in zijn bovengenoemde „Mémoire pour les Catholiques d'Hollande" had uiteengezet en die vooral De Monteleon onophoudelijk aan de Hollandse regenten had voorgehouden.

Op 1 juni 1723 liet Van Dalenoort deze „Consideratien" aan de raadpensionaris bezorgen. De volgende dag stelde Roos Van Hoornbeek ervan in kennis, dat Van der Dussen zich in Den Haag bevond, en verzocht hij om het beloofde onderhoud. Op 3 juni volgde een bespreking tussen Roos en Van der Dussen; Van Hoornbeek was daarbij waarschijnlijk niet aanwezig. Roos las de „Consideratien" aan Van der Dussen voor, die, zoals Roos twee dagen later aan de raadpensionaris berichtte, „sig deselve wel liet gevallen". Dit nu moet betwijfeld worden, want de Goudse pensionaris had zich altijd doen kennen als een man, die de aan Rome getrouwe katholieken niet aan de Cleresie wilde uitleveren. Dat Van der Dussen wel enige bedenkingen koesterde tegen de „Consideratien" blijkt trouwens uit het verdere verloop van de gebeurtenissen. Roos stelde namelijk daags na het onderhoud met de Goudse pensionaris een rekest op, bestemd voor de Staten van Holland, dat heel wat bescheidener geformuleerd was dan de „Consideratien". Het verzoek om het gedogen van een eigen bisschop kwam er niet in voor en evenmin werd uitdrukkelijk de wens geuit, dat Steenoven zijn bestuur zou mogen uitstrekken over alle katholieken van Holland. De

¹⁰³ Knuttel, De Toestand II 108-111. Archief Van Hoornbeek 47.

Cleresie vroeg alleen, dat de Staten de plakkaten van 1702 en 1709 zouden handhaven.

De Staten van Holland stelden in hun vergadering van 8 juni 1723 het rekest in handen van een commissie, die daarover advies moest uitbrengen. De commissie heeft het stuk echter naast zich neergelegd. Ook deze poging van de Cleresie leidde dus niet tot het gewenste resultaat.

De in deze paragraaf geschetste gebeurtenissen in de jaren 1719-1723 wettigen drie conclusies. Ten eerste: dat het Utrechtse vicariaat sinds de dood van Van Heussen in versneld tempo de weg naar een schisma is opgegaan. Vervolgens: dat de Staten van Holland nooit de resolutie hebben uitgevaardigd, waarbij zij alle priesters verplichtten Steenoven als hun superior te erkennen. Wel hebben burgemeesteren van Amsterdam en sommige gezagsdragers elders in Holland een tijdlang geen nieuwe priesters willen toelaten, tenzij dezen voorzien waren van een zending van Steenoven. Ook hebben de Amsterdamse gedeputeerden in de Hollandse Statenvergadering er nu en dan op aangestuurd, dat de politiek van hun stad over heel het gewest verplicht zou worden gesteld, doch de meerderheid der Hollandse Statenleden heeft niet zo ver willen gaan. Ofschoon hun sympathie duidelijk veel meer uitging naar de Cleresie dan naar de aan Rome getrouwe partij, vonden zij een dergelijke resolutie toch een te grove schending van de gewetensvrijheid. Zij zijn gaan inzien, dat er tussen beide partijen een kloof gaapte, dat het dus niet aanging om de partij der refractariërs het monopolie over alle katholieken te verlenen. Dit neemt niet weg, dat de situatie gedurig hachelijk was; alles had best anders kunnen uitvallen. De aan Rome getrouwe priesters in Holland, zo is de derde conclusie, hebben dan ook vanaf 1719 in stijgende mate en niet zonder reden de dreiging gevoeld, dat zij tot erkenning van Steenoven zouden verplicht worden. Deze dreiging kon naar hun mening uit de wereld worden geholpen, wanneer Rome een nieuwe vicaris zou benoemen, die, anders dan Van Bijlevelt, persona grata bij de Staten was. Sinds het midden van 1722 drongen zij daarop sterk aan ¹⁶⁴.

6.

Dat Van Bijlevelt voor het kerkelijk bestuur in Holland niets kon betekenen, vormde voor de Romeinse curie geen motief, zwaarwichtig genoeg om hem te vervangen. De bijkomende dreiging, dat de Staten van Holland dat bestuur zouden toewijzen aan het Utrechtse vicariaat, indien Rome zich

¹⁶⁴ RB IV 691; 693 694; blz. 542. voetmoot 2; 705; 712; 722.

niet schikken wilde in een compromis met de Cleresie, vermocht voorlopig evenmin de commissie voor Hollandse zaken te alarmeren. Vanaf 1719 tot medio 1722 zijn er geen blijken, dat de commissie zelfs maar overwoog Van Bijlevelt te laten vallen. Men kan zich deze terughoudendheid levendig indenken. De curie had slechts de keuze uit twee mogelijkheden, die geen van beide aantrekkelijk waren. Zij moest ofwel het Utrechtse vicariaat in een benoeming betrekken of het risico lopen, dat de Staten van Holland een zuiver pauselijke vicaris wederom zouden uitwijzen. Waarom uit twee kwaden kiezen, zolang geen dringende noodzaak aanwezig was een keuze te maken?

Sinds het midden van 1722 echter werd het de commissie duidelijk, dat zij de zaken in Holland toch niet zonder schade op hun beloop kon laten. Toen kreeg zij namelijk kennis van het Utrechtse plan om een eigen bisschop te kiezen en te laten consacreren. Deze informatie bereikte de curie via de internuntius, die een brief van Thierry de Viaixnes, welke daarover handelde, voor korte tijd had onderschept¹⁶⁵. Indien het vicariaat het plan zou uitvoeren, dreigden voor de missie toch werkelijk grote gevaren. Hoe zouden immers straks de eenvoudige katholieken tegenover de nieuwe Utrechtse bisschop staan? Zouden zij niet gaan denken, dat het conflict tussen Rome en Utrecht was bijgelegd en dat de door het Utrechtse vicariaat verkozenen het ware hoofd van de Zending was? Of als dit dan te somber geredeneerd was, zeker zou toch het prestige van de Cleresie stijgen, zodra zij kon wijzen op een figuur, met de luister van het bisschopsambt bekleed, terwijl de aan Rome getrouwen daarvan verstoken bleven. Bovendien vormde de vermetelheid, waarvan het consecratie-plan getuigde, wellicht een aanwijzing ervoor, dat het vicariaat de volledige steun had toegezegd gekregen van de Staten van Holland, zodat de verplichte erkenning van Steenoven plotseling een veel acuter dreiging leek dan in de vorige jaren. In ieder geval vond de Romeinse commissie in het bekendworden van het Utrechtse plan aanleiding om de vraag onder ogen te zien, of de benoeming van een nieuwe vicaris wellicht het geneesmiddel tegen alle kwalen kon vormen. Dit geschiedde in de vergaderingen van 3 juni, 24 juli en 17 november 1722¹⁶⁶.

Niets illustreert duidelijker de weerzin van de commissie tegen het idee van een nieuwe vicaris dan de uitslag van deze besprekingen. Zo weinig heil verwachtte de curie van deze oplossing, dat zij liever nog haar toevlucht nam tot een middel, dat nogal bedenkelijk moet heten. Uit inlichtingen van Spinelli wist de commissie, dat Varlet van tijd tot

¹⁶⁵ RB IV 684.

¹⁶⁶ RB IV 687; 689; 695; 696; 716; 717.

tijd naar Frankrijk reisde. Als men kon bereiken, dat deze bisschop bij een van zulke bezoeken op last van het Franse hof werd gearresteerd, zou heel het Utrechtse plan ondermijnd zijn. Op een dergelijke arrestatie nu legde de commissie het aan. De internuntius ontving opdracht Varlets gangen te bespieden; bij het eerste teken, dat deze voet op Franse bodem ging zetten, moest Spinelli zijn Parijse collega Massei waarschuwen. Massei had inmiddels, ook al volgens Romeinse opdracht, bij kardinaal Dubois, Frankrijks eerste minister, aangedrongen op een arrestatie-bevel tegen Varlet ¹⁶⁷. Het plan bood uitzicht op succes, daar de weinig scrupuleuze Dubois zich ervoor scheen te lenen mee te werken aan het spannen van een valstrik ¹⁶⁸. En nu maar wachten, of de vogel zich in de val wilde laten lokken.

Op 21 december 1722 echter moest Massei de staatssecretaris melden, dat het wel niet lukken zou Varlet te verschalken. Er diende andere raad geschaft te worden, wilde men de moeilijkheden in Holland te boven komen. Hij stelde kort en goed de benoeming van een nieuwe vicaris voor en diens consecratie tot bisschop. Vele, bij hem binnenstromende berichten, zo schreef Massei, pleitten voor een dergelijke benoeming. Cornelis Hop, Staats gezant te Parijs, zag daarin de enige oplossing en de Italiaanse graaf Luigi Marsili, die sinds april 1722 in Holland vertoefde, was dezelfde mening toegedaan ¹⁶⁹.

Massei's schrijven maakte indruk te Rome. Het is begrijpelijk. Hier wees een onverdacht buitenstaander op de vervanging van Van Bijlevelt als enige remedie. Spinelli had dat tot dusver nooit gedaan, waarschijnlijk uit *égards* tegenover Mechelen. Andere figuren, die deze oplossing wel gesuggereerd hadden, zoals Van Wijckersloot en De Glabbais, hadden minstens de schijn op zich geladen een *oratio pro domo* te houden ¹⁷⁰.

In haar vergadering van 15 februari 1723 besprak de commissie voor Hollandse aangelegenheden het voorstel van de Parijse nuntius ¹⁷¹. Nog ging de kogel wel niet door de kerk, want Van Bijlevelt bleef gehandhaafd, maar de commissie wilde thans toch iets anders doen dan de zaken op hun beloop laten en iets beters dan speculeren op een arrestatie van Varlet. Massei had beweerd, dat de curie, door zelf opdracht te geven tot het consacreren van een vicaris-bisschop, de refractariërs een slag voor kon zijn en hun motieven voor een keuze en consecratie voor

¹⁶⁷ RB IV 689; 696; 717.

¹⁶⁸ RB IV 715.

¹⁶⁹ RB IV 722; blz. 541, voetnoot 1.

¹⁷⁰ RB IV 693.

¹⁷¹ RB IV 728.

een groot deel kon ontzenuwen. Zou men hetzelfde resultaat niet bereiken door de bisschoppelijke waardigheid te verlenen aan Van Bijlevelt? De commissie wilde het onderzoeken en vroeg 27 februari 1723 aan kardinaal D'Alsace, die toen in Wenen verbleef, wat hij ervan dacht. Op 2 maart werd de Brusselse internuntius uitgenodigd zijn mening te geven¹⁷². Massei's voorstel had dus tot een eigenaardige reactie geleid.

Zoals te verwachten was gaf Spinelli een afwijzend advies. Zijn motivering was duidelijk: de Staten waren tegen Van Bijlevelt gekant; zijn verheffing tot bisschop zouden zij opvatten als een zware belediging, waarover zij zich met *représailles* tegenover de katholieken zouden wreken¹⁷³. Ook D'Alsace, al gunde hij zijn beschermeling nog zo graag de waardigheid van bisschop, durfde niet gunstig op het voorstel adviseren. Hij vreesde, dat de consecratie de verbanning van Van Bijlevelt uit heel de Republiek zou teweegbrengen¹⁷⁴. In deze vrees werd hij nog versterkt door vervolgens ingewonnen informaties, zodat hij op 17 april de bisschopswijding positief ontraadde¹⁷⁵.

De Hollandse commissie besloot daarop in haar vergadering van 10 mei 1723 van de consecratie af te zien en keerde terug tot de onzalige gedachte het gevaar te bezweren door Varlet onschadelijk te maken. Met medewerking van Dubois moest Massei de missiebisschop voor een kort verblijf naar Frankrijk zien te lokken onder het voorwendsel, dat hem een geldelijke uitkering zou geworden. Eenmaal daar moest hem de terugkeer worden belet¹⁷⁶. De commissie verviel dus in haar vroegere tactiek; de kans, dat zij zou ingaan op het idee van een nieuwe vicaris, leek thans kleiner dan ooit.

Een maand later echter was die mogelijkheid tengevolge van een merkwaardige slordigheid van het staatssecretariaat plotseling reël geworden. In maart 1723 had de agent der Cleresie Levage eindelijk de brief, welke het Utrechtse vicariaat op 30 september 1722 had opgesteld en in november naar Rome verzonden, bij de curie afgeleverd¹⁷⁷. Het schrijven was zowel bij de Propaganda als bij het Heilig Officie terechtgekomen. De secretaris van de Propaganda, Pietro Luigi Carafa, had aan Levage geantwoord, dat hij, zo hij namens het Utrechtse vicariaat wilde optreden, diende te zorgen voor een officiële lastgeving, welke echter niet de betiteling „kapittel van Utrecht” mocht bevatten. Met

¹⁷² Jadin 301. RB IV 730.

¹⁷³ RB IV 734.

¹⁷⁴ Jadin 312. RB IV 733.

¹⁷⁵ Jadin 325. RB IV 737.

¹⁷⁶ RB IV 743; 751.

¹⁷⁷ RB IV blz. 574, voetnoot 1.

hem wilde de Propaganda dan de zaken, de Cleresie betreffende, mondeling afdoen. Op de inhoud van het Utrechtse schrijven was Carafa in het geheel niet ingegaan¹⁷⁸. Zonder het contact geheel te verbreken had de secretaris toch duidelijk laten voelen, dat de Propaganda er eigenlijk weinig aan gelegen was. De assessor van het Heilig Officie Marc Antonio Ansidei, had echter veel minder koel op de brief gereageerd. Waarschijnlijk op aanraden van de ons reeds bekende Augustijn Désirant, die herhaaldelijk zowel aan de Propaganda als aan het H. Officie adviezen uitbracht omtrent de missie, had Ansidei een schema samengesteld voor een instructie, door de staatssecretarie aan de internuntius te geven. Als gevolg daarvan droeg de staatssecretaris op 24 april 1723 Spinelli op mondeling doch rechtstreeks contact op te nemen met de leden van het vicariaat en, wat erger was, hun mee te delen, dat de paus hun verzoek om bevestiging van een door hen te kiezen bisschop in welwillende overweging zou nemen. Van hen werd dan vereist, dat zij de benaming „kapittel van Utrecht” zouden afleggen en verder aan de H. Stoel de verschuldigde eerbied betonen¹⁷⁹. De secretaris der Propaganda was niet weinig onthutst, toen hij van deze instructie vernam. Gelukkig echter was Spinelli verstandig genoeg geweest om tegenover de Utrechtse zelfs niet te reppen van de vreemde opdracht tot toenadering. Zo kon de instructie herroepen worden, voordat zij onheil had gesticht. Hiertoe besloot de commissie van de Propaganda-kardinalen dan ook in haar vergadering van 25 juni 1723¹⁸⁰.

Toch had de Romeinse missive van 24 april 1723 een belangrijk gevolg: Spinelli had er de moed uit geput een warm pleidooi te houden voor de benoeming van een nieuwe vicaris. Tot dan toe had hij zich daarvan steeds onthouden uit vrees om D'Alsace voor het hoofd te stoten. In zijn antwoord van 21 mei 1723 echter drong de internuntius erop aan haast te betrachten bij de vervanging van Van Bijlevelt. Thans was het de gunstige tijd: men had te doen met een verdraagzame raadpensionaris en men kon beschikken over de diensten van een uiterst ijverige Spaanse gezant. Binnen niet al te lange tijd zou Rome toch voor de noodzaak staan de Hollandse Zending een nieuwe vicaris te geven, want Van Bijlevelt, zo voorzag Spinelli, zou het wel niet lang meer maken, daar zijn gezondheid wankel was. Men moest maar afwachten, of op het tijdstip van Van Bijlevelts overlijden de omstandigheden zo gunstig zouden zijn als thans. De internuntius wees er verder op, dat hij de

¹⁷⁸ RB IV 740; blz. 586, voetnoot 6.

¹⁷⁹ RB IV 738; blz. 585, voetnoot 3.

¹⁸⁰ RB IV 755; 757.

mening vertolkte van de Parijse nuntius en De Monteleon, van Marsili en als het ware van heel Holland ¹⁸¹.

Al bereikte Spinelli thans evenmin als zijn Parijse collega een half jaar tevoren, dat de Romeinse curie haar starre standpunt op staande voet verliet, zijn betoog droeg er toch toe bij, dat de commissie voor Hollandse aangelegenheden toegankelijker werd voor het idee van een nieuwe vicaris. Zij stuurde de internuntius op 3 juli 1723 althans een lijst toe van personen, over wie hij inlichtingen moest verschaffen aangaande hun geschiktheid voor het vicarisschap en nodigde hem verder uit nog andere kandidaten voor te dragen.

De personen, over wie de commissie inlichtingen wenste, waren: P. van Beest, G. Pelt, C. van der Cooghen, N. van der Meer, S. van de Werve en verder J. van den Steen, G. van Wijckersloot, F. Dierhout, pastoor van het Amsterdamse begijnhof, en Th. de Jager uit Velzen-Driehuis. De lijst werd klaarblijkelijk inderhaast samengesteld. De vijf bovenste kandidaten werden eenvoudig overgenomen van de lijst uit 1717, die dus bij deze gelegenheid uit het archief moet zijn opgediept. Dat een van hen, S. van de Werve, reeds vier jaar geleden was gestorven, wist de commissie niet eens. De namen van de vier onderste kandidaten werden aan de commissie overhandigd op de dag zelf, dat zij vergaderde. Deze eigenlijk weinig serieuze aanpak bewijst, dat de commissie de benoeming van een nieuwe vicaris voorlopig en bagatelle behandelde. Zij maakte Spinelli trouwens duidelijk, dat het vragen van informaties slechts geschiedde om op alle gebeurlijkheden voorbereid te zijn, doch geenszins betekende, als zou een benoeming reeds een beklonken zaak zijn ¹⁸².

Weinige dagen nadat de staatssecretaris deze missive naar Brussel had verzonden, kwam bij hem een brief binnen van Spinelli, gedateerd 18 juni 1723, waarin deze de commissie bediende, nog voordat zij gewenkt had ¹⁸³. Eigener beweging noemde de internuntius drie kandidaten voor het vicarisschap en gaf voorts de weg aan, welke de curie bij een benoeming het veiligst bewandelen kon. Volgens hem moest Rome de Hollandse clerus er op geen enkele wijze in betrekken, het Utrechtse vicariaat niet, doch evenmin het Haarlemse kapittel. Men zou de Staten toch niet duidelijk kunnen maken, waarom men de Haarlemmers wel erin mengde, en de Utrechtters niet. De beste methode was een lijst van

¹⁸¹ RB IV 748.

¹⁸² RB IV 757; blz. 605, voetnoot 1.

¹⁸³ RB IV 754.

drie of vier personen te verstrekken aan De Monteleon. Deze zou vervolgens onderzoeken, tegen wie van hen de Staten bedenkingen maakten, zodat men dan hun namen kon schrappen. Uit de overgeblevenen kon de paus de geschiktste benoemen. Spinelli wilde, nu bij hem het hoge woord over de noodzakelijkheid van een nieuwe vicaris eruit was, blijkbaar op korte termijn de zaak doorzetten. In zijn voortvarendheid gleed hij te gemakkelijk heen over de moeilijkheden, die zijn voorstel aankleefden.

De kandidaten, die de internuntius naar voren schoof, waren: J. van den Steen, G. van Wijckersloot en M. van Hees. De voorkeur van Spinelli ging duidelijk uit naar de eerstgenoemde. Tegen de Utrechtse aartspriester Van Hees gold het bezwaar, dat hij bij de Hollandse regenten onbekend en dus onbemind was. Van Wijckersloot daarentegen bezat van de drie het meest het vertrouwen van de Staten, doch tegen hem pleitte vooral zijn welwillende houding ten aanzien van de refractariërs. Van den Steen kwam dus het meest in aanmerking. Hij was rijk, kon dus zichzelf bedruipen, hetgeen te meer een voordeel was, daar de Cleresie de beschikking had behouden over de fondsen, waaruit het levensonderhoud van de vicaris en de kosten van het vicariaat werden bestreden. Verder was Van den Steen van goeden huize, hetgeen de Staten gewilliger zou maken hem te accepteren. Dat hij tegenover de refractariërs te inschikkelijk zou zijn, viel niet te vrezen. Weliswaar was hij een intiem vriend van Van Wijckersloot, doch bij de onlangs voorgevallen dood van zijn eigen moeder had Van den Steen niet gewild, dat er voor haar gebeden werd, daar zij de Cleresie had aangehangen. Spinelli vond dat dan weer in zijn voordeel pleiten. Trouwens de vriendschap met Van Wijckersloot stond er borg voor, dat de invloedrijke Amsterdamse aartspriester zich in Van den Steens benoeming zou schikken. Koos men echter Van Hees, dan zou Van Wijckersloot zich allicht gepasseerd voelen, daar hij zelf op het ambt had gehoopt. Bovendien: Van den Steen was een neef van Hoyneck. Als deze zag, dat een van zijn familieleden de eer te beurt viel, zou het hem minder bitter smaken, dat zijn beschermeling Van Bijlevelt in de steek werd gelaten. Spinelli's favoriet was — tenslotte — lid van het Haarlemse Kapittel. De internuntius had wel moeten adviseren ook deze corporatie buiten de benoemingsprocedure te houden, doch hij voorzag tevens, dat het de gehoorzame Haarlemmers zou kwetsen over een kam geschoren te worden met de weerspannige Utrechtters. Het zou een pleister op de wonde zijn, als een van hen tot vicaris werd gekozen. Al deze overwegingen, die hij in zijn brief van 18 juni 1723 deels uitsprak, deels liet vermoeden, maakten voor de internuntius Van den Steen tot de aangewezen can-

didaat. Ook na het ontvangen van de in Rome opgestelde lijst kon hij niemand noemen, die hij geschikter achtte¹⁸⁴.

Spinelli's belangrijke adviezen arriveerden rond 9 juli 1723 bij de curie. Zij kwamen ongevraagd, maar moeten toch uiterst welkom geweest zijn. Juist in die dagen immers kreeg de curie kennis van de stap, die het vicariaat op 27 april had gezet. Na om in de vorige paragraaf genoemde reden enige tijd gedraald te hebben, had J. Krijs op 21 mei de stukken betreffende Steenovens verkiezing aan Levage gezonden en ze een week later door een kleine aanvullende zending doen volgen. Levage heeft ze overhandigd aan Carafa, de secretaris der Propaganda. De overdracht is in ieder geval na 25 juni 1723 geschied, want op de vergadering van die datum was de commissie nog niet op de hoogte van het gebeurde¹⁸⁵.

Het bekendworden van Steenovens verkiezing maakte een nieuw beraad door de curie noodzakelijk. Voor dit doel werd een speciale commissie benoemd, waarin niet alleen kardinalen van de Propaganda, doch ook van het H. Officie zitting hadden. Carafa stelde voor hen een sommario samen, dat de omvang kreeg van een boek¹⁸⁶. Hij gaf daarin een overzicht van de usurpaties van het Utrechtse vicariaat, begonnen in 1703 en culminerend in de verkiezing van 27 april 1723. Als tegengmaatregel gaf hij in overweging om ofwel Van Bijlevelt te vervangen ofwel hem „coadjutor” te maken naast een nieuw te benoemen vicaris voor „Haarlem”. Het tweede voorstel was onduidelijk geformuleerd, doch Carafa bedoelde kennelijk het bestuur van de Hollandse Zending te splitsen. Hij haalde namelijk het precedent van 1663 aan, toen Balduinus Cats en Jan van Neercassel de jurisdictie ook onder elkaar hadden verdeeld¹⁸⁷. Hoe thans die tweedeling precies moest geschieden, vermeldde Carafa niet duidelijk, doch ongetwijfeld stond hem voor de geest, dat de nieuwe vicaris de missie in Holland zou besturen, terwijl Van Bijlevelt de rest onder zich zou houden, die gebieden dus, waar hem van de kant van de burgerlijke overheid geen moeilijkheden in de weg werden gelegd. Beide prelaten zouden de bisschopswijding ontvangen, want het ging er juist om, dat nu de refractariërs in Steenoven een bisschop zouden bezitten, de gehoorzamen daarvan niet verstoken bleven. Ter verwerving van de admissie der Staten van Holland deed men het best een beroep op De Monteleon, zo suggereerde de secretaris van de Propaganda. Men ziet, dat hij een dankbaar gebruik maakte van Spinelli's adviezen.

¹⁸⁴ RB IV 761.

¹⁸⁵ RB IV 747; 750; blz. 595, voetnoot 3.

¹⁸⁶ RB IV 762.

¹⁸⁷ Rogier, Geschiedenis van het Katholicisme II 179.

Op 29 juli 1723 overhandigde Carafa dit sommario aan de staats-secretaris met het verzoek het aan de paus ter goedkeuring voor te leggen. Innocentius XIII sprak er onverwijld zijn fiat over uit, zodat de secretaris der Propaganda reeds op 6 augustus 1723 zijn werkstuk aan de kardinalen van de speciale commissie kon toezenden ¹⁸⁸. Ofschoon de paus op spoed had aangedrongen, duurde het nog tot 10 september 1723, vooraleer de commissie bijeenkwam.

Op 10 september 1723 dan namen de vergaderde kardinalen de belangrijke beslissing een nieuwe vicaris voor te stellen voor heel de Hollandse Zending in plaats van Van Bijlevelt. Waarom de commissie deze regeling verkozen heeft boven het andere voorstel van Carafa — een aparte vicaris voor Holland en Van Bijlevelt voor het overige deel van de missie — is met de beschikbare gegevens niet uit te maken.

De internuntius en D'Alsace kregen opdracht met elkaar te overleggen, welke kandidaten het meest geschikt waren om Van Bijlevelt op te volgen. Waren de beide prelaten daarover tot een accoord gekomen, dan moest Spinelli de lijst doen toekomen aan De Monteleon. Deze moest dan, schijnbaar handelend op eigen initiatief, de Staten van Holland polsen over de admissiekansen. Zodra de Staten betreffende een bepaalde candidaat hun nihil obstat hadden verleend, moest de Spaanse gezant dit melden aan Spinelli, die deze persona grata zou doorgeven aan Rome, waar de paus onverwijld tot de benoeming zou overgaan. Aldus was de kans, dat de Romeinse diplomatie een nederlaag zou lijden, aanzienlijk verkleind. Aan Spinelli werd tenslotte de onaangename taak toebedeeld Van Bijlevelt in te lichten, dat hij als apostolisch vicaris was afgezet. De commissie was zo menslievend de voor Van Bijlevelt bittere pil te vergulden door hem uit te nodigen zich in Rome te vestigen als adviseur van de curie in de Hollandse aangelegenheden. Als weleer bij De Cock zou thans het „promoveatur, ut amoveatur” toegepast worden ¹⁸⁹.

Het ligt voor de hand, dat Spinelli in zijn schik was met het Romeinse besluit en met spoed de zaak wilde afwerken. Hij stelde dan ook op 14 oktober 1723 de Spaanse gezant op de hoogte van het grote nieuws en verzocht hem bij de Staten te interveniëren. Nu de curie wederom niet in volle vrijheid de benoeming kon verrichten, was het zaak althans zo veel mogelijk vrijheid te redden. Daarom formuleerde de internuntius voor De Monteleon enkele beginselen, waaraan deze bij zijn besprekingen onverkort diende vast te houden. Allereerst mocht hij niet ingaan op een mogelijke suggestie, dat Rome beter een aartsbisshop van

¹⁸⁸ RB IV 758; blz. 606, voetnoot 2.

¹⁸⁹ RB IV 765, Jadin 349.

Utrecht kon benoemen. Slicher en zijn aanhangers prefereerden een dergelijke figuur om zijn grotere onafhankelijkheid van Rome boven een apostolisch vicaris, doch, zo waarschuwde Spinelli, het was te vrezen, dat de Staten-Generaal het benoemingsrecht, dat voorheen toekwam aan de Spaanse koning, voor zich zouden opeisen. Dan was aan de keuzevrijheid van de curie de doodsteek toegebracht. Vervolgens drukte de internuntius zijn correspondent op het hart ervoor te waken, dat Rome de vrijheid behield om zelf de vicaris aan te wijzen. De inmenging van de burgerlijke overheid mocht niet gelijk staan met een verkapte benoeming; zij mocht slechts zijn een verklaring van nihil obstat ten opzichte van de voorgestelde kandidaten. Tenslotte diende De Monteleon te voorkomen, dat de Staten van Holland de nieuwe vicaris de wet zouden stellen, zoals zij dat Potcamp hadden gedaan ¹⁹⁰.

Het ware de voortvarende Spinelli ongetwijfeld liever geweest, indien hij met zijn richtlijnen tegelijk de lijst van kandidaten aan de Spaanse gezant had kunnen toesturen. Voor hem zelf was het, gezien zijn vroegere aanbevelingen, geen probleem, hoe deze er moest uitzien. Hij had echter volgens opdracht van Rome te rekenen met D'Alsace en deze maakte verdragende bedenkingen. Kon hij wel zijn goedkeuring hechten aan Spinelli's kandidaten, die allen gedurende langere tijd de partij van Codde hadden aangehangen? Het kostte drie conferenties, vooraleer beide prelaten het eens werden over de lijst, die de volgende namen bevatte: J. van den Steen, G. van Wijckersloot, M. van Hees, Th. de Jager, G. Pelt en J. Ophuys. In het voorop genoemde viertal herkent men gemakkelijk de voorkeur van Spinelli; de twee laatst genoemden zijn dus toegevoegd op wens van D'Alsace. Van heel de lijst hebben slechts zij een verleden, van refractarische smetten vrij. Enkel en alleen daarom waren zij op de lijst geplaatst, want ook volgens D'Alsace kwamen zij eigenlijk niet in aanmerking voor het vicarisambt. Pelt noemt hij ongeschikt wegens ouderdom en de promotie van Ophuys heet onmogelijk, daar hij geen geboren onderdaan van de Republiek is. Kennelijk was de kardinaal bevreesd voor Rome zijn gezicht te verliezen, indien hij aankwam met een lijst, die uitsluitend bestond uit ex-refractariërs ¹⁹¹.

Het tijdverlies, dat door het uitkiezen van de kandidaten was veroorzaakt, had niet zo veel te betekenen; reeds een week na de ontvangst van de Romeinse instructies hadden D'Alsace en Spinelli een accord bereikt. Erger was echter, dat D'Alsace het bezwaarlijk vond de lijst aan de Spaanse gezant mee te delen, vooraleer de curie instemming

¹⁹⁰ RB IV 767.

¹⁹¹ Jadin 351; 352.

had betuigd. Gelukkig koesterde hij zijn bezwaren niet al te lang, zodat de internuntius op 29 oktober 1723 de kandidaten aan De Monteleon kon bekend maken, doch de scrupules van de kardinaal waren toch oorzaak van een vertraging van drie weken. Hoe volkomen onnodig die was, blijkt nog hieruit, dat D'Alsace tenslotte genoeg nam met het weglaten van Pelt en Ophuys op de voor de Spaanse gezant bestemde lijst ¹⁹².

Begin november 1723 kon De Monteleon dan eindelijk beginnen met de naaste voorbereiding van de vicarisbenoeming. Hij moest zijn werk als het ware op de valreep verrichten, want er was sprake van, dat hij binnenkort de Nederlanden moest verlaten. Het was maar goed, dat hij reeds tevoren de raadpensionaris met het idee had vertrouwd gemaakt. Nu bestond er althans nog kans, dat hij voor zijn vertrek de zaak kon afwerken.

Vóór 12 november 1723 overhandigde de Spaanse gezant aan Van Hoornbeek de lijst met de vier kandidaten. Op 20 november was hij bij de raadpensionaris terug om de uitslag te vernemen. Van Hoornbeek had toen alleen over Van den Steen enige inlichtingen ingewonnen en verzocht om nog een week uitstel ¹⁹³. Prompt na deze week klopte de in tijdnood verkerende markies opnieuw bij de raadpensionaris aan. Ofschoon deze intussen met zijn informaties nauwelijks was gevorderd, verklaarde hij niettemin, waarschijnlijk wat in het nauw gedreven door de haastige gezant, dat hij tegen geen der voorgestelden bezwaar koesterde. Alleen wilde hij zich nog beraden over de manier, waarop hij het best de admisie kon behandelen. Van Hoornbeek heeft hierover overleg gepleegd met enkele leden der Staten-Generaal, der Staten van Holland en van Gecommitteerde Raden. Toen De Monteleon op 10 december 1723 weer op audientie kwam, gaf de raadpensionaris hem de overtuiging mee, dat hij kon rekenen op de toelating van de te benoemen vicaris ¹⁹⁴.

De Spaanse gezant liet aanstonds dit gunstige nieuws naar Brussel overbrengen. Op zaterdagavond 11 december 1723 overhandigde een speciale koerier de brief van de markies aan Spinelli. Dit schrijven bevatte tevens het dringende verzoek aan de internuntius om zonder dralen zelf de benoeming te doen, zodat de koerier per omgaande de benoemingsbreve naar Den Haag kon brengen. De blij verraste internuntius durfde echter niet op eigen verantwoording hiertoe overgaan; het strookte immers niet met zijn instructies, volgens welke de aanstelling

¹⁹² RB IV 769; blz. 616, voetnoot 2.

¹⁹³ RB IV 773; blz. 620, voetnoot 2.

¹⁹⁴ RB IV blz. 624, voetnoot 2.

in Rome diende te geschieden. Hij begaf zich daarom de volgende morgen naar D'Alsace te Mechelen om met hem de situatie te bespreken. Zelfs de kardinaal, die kort tevoren nog zo weifelachtig was geweest, vond thans doortasten geboden. De overweging, dat men nog slechts korte tijd kon beschikken over de diensten van de Spaanse gezant, gaf de doorslag. Niemand immers kon beter de laatste klippen omzeilen, welke de weg naar de uiteindelijke admissie nog versperden, dan De Monteleon, door wiens vasthoudendheid de veilige haven bijna bereikt was ¹⁹⁵.

Zo stelde Spinelli op 12 december 1723 een nieuwe vicaris aan voor heel de Hollandse Zending ¹⁹⁶. De benoemde zou te zijner tijd tot bisschop worden geconsacreerd. Uit de vier kandidaten viel zijn keuze, zoals te verwachten was, op Van den Steen. In de breve verklaarde hij, dat hij pauselijke volmacht bezat om de benoeming te verrichten. Het is echter wel zeker, dat Rome hem die nooit uitdrukkelijk verleend had. Hij heeft dus eenvoudig de bevoegdheid gepresumeerd, zich baserend op het periculum in mora en ook op de mogelijkheid, dat Van den Steen de benoeming niet zou aanvaarden, indien ze niet uit Rome, doch slechts uit Brussel kwam ¹⁹⁷.

De nieuwe vicaris was op 4 november 1674 in Dordrecht geboren ¹⁹⁸. Volgens Van Dalenoort stamde hij uit "d'aldervoornaamste familie der Rooms catolijken, die daar ter plaatse" was ¹⁹⁹. Zijn moeder heette Maria van Rijn. De aanhanger van de Cleresie, Alard van den Steen, president van het college van Luxemburg te Leuven en kanunnik van de St. Jacobskerk aldaar, was zijn oudere broer. Joen van den Steen maakte zijn priesterstudies te Leuven aan het Pulcheria-college, waarvan P. Melis praeses was. Hieruit valt af te leiden, dat hij bestemd was voor het Haarlemse deel van de Hollandse Zending. In 1700 werd hij door Codde te Delft in het huis van Van Erkel priester gewijd. Kort daarop werd hij assistent bij De Swaen in Haarlem. Op 28 december 1702 bezette hij, zonder daarin provicaris De Cock te kennen, de pas opengevallen statie van Wormer. Nadat hij enig blijk had gegeven de provicaris te willen erkennen, verleende deze hem op 29 mei 1703 de wettige aanstelling ²⁰⁰. Tot in 1719 bleef Van den Steen in Wormer. Op 4 april 1719 werd hij rector van de Maagden in de Hoek te Haarlem. Inmiddels was hij op 3 oktober 1713 tot lid van het Haarlems kapittel gekozen in de plaats,

¹⁹⁵ RB IV 777. Jadin 357.

¹⁹⁶ BBH 4 (1876) 339. RB IV 778.

¹⁹⁷ RB IV 779.

¹⁹⁸ Archief Van Hoornbeek 47. Stuk met opschrift: „Particulairteyten J. Steen”.

¹⁹⁹ AOBC 298.

²⁰⁰ De Cock, Missio Foederati Belgii 48.

die door het overlijden van De Swaen was opengevallen ²⁰¹. Zijn verkiezing bewijst, dat hij toen duidelijk de refractarische gelederen verlaten had; anders had het kapittel, dat in 1713 met ruime meerderheid gehoorzaam was aan de H. Stoel, hem zeker niet opgenomen. Het is dan ook geheel verklaarbaar, dat Spinelli in het archief van de internuntiatuur Van den Steens handtekening aantrof onder de constitutie „Unigenitus” ²⁰².

De internuntius zond onmiddellijk na de conferentie met D'Alsace van 12 december 1723 zijn auditeur Vincenzo Montalto naar Holland. Hoyneck vergezelde hem. In samenwerking met De Monteleon moesten zij de zaak verder afwickelen. De beide bezoekers deelden Van den Steen zijn benoeming mee. Het is niet duidelijk, of dit in Haarlem of Den Haag geschied is. De nieuwbenoemde maakte begrijpelijkerwijs enig bezwaar — het lot van zijn voorgangers moet hem voor ogen gezweefd hebben — doch na vier uur zwichtte hij voor de overredingskracht van Montalto en van Hoyneck. Laatstgenoemde had een schrijven van D'Alsace bij zich, waarin de kardinaal Van den Steen bezwoer de benoeming te aanvaarden. Vervolgens ondertekende de nieuwe vicaris zonder objectie het hem voorgelegde formulier van Alexander VII ²⁰³.

Het zou passend geweest zijn, indien Spinelli Van Bijlevelt tijdig ervan had verwittigd, dat hij niet langer apostolisch vicaris was. Nu vernam deze zijn afzetting officieel pas rond 10 januari 1724, toen Hoyneck hem namens de internuntius in Arnhem kwam inlichten ²⁰⁴. Op dat tijdstip moet Van Bijlevelt reeds via berichten uit Holland op de hoogte zijn geweest. Iets meer consideratie voor de man, die in het belang van de missie vele onaangenaamheden had moeten verduren, zou niet misstaan hebben. De reden van deze vertraagde kennisgeving zal in de volgende paragraaf ter sprake komen.

7.

Nu moest dan de admissie volgen. Het is moeilijk met volle zekerheid de juiste toedracht vast te stellen der gebeurtenissen, welke zich in de derde week van december 1723 rondom de toelating van de nieuwe vicaris afspeelden, want de berichten daarover zijn niet geheel eensluidend. Het volgende verloop lijkt het meest aannemelijk.

De Monteleon verwittigde onmiddellijk de raadpensionaris, dat Van den Steen was benoemd, hem daarbij herinnerend aan zijn toezegging van 10 december, dat de aan te stellen vicaris zou worden toegelaten.

²⁰¹ BBH 17 (1891) 144, 204.

²⁰² RB IV 777; blz. 626, voetnoot 2.

²⁰³ Jadin 357; 358, RB IV blz. 628, voetnoot 4.

²⁰⁴ RB IV blz. 630, voetnoot 2; blz. 633, voetnoot 2.

Van Hoornbeek, waarschijnlijk enigszins onthutst over de vlotheid, waarmee alles in zijn werk was gegaan, maakte de tegenwerping, dat volgens informaties, welke hij sinds het vorige onderhoud had ontvangen, „de sentimenten omtrent deselve van den Steen en andere varieerden”. De markies hield echter voet bij stuk door te verklaren, dat het niet aanging, nu nog naar een andere candidaat uit te zien. De raadpensionaris gaf zich daarop gewonnen en maakte onverwijld de admissie aanhangig bij Gecommitteerde Raden.

Nog voor 18 december 1723 nam dit college dienaangaande een besluit. Overwegende, dat men reeds lang en algemeen een vicaris verlangde en men toch niet licht een figuur zou krijgen, die naar de zin der refractariërs was, besloten Gecommitteerde Raden Van den Steen toe te laten. Uit de motivering blijkt, dat zij met weinig enthousiasme, ja met enige weerzin, deze resolutie namen. Het werd niet dienstig geoordeeld de nieuwe vicaris voor het college van Gecommitteerde Raden te doen verschijnen; zoals bij Potcamp werd het voldoende geacht, dat de raadpensionaris hem de verzekering gaf, dat men zijn bestuur oogluikend zou toelaten. Aldus wilde men bereiken, dat „soo veel mogelijk alle schyn van expresse admissie of erkentnisse soude werden vermeijd”²⁰⁵. Over het stellen van condities aan de nieuwe vicaris werd, anders dan bij Potcamp, niet gerept. Zo gunstig voor de katholieken was nog nooit een Hollandse resolutie uitgevallen; de vicariskwestie leek na meer dan twintig jaar van de baan.

Het was echter te vroeg gejuicht. Toen De Monteleon op 18 december 1723 Van den Steen aan Van Hoornbeek kwam voorstellen, bleken er moeilijkheden gerezen te zijn. De raadpensionaris durfde de genomen resolutie niet uitvoeren en vroeg de Spaanse gezant om veertien dagen uitstel²⁰⁶. Wat was de oorzaak van deze onverwachte wending?

Van den Steens benoeming was spoedig na de vergadering van Gecommitteerde Raden in brede kring bekend geworden. Zo had de Leidse brouwer Van der Sloot, die kort voor 21 december zijn dochter bij de Maagden in den Hoek te Haarlem was komen bezoeken, het nieuws horen verluiden. Wat de brouwer toen wist, hadden de Leidse refractariërs reeds eerder en nauwkeuriger vernomen. Zij waren volgens Van der Sloot onmiddellijk „wacker in de weer” om de admissie te verijdelen²⁰⁷. De refractariërs namen hun toevlucht tot de Leidse burgemeesters. Ofschoon een van hen, Frederik Hendrik baron van Wasenaar, zelf als lid van Gecommitteerde Raden zijn fiat aan de admissie

²⁰⁵ Knuttel, *De Toestand II*, bijlage E.

²⁰⁶ RB IV blz. 628, voetnoot 4.

²⁰⁷ BBH 4 (1876) 340-341.

had gegeven, leenden de anderen een gewillig oor aan de refractariërs. Hun collega desavouerend, tekenden zij protest aan tegen het toelaten van Van den Steen²⁰⁸.

Op 23 december 1723 dienden de Leidse gedeputeerden bij de Staten van Holland een „propositie” in²⁰⁹. De resolutie van Gecommitteerde Raden negerend, deelden zij mee gehoord te hebben, „als off er wel aensoek mogt werden gedaan tot het aanstellen van een Vicaris over de Roomsgesinde Geestelijkheid hier te Lande”. Zij brachten echter in herinnering, dat er nog een verzoekschrift van de Cleresie liep, hetwelk op 8 juni 1723 in handen was gesteld van een commissie, die daarover advies moest uitbrengen aan de Staten. Bedoeld werd het bovengenoemde rekest van Roos, waarin de Cleresie in bedekte termen de verplichte erkenning van Steenoven had verzocht. Leiden stelde nu voor, „dat omtrent het aanstellen van een Vicaris alles soude mogen blijven in state, ter tijd toe het voorgem: Besoigne gehouden, ende by Haar Ed: Groot Mog: daarop geresolveert soude zyn”. De Staten van Holland stemden met het Leidse voorstel in, zodat de raadpensionaris de uitvoering van de door Gecommitteerde Raden genomen resolutie wel moest opschorten.

Mocht het wat vaag geformuleerde voorstel nog onzekerheid overlaten omtrent de bedoelingen van de indieners, de reactie van de raadpensionaris neemt die volledig weg. Op 25 december 1723 ontving Van Hoornbeek de Leidse propositie met het verzoek deze alsnog in de notulen der Statenvergadering in te lassen. Daags daarna zond hij aan de pensionaris van Haarlem een afschrift, dat hij van commentaar voorzag. Zo lang reeds had men geklaagd over wanordelijkheden, die door het gemis van een vicaris werden veroorzaakt, aldus luchtte de raadpensionaris bij Fabricius zijn gemoed. Nu was er eindelijk een voorziening getroffen, doch thans trachtte Leiden „te ontdoen het geen de Heeren G.R. gedaen hebben”. Men kwam aandragen met het argument, dat Van den Steen onbetrouwbaar was, doch waarop berustten die „nadelige impressies” dan? De refractariërs gaven wel hoog op over hun eigen „welmenenthijd” jegens de wereldlijke autoriteiten, doch als het erop aankwam, waren zij even weinig te vertrouwen als de andere katholieken²¹⁰.

De propositie en Van Hoornbeeks commentaar daarop tonen dus duidelijk aan:

1) dat de Leidse magistraat de admissie van Van den Steen wilde

²⁰⁸ BBH 4 (1876) 354-357.

²⁰⁹ Archief Van Hoornbeek 47.

²¹⁰ Knuttel, De Toestand II, bijlage F.

- verijdelen door ze aan de bevoegdheid van Gecommitteerde Raden te onttrekken en ze aan het oordeel van de Staten voor te leggen;
- 2) dat Leiden zo mogelijk de Staten wilde bewegen tot een besluit, dat het gezag over de Hollandse katholieken zou toekennen aan de candidaat der Cleresie, de Leidse burger Steenoven.

De belangrijke vraag was nu, wie het meeste overwicht zou bezitten: de Leidse magistraat of de raadspensionaris. Laatstgenoemde stond sterk, omdat Gecommitteerde Raden nu eenmaal de admissie hadden verleend. Gunstig was nog, dat Haarlem ook na het Leidse ingrijpen bereid bleef hem te steunen; Fabricius bezorgde zelfs van de nieuwe vicaris een curriculum vitae, dat de beschuldiging van onbetrouwbaarheid moest weerleggen²¹¹. Verder was het een winstpunt, dat de raadspensionaris zich aan zijn prestige verplicht voelde de zaak tot een goed einde te voeren. Hij had immers De Monteleon zijn woord gegeven en verkeerde jegens hem in zeer grote verlegenheid. Daartegenover hadden de Leidse gedeputeerden ook een belangrijke pijl op hun boog: zij konden met recht staande houden, dat een zo belangrijke affaire als de admissie van een pauselijke vicaris bij de Staten thuis hoorde en niet en petit comité door Gecommitteerde Raden kon afgedaan worden. Weliswaar was dit college op 17 augustus 1702 gemachtigd tot het toelaten van een vicaris, doch alleen als deze op behoorlijke wijze, d.w.z. door de Cleresie, „geëligd” was. Aan die voorwaarde echter voldeed Van den Steen in geen dele. Leiden nu wenste de ruime interpretatie, welke Van Hoornbeek aan de befaamde resolutie gaf, niet voor lief te nemen²¹².

Spoedig bleek, dat de raadspensionaris langer tijd nodig zou hebben om Leiden te overreden dan hij op 18 december 1723 had verwacht. Toen na het uitstel van twee weken de secretaris der Spaanse ambassade N. Oliver, op 3 januari 1724 kwam vernemen, of de moeilijkheden overwonnen waren, moest Van Hoornbeek opnieuw om veertien dagen respijt verzoeken²¹³. Tijdens een nieuwe audiëntie op 10 januari, waarbij behalve Oliver ook de zaakgelastigde der Franse legatie, De Chambéry, op een spoedige schikking aandrong, kon hij evenmin bescheid geven²¹⁴. Een week later verzocht hij zelfs om uitstel voor onbepaalde tijd²¹⁵.

Had De Monteleon in dit kritieke stadium der admissie nog in Den

²¹¹ Archief Van Hoornbeek 47. Waarschijnlijk is dit het stuk met opschrift „Particulairteyten J. Steen”. RB IV 628, voetnoot 4.

²¹² Volgens Hoyne (BBH 4 (1876) 354-357 en RB IV 787) beriep Leiden zich op een geheime resolutie uit 1711. Het is echter onwaarschijnlijk dat een dergelijke resolutie genomen is. Zie boven blz. 169-170.

²¹³ RB IV blz. 631, voetnoot 1.

²¹⁴ RB IV 784.

²¹⁵ RB IV blz. 634, voetnoot 2.

Haag vertoefde, zijn aanwezigheid zou ongetwijfeld Van Hoornbeek meer gestimuleerd hebben tot pogingen om de Leidse burgemeesters tot andere gedachten te brengen. De markies had echter zijn vertrek niet langer kunnen uitstellen en was omstreeks Kerstmis 1723 afgereisd. Volgens D'Alsace heeft dit de kans op slagen van de admissie ongunstig beïnvloed ²¹⁶. Het klinkt uiterst aannemelijk, te meer daar Oliver minder tactisch erop uit was de raadpensionaris aan zijn gegeven woord vast te nagelen, hetgeen bij deze wrevel wekte ²¹⁷. Of echter een door De Monteleon meer geïnspireerde raadpensionaris de Leidse tegenstand gemakkelijker had kunnen slechten, blijft nog een vraag.

Toen half januari 1724 de admissie nog steeds stokte, vatte de internuntius het plan op om via enkele katholieke leken van Leiden en Amsterdam de Leidse magistraat welwillend te stemmen. Hij bediende zich daarbij van Hoyneck, die nog altijd in de Republiek verbleef. (Montalto was omstreeks Kerstmis naar Brussel teruggekeerd). Hoyneck wendde zich tot de pastoor der Franse carmelietenstatie te Leiden, Angelus Darnaud, die hem twee welgestelde en bij de magistraat invloedrijke katholieken aanwees, namelijk zekere Taminga, heer van Croonenborgh en Van der Goes, heer van Alfen. In Amsterdam zocht Hoyneck contact met Dirk Roest van Alkemade, die een der rijkste patriciërs heet en regent was van het katholieke weeshuis voor meisjes, en met de kooplieden Cloets en C. du Trieu.

Onder leiding van Hoyneck werd nu in de laatste week van januari 1724 de aanval op de Leidse barrière voorbereid en gedeeltelijk ingezet. De heer van Croonenborgh werd de aangewezen man geoordeeld om rechtstreekse persuasie-pogingen aan te wenden. De drie Amsterdammers, met wie Hoyneck op 23 en 24 januari 1724 confereerde, konden beter langs een omweg hun invloed doen gelden. Zij zouden de magistraat van hun stad er aan herinneren, hoe deze ten overstaan van Cloets enige malen had beloofd de toelating van een nieuwe vicaris te zullen steunen, indien de paus maar tot de benoeming wilde overgaan. Hopelijk zouden burgemeesteren thans bereid zijn aandrang op Leiden uit te oefenen, temeer daar zij volgens ingewonnen informatie achter de raadpensionaris stonden. Daar van de Leidse burgemeesters de invloedrijke Joan van den Bergh het grootste struikelblok vormde voor de admissie, werd afgesproken aan hem speciale aandacht te wijden. Het kwam van pas, dat Du Trieu in Amsterdam relaties had met een oom van Van den Bergh, zekere Cosson, van wie de Leidse burgemeester een rijke erfenis verwachtte. Als Cosson bij zijn neef een goed woord wilde doen

²¹⁶ Jadin 359. RB IV blz. 639, voetmoot 3.

²¹⁷ RB IV 785.

voor de admissie, werd deze wellicht meer handelbaar. Verder had Du Trieu aan Hoyneck ingefluisterd, dat Van den Bergh om niet genoemde redenen de Staatse resident te Brussel, Pesters, naar de ogen had te zien. Een brief van deze zou zeker het verzet van de steile Leidenaar ondermijnen, meende Hoyneck en hij verzocht Spinelli dan ook Pesters tot een dergelijk schrijven te bewegen ²¹⁸.

Wat precies van het plan is uitgevoerd, is onduidelijk. In ieder geval lang niet alles. Cosson weigerde Van den Bergh lastig te vallen; hij voelde er klaarblijkelijk niet voor familie- en staatszaken door elkaar te halen. Van Pesters ontbreekt eveneens iedere reactie. Waarschijnlijk heeft de internuntius niet eens om zijn voorspraak verzocht, daar hij Pesters als een voorstander van de refractariërs beschouwde. Van de ijverige Amsterdammers valt als zeker te veronderstellen, dat zij op hun burgemeesters zijn afgestevend, doch of dezen op hun beurt de Leidse magistraat hebben benaderd, is weer twijfelachtig. Zeker is dit gebeurd door Van Croonenborgh ²¹⁹.

Verliep de beraamde interventie dus minder fortuinlijk dan Hoyneck gaarne had gezien, een onverwachte meevaller was het, dat hij juist in de laatste dagen van januari 1724 de beschikking kreeg over een brief, welke uiterst nuttig kon aangewend worden ter bevordering van het wel-slagen der admissie. Het was een schrijven, namens de Spaanse koning opgesteld, nadat deze door een bericht van De Monteleon d.d. 16 december 1723 in de waan was gebracht, dat de admissie geslaagd was. De op 10 januari 1724 uit Madrid verzonden brief droeg Oiver op de dank van de koning over te brengen aan de raadpensionaris en de Staten ²²⁰. Er is geen reden de goede trouw van het Spaanse hof in twijfel te trekken; niets bewijst, dat Madrid inmiddels beter was ingelicht.

Toen Oliver deze koninklijke dankbrief op 29 januari in handen kreeg, gaf hij dadelijk inzage ervan aan Hoyneck. Deze spoorde hem aan om behalve aan de raadpensionaris ook een afschrift van de ontvangen brief te bezorgen aan Van der Dussen en aan het lid der Staten-Generaal Wigbold van der Does, heer van Noordwijk. Zelf stelde Hoyneck de vrienden in Amsterdam en Leiden op de hoogte, opdat dezen onverwijld de magistraat van hun stad zouden verwittigen ²²¹. De bedoeling is niet moeilijk te gissen: hoe helderder zou blijken, dat Gecommitteerde Raden zich tegenover Spanje gebonden hadden, des te moeilijker zou de terugtocht zijn.

²¹⁸ RB IV 785; 786; 787. BBH 4 (1876) 354-357.

²¹⁹ RB IV 789. BBH 4 (1876) 354-357. RB IV 813.

²²⁰ RB IV blz. 628, voetnoot 4.

²²¹ RB IV 789.

Na zoveel voorbereiding zou men verwachten dat het al dan niet toelaten van een vicaris voor de Staten van Holland een cause célèbre was, waarover in de vergadering van februari 1724 menig hartig woord zou vallen. De Statenresoluties zwijgen echter in alle talen. Hieruit valt te concluderen, dat de admissie niet eens ter sprake is gekomen. Gecommitteerde Raden, die de agenda voor de Statenbijeenkomsten plachten op te maken, hebben de kwestie niet voor het forum der voltallige vergadering willen brengen. Van den Steen kreeg de vereiste admissie niet. Eind februari was dat duidelijk. De internuntius riep Hoyneck uit Holland terug. Van den Steen zelf legde zich met grote gelatenheid bij de mislukking neer ²²².

Waarom hebben Gecommitteerde Raden de admissie niet meer aan de Statenvergadering voorgelegd? Klaarblijkelijk omdat zij daarvan geen heil verwachtten. De groep van Statenleden, die onder geen beding een zuiver pauselijke vicaris wensten toe te laten, was nog altijd aanzienlijk. De gedeputeerden van Leiden stonden thans daarin voorop. Zij stonden sterk, omdat zij met de vinger op de resolutie van 17 augustus 1702 konden aantonen, dat slechts degene als vicaris mocht geadmitteerd worden, die de goedkeuring van de Cleresie bezat. De raadpensionaris, Gecommitteerde Raden en hun aanhangers onder de Hollandse Statenleden hadden na meer dan twintig jaar voor deze clause de ogen willen sluiten. Deze groep regenten had ingezien, dat zich mettertijd een splitsing onder de katholieken had voltrokken, dat men in 1723 te doen had met twee partijen: die van de Cleresie-katholieken en die der Rooms-katholieken. Op deze situatie paste de resolutie van 1702 niet meer. Wilde men de telkens oplaaiende woelingen uit de wereld helpen, wilde men ernst maken met de hooggeroemde gewetensvrijheid, dan diende men aan beide partijen een afzonderlijke vicaris toe te staan. Leiden hield echter stug vast aan de in 1702 opgestelde gedragslijn. Tegen dit verzet kon de meer tolerante groep van Hollandse regenten niet optornen. Dat is de enige reden, waarom Van den Steens admissie geen doorgang vond.

Heeft Van Bijlevelt wellicht de toelating van zijn opvolger tegengewerkt? De vraag dient om meerdere redenen gesteld te worden. Van Bijlevelt moet zich door de nieuwe benoeming toch wel diep gegriefd gevoeld hebben, temeer daar hij volstrekt geen neiging had eigener beweging zijn ambt neer te leggen. Verder: hij heeft alle tijd gehad om bij bevriende regenten zijn beklag te doen en aldus de admissie van Van den Steen te bemoeilijken. Zeker op 10 januari 1724 en waarschijnlijk reeds eerder wist hij, dat hij was afgezet. En tenslotte is er een

²²² BBH 4 (1876) 360.

uitlating van Spinelli uit 1726, waarin deze verklaart geen hoop te koesteren op toelating van een nieuwe vicaris, zolang Van Bijlevelt leeft. Spinelli licht deze opinie toe door te wijzen op de bevriende relaties van Van Bijlevelt onder de Statenleden ²²³. Er is dus enige grond om de mogelijkheid van tegenwerking in 1724 te opperen, doch hij is te weinig solide om tot de feitelijkheid te besluiten. De kwestie kan derhalve niet met zekerheid worden uitgemaakt. Het lijkt ons weinig waarschijnlijk, dat Van Bijlevelt in zijn gegriefdheid gegrepen heeft naar het wapen der intrige. Daarvoor had hij, dunkt ons, te veel respect jegens de Heilige Stoel.

Nog geruime tijd na deze mislukking van februari 1724 is de Spaanse diplomatie bezig geweest de gestrande admmissie vlot te krijgen. In april 1724 ontving Oliver van de Spaanse koning opdracht bij de Staten aan te dringen op de nakoming van de belofte aan De Monteleon gedaan ²²⁴. Daar Oliver echter weinig crediet had bij de Staten, zag het Spaanse hof uit naar een andere bemiddelaar en dacht deze te vinden in Lorenzo di Verzuso, markies Di Beretti Landi, die in de jaren 1716-1721 gezant van Spanje in Den Haag was geweest en eind 1724 daar voor korte tijd weer vertoefde. Bij missive van 18 december 1724 gelastte Madrid hem om samen met Oliver op te komen voor de belangen der katholieken in de missie, onder meer dus voor de toelating van Van den Steen ²²⁵. Spinelli echter verwachtte van nieuwe démarches van de beide Spaanse diplomaten in Den Haag weinig heil. De admmissie kon volgens hem beter in Madrid verder behandeld worden met de Staatse gezant Frans van der Meer. De kans op succes leek gunstig, daar de Republiek Spanje wilde afhouden van een erkenning der Compagnie van Oostende. In ruil daarvoor kon het Spaanse hof dan van de Staten-Generaal de admmissie van een apostolische vicaris eisen ²²⁶. Dit plan van Spinelli kreeg de goedkeuring van de Romeinse curie, zodat op 3 maart 1725 de kardinaal-staatssecretaris aan de nuntius te Madrid opdroeg het Spaanse hof tot deze tactiek te bewegen ²²⁷. Dit lukte: de Spaanse minister Grimaldo bracht in een conferentie, welke hij op 21 september 1725 in het bijzijn van De Monteleon met de Staatse gezant hield, het onderwerp ter sprake en drong ook in een drietal brieven van oktober erop aan, dat het de nieuwe vicaris vergund zou worden zijn ambt uit te oefenen. Van der Meer kwam met Grimaldo overeen, dat hij de zaak aanhangig

²²³ BBH 7 (1879) 301-304.

²²⁴ RB IV 799.

²²⁵ RB IV 842.

²²⁶ RB IV 845.

²²⁷ RB IV 853; 856.

zou maken niet bij de Staten-Generaal, zoals voor de hand had gelegen, doch bij de raadpensionaris. Hij bracht derhalve de geuite wens op 15 oktober 1725 over aan Van Hoornbeek²²⁹, die in augustus ook al vanuit Brussel was lastig gevallen met een dergelijk verzoek door Di Beretti Landi²²⁹.

De Spaanse diplomatie bereikte het beoogde doel niet. Van Hoornbeek heeft niet eens meer gepoogd de door Leiden opgeworpen barrière tegen Van den Steens admmissie te doorbreken. Aan de resident te Brussel deelde hij mee niet van plan te zijn de brief van Di Beretti Landi te beantwoorden. Op het verzoek van de Spaanse koning heeft hij evenmin nog gereageerd. Blijkbaar wenste hij geen tweede maal het hoofd te stoten tegen het verzet van de Leidse gedeputeerden. Zolang Van Hoornbeek raadpensionaris bleef — hij overleed op 17 juni 1727 — is de admmissie van Van den Steen niet meer ter sprake gekomen in de Staten van Holland.

De katholieken in Holland bleven dus verstoken van een apostolische vicaris, die met oogluiking van de burgerlijke overheid zijn ambt kon uitoefenen. Deze situatie was voor hen des te schrijnender, daar de Cleresie vrijwel haar gang kon gaan. Op 15 oktober 1724 had Steenoven zich in Amsterdam door Varlet tot bisschop laten consacreren. De plechtigheid vond plaats in het huis van Varlets gastheer, de Franse koopman A. J. de Brigode Dubois en begon om half zes in de morgen²³⁰. Zowel het vroege aanvangsuur als de gekozen plaats duiden erop, dat het Utrechtse vicariaat het geraden vond bij deze wijding grote heimelijkheid te betrachten. Officieel verlof van de Staten van Holland om tot deze wijding over te gaan bezat de Cleresie dus blijkbaar niet. Wel hebben, naar het schijnt, enkele Amsterdamse regenten en Hollandse Statenleden het Utrechtse vicariaat tevoren de verzekering gegeven, dat men deze consecratie door de vingers zou zien. G. van Wijckersloot stelde althans reeds enkele dagen na de plechtigheid vast, dat zij was geschied „met oogluikinge van den Staet en regeringe van Amsterdam”²³¹. Zeker is, dat noch de Amsterdamse magistraten noch de Staten van Holland achteraf strafmaatregelen hebben genomen tegen hen, die bij deze wijding betrokken waren.

Op 3 april 1725 overleed Steenoven. Een week later koos het Utrechtse vicariaat Cornelis Barchman Wuytiers tot kapittelvicaris en op 15 mei

²²⁸ Knuttel, De Toestand II, bijlage G.

²²⁹ RB IV 877; blz. 735, voetnoot 6. Knuttel. De Toestand II 125-126.

²³⁰ BBH 5 (1877) 267-274.

²³¹ BBH 5 (1877) 197. Aldus ook P. J. Maan, C. J. Barchman Wuytiers, Erzbischof von Utrecht 1725-1733, Assen 1949, 18.

1725 tot aartsbisschop van Utrecht ²³². Reeds in april had Van Dalenoort zich met een rekest tot Van Hoornbeek gewend om admissie voor de nieuwgekozene, die zich toen nog in Leuven bevond. Deze zelf diende in mei bij de raadpensionaris een soortgelijk verzoekschrift in. In dit stuk herinnerde hij eraan, hoe Gecommitteerde Raden in 1719 bij monde van Fabricius de verzekering hadden gegeven, dat zij het niet als een overtreding van de plakaten zouden beschouwen, indien Steenoven het bestuur over de katholieken op zich nam. Barchman Wuytiers vroeg thans, dat hem dezelfde toezegging zou worden gedaan. Op 22 augustus herhaalde hij dit verzoek ²³³. Hoogstwaarschijnlijk hebben Gecommitteerde Raden hem kort daarop mondeling meegedeeld, dat hij op oogluiking kon rekenen. Zo immers waren zij gewoon te handelen met kandidaten van de Cleresie ²³⁴. In elk geval heeft Barchman Wuytiers naderhand bij het uitoefenen der jurisdictie nooit moeilijkheden onderhouden van de zijde der Staten van Holland. Dezen hebben ook de ogen gesloten voor de bisschopswijding, welke Varlet op 30 september 1725 in de statie van Van Dalenoort aan Barchman toediende. Volgens de Utrechtse gedeputeerde ter Staten-Generaal, Van Reede tot Renswoude, heeft Van Hoornbeek tevoren aan de Cleresie verzekerd, dat de Staten van Holland op deze consecratie niet zouden reageren ²³⁵.

Niet in alles echter kreeg de Cleresie haar zin. Evenals Steenoven maakte ook Barchman Wuytiers er aanspraak op de enige rechtmatige kerkelijke bestuurder te zijn van de Hollandse katholieken ²³⁶. Hij deed dat zelfs resoluter dan zijn voorganger. Steenoven had zich namelijk nooit laten kiezen tot vicaris van het Haarlemse kapittel. Bij het uitoefenen van de jurisdictie over het territorium van het vroegere bisdom Haarlem had hij enkel gesteund op het gezag van Van Espen, die in 1719 had verklaard, dat aan Utrecht ook de rechtsmacht over Haarlem toekwam. Barchman Wuytiers echter liet zich op 12 april 1725 door het Utrechtse vicariaat aanstellen tot kapittelvacaris van Haarlem en stelde hiervan op 14 mei de Haarlemmers op de hoogte. Het protest dat de Haarlemse corporatie in haar vergadering van 29 mei tegen deze verkiezing opstelde, verklaarde hij op 27 augustus 1725 waardeloos ²³⁷. Dat hij het niet bij

²³² Maan, C. J. Barchman Wuytiers 18. RB IV 868.

²³³ Knuttel, De Toestand II 127. Archief Van Hoornbeek 47.

²³⁴ Maan, C. J. Barchman Wuytiers 35, verklaart positief, dat Barchman Wuytiers mondeling de verzekering van conniventie heeft gekregen. Het blijkt echter niet waarop deze uitspraak steunt.

²³⁵ BBH 5 (1877) 249.

²³⁶ Maan, C. J. Barchman Wuytiers 63-64.

²³⁷ Haarlemse kapittelakten BBH 17 (1891) 307-314. RB IV 869; 881.

woorden liet, had hij inmiddels reeds bewezen door in de zomer van 1725 bij vacatures in het vroegere Haarlemse diocesis zijn eigen aanhangers te benoemen. Naar Krommenie had hij op 22 juni J. Meyer gezonden, in Hoogkarspel had hij De Broeder aangesteld en in Purmerend G. Kenens²³⁸. Opvallend is, dat Barchman Wuytiers slechts voor opengevallen staties interesse toonde. Hij volgde dus de tactiek, welke Roos namens de Cleresie in juni 1723 in zijn „Consideratiën” had uiteengezet en waarvoor deze toen tevergeefs de instemming der Staten van Holland had trachten te verkrijgen.

Zou het thans Barchman Wuytiers lukken deze instemming te verwerven? In augustus en september 1725 leek het van wel. Toen kwamen namelijk de door of namens Barchmans Wuytiers ingediende verzoeken om admisie in de Hollandse Statenvergadering ter sprake. De gedeputeerden van Amsterdam, Leiden en Rotterdam schenen de Staten van Holland te willen brengen tot de resolutie, waarbij aan Barchman Wuytiers het monopolie over alle katholieken in het gewest werd toegekend. Verschillende Statenleden en ook Van Hoornbeek adviseerden de katholieken om te „solliciteren tegen Berchman en de syne”. Spinelli spoorde de Hollandse aartspriesters aan bij een dergelijke petitie de leiding te nemen. G. van Wijckersloot deed een voor hem ongewone stap: hij nodigde Van Bijlevelt uit om in gezamenlijk overleg met Beaumont de situatie te bespreken. Deze vergadering vond plaats op 18 september 1725 in het huis van Van Bijleveits broer te Utrecht. Afgesproken werd „neerstiglyck te wercken tegen de jansenisten bij den Staet soo in den Haag als in de besondere steeden”. Voor deze actie zou men ook een beroep doen op de aanzienlijkste katholieken leken²³⁹.

Begin oktober 1725 was een heel gezelschap in Den Haag doende om „de Staetsucht van Berchman tegen te gaen”²⁴⁰. Daaronder waren zeker de priesters G. van Wijckersloot, J. van den Steen en F. Beaumont en de Amsterdamse leken Godfried Cromhout en Dirk Roest van Alkemade. Laatstgenoemde was getrouwd met Elisabeth Barchman Wuytiers, de jongste zuster van de Utrechtse aartsbisschop; Cromhouts vrouw, Johanna Blesen was diens volle nicht²⁴¹. Verder namen waarschijnlijk nog aan de actie deel de Alkmaarse advocaat Dirk Heymenburgh en de meer genoemde Leidse notabelen Van der Goes, heer van Alfen, en Taminga, heer van Croonenborgh.

²³⁸ Knuttel, *De Toestand* II 129-133. RB IV blz. 723, voetnoot 3; blz. 735, voetnoot 1.

²³⁹ BBH 5 (1877) 240-249. Knuttel, *De Toestand* II 127-128. RB IV 884; 885.

²⁴⁰ BBH 5 (1877) 250.

²⁴¹ BBH 2 (1874) tussen 284 en 285. Maan, C. J. Barchman Wuytiers 109. Romeinse Bescheiden I 255. Ik verwijs naar de nummers, tenzij anders blijkt.

Deze deputatie naar Den Haag blijft overigens een vrij duistere aangelegenheid. Hebben de deelnemers de Staten een verzoekschrift aangeboden? Zo ja, met welke argumenten hebben zij zich tegen de pretenties van Barchman Wuytiers gekeerd? Hebben zij van de Staten de uitslag van hun petitie mogen vernemen? Bij zoveel onzekerheid is een ding echter zeker: nooit heeft een Hollandse Statenresolutie de katholieken verplicht Barchman Wuytiers te beschouwen als hun enige rechtmatige kerkelijke bestuurder ²⁴².

8.

Tenslotte werd er na enkele wederwaardigheden in 1727 een regeling getroffen omtrent het bestuur der missie in Holland.

Nadat in februari 1724 de toelating van Van den Steen was mislukt, bleef Van Bijlevelt belast met de leiding over heel de Hollandse Zending, want, zo redeneerde Spinelli, de benoeming van Van den Steen was geschied op voorwaarde, dat hij door de Staten zou worden toegelaten. Nu deze conditie niet vervuld was, had de aanstelling geen rechtsgeldigheid en bleef alles bij het oude ²⁴³. Tegen deze gedachtegang kan aangevoerd worden, dat de benoemingsakte van Van den Steen met geen woord van enige conditie repte. De tegenwerping is echter van weinig belang, daar de Propaganda Van Bijlevelt gelastte in functie te blijven ²⁴⁴. Deze had daartegen geen enkel bezwaar ²⁴⁵.

Het Haarlemse kapittel was echter met het herstel van de oude toestand niet tevreden ²⁴⁶. Met deze regeling werd immers de missie in Holland geenszins uit de nood geholpen. Geen enkele instantie, noch Spinelli noch Van Bijlevelt, mocht in het gewest jurisdictie uitoefenen. Het leek wel, alsof Holland uitgeleverd was aan de Cleresie.

Te minder vrede nam het kapittel met de getroffen regeling, sinds Barchman Wuytiers zich, zoals reeds bleek, gezag trachtte aan te matigen over het territorium, waarvoor de corporatie zich bij uitstek verantwoordelijk voelde, het gebied namelijk van het vroegere bisdom Haarlem. Het verdroot de Haarlemmers zeer, dat zij tegen de usurpaties van Barchman Wuytiers machteloos stonden. Doch juist diens driestheid gaf hun ook de moed de kwestie aan de orde te stellen, of het niet wenselijk was, dat Rome het kapittel in zijn oude rechten herstelde.

²⁴² Polman, Cleresie en Staatsgezag, Mededelingen van het Nederlands Historisch Instituut te Rome, 3e reeks, 9 (1957) 179.

²⁴³ BBH 4 (1876) 343.

²⁴⁴ RB IV 793.

²⁴⁵ BBH 4 (1876) 360.

²⁴⁶ BBH 5 (1877) 230.

In augustus 1725 begon de pastoor van Uitgeest, Ph. Cavalier, pas sinds 3 oktober 1724 lid van de Haarlemse corporatie ²⁴⁷, een briefwisseling met zijn bloedverwant J. Vivant, deken van de collegiale kerk St. Germain l'Auxerrois te Parijs. Hierin betoogde Cavalier, dat het herstel van het Haarlemse kapittel een zegen voor de kerk in Holland zou betekenen ²⁴⁸. Deze gedachte liet de Haarlemmers niet meer los. Bij de reeds besproken petitiebeweging in oktober 1725 beperkten Van Wijckersloot en Van den Steen zich niet tot het afweren van Barchman Wuytiers, doch probeerden zij tevens te achterhalen of de Staten van Holland bereid zouden zijn een Haarlemse kapittelvicaris toe te laten ²⁴⁹. De Statenleden, aan wie zij deze vraag voorlegden, reageerden niet zonder meer afwijzend, hetgeen de Haarlemmers moed gaf in november 1725 op de zaak terug te komen. Het kapittel overhandigde toen aan meerdere Statenleden een „Kort Verhaal van de Instellinge en Regten van het Bisschoplyck Capittel binnen Haerlem”. Het geschrift was waarschijnlijk samengesteld door de Alkmaarse advocaat Dirk Heymenburgh. ²⁵⁰. Na dit tweede contact oordeelden de Haarlemmers de tijd rijp het herstel van het kapittelrecht in Rome aanhangig te maken. Op 6 december 1725 richtten zij een brief aan de paus. De toestand in de missie, aldus het kapittel, eist dringend een ingrijpen. Aanstellingen gedaan door Van Bijlevelt en Spinelli worden niet erkend. Op toelating van een nieuwe apostolische vicaris valt niet te rekenen. Barchman Wuytiers dreigt gaandeweg de staties te bezetten met zijn aanhangers. Er is maar een uitweg: het herstel van het kapittel. De Staten van Holland zullen vrij gemakkelijk gedogen, dat de Haarlemse kapittelvicaris jurisdictie uitoefent, zo besluit het schrijven ²⁵¹.

Van deze brief zond het kapittel een afschrift aan Spinelli ²⁵². Voor deze bevatte het schrijven geen nieuws. Hij was reeds maanden op de hoogte van het Haarlemse streven. De Parijse correspondent van Ph. Cavalier had diens brieven namelijk doorgegeven aan de Parijse nuntius Massei, die op zijn beurt Brussel had ingelicht. Spinelli had niet nagelaten de curie te verwittigen van wat de Haarlemmers in het schild voerden. Trouwens ook Massei had Rome daarvan in kennis gesteld ²⁵³. Bij schrijven van 1 december 1725 had de staatssecretaris daarop Spinelli

²⁴⁷ Haarlemse kapittelakten BBH 17 (1891) 307.

²⁴⁸ RB IV 882; blz. 738, voetnoot 4.

²⁴⁹ BBH 5 (1877) 251.

²⁵⁰ AAU 6 (1879) 319-320. RB IV blz. 763, voetnoot 4. Het „Kort Verhaal” is te vinden in *Causa Ecclesiae Harlemensis*, Amsterdam 1728, 185-188.

²⁵¹ Haarlemse kapittelakten BBH 17 (1891) 314-317.

²⁵² RB IV 902; 910.

²⁵³ RB IV 892; 897; 906. BBH 5 (1877) 251.

gevraagd, wat hij dacht over het verlangen van de Haarlemmers²⁵⁴. Alvorens zijn mening te geven wenste de Brusselse nuntius een onderhoud met een deputatie uit het kapittel²⁵⁵. Dit vaardigde in zijn vergadering van 22 januari 1726 Van Wijckersloot en Van den Steen naar Brussel af²⁵⁶.

Op vastenavond 1726 hadden beide heren een onderhoud met Spinelli over een eventueel herstel van het kapittel. Ofschoon de nuntius talrijke bedenkingen aanvoerde, toonde hij zich uiteindelijk uit overwegingen van zielzorg toch een voorstander van zulk een herstel. Op 15 maart 1726 zond hij dan ook, met het verslag der gehouden besprekingen, een gunstig advies naar Rome²⁵⁷. Wel legde hij er de nadruk op, dat de curie, voordat zij tot erkenning van het kapittel overging, van de Haarlemmers de ondertekening van de volgende condities moest eisen:

- 1) zij mochten hun bemoeiingen niet beperken tot het territorium van het vroegere bisdom Haarlem, doch moesten hun zorgen uitstrekken over heel Holland;
- 2) zij moesten het concordaat van 1624, dat de verhouding tot de regulieren regelde, stipt naleven;
- 3) zodra de Staten een apostolische vicaris zouden toelaten, moest de kapittelvicaris zijn bevoegdheden in diens handen leggen;
- 4) als ooit een kans bestond voor het aanstellen van een bisschop in Holland, moesten de Haarlemmers deze aangelegenheid geheel aan de Heilige Stoel overlaten.

Het geduld der Haarlemmers werd op een zware proef gesteld. Het duurde tot 18 juli 1726, voordat de commissie voor Hollandse aangelegenheden vergaderde en aandacht aan de kwestie besteedde²⁵⁸. Daar op deze bijeenkomst slechts drie kardinalen aanwezig waren, werd de beslissing over een zo verstrekkende aangelegenheid verschoven. Op 9 augustus vergaderde de commissie opnieuw en thans uitsluitend over het voorstel der Haarlemmers. Er waren nu vijf kardinalen aanwezig alsook de assessor van het Heilig Officie. Zij namen het belangrijke besluit, de Haarlemse corporatie, indien deze de bovengenoemde voorwaarden

²⁵⁴ RB IV 900.

²⁵⁵ RB IV 904. Keizer Karel VI had in 1724 zijn zuster Maria Elisabeth benoemd tot landvoogdes der Zuidelijke Nederlanden. Zij kwam daar in oktober 1725 aan. In verband met haar komst had de paus een maand tevoren de Brusselse internuntiatuur verheven tot de rang van nuntiatuur.

²⁵⁶ Haarlemse kapittelakten BBH 17 (1891) 317. RB IV 910.

²⁵⁷ RB IV 914. J. F. Vregt, *Onderhandelingen tussen het oud-kapittel van Haarlem en den Nuntius van den H. Stoel te Brussel* Joseph Spinelli in het jaar 1726, BBH 7 (1879) 304-307. G. Brom, *Eenige bouwstenen voor „Het Aartspriesterschap van Johannes van den Steen”*, BBH 20 (1895) 190-193.

²⁵⁸ RB IV 929.

wilde aanvaarden, toe te staan zich kapittel te noemen, jurisdictie uit te oefenen en een kapittelvicaris te kiezen²⁵⁹. Nadat de paus op 15 augustus 1726 deze beslissing had goedgekeurd, stelde de staatssecretaris op 17 augustus Spinelli op de hoogte²⁶⁰. Deze ontbood een afgevaardigde van de Haarlemse corporatie naar Brussel, waar op 17 september Ph. Cavalier verscheen. Spinelli deelde hem mee, dat de Heilige Stoel onder zekere condities bereid was de hartewens der Haarlemmers in te willigen. Nadat Cavalier omtrent de voorwaarden ruggespraak had gehouden, ondertekende hij op 10 oktober 1726 te Brussel namens het kapittel het door Spinelli voorgelegde stuk en nam dit mee naar Amsterdam, waar op 14 oktober al de andere Haarlemmers hun handtekening eronder zetten. Vier dagen later zond Cavalier de akte terug aan de nuntius, die haar op 25 oktober naar Rome expediëerde. Het enige wat de Haarlemmers nog te doen stond was van de Staten de toezegging te verkrijgen, dat hun kapittelvicaris ongestoord zijn gezag in heel Holland mocht uitoefenen. Pas als het kapittel daarvan zeker was, zou de definitieve erkenning door Rome volgen²⁶¹.

De Haarlemmers maakten echter geen haast met een rekest aan de Staten. Zij gaven er de voorkeur aan daarmee te wachten, totdat de pauselijke goedkeuring van het met de nuntius gesloten verdrag zou zijn afgekomen. Kennelijk wilden zij het risico vermijden, dat Rome zou weigeren, nadat Den Haag had toegestemd. Doch nadat Spinelli hen op 28 november en 1 december 1726 op dit punt had gerustgesteld, begonnen zij met hun actie²⁶². Zij voerden die erg omzichtig. Met behulp van de jurist Heymenburgh ontwierpen zij een „Memorie behelzende de bequaemste middel om de rust en vreden onder de Catholyken te herstellen”. Dit verzoekschrift gaven zij nog in december 1726 ter inzage aan enkele Statenleden, „dog heymelijk en als in 't verborgen”²⁶³. Met de officiële indiening bij de Staten wachtten zij nog.

Hun gebrek aan doortastendheid bezorgde de Haarlemmers spoedig onaangenaamheden. Op 21 januari 1727 stierf Van Bijlevelt. Aanstonds kwam nu een aantal katholieke leken in de weer, onder anderen de ons reeds bekende Amsterdammers Cloets en Dirk Roest van Alkemade. Bevreesd, dat de Staten van Holland thans de katholieken zouden ver-

²⁵⁹ RB IV 931. BBH 20 (1895) 193-196.

²⁶⁰ RB IV 932; blz. 788, voetnoot 5.

²⁶¹ BBH 20 (1895) 196-201; BBH 7 (1879) 322-323. RB IV 934; 939.

²⁶² RB IV 952. BBH 7 (1879) 288-291.

²⁶³ Bemerkinge op Zeekere Memorie enz. Door Eenige Leeden van het Haarlemse Capittel Aen verscheide Leeden van Staet, in den Jaere 1726 overgelevert. Knuttel, Catalogus 16708. BBH 7 (1879) 323-326; BBH 20 (1895) 40.

plichten Barchman Wuytiers te erkennen, wendden zij zich op 5 februari 1727 tot de Hoogmogenden met een gedrukte memorie, waarin zij verzochten „te worden bevryd van de Dominatie des zoo genaamden Aartsbisschops van Utrecht en zyn praetense Capitulieren..... en vorders, om hunne Godsdienst by conniventie als voor dezen volgens de intrinsique Regels van hun geloof te mogen exerceren”. De laatste zinsnede bevatte het bedekte verzoek om toelating van een nieuwe apostolische vicaris. Bij de mondelinge toelichting op deze memorie lieten de indieners er geen twijfel over bestaan, dat het hun daarom te doen was ²⁶⁴.

Ofschoon Spinelli weinig resultaat verwachtte van deze actie der leken, verleende hij er toch zijn steun aan. Een apostolische vicaris in Holland was hem duizendmaal liever dan een Haarlemse kapittelvicaris. Hij schreef dan ook eind februari 1727 aan Van den Steen, dat het kapittel verdere stappen bij de Staten diende uit te stellen ²⁶⁵. Dit bevel was voor de Haarlemmers een tegenvaller, want meer dan ooit zagen zij op dat tijdstip de kans schoon de Staten voor hun kapittelvicaris te winnen. De memorie der leken was namelijk slecht ontvangen. De Staten hadden er in hun vergadering van februari 1727 niet de minste aandacht aan besteed. Twee burgemeesteren van Amsterdam hadden na afloop van die bijeenkomst tegenover een lid van het Haarlemse kapittel zelfs verklaard: „Wij zijn blij dat het Capittel daer in geen deel heeft, want het is een prul die meer quaat als goed doen zal: Wij zullen UE. helpen” ²⁶⁶. De nuntius verbood nu van deze gunstige constellatie profijt te trekken, hetgeen de Haarlemmers danig ergerde. Van Wijckersloot en Van den Steen herinnerden de nuntius aan de spreuk: wie twee hazen najaagt, vangt er gewoonlijk geen. Ph. Cavalier nam zich zelfs voor naar Brussel te reizen om Spinelli te verwijten, dat hij het Haarlemse kapittel „soo 't schijnt, tot spot des werelts wil ten toon stellen met te late op deselve tijt te sollicitere om een Vicarus Aplcus” ²⁶⁷. De toorn van de Haarlemmers vermocht echter niet de nuntius tot andere gedachten te brengen. Hij wilde afwachten, of de memorie der leken in de Statenvergadering van maart 1727 een beter lot ten deel zou vallen.

Toen deze hoop ijdel bleek, dachten de Haarlemmers ruim baan te krijgen voor hun actie. Op 24 maart 1727 smeekte Van den Steen Spinelli om deze gunst ²⁶⁸. Op 18 april antwoordde Spinelli vernomen te hebben, dat de katholieken in Holland zich maar moeilijk zouden kunnen schikken

²⁶⁴ Knuttel, Catalogus 16741. J. J. de Graaf, Het Aartspriesterschap van Joannes van de Steen, BBH 20 (1895) 21-27.

²⁶⁵ Romeinse Bescheiden I 10.

²⁶⁶ BBH 20 (1895) 30-31.

²⁶⁷ BBH 7 (1879) 299.

²⁶⁸ BBH 20 (1895) 43.

in een bestuur van het kapittel en dat de Staten een Haarlemse kapittelvicaris niet zouden toelaten. Het was een duidelijke wenk, dat de nuntius voorlopig geen verdere stappen van het kapittel wenste. Dit schikte zich daarin. Trouwens Van den Steen moest toegeven, dat het fiat der Staten moeilijker te verkrijgen zou zijn dan de Haarlemmers hadden voorgegeven²⁶⁹. Had hij inmiddels misschien kennis genomen van een geschrift der Cleresie, dat zich keerde tegen de in december 1726 opgestelde memorie van het kapittel en de Staten voor de toeleeg der Haarlemmers waarschuwde²⁷⁰?

Een ogenblik leek het er in de zomer van 1727 toch nog op, dat Haarlem zou trachten de Staten van Holland voor zijn kapittelvicaris te winnen. Op 16 juni had Barchman Wuytiers, daar het Haarlemse kapittel in gebreke bleef zelf een bisschop te kiezen, zijn partijgenoot Th. Doncker als zodanig aangewezen. Hiervan geschrokken spoorde Spinelli Van den Steen aan de actie weer op te nemen²⁷¹. Deze wendde zich toen, en met succes, tot diverse regenten van Hollands Noorderkwartier, maar daar bleef het bij²⁷². Bij de Staten van Holland hebben de Haarlemmers geen stappen meer ondernomen.

Wat nu? Een apostolische vicaris werd niet toegelaten; het plan om Holland onder jurisdictie van het Haarlemse kapittel te brengen was blijven steken. Spinelli is in de laatste maanden van 1727 tot de volgende oplossing gekomen: hij stelde Van den Steen aan tot aartspriester van heel Holland. De omstandigheden voor een unificatie waren gunstig. Op 7 september 1727 was Van Wijckersloot overleden. Daardoor waren niet alleen de aartspriesterschappen Amstelland en Kennemerland vacant, maar ook Noord-Holland, want sinds Van de Velde in november 1725 zijn functie daar had neergelegd, had Van Wijckersloot ook dit district onder zijn hoede genomen. In oktober 1727 stierf Beaumont. Diens overlijden veroorzaakte een vacature in de Hollandse aartspriesterschappen Rijnland, Delfland en Schieland en verder in Zeeland. Van den Steen volgde de beide overledenen op. Zijn gebied omvatte dus heel Holland en Zeeland²⁷³. Hij was de gedelegeerde van de nuntius aldaar. Deze afhankelijkheid stak zo nu en dan diverse Hollandse regenten wel, maar van lieverlee legden zij er zich bij neer. Het was ook moeilijk in deze geboren Hollander, familielid nog wel van de nieuwe raadpensionaris Simon van Slingelandt²⁷⁴, een blijvende handlangers van het „Roomse hof” te zien.

²⁶⁹ BBH 20 (1895) 45.

²⁷⁰ Knuttel, *Catalogus* 16708.

²⁷¹ Romeinse Bescheiden I 30. BBH 20 (1895) 48.

²⁷² Romeinse Bescheiden I 38.

²⁷³ Romeinse Bescheiden I 43; 52; blz. 41, voetnoot 3; blz. 51, voetnoot 4.

²⁷⁴ Romeinse Bescheiden I 214. Jadin 502.

De regeling van het bestuur der missie in Holland, zoals Spinelli die in 1727 opstelde bij gebrek aan beter, was als een voorlopige bedoeld. Zodra de Staten van Holland wat toeschietelijker zouden worden, zou de Hollandse Zending weer een apostolische vicaris krijgen. Dit is er niet meer van gekomen. De noodoplossing van 1727 is blijven bestaan tot het einde van de missietijd. In 1853 ging het aartspriesterschap Holland als bisdom Haarlem in de hiërarchie over.

RESUME

Le 7 mai 1702 la Congrégation De Propaganda Fide suspendit Pierre Codde, vicaire apostolique des Missions de Hollande. Elle chargea Theodorus de Cock de le remplacer provisoirement. Aussitôt cette nomination devait jeter le trouble dans les missions. De Cock, en effet, appartenait à ce groupement de prêtres, parmi lesquels des Jésuites et d'anciens étudiants du collège de la Propagande, qui, à Rome, n'avaient pas cessé d'imputer à Codde des sympathies jansénistes. Rien d'étonnant que le parti de Codde, le Clergé (dit Cleresie), dont le prétendu chapitre d'Utrecht et le chapitre de Haarlem formaient le noyau, refusa de reconnaître le nouveau provicaire. Un des partisans de Codde, Van Erkel, s'en référa même aux Etats de Hollande. Il suggéra aux magistrats que la Cour de Rome voulait renforcer son empire sur les catholiques de la République, et avait nommé De Cock à cet effet. Sur cela, les Etats de Hollande lancèrent, le 17 août 1702, une décision importante. Ils stipulèrent que tout vicaire futur, s'il voulait compter sur l'exercice tranquille de ses fonctions, devrait satisfaire aux conditions suivantes: primo, consultation du clergé indigène avant sa nomination; secundo, pour son entrée en fonctions, la permission des Gecommitteerde Raden (conseillers députés des Etats de Hollande).

Cette même décision défendit à De Cock de se présenter comme provicaire. Bientôt même le Clergé le mit dans l'impossibilité de rester plus longtemps en Hollande. Il fut accusé par Van Erkel d'avoir écrit injurieusement sur les Etats, à la Propagande. Le provicaire dut s'enfuir devant la justice, au cours de l'été de 1703. Il s'établit provisoirement à Emmerik, hors du territoire des Sept Provinces.

Le vicariat d'Utrecht avait l'espoir que Codde reprendrait l'exercice de ses fonctions, malgré sa suspension et malgré sa déposition par Rome, qui suivait peu après. Cependant, Codde ne s'y prêta pas. Le Clergé fut donc en quête d'un successeur de son choix. Les chapitres de Haarlem et d'Utrecht présentèrent, en septembre 1704, six personnes au Pape. Rome, toutefois, n'accueillit pas cette présentation et exigea l'obéissance à De Cock. De leur côté, Les Etats de Hollande bannirent quelques prêtres qui reconnaissaient le vicariat de De Cock. Incités par Van Erkel ils menacèrent même de bannir tous les Jésuites, si Rome ne voulait pas céder. Sur ce, l'internonce de Bruxelles, Bussi, se rendit à La Haye, en été 1705. Après un séjour de sept semaines il dut reconnaître que les

Etats étaient inflexibles et n'admettraient jamais De Cock. Bussi chercha alors un autre vicaire. Son choix tomba sur G. Potcamp, qui fut nommé le 14 novembre 1705. Le vicariat d'Utrecht avait indirectement contribué à cette nomination. Pour cette raison Potcamp fut facilement admis par les Gecommitteerde Raden, mais sa mort, dès le mois suivant, n'arrangea pas l'affaire.

L'entr'acte Potcamp, si bref qu'il fût, avait prouvé que tout vicaire, élu sous les auspices du Clergé, serait tenu en tutelle par le vicariat d'Utrecht. Pour cette raison Bussi ne voulut plus d'aucune façon mêler ce chapitre dans la nomination d'un successeur. Au cours de 1706 il essaya d'engager les Etats de Hollande à admettre un vicaire dont la nomination ne dépendrait que du Pape, mais il ne réussit pas à recevoir d'eux l'assurance formelle. Le 8 janvier 1707 néanmoins, il nomma, en dehors du Clergé, le prêtre Adam Damen. Mais ce fut une déception pour Bussi, qui espérait que les Etats de Hollande n'appliqueraient plus leur décision du 17 août 1702. Ils refusèrent Damen comme vicaire apostolique. Par leur résolution du 26 avril 1709, ils lui interdirent même d'entrer en Hollande à moins que, par écrit, il ne résignât sa charge. Mais Rome voulut maintenir Damen, aux instances de Bussi surtout, et refusa de nommer un vicaire au gré du Clergé.

En 1713 Santini succéda à Bussi comme internonce de Bruxelles et surveillant des Missions de Hollande. Il était d'avis que par l'absence d'un vicaire sur place, les missions allaient tomber dans une situation de plus en plus chaotique. Il insista donc à Rome pour que Damen fût remplacé. L'archevêque de Malines, Thomas-Philippe d'Alsace, instruit par son secrétaire néerlandais, C. P. Hoyneck van Papendrecht, se rangea du côté de l'internonce. La Cour de Rome hésita, ce qui n'est pas étonnant. Elle craignait que le futur vicaire, nommé sans l'aveu du Clergé, n'eût le même sort que De Cock et Damen. Le 2 octobre 1717 néanmoins le Pape finit par se décider. Il désigna comme successeur de Damen, J. van Bijlevelt, curé à La Haye. Malgré l'assurance, reçue auparavant et à plusieurs reprises, que Van Bijlevelt serait "persona grata" auprès des Etats de Hollande, celui-ci n'obtint pas son admission. La majorité des voix se refusa à lâcher prise et maintint la résolution du 17 août 1702. Bientôt Van Bijlevelt — lui aussi — fut obligé de s'évader. Le 3 mai 1718 il fut banni par le Conseil de Hollande (le tribunal).

Une fois encore la Cour de Rome se laissa tenter pour nommer un nouveau vicaire. C'était d'abord à cause du fait que, Van Bijlevelt banni, l'administration des Missions de Hollande resta sérieusement en défaut. En outre, le vicariat d'Utrecht choisit, le 27 avril 1723, Cornelis Steenoven comme archevêque d'Utrecht. Rome craignit alors que les catholiques des

Sept Provinces ne fussent forcés, par les Etats, de reconnaître Steenoven comme leur seul administrateur légitime de la part de l'Eglise. Or, la Cour de Rome espérait empêcher ce danger d'éclater en nommant — à la place du Van Bijlevelt banni — un personnage qui serait agréable aux Etats. J. van den Steen l'était, selon les informations venant de Hollande. Il fut donc nommé, le 12 décembre 1723. Les Gecommitteerde Raden furent d'accord pour l'admettre comme vicaire. Les Etats de Hollande, au contraire, empêchèrent cette résolution d'être exécutée. Les députés de Leyde surtout s'y opposèrent. Leur motif: le Clergé n'avait pas été consulté sur la nomination de Van den Steen.

Les catholiques de Hollande restèrent donc dépourvus d'un vicaire capable d'exercer ses fonctions avec la permission de l'autorité civile. Les Etats tenaient toujours à leur résolution du 17 août 1702, et refusaient d'admettre un vicaire nommé par le Pape seul. Toutefois ils n'empêchaient pas les évêques élus par le Clergé d'exercer tranquillement leur fonction, mais ils n'obligeaient pas les catholiques de les reconnaître.

En 1727 on trouva, pour l'administration des Missions de Hollande, une solution provisoire. Van den Steen fut nommé archiprêtre. Il reçut la charge de diriger toute la province de Hollande comme délégué du nonce de Bruxelles. Chose remarquable, les Etats acquiescèrent à cet arrangement. Jusqu'à 1853, l'année où la hiérarchie fut rétablie, les Missions de Hollande furent dirigées par des archiprêtres.

Petrus Codde uit Leiden aan Louis Maille, vertegenwoordiger der Cleresie te Rome.

L'Envoïé de l'Électeur de Trèves à la Haye s'est, Monsieur, fort intrigué dans les affaires de la Cote. Il a la confiance de Blondus ¹, et il est aussi dans les bonnes grâces d'Adrien ² et de quelques autres du Timon (États d'Hollande). Il est natif de Coblents, mais il s'est marié à la Haye à une damoiselle de ce pais depuis assez longtems. Il s'appelle Monsr. Kaysersfelt, et il a été à Rome. Ces trois Messieurs du Sablon ³ qui s'appliquent le plus aux affaires de la Cote ⁴ à la Haye, luy ont proposé en secret un certain Monsr. Potcamp pour être vicaire apostolique. Blondus y est entré ensuite, mais comme de son propre mouvement. Le Fort ⁵ y a aussi consenti à condition que Menette ⁶ retablisse l'honneur de Sophrone ⁷, et luy donne de la satisfaction, autant qu'il sera possible. Maxime ⁸ y entre pas encore. Cela se fait comme par sa connivence. Il le permet. Il s'y n'oppose pas; mais il déclare néanmoins qu'il ne se veut encore engager à rien. Il a mesme fait une protestation modeste par devant le Chapitre d'Utrecht. Je vous prie que tout cela demeure entre nous. Il verra ensuite ce qu'il aura à faire pour se justifier devant le public, et à l'égard de la posterité. Ceux du chapitre d'Harlem ne se remuent point, et ils reconnoîtront le nouveau Vicaire, quand Menette et le Fort et ceux d'Utrecht seront d'accord. Ce Monsr. Potcamp est Archiprêtre dans le Comté de Lingue aux extrémités de la mission vers l'Évêchez de Munster et d'Osnabrug: ainsi il est fort peu connu en Hollande. Il est pour le moins âgé de 60 ans: gouteau et valétudinaire, amis des Rouliers ⁹, mais il n'en est pas esclave: il n'a point de talens extraordinaires. Il a reconnu Sandin ¹⁰ même par écrit, avec tous les prestres de son canton, il y a déjà un an ou deux: mais il l'a fait par principe de piété et d'obéissance au S. Siège, comme aussi pour ne pas désobliger les Évêques de Munster et d'Osnaburg, chez qui les Rouliers sont puissants. Il faut remarquer que Monsr. Potcamp et les missionnaires de cette contrée ont leur demeure sur les terres de ces deux Évêques, où elles sont contigues au diocèse de Deventer; ils s'y sont mis à l'abri des persécutions, et ils y assemblent les dimanches et les festes leur peuple avec seureté. Au reste ce Monsr. Potcamp est homme de bien, il a toujours témoigné du respect et de la fidélité à Sophrone. Il a étudié à

Cologne, mais il n'est pas ennemis des Lovanistes: il a fait paroître du zèle dans sa charge. Il est timide, humble et débonnaire, c'est pourquoy on se flatte qu'il se laissera conduire par Maxime et par les principaux de Sablon. Blondus appréhend cela apparemment, et il le veut avoir au plus tôt à Bruxelles pour le voir, et afin de l'instruire, et de luy donner ensuite ses patentes. Le Fort le veut voir auparavant à la Haye dans le dessein de le prémunir contre les embûches de Blondus. On luy veut prescrire des réglemens à l'avantage du Blanc¹¹, et l'obliger à en promettre l'exécution, sans quoy il ne sera jamais admis du Timon¹². Mais le bon homme n'est pas présentement en état de faire un voiage ny à Bruxelles ny à la Haye, ce qu'il vient de mander par une lettre à Monsr. van Heussen. Voicy une copie de cette lettre; mais je vous prie de ne la pas montrer qu'aux amis de confiance. Sandin selon toutes apparences sera fort surpris et en chagrin en apprenant cette nouvelle. Toute sa faction en sera fort mal satisfaite. Le Nonce de Cologne qui avec la Cour du Palatin s'opposent sous main à toutes les entreprises de Blondus, n'approuveront pas cette intrigue. Les Rouliers n'en seront pas tout à fait mécontents, puisqu'ils seront par là délivrés du grand peril d'être chassés tous aux mois prochains. Plusieurs amis de Godefroy¹³ et plusieurs d'entre les zelez pour le bien de Coutance¹⁴ sont fort en peine, et ils appréhendent que le Blanc ne soit trompé, et ils ne voient pas aussi comment l'honneur de Sophrone sera assez mis à couvert. Cependant il faut hasarder quelque chose pour détourner les horribles scandales et les innombrables pechez et malheurs, dont notre pauvre mission seroit inondé, en cas que les différens fussent porté à l'extrémité, ce qui arriveroit par le bannissement de tous les Rouliers, et par les censures dont on croit que Menette se serviroit ensuite contre quelques uns du Sablon. Le Blanc, le Timon, Blondus, Maxime en sont frapez et souhaitent de prévenir tous ces grands inconvéniens. Tout le monde est aussi fort las et dégouté de la longueur de nos troubles et de nos divisions. On dit que le nouvel Internonce est desja à Bruselles, et qu'il n'est pas de trop bonne intelligence avec Monsr. Bussi. Celucy souhaite de tout son coeur de terminer la grande affaire de Coutance, et il emploie toutes ses finesses et tous ses soins. J'ai été à Ryswyk près de la Haye depuis jeudi passé, jusques avanthier. Monsr. Keijzersfelt m'y est venu voir, et il m'a dit entre autres choses qu'il est d'avis que Blondus s'en aille tout droit au Comté de Lingue afin de mettre la dernière main à l'affaire de Monsr. Potcamp, s'il demeure malade. Deux d'entre ceux de Sablon, à scavoir Monsr. Van Heussen et Monsr. Daelenoot partirent avanthier vers Monsr. Potcamp dans le dessein de le prémunir contre les attaques de Blondus, et de l'exhorter de ne rien promettre à ce ministre qui puisse

déplaire au Timon, ou estre désavantageux au Sablon. Je prévois encore beaucoup de difficulté de plus d'un endroit Mais il faut attendre en patience et avec soumission ce qu'il plaira à la Providence Divine de disposer de Godefroi et de Coutance.

On parle point du tout chez nous de tout ce qui regarde l'Anglade (Casoni). Personne n'y pense. Ainsi ce n'est pas dans notre pais qu'on a donné occasion aux mauvais offices qu'on vient de luy rendre tout nouvellement auprès de Maurice¹⁵. Ny Flore¹⁶ ny aucun de ces amis n'a encore rien publié touchant la Constitution, et je ne scay pas s'ils feront dans la suite. Je luy ai envoyé l'extrait de votre dernière lettre, par lequel vous temoignez de souhaiter fort qu'on ne parle pas dans aucun Écrit des Observationes Theologicae etc. Je luy ai aussi fait scavoir ce que vous m'aviez mandé sur le chapitre de la lettre choquante de Mons. le Blond¹⁷. Je vous prie de saluer Rivius de ma part bien cordialement. Je suis etc.

- 1 Bussi
- 2 Heinsius
- 4 Missie
- 3 Cleresie
- 5 Staten van Holland
- 6 Rome

- 7 Codde
- 8 Codde
- 9 de jezuletten
- 10 De Cock
- 11 Cleresie
- 12 Staten van Holland

- 13 Codde
- 14 de missie
- 15 de paus
- 16 Quesnel
- 17 De Witte

BIJLAGE 2. 22 maart 1706

Aegidius van der Voort, pastoor te Heeze (N.-B.) aan
J. C. van Erkel te Delft.

Amplissime Domine

Nescio quid Internuntio aut deputatis vestris in mentem venerit quod in me idiotam convenerint oculos, qui ob debilitatem et perturbationem cerebri non sum amplius capax ad unam parochiam regendam eamque propterea hoc anno deserere decrevi. Hoc ipsum hodie Illmo Dno Internuntio late notifico. Is me a decem diebus per expressum iussit venire Bruxellas, verum Deo sic disponente per molestam tussim et asthma eram omnino indispositus ad iter. Expressus nullas excusationes admittere volebat, nec discedere nisi promitterem me post decem dies venturum. Hoc cum mihi adhuc moraliter sit impossibile, scripsi excusatorias. Multa referebat hic expressus, quae promittere deberem et prestare imo iurare, antequam commissionem acciperem, ne denuo, aiebat, decipiatur Illmus, sicut cum Dno Potcamp. Non potui mihi imaginari rem serio agi, imo putavi vobis insciis omnia fieri, nisi iam visis vestris. Omnia adhuc sunt secreta et rogo sic maneant. Esset sane pudor pro vobis quod

tam ineptum pro vicario peteretis aut admitteretis, et mihi in casu acceptationis non posset inde pervenire nisi magna confusio et certa damnatio. Hinc rogo tempestive cogitetis de digniore et fortiore ad tantum munus et onus. Casu quo responsum ab Internuntio accipiam vobis communicabo, et promitto me nihil in hac re vobis insciis et inconsultis facturum. Sed vix dubito quin hic caecus et insipiens conceptus visis meis evanescat, nec spero opus futurum desuper colloquium instituere aut convenire, quod si tamen opus fuerit, ego potius veniam ad vos, ut negotium maneat magis secretum. Interea precabor Omnipotentem, ut pax et tranquillitas in missione vestra restituatur, ac Amplissimis vestris ex corde salutatis subscribor

Amplissime Domine
Humillimus vester famulus
AE. van der Voort pr.

Hees 22 martij
1706 raptim.

REGISTER VAN PERSONEN EN PLAATSEN

- Aalst S.J., J. van, 38, 69.
 Achel 93, 95.
 Adrianopol 118.
 Akersloot 66, 74, 80, 90, 96-98, 126, 133.
 Aken 93, 161.
 Albani, Annibale, 146.
 Albani, Giovanni = Clemens XI.
 Alexander VII, 34, 62, 75, 77, 78, 91, 110, 171-173, 240.
 Alkmaar 101, 116, 250, 252.
 Alsace, Thomas Philippe d', 144, 152, 153, 155-159, 163-167, 171, 173, 182, 184, 189, 190, 192, 193, 195-197, 201-208, 219, 231, 232, 236-240, 244.
 Amersfoort 101, 191.
 Amsterdam 3-6, 9, 24, 27, 35, 36, 55, 61, 64, 70, 97, 101, 108, 109, 111, 114, 115, 116, 119-121, 123, 124, 126, 127, 131, 141, 142, 150, 151, 167, 168, 170, 175, 181, 185, 186, 198, 202, 203, 205, 208, 211, 212, 217-221, 224-226, 228, 233, 234, 244, 245, 248, 250, 254, 255.
 Ancona 138, 146.
 Ansidei, Marc'Antonio, 232.
 Antheunis S.J., J., 38.
 Antwerpen 76, 147, 148, 172, 182, 183, 189.
 Archinto, Girolamo, 140, 150, 151-155, 158, 159, 161-163, 175.
 Arnhem 143, 145, 184, 189, 200, 240.
 Assendelft 177, 178, 180.
 Augiers, Philip, 90.

 Backer, Laurens 36.
 Backhusius, Tilman, 30.
 Balthassar O.P., C., 135.
 Bambeeck, Nicolaas van, 220.
 Banchieri, Antonio 17.
 Barberini, Carlo 33.
 Barchman Wuytiers, Cornelis, 248-252, 256.
 Barchman Wuytiers, Elisabeth, 250.
 Bassecour, Jacob de la, 168, 169, 181, 185, 187.
 Bauwens, Amandus, 222.

 Beaumont, 179.
 Beaumont Florentius, 194-196, 202, 207, 250, 256.
 Beer, Henricus de, 150.
 Beest, Petrus van, 38, 88, 111, 137, 141, 142, 164, 190, 196, 233.
 Beest, Rudolf van, 137.
 Beieren Joseph Clemens van, 109, 113.
 Beke S.J., Ludovicus van der, 80, 97.
 Bempden, Aegidius van den, 220, 225.
 Beretti Landi, Lorenzo di Verzuso, mar-
 kies di 247, 248.
 Bergh, Joan van den, 100, 101, 244, 245.
 Berkel 36.
 Beumer, H., 54, 56, 63, 64, 89, 90, 95-97, 198.
 Beverwijk 38.
 Bigliotti, 56.
 Bilderbeeck, Hendrik van, 105, 106, 115, 130.
 Blanckaart, Joan Michael, 209, 215.
 Blaricum 39, 135.
 Blesen, Johanna, 250.
 Bleskensgrave, 159, 160.
 Bloemendaal 108.
 Bloemert-Codde, Maria, 9, 24.
 Blondus = Bussi.
 Bodegraven 39.
 Bologna 174.
 Bone, Cornelis, 36.
 Bonn 175.
 Bont S.J., Adrianus de, 68.
 Borghst S.J., C. van der, 58, 60, 112.
 Borssele, Adriaan van, 100.
 Bortel O.F.M., Cornelis van, 135.
 Bos, Willem, 90.
 Boulenois, M., 222.
 Bouquet, Willem, 4, 6.
 Breugel, Cornelis, 27, 121.
 Brigode Dubois, A.J. de, 221, 248.
 Broeder, De, 250.
 Bronsgeest, Gerrit Jansz., 11.
 Brouwer, H., 96.
 Brugge 141, 156.
 Brugman, A., 36, 38.

Brussel 2, 3, 17, 18, 20, 33-35, 41, 42, 52, 54, 57, 60, 61, 70, 74-77, 82, 83, 86-88, 90-95, 99-101, 140, 141, 146-154, 158, 163, 166, 167, 180, 187, 201, 206, 215, 219, 220, 231, 233, 238, 239, 244, 245, 248, 252-254.

Bruyn S.J., Isaäc de, 70.

Bruyn S.J., Joan de, 58, 80, 97, 119, 120.

Buderman, Bernard, 90, 97.

Bussi, Giovanni Battista, 2-140 passim, 141, 145-148, 150, 168, 172, 173, 214.

Buys Willem, 61, 66, 167, 168, 175, 181.

Bijlevelt, Jac. van, 127.

Bijlevelt, Jan van, 36, 38, 136, 149-254 passim.

Cadoğan, William, 183, 184.

Calcar 38.

Campen, W. van, 101.

Cannenburg 144.

Carafa, Pietro Luigi, 231, 232, 235, 236.

Carpegna, Gasp. 131.

Castelfranco 88.

Castel Gandolfo 147.

Cats, Balduinus, 235.

Cats, Jac., 1, 4-7, 12, 20, 27, 28, 30, 42, 43, 75, 79, 84, 109, 113, 115, 121, 124, 132, 134, 135, 143, 209.

Cavalier, Philip, 252, 254, 255.

Cavalieri Silvio de, 146.

Chambéry, De, 243.

Claesman S.J., Jac., 4, 58.

Clemens XI, 5, 19, 24, 28, 29, 53, 55, 57-59, 63, 77, 87, 103, 105, 114, 115, 118, 147, 165, 204, 205.

Cloets, 124, 244, 254.

Cock, Theodorus de, 1-89 passim, 96, 98, 99, 107, 108, 111, 116, 119, 122, 128, 129, 137, 138, 141-143, 146, 147, 181, 182, 188, 192, 209, 236, 239.

Codde, Marten, 92, 93.

Codde, Petrus, 1-101 passim, 115, 118, 119, 121, 122, 125, 132, 137, 142, 143, 178, 207, 209, 237, 239.

Coetenburg, Simon, 1, 6, 27, 48, 62, 111, 121, 124, 125, 127.

Collen, Ferdinand van, 100.

Conti, Michaelangelo = Innocentius XIII.

Cooghen, Cornelis van der, 1, 45, 111, 125, 132, 141, 142, 164, 233.

Cordunanier S.J., J. B., 60, 69.

Cornelissen O.P., Joan Baptist, 4.

Cosimo 111, aartshertog van Toscane, 104, 105.

Cosson, 244, 245.

Coster, 35.

Cousebant, Jos., 142.

Cramer, Adam, 20-22, 30, 31.

Cromhout, Godfried, 250.

Croon, Theodorus van der, 36, 143, 151, 152, 159, 160, 162, 176.

Cruyken Arnold van der 217.

Cuper, Gisbert, 100.

Cuyck, Petrus van, 1, 6, 49, 133, 134.

Cuyt, Adriaan van, 55, 64, 65.

Cyrix, N., 101.

Dalenoort, Willem van, 42, 53, 56, 62, 70, 71, 74, 79-81, 91, 94, 101, 124-126, 137, 155, 161, 173, 174, 198, 209, 210, 215, 224, 227, 239, 249.

Damen, Adam, 55, 84-148, passim, 155, 156, 165, 167, 170, 172, 181, 182, 211.

Damen, Maria Jacoba, 111, 113.

Daneels S.J., Roeland, 68.

Darnaud, Angelus, 244.

Dedel, 16

Delft 11, 47, 68, 72, 79, 91, 92, 96, 101, 120, 128, 151, 191, 239.

Désirant O.E.S.A., Bernard, 188, 232.

Deutz, Jean, 177, 178.

Deventer 72, 83, 108.

Deventer, Henricus van, 143, 145.

Diemen 101, 125.

Dierhout, Franciscus, 233.

Does, Wigbold van der, 245.

Doncker, Theodorus, 14, 19, 135, 214, 256.

Dordrecht 1, 101, 144, 239.

Dordt, Adrianus van, 186, 187.

Dubois, Guillaume, 230, 231.

Ducker, Bernard Adolf von, 116.

Duitsland 109.

Duivendrecht 27, 121.

Dusseldorf 52, 64, 87-91, 102, 107, 117.

Dussen, Bruno van der, 39, 46, 47, 54, 55, 60, 63-66, 72, 87, 97, 101, 143, 147, 153, 156, 158, 162, 179, 181, 184, 191, 194, 211, 226, 227, 245.

Duvenvoorde, Jacob baron van Wasse-naar, heer van, 15, 16, 30, 31, 63, 115, 128.

Dijck, Adrianus van, 176, 177.

Eck, Christiaan graaf von, 103, 104.

Edam 196, 197.

Egmond 142.

Eindhoven 91.

Eloy, Joan, 131, 140, 141.

- Emmanuel, prins van Portugal, 183, 184, 186, 187.
- Emmerik 31, 38, 52, 53, 88, 110, 112, 142, 184, 189, 201.
- Engeland 17, 198.
- Enkhuizen 101.
- Erkel, Joan Christiaan van, 1, 4, 6-9, 11-14, 17, 20, 23, 27, 30, 31, 35-37, 42-48, 58, 62, 70-72, 79-81, 85, 91-95, 109, 111-116, 120, 127, 128, 134, 136, 137, 143, 160, 173, 175-177, 185, 209, 210, 213, 214, 222, 239.
- Espen, Zeger Bernard van, 25, 27, 43, 44, 120, 138, 210, 222.
- Exel, J. van, 36.
- Eylers, Martina, 4.
- Fabricius, A., 210, 242, 243, 249.
- Fabroni, Agostino, 8, 17-19, 24, 54, 99, 145-147, 155-158, 175.
- Fagel, Frans, 10, 105, 115.
- Finis, Carlo Nicola, 119.
- Fock, Bernard, 135.
- Fox, Gulielmus of Willem, zoon van Herman, 6, 27, 36, 49.
- François, P., 159.
- Franker 108.
- Franken-Sierstorpff, Petrus Josef, 147, 182.
- Frankfurt a. M. 88.
- Frankrijk 77, 230, 231.
- Frederik I, koning van Pruisen, 43.
- Fürstenberg, Wilhelm von, 109.
- Gaal, Hugo, 1, 4, 6, 84, 101, 134.
- Galen, Christoph Bernard von, 102.
- Geelvinck, Lieve, 225.
- Gent 42, 155, 204.
- Gerstecoren, Justus, 15.
- Gerven, Caspar van, 178, 180.
- Gillissens, Johannes Baptista, 15, 16.
- Glabbais O.F.M., Aegidius de, 64, 114, 115, 150, 151, 154, 212, 217, 225, 230.
- Goes 101.
- Goes, Van der, heer van Alfen, 244, 250.
- Goess, Joan P., 3, 54, 56, 89.
- Gorcum 69.
- Goslinga, Sicco van 100.
- Gouda 39, 46, 60, 68, 101, 119, 143, 151-156, 158-162, 164, 173, 181, 184, 191, 194, 227.
- Govarts, Pieter, 34, 35, 39, 52, 59, 60, 92, 94.
- Grande Mathijs de, 159, 160.
- Grave, Joan van, 101.
- Greef, Th. de, 76.
- Grimaldo, 247.
- Groenhout, Franciscus, 1, 62, 101, 111, 124, 125, 127.
- Groenhout, Theodorus, 1, 7, 15, 16, 62, 81, 83, 84, 111, 125, 131-133, 186.
- Groningen 101.
- Gronsfeldt, Otto Willem van, 55.
- Haag, Den, 23, 35, 42, 53, 55, 56, 59-61, 63-65, 71, 75, 79, 80, 82, 87-90, 95, 97, 100, 116, 117, 119, 130, 141, 144, 145, 148, 151-154, 158, 161-164, 166, 167, 170, 172, 173, 177, 178, 183-185, 187, 189-191, 198, 221, 225-227, 238, 240, 244, 247, 250, 254.
- Haarlem, 1, 3, 5, 6, 22, 26, 27, 35, 45, 46, 48-51, 55, 62, 64, 66, 69, 70, 73, 81, 85, 96, 97, 101, 111, 114, 116, 120, 121, 124, 125, 127, 132-134, 142, 164, 186, 194, 205, 207, 208, 210, 219, 233-235, 239-242, 249-257.
- Haastrecht 38.
- Haeften, Alard van, 101, 185.
- Hagen, Caspar van der, 135.
- Hamont 93.
- Hannover 31, 88.
- Heems, baron Arnold von, 166-170, 175, 187-189, 193.
- Hees, Martinus van, 127, 196, 202, 234, 237.
- Heeze 91-94.
- Heidelberg 198, 199, 202, 203.
- Heinsius, Antonie, 9, 10, 12, 21-24, 28, 29, 39, 46, 52, 53, 60, 61, 64, 65, 67, 68, 71, 72, 75, 80, 93, 100, 101, 105, 114, 116, 167, 170, 174, 179, 181.
- Hertogenbosch 's- 34, 91, 92, 94.
- Hetteema, Timotheus, 150.
- Hetterman, J. von, 54, 56.
- Heussen, Hugo van, 1, 4, 5, 7, 9, 13, 14, 20, 21, 23, 36, 37, 42, 62, 71, 74, 83, 84, 91, 124, 131-136, 143, 160, 172, 173, 176, 177, 184-187, 209, 210, 218, 219, 228.
- Heymenburgh, Dirk, 250, 252, 254.
- Heyningen, Ignatius van, 76, 82.
- Hier S.J., Franciscus van, 59, 60.
- Hilversum 38, 123, 124, 135, 144, 150, 217.
- Holland passim.
- Hollander S.J., Octavius de, 69.
- Hollen, Henricus, 191.
- Hollen, Petrus, 143.
- Holtenius, Eduard, 87, 88.

Hoogkarspel 250.
 Hoorn 36, 38, 69, 120, 216.
 Hoornbeek Isaäc van, 201, 215, 224-227, 238, 241-244, 247-250.
 Hop, Cornelis, 230.
 Hop, Jacob, 100.
 Houtman S.J., Adrianus, 116.
 Hoyneck van Papendrecht, Cornelis Paulus, 144, 146, 148, 154-156, 158, 163, 166, 168-171, 181, 184, 191, 193-196, 200, 201, 203-208, 211, 216, 219, 222, 234, 240, 243-246.
 Hoyneck van Papendrecht, Reinier, 191, 192.
 Hudde, Joan, 9.
 Huisman, C., 36, 38.
 Huissen 38, 52, 142, 184, 189-191.
 Hulft, Joan, 3, 9-11, 14, 24.
 Huygens, Gomar, 142.
 Huylenbroucq S.J., Alfons, 155.

Ieperen 144.
 Immerseel, Bartholomeus, 15, 16.
 Imperiali, Giuseppe, 55, 146.
 Innocentius XIII, 205, 213, 214, 221, 236.
 Insulensis = Damen, Adam.
 Isendoorn, Van, 144.
 Italie 105, 106, 131, 139.
 Ittersum, Ernst Hendrik van, 103-105.

Jager, Joan de, 217-220.
 Jager, Theodorus, 233, 237.
 Jansenius, Cornelius, 77.
 Jansens, A., 38.
 Jeurisma S.J., Theodorus, 60.
 Joan-Willem, hertog van Neuburg, keurvorst van de Palts, 52, 88.
 Jong, Joan de, 123, 127, 128, 144, 150-153, 162.

Kalf, Het, 101.
 Karel VI, keizer, 183, 253.
 Karel Philips, keurvorst van de Palts, 198, 199.
 Kayserfeldt, Joan von, 56, 64, 70, 71, 74, 81, 82, 97, 141, 145-147.
 Kenens, Gerard, 250.
 Kersbergen, Baron van, 191, 194, 198, 199.
 Kethel 2, 36, 38.
 Keulen 33, 36, 41, 47, 51, 54, 55, 70, 72, 86, 88-90, 96, 98, 101, 105, 107-113, 115, 116, 118, 122-129, 131, 136, 137, 139, 140, 144, 146, 148, 150-154, 157, 159-163, 173, 175.

Kleyman, J., 38.
 Knotter, Joan, 101, 185.
 Knotter, L., 11, 47.
 Koblenz 71.
 Kool, Godfried, 55, 64, 65.
 Kralingen 69.
 Krommenie 250.
 Krijns, Cornelis, 101, 125-127, 185, 187, 207, 208, 214.
 Krijns, Jac., 8, 14, 19, 121, 123, 125, 127, 128, 176, 218, 226, 235.
 Langeraar 39, 137.
 Lansing, Henricus, 101.
 Laren 90, 97, 135.
 Lefebure, 101.
 Leiden 3, 4, 9, 20, 30, 36, 37, 41-43, 79, 81, 83, 101, 108, 131, 135, 136, 141, 151, 185, 209, 218, 241-246, 248, 250.
 Lendt, Stephanus van, 145.
 Leopold I, keizer, 103.
 Leuven 1, 9, 10, 25, 42, 43, 49, 66, 72, 101, 120, 142, 210, 222, 239, 249.
 Levage, Pierre, 226, 231, 235.
 Lingen 51, 69, 71, 74-76, 82, 83.
 Lissabon 54.
 Livorno 104.
 Lobs, Petrus 101.
 Lodewijk XIV, 17, 109.
 Loenius, Henricus, 38.
 Loon, Ant. van, 11, 47.
 Lotharingen, Karel Jozef van, 103, 104.
 Luik 9, 55, 67, 112.
 Luyck O.F.M., Stephanus van, 136.

Maarssen 127.
 Madrid 245, 247.
 Maes, Petrus van der, 123, 127, 128.
 Maille, Louis, 37, 41, 42, 70.
 Mainz 54-56, 198.
 Malborough, 99.
 Marescotti, Galeas, 55.
 Maria Elisabeth, landvoogdes, 253.
 Marquis, Cornelis, 212, 217.
 Marsili, Luigi, 230, 233.
 Martens, David Jan, 109.
 Martens, Jacob, 109.
 Massei, Bartolomeo, 230, 231, 252.
 Mattheus, Antonius, 108.
 Mattheeuws S.J., Willem, 167.
 Maxime = Codde, Petrus.
 Mechelen, 42, 70, 141, 144, 152, 155-159, 162-166, 169, 182-184, 186, 188-191, 195, 196, 200, 203, 204, 206, 208, 230, 239.

- Medemblik 217.
 Meer, Van der, 105.
 Meer, Frans van der, 247.
 Meer, Nicolaas van der, 1, 49, 111, 125, 164, 186, 233
 Melchiorri, Carolus, 3, 4.
 Melis, Petrus, 1, 3, 9, 66, 101, 239.
 Menette = Rome.
 Mensingh, Philip, 55, 88, 217.
 Metternich, Frans Arnold von, 103, 104, 106, 114.
 Metz 109.
 Metz, Zacharias de, 25.
 Meyer, Joan, 250.
 Meyer S J, Rutger, 39.
 Middelburg 83
 Mode, Ignatius, 134, 135.
 Moeljaert, 200.
 Mol S J., Norbertus van, 68.
 Mollo, Franciscus, 2, 3, 10, 11, 54-56, 170, 171.
 Montalto, Vincenzo, 240, 244.
 Monteleon, Isidro Casado de Avezedo de Rosales, markies de, 221, 225-227, 233-241, 243-245, 247.
 Morslandt, Mathias, 135.
 Muuden 27, 108, 121.
 München 88.
 Munnixhoven O E S A, Franciscus, 212.
 Munster 47, 54, 56, 71, 102-104, 107, 112, 114, 115, 116, 117, 144.

 Naarden 68, 108, 116
 Nanning, Joannes, 176, 177.
 Nantes 222.
 Naye, Bertrand de la, 55.
 Nederhorst 108
 Neercassel, Jan van, 48, 52, 64, 78, 81, 190, 235
 Neuburg, zie Joan-Willem
 Neuss 110
 Nieuwkoop 97.
 Noordwijk 16, 20, 84, 133, 245.
 Norff, Joan Conrad, 56

 Obdam, Jacob, graaf van Wassenaar, heer van, 117, 118.
 Oem S J, Franciscus, 68
 Olimpia, Donna = Damen, Maria Jacoba.
 Oliver y Fullana, Nic. Ant. de, 243-245, 247.
 Olivieri, Giovanni Andrea, 204.
 Ongnies, Angelus d', 118.
 Oostende 247

 Oosterlaen, Cornelis, 101
 Oosterling, Matthias, 101.
 Ophuys, Joan, 144, 145, 148, 149, 153, 157, 158, 164, 196, 237, 238.
 Orval 110
 Osdorp 55, 64, 116
 Osnabruck 55, 67, 71, 103, 104, 144, 149
 Oude-Tonge 68.
 Oudewater 68
 Overbeek O F M, Aloysius, 135.
 Overbeke O F M., Geldolphus van, 212.

 Pacheco, Francisco de Souza, 3, 54, 56, 57, 60, 64, 80, 89, 90
 Paderborn 103-107, 115
 Padua 41
 Palts 52-54, 56, 63, 64, 87, 88, 95, 99, 102, 198, 199
 Pancras, Gerbrand 35
 Pancras, Gerbrand Michielszoon, 212, 217, 225
 Parijs 29, 86, 230, 233, 252
 Passionei, Domenico, 133, 134, 175.
 Paters, Claesgen, 108.
 Paters, Elisabeth, 108.
 Paulucci, Fabrizio, 16-19, 21, 22, 27, 28, 33, 54, 55, 57, 58, 63, 66, 77, 90, 95, 96, 98, 99, 105, 107, 108, 117-119, 134, 141, 146-151, 153, 154, 160, 161, 164, 166, 183, 192, 193, 202-205.
 Pelt, Gerard, 55, 88, 141, 142, 157, 158, 164, 233, 237, 238.
 Perdou O P, Joan Baptist, 135
 Pestors, Ernest, 201, 215, 220, 221, 245.
 Piazza, Giulio, 33, 36-39, 41, 54-58, 86-90, 95, 97, 98, 144.
 Pistoia 17.
 Plasman, J, 39
 Plettenberg, Frederik von, 102, 103
 Ploegh, Franciscus, 6
 Ploegh, Jacob, 6, 88, 107, 108, 136, 157, 158.
 Ploegh, Theodorus, 6.
 Poel, O E S A, N van der, 116
 Poeldijk 36, 38, 136, 143, 145, 160.
 Poelenburg, Cornelis van, 177, 178
 Poll Jan van de, 225.
 Polsbroek 69
 Poort, Nicolaas van der, 101.
 Portugal 21, 56, 183.
 Potcamp, Gerard, 33, 51, 69-94, 98, 107, 110, 119, 124, 125, 129, 133, 142, 148, 165, 167, 170, 172, 182, 209, 211, 237, 241.

Prater, G. de, 101.
 Pré, M. de, 9.
 Precipiano, Humbert de, 42, 141.
 Prié, Hercules Josef Turinetti, markies
 de, 183, 184, 186-189, 204.
 Pruisen 52, 53, 117, 191, 198.
 Purmerend 250.

Quesnel, Paschasius, 41-44.

Raamberg 69.
 Ramillies 99.
 Randenburg 101.
 Ravesway, Bertrand, 55.
 Reede tot Renswoude, Ferdinand van,
 100, 191, 194, 198, 200, 249.
 Rego, Ant. de, 54.
 Reims 222.
 Rispens, J., 51, 101.
 Roelofsarendsveen 79, 84, 101.
 Roermond 67, 118, 150.
 Roest van Alkemade, Dirk, 244, 250,
 254.
 Rolduc 93.
 Rome passim
 Roos, 178.
 Roos, Hendrik, 226, 227, 242, 250.
 Roos, Joan, 1.
 Rosa, 101.
 Rotterdam 47, 48, 69, 76, 78, 91, 96, 101,
 119, 120, 136, 151, 226, 250.
 Rovenius, Philippus, 26.
 Ruth d'Ans, Ernest, 9.
 Roy O.P., Petrus le, 116.
 Rijn, Maria van, 239.
 Rijsaterwoude 36, 38.
 Rijswijk 36, 61, 66, 79, 82, 101, 123.

Sagripanti, Giuseppe, 55, 147, 175.
 Sandin = Cock, Theodorus de
 Santini, Vincenzo, 140-212 passim.
 Savoye 105.
 Savoye, Eugenius, prins van, 183.
 Schaep, Lambert, 62, 111, 125.
 Schaick, Laurens van, 55.
 Scheen, A., 216.
 Schepers, O.F.M., H., 116.
 Schiedam 101.
 Schmettau, Wolfgang von, 117.
 Schoonhouwen O.F.M., Nicolaas, 152,
 153.
 Schoonhoven 101.
 Schooten, Gijsbert van, 185, 218, 219.
 Schouten, Paulus, 185, 187.
 Schouwen, Joan, 217.

Schukking, Albert, 151.
 Schut, Willem, 27, 121.
 Sebaste = Codde, Petrus.
 Six, Joan, 220.
 Slicher, 104.
 Slicher, Antonie, 179, 224, 237.
 Slingelandt, Simon van, 256.
 Sloot, Van der, 241.
 Sloodijk-Loenersloot 135.
 Sophrone = Codde, Petrus.
 Soyot S.J., J., 97.
 Spada, Fabrizio, 55.
 Spanje 226, 245, 247.
 Spina, P. van, 198.
 Spinelli, Giuseppe, 206-257 passim.
 Stakenburg, Cornelis, 1, 4, 49, 62.
 Stalpart van der Wielen, Everardus, 36,
 61, 66, 101.
 Starrenburg, Willem van Wassenaar,
 heer van, 179, 181.
 Steen, Alard van den, 1, 9, 14, 101, 239.
 Steen, Joan van den, 101, 152, 186, 187,
 233, 234, 237-242, 246, 248, 250-253,
 255, 256.
 Steenoven, Cornelis, 1, 21, 49, 91, 137,
 173, 209-213, 216-218, 220, 221, 224-
 229, 235, 242, 243, 248, 249.
 Steffani, Agostino, 87, 88, 102.
 Stompwijk 69, 194, 202.
 Straatsburg 109.
 Susteren, Henricus van, 70, 141, 142,
 144-146, 148, 156.
 Susteren S.J., Martinus van, 116.
 Swaen, Martinus de, 1, 4-7, 13, 22, 23,
 25, 27, 45, 48, 49, 62, 81, 84, 85, 111,
 120, 121, 124, 125, 127, 132-134, 164,
 186, 207, 239, 240.
 Sweringen, Jan van, 27, 36, 121.

Taminga, Heer van Croonenborgh, 244,
 245, 250.
 Tarouca, Joan Gomes da Silva, graaf de,
 188, 189.
 Terhoente, Herman, 69, 70, 74.
 Thebe 82.
 Tibbel, Joan, 101.
 Timmer, Jac., 101.
 Timothee = Heussen, Hugo van
 Titzing, Alard, 7, 56-58, 63, 64, 76, 87-
 90, 95-100, 107, 143, 145, 168, 170,
 211.
 Tork, Mathias, 53, 123.
 Torre, Jacobus de la, 25, 26.
 Toscane 57, 87, 104.

Tosini, Pietro Maria, 174, 175.
 Tralle 25.
 Trier 54, 70, 71, 96, 97, 141, 145.
 Trieu, Corn. du, 244, 245.
 Trip, Joan, 220, 225.
 Tybosch, 94.
 Tybosch, Petrus 101.

 Uitgeest 252.
 Utrecht passim.

 Vaassen 144.
 Valkenburg (L.) 108.
 Varlet, Dominique, 221, 229-231, 248.
 Vaucel, Louis Paul du, 8, 13, 14, 18, 19, 41, 42, 43, 92.
 Vechel O.F.M., Petrus van, 225.
 Veen, Joan van, 39.
 Veenrooy, Joan van, 39.
 Velde, Joan van de, 123, 127, 194, 196, 201, 202, 204, 206, 207, 256.
 Velden, Martinus van, 66, 101.
 Velthuysen, Cornelis, 109, 127.
 Velzen-Driehuis 233.
 Venetië 88.
 Verburgh, Franciscus, 143.
 Verschueren, F., 25, 222.
 Verseyden, 20.
 Vett, Agnes de, 4.
 Veyder, Johan Werner de, 118.
 Viaixnes O.S.B., Thierry de, 221, 223, 229.
 Vis, 131.
 Vivant, Jean 252.
 Vleminckx O.E.S.A., 220.
 Vleuten en Harmelen 127.
 Vliet, Gerard van, 116.
 Vlooswijk, Cornelis van, 3.
 Voorburg 38, 111, 142.
 Voorschoten 107, 136.
 Voort, Aegidius van der, 91-95, 97, 107, 148, 172.
 Vosmeer, Sasbout, 26.
 Vroom O.F.M., Corn. de, 69.

 Waal, Benedictus de, 101.
 Wacquand O.C.D., Angelus, 154, 183.
 Waddinxveen 123, 127.
 Waloni = Vaucel, Louis Paul du
 Walvis, Ignatius, 46.
 Wannaer, Willem, 151, 152, 159, 160, 162.
 Warmond 175.
 Wassenaar 39, 149.
 Wassenaar, Frederik Hendrik van, 241.

 Weesp 176.
 Wellens O.P., Petrus, 136.
 Wenen 54, 103, 231.
 Werkhoven 38.
 Werve, Stephanus van de, 164, 233.
 Westrenen, Van, 109.
 Wiel, Hildebrand van der, 101.
 Willem III, prins van Oranje, 102.
 Witsenburg, Theodorus, 154, 159.
 Witte, Egidius de, 42, 43.
 Wormer 101, 239.
 Wijck, Adriaan van, 2, 6-8, 11, 36, 38.
 Wijckersloot, Cornelis van, 127, 186, 187.
 Wijckersloot, Gerard van, 185-187, 194, 196, 201-208, 211, 217-219, 230, 233, 234, 237, 248, 250, 252, 253, 255, 256.
 Wijnants, Adr., 135.
 Wijtmans, Willem, 196.

 Ydiers S.J., Petrus, 68.

 Zelliers, 101.
 Zoeterwoude 55, 142.
 Zul, Jac. 't, 1, 2, 27, 62, 111, 125, 127, 207, 208.
 Zwaag 176.
 Zwolle 75, 145.

STELLINGEN

I

Ofschoon het Utrechtse vicariaat reeds bij het begin van de geschillen rondom de schorsing van Petrus Codde het recht opeiste jurisdictie uit te oefenen, heeft het dit waarschijnlijk vóór 1715 nooit in praktijk gebracht.

II

De houding van Isaác van Hoornbeek in zake de admissie van Joan van den Steen bevestigt de mening van F. H. C. Weytens, dat deze raad-pensionaris geen figuur was, die de Staten van Holland domineerde .

F. H. C. Weytens, *Het archief van Isaác van Hoornbeek, raadpensionaris van Holland, Den Haag 1951.*

III

Ofschoon de schrijfwijze van Nederlandse persoonsnamen in het begin van de 18de eeuw niet geheel vaststond, verminkten de Romeinse instanties deze namen meer dan toelaatbaar was. Deze verminking heeft voedsel gegeven aan de mening, dat de Romeinse curie slecht op de hoogte was van de situatie in de Hollandse Zending.

IV

De betekenis van C. P. Hoynck van Papendrecht voor de katholieke kerk in Nederland verdient een apart onderzoek. In verband hiermee is het wenselijk, dat het in Haarlem aanwezige archief van C. P. Hoynck opnieuw wordt geïnteriseerd.

V

Vele seculiere priesters en Hollandse regenten hebben vaak geklaagd, dat de gelden, die de jezuïeten door middel van hun staties in de Hollandse Zending verwierven, naar het buitenland gingen. Tenminste voor de dertiger jaren van de 17de eeuw staat het vast, dat deze gelden gedeeltelijk werden aangewend voor het onderhoud van de Vlaams-Belgische provincie der jezuïetenorde.

VI

Het is gewenst, dat de beoefenaars van de geschiedenis en met name van de katholieke kerkgeschiedenis in Nederland en in België beter dan tot dusver op de hoogte zijn van elkaars activiteiten.

VII

Bij het geschiedenisonderwijs op scholen voor V.H.M.O. dient, vooral in de hoogste klassen, grote aandacht besteed te worden aan de geschiedenis van het jongste verleden.

VIII

In de hogere klassen van katholieke scholen voor V.H.M.O. zal het godsdienstonderwijs meer vrucht dragen, indien het de godsdienstige aspecten behandelt van de onderwerpen, welke ook bij andere vakken ter sprake komen.

IX

Beroepsvoorlichting is een belangrijke taak van de scholen voor V.H.M.O. en behoort op de katholieke scholen ook het priesterschap te omvatten.

